

Traduceri în limba română din literatura clasică idiș

Autor: **Marioara-Camelia N. CRĂCIUN**

Lucrare realizată în cadrul proiectului "Cultura română și modele culturale europene - cercetare, sincronizare, durabilitate", cofinanțat din FONDUL SOCIAL EUROPEAN prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007 – 2013, Contract nr. POSDRU/159/1.5/S/136077.

Titlurile și drepturile de proprietate intelectuală și industrială asupra rezultatelor obținute în cadrul stagiului de cercetare postdoctorală aparțin Academiei Române.

* * *

*Punctele de vedere exprimate în lucrare aparțin autorului și nu angajează
Comisia Europeană și Academia Română, beneficiara proiectului.*

DTP, complexul editorial/redacțional, traducerea și corectura aparțin autorului.

Descărcare gratuită pentru uz personal, în scopuri didactice sau științifice.

Reproducerea publică, fie și parțială și pe orice suport,
este posibilă numai cu acordul prealabil al Academiei Române.

ISBN 978-973-167-303-5

CUPRINS

Rezumat (în engleză).....	4
Rezumat (în română)	6
Introducere. Locul culturii idiș în spațiul românesc	8
Cap. I. Traducerile din literatura clasică idiș. O perspectivă diacronică	17
I.1. Începuturi	23
I.2. Perioada interbelică	29
I. 3. Holocaustul	37
I.4. Perioada de Tranziție	40
I.5. Regimul comunist	43
I.5.a Dogmatismul stalinist (1948 - 1969)	43
I.5.b Liberalizarea și deschiderea. Național-comunismul (1969-1989) ..	52
I.6. După 1989	55
Cap. II. Studii de caz	67
II.1. Mendele Moïher Sforim	67
II. 2. Șalom Alehem	79
II. 3. I. L. Peretz	116
II. 4. Șalom Aș	125
II. 5. Ițic Manger	137
II. 6. Eliezer Steinbarg	145
II. 7. Isaac Bashevis-Singer	156
Concluzii	166
ANEXA I. Bibliografia cronologică a traducerilor apărute în volum	170
ANEXA II. Bibliografia de autor a traducerilor apărute în volum	179
Bibliografie selectivă	189

TABLE OF CONTENTS

Abstract (in English)	4
Abstract (in Romanian)	6
Introduction. The role of Yiddish culture within Romanian milieu	8
Cap. I. Translations from Yiddish classic literature. A diacronic perspective	17
I.1. First endeavours	23
I.2. The interwar period	29
I.3. Holocaust	37
I.4. The Period of Transition	40
I.5. The Communist regime	43
I.5.a The Stalinist dogmatism (1948 - 1969)	43
I.5.b Liberalization and cultural opening. National-communism ...	52
I.6. After 1989.....	55
Cap. II. Case Studies	67
II.1. Mendeley Moicher Sforim	67
II. 2. Şalom Alehem	79
II. 3. I. L. Peretz	116
II. 4. Şalom Aş	125
II. 5. Itic Manger	137
II. 6. Eliezer Steinbarg	145
II. 7. Isaac Bashevis-Singer	156
Conclusions	166
ANNEX I. Chronological bibliography of translations (volumes)	170
ANNEX II. Bibliography by author of translations (volumes)	179
Selective Bibliography	189

ABSTRACT

The Jewish community in Eastern Europe represented, for centuries, a significant part of the Eastern European population, contributing to the regional development in terms of social, economic and political life. As a result, Yiddish culture and literature became an important contribution to the regional culture and, in time, it started to become familiar also to the non-Jewish population through necessary translations. Romania was an important center of Yiddish culture due to its traditional, non-acculturated Jewish population which supported a vibrant literary, journalistic and theatrical life which became of interest for the Gentile population as well. Translations from Yiddish into Romanian started to appear for the acculturated Jewish population, but also for the Gentiles very soon, only decades after the emergence of the first generation of “Founding Fathers” during the last decades of the 19th century; going through different historical and especially political eras, the process of translating Yiddish classics into Romanian experienced fluctuations in terms of authors, texts, publishers selected due to specific official policies on minorities’ cultures. The research basically analyzes how these political and social factors influenced the general image that the larger Romanian audience grasped about Yiddish culture across different historical epochs.

The current study starts, first of all, with an extensive bibliography of translations from Yiddish classic literature into Romanian which includes all publications printed in Romanian starting from 1904, when the first volume appeared, until 2012, when the latest one was published. Organized chronologically, but also according to the authors translated, the bibliography represents the starting point of the analysis which details how the process evolved in time. The pre-1918 period included the first translations from Yiddish into Romanian, basically at the initiative of Zionist groups interested to promote significant values belonging to Jewish culture; the authors and works were diverse and selected based on ideological representativity (Şalom Alehem, Morris Rosenfeld, I. L. Peretz, etc.). During the interwar period the translation process intensified, with many actors involved (such as authors, publishers, translators, texts, etc.) picturing a dynamic

image for the field; the stars of the period were Şalom Alehem, Şalom Aş and Mendele Moier Sforim as the classic authors entering the Yiddish literary canon. Holocaust, preceded by the anti-Jewish Legislation, signaled a moment of resistance through culture and some anthologies were published despite the interdictions and the persecution of the Jewish population.

During the Communist regime, as the policies towards minorities changed and the political regime resorted to censorship and propaganda, the situation changed dramatically as only a few authors were promoted due to ideological stakes; Şalom Alehem and Eliezer Steinbarg became the stars of the moment, published in massive print-runs and introduced by heavily ideologized prefaces which distorted often the original message of the text. The political shift occurred in the mid-1960 brought into the picture the national-socialist ideology and an interest for local minorities' cultures, thus changing once more the selection of authors and the official discourse; in this new context, the authors of interest were the ones which were produced by the Romanian Yiddish center, among whom Iţic Manger was the most reputed. The post-1989 years witnessed the end of an intellectual category which was instrumental in the process, namely the Yiddish language translators, and the new editorial approach to Yiddish literature as a world culture rather than a culture which was once part of the local landscape; the most visible author translated during these decades, Isaac Bashevis-Singer, was massively published and marketed as the "Nobel Prize Laureate" rather than the Yiddish author of great resonance for the general Jewish culture.

To conclude, this project researched the origins and evolution of a cultural process of great importance for the Romanian culture during different historical periods and which was obviously influenced by various political regimes and official policies. Clearly determined by the political and socio-cultural context, the image of Yiddish literature into Romanian language through translations became a victim of politics and history and still displays uncharted areas to be closely identified and worked through.

REZUMAT

Comunitatea evreiască din Europa de Est a reprezentat, timp de secole, o parte semnificativă a populației din Europa de Est, contribuind la dezvoltarea regională în ceea ce privește viața socială, economică și politică. Ca urmare, cultura și literatura idiș au adus o contribuție importantă la cultura regională și, în timp, au început să devină familiare și populației neevreiești prin intermediul traducerilor necesare. România a fost un important centru de cultură idiș datorită populației sale evreiești tradiționale și neaculturate care susținea o viață literară, jurnalistică și teatrală vibrantă care a devenit de interes inclusiv pentru populația neevreiască. Traduceri din idiș în română au început să apară în primul rând pentru populația evreiască aculturată, dar și pentru cea neevreiască, foarte curând, la doar câteva decenii după apariția primei generații a "Părinților Fondatori" în ultimele decenii ale secolului XIX; trecând prin diferite epoci istorice și mai ales politice, procesul de traducere a literaturii clasice idiș în română a cunoscut fluctuații în ceea ce privește autorii, textele, editorii selectați datorită politicilor oficiale specifice privind culturile minorităților. Cercetarea de față analizează practic modul în care acești factori politici și sociali au influențat imaginea generală pe care publicul român și-a conturat-o despre cultura idiș de-a lungul diferitelor epoci istorice.

Studiul de față începe, în primul rând, cu o bibliografie extinsă a traducerilor din literatura idiș clasică în limba română care include toate publicațiile tipărite începând din 1904, când a apărut primul volum, până în 2012, atunci când cel mai recent a fost publicat. Organizată cronologic, dar și în funcție de autorii traduși, bibliografia reprezintă punctul de plecare al analizei care detaliază modul în care procesul a evoluat în timp. Perioada anterioară anului 1918 aduce publicului primele traduceri din idiș în limba română, realizate, în principiu, la inițiativa grupurilor sioniste interesate de promovarea unor valori semnificative aparținând culturii evreiești; autorii și lucrările sunt diverse și selectate pe baza reprezentativității ideologice (Șalom Alehem, Morris Rosenfeld, I. L. Peretz, etc.). În perioada interbelică, procesul de traducere se intensifică, având mulți actori implicați (cum ar fi autori, editori, traducători, texte, etc.), prezentând o imagine dinamică a domeniului; protagoniștii perioadei au fost Șalom Alehem, Șalom Aș și Mendele Moier Sforim ca autori clasici care intrau în canonul literar de limbă idiș. Holocaustul, precedat de Legislația Anti-Evreiască, a

semnalat un moment de rezistență prin cultură, unele antologii fiind publicate în ciuda interdicțiilor și ale persecuțiilor la care a fost supusă populația evreiască.

În timpul regimului comunist, deoarece politicile față de minorități s-au schimbat și regimul politic a recurs la cenzură și propagandă, situația s-a schimbat dramatic astfel încât doar câțiva autori au fost promovați datorită mizelor ideologice; Șalom Alehem și Eliezer Steinbarg au devenit vedetele momentului, publicați în tiraje masive și prezentați prin prefețe puternic ideologizate care denaturau de multe ori mesajul initial al textului. Schimbarea politică petrecută la mijlocul anilor 1960 a adus în prim-plan ideologia național-socialistă și un interes crescut pentru culturile minorităților locale, schimbând astfel, încă o dată, selecția autorilor și discursul oficial; în acest nou context, autorii de interes erau cei care fuseseră emanația centrului de cultură idiș românesc, printre care Ițic Manger era cel mai reputat. Anii de după 1989 au asistat la sfârșitul unei categorii intelectuale care avusese un rol esențial în acest proces, și anume traducătorii de limbă idiș, dar și la apariția unei noi abordări editoriale a literaturii idiș ca o cultură a lumii, mai degrabă decât ca o cultură care a făcut cândva parte din peisajul cultural local; autorul cel mai vizibil pe piața de traduceri în timpul acestor decenii, Isaac Bashevis-Singer, a fost masiv publicat și prezentat sub eticheta atrăgătoare și foarte comercială de "Laureat al Premiului Nobel", accentuându-se mai puțin faptul că era autorul de limbă idiș de mare rezonanță în primul rând pentru cultura evreiască în general.

Pentru a concluziona, acest proiect a analizat originile și evoluția unui proces cultural de mare importanță pentru cultura românească în timpul diferitelor perioade istorice și care a fost în mod evident influențat de diferitele regimuri politice și de politicile lor oficiale. În mod evident determinată de contextul politic și socio-cultural, imaginea literaturii idiș în limba română prin intermediul traducerilor este o victimă a politicii și istoriei și încă prezintă zone neexplorate care trebuie să fie identificate îndeaproape și transpuse în limba română.

INTRODUCERE. Locul culturii idiș în spațiul românesc

Cultura idiș a reprezentat o componentă culturală importantă pentru zona românească, dar și pentru Europa de Est în general, dat fiind faptul că aici a existat timp de aproape un mileniu o comunitate așchenadă dinamică și care a contribuit din plin la istoria și viața socială. Influența culturii și literaturii idiș asupra culturii române a fost mult timp ignorată, deși, datorită prezenței populației evreiești, ea a fost una directă și semnificativă. Acest studiu dorește să readucă în discuție importanța culturii așchenade în spațiul românesc și impactul acesteia asupra culturii române prin intermediul literaturii de limbă idiș.

Cultura idiș: istoric și evoluție. Idișul () a fost limba evreilor așchenazi din teritoriile est-europene, fiind a treia limbă principală din cultura evreiască, după ebraică și aramaică (percepute ca *loșn-koides*, limba sfântă) și fiind numită, prin opoziție, *mame-loșn* (limba maternă). Parte din polisistemul lingvistic evreiesc în care limbile aveau roluri complementare, idișul a fost destinat literaturii populare, scrierilor curente, fiind considerat mult timp doar „limba spălătoarelor și a meșteșugarilor” lipsiți de educație, în vreme ce ebraica era folosită în spațiul religios, administrativ comunitar, în literatura cultă și în corespondența rabinică, iar aramaica era asociată operelor juridice dedicate Talmudului și misticii iudaice. Având în vedere această separare a funcțiilor în comunitate, nu e de mirare că o literatură cultă nu a putut apărea multă vreme în idiș, nefiind considerată o limbă de prestigiu, ci doar una funcțională pentru cei care nu beneficiaseră de adevărata educație în ebraică. În contextul social, idișul era vorbit de toată populația, fiind în primul rând limba femeilor, în timp ce ebraică și aramaica erau utilizate doar de elita bărbaților educați cărora le aduceau prestigiu în societate.

În ajunul celui de-al Doilea Război Mondial trăiau între unsprezece și treisprezece milioane de vorbitori de idiș, iar Holocaustul a dat o lovitură letală culturii idiș, distrugând mai bine de jumătate din aceștia, având în vedere că peste 85% din victimele Holocaustului erau vorbitori de idiș. Perioada care a urmat a accentuat declinul limbii și culturii printr-o serie de factori. Astfel, în URSS a urmat o puternică represiune stalinistă care a afectat puternic intelectualitatea și populația evreiască în general, iar supraviețuitorii Holocaustului care au părăsit Europa de Est pentru țări occidentale au dorit pe de o parte să uite trauma și au decis să abandoneze idișul privit acum ca un stigmat care amintea de legătura culturală cu spațiul germanic originar și, pe de cealaltă parte, să adopte noile limbi locale și să se acultureze pentru a se adapta mai ușor. În plus, noul stat israelian,

în dorința de a favoriza asimilarea ebraicii declarată limbă oficială pentru masele de evrei care făceau *alia*, a susținut limba sfântă în defavoarea idișului timp de decenii. Campaniile ebraiste care începuseră încă dinainte de crearea statului Israel au dat rezultate, însă idișul a rămas mult timp doar o limbă vorbită acasă de bunici și părinți, tinerele generații având doar o cunoaștere pasivă. Abia în a doua jumătate a deceniului opt, un reviriment al limbii poate fi sesizat prin organizarea de conferințe, programe de studiu și cercetare, publicații, premii literare. Decesul marilor scriitori și, în general, al generațiilor de vorbitori activi determină o schimbare de atitudine față de idiș, mai ales în contextul consolidării ebraicii ca limbă oficială în Israel; apar asociații de tineret care se ocupă de promovarea idișului printre tineri în SUA, iar în 1976 se organizează în Israel prima conferință dedicată culturii idiș. Anul 1978, când scriitorul Isaac Bashevis-Singer a câștigat Premiul Nobel pentru literatură, a marcat recunoașterea publică a limbii și literaturii idiș ca parte importantă din cultura lumii și a luat avânt interesul public pentru această zonă îndelung neglijată.

Idișul astăzi este o limbă vie, dinamică. După ultimele statistici, peste un milion și jumătate de vorbitori de limbă idiș trăiesc încă în lume. Vorbită astăzi de urmașii marilor comunități așchenade din Europa de Est trăind, în principiu, în Israel și SUA, dar și în Canada, Argentina, Rusia sau Anglia, limba este cultivată în cadrul comunităților ortodoxe și hasidice în care funcționează ca limbă maternă învățată în copilărie, vorbită acasă și în alte medii sociale, mai ales în școlile religioase (*heder* și *ieșiva*) din Ierusalim și Bnei Brak. Autori de limbă idiș precum Alexander Beiderman (născut în 1949 la Odesa) sau Iosif Burg (1912-2009, Cernăuți) au creat opere literare și au continuat să publice; activitatea literară în idiș este menținută și prin periodice precum *Der naier fraind* (Sankt Petersburg) a cărei publicare a fost reluată în 2004. Teatrul evreiesc este, de asemenea, activ, cu trupe care joacă în mod curent în România, Polonia, Canada, SUA și Israel. Muzica *klezmer* este din ce în ce mai gustată și întâlnită în spectacole pentru publicul larg. Studii dedicate influenței idișului în culturile locale apar tot mai des urmărind pătrunderea termenilor din idiș în limbile est-europene sau în țările de migrație. Educația este un aspect important pentru conservarea și transmiterea limbii idiș. Din ce în ce mai multe programe universitare dedicate studiilor idiș, limbii și literaturii au aparut în ultimele decenii în special în SUA (New York, Brandeis, dar și UCL, Oxford, Berlin, etc.), iar programe scurte și intensive pe perioada verii sunt organizate în special în centre tradiționale precum Vilnius, Tel Aviv, Paris, Varșovia și New York.

Literatura idiș, în umbra literaturii ebraice. Consecința a statutului inferior al limbii idiș în raport cu limba ebraică, literatura idiș apare mai târziu decât cea ebraică. Cel mai vechi document literar păstrat în idiș, o propoziție scrisă pe o carte de rugăciuni în ebraică, *Worms Maḥzor*, este o binecuvântare pentru persoana care va duce volumul respectiv înapoi la sinagogă și datează din

1272. Abia în secolul XV încep să apară culegeri de cântece și poezii în idiș strânse de Menahem ben Naphtali Oldendorf, urmate apoi de prelucrări și adaptări după romane cavalierești cunoscute în epocă precum *Dukus Horant*. În 1507, Elia Levita, primul autor de literatură idiș cunoscut, tipărește *Bovo Bukh* care preia o lucrare italiană de succes după opera *Sir Bevis of [South]hampton*, lucrare care a cunoscut ulterior peste patruzeci de ediții. Lucrări care repovestesc fragmente reprezentative din textele sacre pentru uzul femeilor sunt publicate în idiș, cea mai cunoscută fiind *Ṭene-rene*, publicată la sfârșitul secolului XVI.

După apariția adaptărilor din literatura populară europeană și traducerile textelor sacre repovestite din ebraică, literatura idiș cultă s-a lăsat așteptată până în a doua jumătate a secolului XIX când apar primii mari scriitori. Având în vedere că, în principiu, Holocaustul a închis acest capitol de mare dezvoltare culturală a idișului, trebuie menționat remarcabilul parcurs al literaturii idiș care, în mai puțin de un secol, s-a afirmat ca o mare literatură a lumii, evoluând într-un ritm accelerat și comprimat. Semn al prejudecăților care marcau încă populația evreiască în ceea ce privește prestigiul limbii idiș, primii autori importanți utilizează pseudonime; astfel, Mendele Moïher Sforim (Mendele Negustorul de Cărți), Șalom Alehem (formulă de salut, „pacea fie cu voi”) și Isaac Leib Peretz constituie Generația de Aur a fondatorilor, fiind activi în a doua jumătate a secolului XIX și începutul secolului XX.

Apariția și dezvoltarea studiilor idiș. Idișul aparține familiei de limbi indo-europene, ramura germanică, grupul vest-germanic, alături de afrikaans, olandeză și engleză. Având în vedere structura sa specială, de limbă care se bazează pe gramatica de bază și vocabularul germanic, folosind însă alfabetul ebraic și o mare parte din vocabular, alături de împrumuturi din limbile slave și romanice, idișul a fost mereu în centrul dezbaterilor lingvistice care l-au considerat, pe rând, un dialect german, un jargon sau o limbă germană stricată, un amestec de limbi, fiind contestat, deseori, chiar din interior. În timp, idișul a fost recunoscut ca limbă de sine stătătoare, a cărei gramatică și ortografie au fost statuate prin lucrări științifice semnificative. Ca urmare, abia în ultimul secol, idișul a devenit obiect de studiu și limbă de prestigiu pentru autorii de literatură.

Având în vedere statutul inferior în raport cu limba ebraică, această evoluție tardivă este explicabilă. În plus, mișcarea sionistă care promova ebraica a dus această campanie de subminare a idișului încă din ultimele decenii ale secolului XIX; abia câteva decenii mai târziu, idișul începe să fie susținut de mișcări de promovare a autonomiei culturale evreiești în Europa și, mai ales, de mișcări politice precum *Bund*-ul care înscriseseră promovarea idișului pe agenda lor. Această mișcare a fondat în perioada interbelică în Europa de Est un întreg sistem școlar care oferea, de la grădiniță și până la nivelul universitar, posibilitatea efectuării studiilor în idiș, a creat periodice,

presă culturală și edituri în această limbă, susținând masiv dezvoltarea limbii și culturii. În acest context, în 1908 are loc prima Conferință Internațională Idiș de la Cernăuți care marchează linia de dezvoltare și înflorire a idișului în Europa de Est și care declară idișul ca fiind limba națională a poporului evreu.

Tot din rândul bundiștilor provin și intelectualii care au pus bazele culturii idiș moderne; astfel, în 1910, la Vilnius, este fondată prestigioasa editură Vilner Farlag de către B. A. Kletskin care s-a ocupat de tipărirea majorității lucrărilor științifice și literare de limbă și literatură idiș. Continuându-și activitatea de susținere și construire a culturii idiș la standarde internaționale, în 1925, Kletskin înființează la Varșovia publicația de mare prestigiu în lumea literară de limbă idiș din perioada interbelică *Literariše bleter* unde vor lucra ca editori și vor publica lucrări personale frații Singer. Zalmen Reizen editează câteva cotidiene de limbă idiș din Vilnius și este autorul *Leksikon*-ului de literatură idiș în care strânge bio-bibliografiile a peste două mii de autori de limbă idiș, punând, astfel, bazele istoriografiei literaturii idiș. Însă de numele lui Max Weinreich se leagă însă crearea celor mai importante instituții care a fundamentat studiul culturii idiș moderne, și anume institutul evreiesc de cercetare YIVO (Yidișer Visnșaftleher Institut), alături de un grup de intelectuali, în 1925 la Vilnius, reunind cercetători, profesori și alți activiști comunitari dedicați cauzei idișiste. Proiectul dorea să educe populația evreiască în spiritul culturii idiș și să ofere acces la istoria și literatura acestei culturi. Sub egida YIVO au apărut lucrări esențiale dedicate culturii și literaturii idiș, s-au tipărit reviste științifice, au fost susținute prelegeri publice, au fost organizate expoziții, evenimente culturale și seminarii, astfel că YIVO era în perioada interbelică autoritatea științifică recunoscută în domeniul culturii idiș, aici punându-se bazele standardizării limbii în plan ortografic, constituindu-se un sistem general de transliterare și fonetică a idișului. Astfel, între marile centre de cultură idiș, Varșovia era recunoscută pentru activitatea literară, New York pentru cea cultural-teatrală, însă Vilnius a rămas în memorie ca un centru de cercetare datorită instituției fondate de Weinreich.

În perioada Holocaustului, YIVO a fost reconstituit la New York unde există și astăzi ca instituția centrală privind conservarea și promovarea culturii idiș. Aflat în 1939 la o conferință în Occident, Max Weinreich decide să nu se mai întoarcă la Vilnius și emigrează în SUA unde, alături de fiul său, Uriel, vor lupta după Holocaust să atragă atenția publică asupra importanței conservării idișului. Astfel, el va fonda catedre în câteva universități americane unde să se cerceteze și predea idișul. Incluse în diverse contexte academice, în programe de studii iudaice, slave sau germanice, dedicate regiunii est-europene sau minorităților transregionale, studiile idiș au prins rădăcini. Dacă Max Weinreich a fost primul cadru universitar dedicat studiilor idiș din SUA, predând la City College din New York după refugiul din Europa, fiul său, Uriel Weinreich este cel care a fondat

disciplina în Lumea Nouă, fiind autorul celui mai cunoscut manual de limbă idiș pentru publicul de limbă engleză, *College Yiddish*, în vreme ce Max Weinreich este autorul monumentalei *History of Yiddish Language*.

Studierea literaturii idiș a preocupat încă de la începuturile sale în variantă cultă intelectualii vremii, astfel că încep să apară de timpuriu lucrări mai mult sau mai puțin aplicate; astfel, în 1899 apare lucrarea amplă dedicată literaturii idiș din secolul XIX redactată de Leo Wiener, *The history of Yiddish literature in the nineteenth century*. O istorie generală a literaturii evreiești, cu o parte consistentă dedicată literaturii idiș apare în 1960; monumentala lucrare a lui Meyer Waxman, *A History of Jewish Literature* în șase volume reprezintă prima lucrare sistematică ce analizează literatura idiș în sine, dar și locul acesteia în contextul general al culturii evreiești. A. A. Roback, este autorul câtorva sinteze importante ale literaturii idiș tipărite la mijlocul secolului XX, *The Story of Yiddish Literature* (1940) și *Contemporary Yiddish Literature: A Brief Outline* (1957). O altă lucrare esențială din istoriografia literaturii idiș este compendiul lui Charles Madison, *Yiddish Literature. Its scope and Major Writers. From Mendele and Shalom Aleichem to I. B. Singer* (1968). Cele mai populare lucrări de sinteză sunt însă publicate de Sol Lipztin, autorul celor două volume dedicate începuturilor literaturii idiș, *The Flowering of Yiddish Literature* (1963), și a dezvoltării acesteia, *The Maturing of Yiddish Literature* (1970), sintetizate în lucrarea fundamentală *A History of Yiddish Literature* (1972). Teatrul idiș, fenomen dinamic și activ până astăzi, s-a bucurat de interes din partea cercetătorilor; prima lucrare de sinteză este redactată de Israil Bercovici, secretar literar al Teatrului Evreiesc de Stat din București cu ocazia centenarului existenței în România, în 1976, *O sută de ani de teatru evreiesc în România*, volum urmat de o istorie generală redactată de Nahma Sandrow, *Vagabond Stars: A World History of Yiddish Theatre* (1996).

Însă, după aceste începuturi dominate de istorii generale și sinteze, ultimele decenii au adus o specializare și aplicare a cercetării; monografii și lucrări biografice dedicate marilor autori de limbă idiș au început să apară, iar activitatea de traducere din idiș în principalele limbi de circulație s-a intensificat. Istorici literari precum Joseph Sherman, editorul monumentalei lucrări de referință *Writers in Yiddish, Dictionary of Literary Biography* (2007), dar și Dan Miron, Ruth Wisse, David Roskies, Chone Shmeruk, Rachel Ertel, Itzhok Niborski sau Shlomo Berger au publicat lucrări care au promovat istoria literaturii idiș în spațiul dezbaterilor internaționale.

Cultura idiș în România. România a reprezentat, alături de Polonia, Lituania și Rusia, una din țările cu o cultură idiș bogată și activă. Comunitatea evreiască din Tările Române a avut o

structură aschenază puternică, fiind profund legată de viața religioasă prin intermediul curentelor hasidice și ortodoxe foarte influente, mai ales în Moldova, dar și de cultură idiș.

Începând cu ultimele decenii ale secolului XIX, comunitatea evreiască din Principate a început un proces profund de modernizare, de auto-emancipare și aculturare stimulat de curentul *Haskala*, de ideile iluministe de la 1848 în care emanciparea evreilor fusese inclusă printre obiectivele Revoluției, precum și de implicarea profundă a populației evreiești în procesul de modernizare economică, industrializare și urbanizare a țării. Aceste direcții au impus nevoia unei aculturări și secularizări rapide, susținute de elita economică prin înființarea unor forme de învățământ în limba română în cadrul comunității, a unei prese evreiești de limbă română și, în cele din urmă, ajungând la apariția unui grup de intelectuali evrei aculturați.

Cu toate acestea, păstrarea identității culturale evreiești a fost indiscutabilă, iar instituțiile create în Principate în această perioadă demonstrează acest lucru. Astfel, în Moldova, populată de comunități evreiești tradiționale, vorbitoare de limbă idiș, care atingeau uneori și jumătate din populația urbană, depășind deseori ca pondere acest procent în târgurile de provincie, apare în 1855 primul ziar de limbă idiș, *Haioetz*, care s-a bucurat de o mare popularitate și longevitate, urmat, la scurt timp, de câteva cotidiene care se susțineau financiar din vânzări și care au determinat ulterior apariția unor edituri și asociații culturale. În 1876, tot la Iași, intelectualul evreu rus Avram Goldfaden pune bazele primului teatru profesionist de limbă idiș din lume, începând acum o tradiție care a continuat neîntrerupt până astăzi și care s-a răspândit în lume, ajungând să fie extrem de apreciată de masele largi. Literatura idiș este, de asemenea, de interes, printre cei mai cunoscuți autori numărându-se Ițic Manger, Eliezer Steinbarg, Iacob Sternberg, Moise Altman, Șloime Bickel și alții.

În special în perioada interbelică, prin intermediul legăturilor strânse între scriitorii evrei de limbă idiș și cei de limbă română care, la mijlocul anilor 1930, plănuiau proiecte publicistice comune și evenimente literare, literatura idiș devine tot mai prezentă în spațiul cultural românesc. În plus, presa evreiască de limbă română începe o adevărată campanie de promovare a autorilor de limbă idiș prin intermediul traducerilor pentru publicul evreiesc aculturat, astfel că traducerile devin foarte frecvente. Deși, inițial, proiectul de față intenționa să strângă în bibliografia sa și aparițiile în periodice, în timpul cercetării a devenit evident că acest lucru poate fi realizat doar de către o echipă de cercetători pe o perioadă mai lungă de timp, având în vedere multitudinea de publicații relevante.

Receptarea culturii idiș în spațiul românesc. Primele inițiative de a prezenta cultura idiș publicului de limbă română vin din partea grupărilor politice de orientare sionistă care doreau să comunice cu tineretul evreu aculturat și să mențină legătura cu moștenirea culturală evreiască și cu

idealurile politice dincolo de bariera lingvistică. Ulterior, necesitatea integrării culturale a comunității evreiești în spațiul social și politic românesc a reprezentat un alt factor care a dinamizat interesul public pentru cultura idiș.

Autorul unui demers publicistic interesant a fost Sal Segall (1864-1946), poet de limbă idiș și germană, publicist și folclorist cunoscut care, în 1922, publică o amplă antologie a poeziilor români traduși în idiș (Tipografia Union, Viena, 1922) în care prezintă o imagine cât mai amplă a poeziei românești, începând cu folclorul, cu literatura veche și ajungând la perioada modernă. De asemenea, o inițiativă interesantă de popularizare a idișului este cea a Dr. Sotec-Loteanu (Iacob Rosenzweig), filolog pasionat, medic de profesie, unul dintre pionierii culturii idiș în România și care a publicat în idiș, cu litere latine, articole de specialitate și a lăsat în urmă un bogat fișier de cuvinte idiș care urma să servească pentru realizarea unui studiu comparatist. Savant și publicist celebru pentru studiile sale dedicate folclorului românesc și evreiesc, Moses Schwarzfeld (1857-1943) alcătuiește o culegere amplă de texte din folclorul idiș (*Tezaurul popular evreiesc*), deschizând drumul cercetării folclorului idiș din România.

Primul studiu solid dedicat idișului în România este însă publicat de un mare lingvist al vremii, Lazăr Șăineanu; filolog și folclorist cunoscut, autor al unor lucrări capitale despre limba română, Lazăr Șăineanu (1859-1934) este interesat de timpuriu și de limbă idiș, fiind autorul primei încercări științifice din România de analiză a limbii idiș, “Studiu dialectologic asupra graiului evreo-german” apărută în 1889 în *Anuar pentru israeliți* și tradusă în franceză sub titlul “Essai sur le judeo-allemand parle en Valachie”. Studiul merită menționat, deschizând drumul cercetării filologice a limbii idiș în România.

Articolele dedicate receptării literaturii idiș în România sunt, la fel ca și textele traduse și publicate în periodice, foarte numeroase în perioada de până la cel de-al Doilea Război Mondial, deoarece presa evreiască de limbă română utilizează acest subiect pentru a construi efectiv un Panteon al memoriei identitare, în special pentru publicul aculturat. Publicații, mai ales politice sau culturale precum *Adam*, dedică numere întregi comemorării, omagierii, prezentării sau vizitei unui autor de limbă idiș sau unui intelectual important; astfel, autori precum Șalom Alehem, I. L. Peretz sau Șalom Aș sunt permanent în mijlocul dezbaterilor de idei. În plus, numeroasele asociații culturale evreiești ale vremii organizează serate, seri de lectură, turnee literare și alte manifestări de gen în care sunt organizate evocări ale autorilor, lecturi din opere și chiar montări ale unor piese ale acestora în limba română. După 1945, situația se modifică radical, având în vedere schimbarea de regim politic și abordarea diferită a culturilor minorităților din România. Chiar și în lipsa articolelor de presă care, de obicei, marcau în spațiul public profilul autorilor, prefețele, cuvântul introductiv și postfețele sunt puternic ideologizate și oferă suficiente informații pentru a completa imaginea

fenomenului în această perioadă. Singura publicație care continuă să publice articole despre cultura idiș în această epocă este *Revista Cultului Mozaic*, publicația oficială a Federației Comunităților Evreiești din România care începe să apară în 1956.

Cercetarea actuală a culturii idiș și originalitatea demersului de față. În general, cercetarea în domeniul studiilor iudaice, dar mai ales a studiilor idiș, a fost afectată de politicile speciale privind cultura minorităților în perioada comunistă, dar de scăderea accentuată a prezenței evreiești în România începând cu perioada Holocaustului. În plus, o specializare universitară în domeniul studiilor iudaice a apărut abia recent, astfel specialiștii în această zonă fiind extrem de puțini, mai ales în domeniul literaturii și limbii idiș. De asemenea, în ultima perioadă, lipsa traducătorilor și a interesului editorial pentru această zonă a făcut ca prezența literaturii idiș prin traduceri să scadă dramatic. Ca urmare, cercetarea și reprezentarea literaturii idiș în România este extrem de redusă, iar instrumente de lucru de la care să se poată porni lipsesc. În acest context, originalitatea cercetării de față constă în faptul că un astfel de studiu nu a fost întreprins până acum, în condițiile în care România a avut un important centru de cultură idiș și o populație aculturată și bilingvă semnificativă, iar comunicarea culturală a fost remarcabilă (mulți scriitori bilingvi, publicații în ambele limbi, traduceri, asociații, etc.).

Cercetarea de față întreprinde o analiză a reprezentării literaturii idiș în cultura română prin intermediul traducerilor și al receptării acestora, dar și investigarea factorilor care au determinat crearea acestui profil cultural. Miza centrală este reprezentată de urmărirea modului prin care contextul politico-ideologic și politicile culturale determină selecția autorilor și a textelor traduse, precum și prin receptarea acestora. Scopul acestui proiect este de a analiza factorii și impactul pe care astfel de politici culturale îl au asupra reprezentării literaturii idiș în România. Prin această analiză se urmărește evaluarea gradului public de cunoaștere al acestei literaturi și, totodată, beneficiul practic al conștientizării zonelor albe din această literatură în cadrul cultural românesc. În final, acest proiect urmărește o evaluare a impactului literaturii idiș în spațiul românesc. Cercetarea de față oferă, în același timp, o bibliografie a textelor traduse și apărute în volum, dar și o analiză a impactului cultural în rândul lumii intelectuale a vremii prin intermediul modului în care această literatură este prezentată publicului larg.

Publicul potențial al cercetării de față sunt specialiștii și studenții din domeniul literaturii comparate și al literaturii și culturii române, dar și cei ai istoriei românești și est-europene sau sociologiei culturii și istoriei receptării care vor avea un instrument de lucru privind o literatură și cultură prea puțin cunoscută și analizată în România până în acest moment, dar cu un mare impact și relevanță în acest spațiu. De asemenea, cercetătorii și studenții din domeniul studiilor iudaice vor

înțelege mai bine impactul culturii idiș în spațiul românesc. În afara specialiștilor, studiul rezultat poate reprezenta și o lucrare de interes pentru publicul larg atras de studii românești și iudaice, dar și de multiculturalism și de interferențe culturale.

Dimensiunea documentară și comparativă. Cercetarea de față s-a ocupat de istoricul traducerilor din literatura idiș în limba română de la începuturi și până astăzi, acoperind un material documentar amplu, dar și o literatură secundară destinată literaturii idiș care a fost extrem de necesară și, din păcate, inaccesibilă în România. Stagiile de cercetare petrecute la Universitatea din Amsterdam și la Universitatea din Varșovia mi-au oferit accesul la literatura secundară de specialitate, dar mi-au facilitat și contactul cu specialiști renumiți în domeniu. În ceea ce privește opțiunile de documentare, trebuie specificat că Polonia este un alt centru important de cultură idiș din Europa de Est și a reprezentat, în consecință, un studiu de caz foarte asemănător României, pe care l-am utilizat ca element de comparație pentru verificarea unor ipoteze de lucru, având în vedere similitudinile de destin politic și cultural. În privința Universității din Amsterdam, existența unui fond de materiale dedicate culturii idiș, ca și a unui centru de cercetare unde am avut acces la istorii ale literaturii idiș, enciclopedia de istorie evreiască est-europeană, monografiile, ș.a. au determinat ca stagiul meu să contureze un *background* empiric general solid. De asemenea, faptul că în Polonia exista câteva centre de studiere a culturii idiș, iar studiile de acest gen sunt mai avansate, mi-au oferit ocazia de a-mi verifica ipotezele de lucru și de a discuta direct cu specialiști care se ocupă de problematica traducerilor. Cercetarea directă în bibliotecile din țară (Biblioteca Academiei Române, Biblioteca Națională, Biblioteca Centrului pentru Studierea Istoriei Evreilor din România, Biblioteca Federației Comunităților Evreiești din România “Al. Șafran”, etc.) mi-a oferit un material bogat care m-a determinat să extind cercetarea, depășind cu mult planul inițial de a mă concentra doar pe perioada postbelică. Motivația largirii acestei cercetări se datorează faptului că o investigație diacronică *a la longue* oferă o mai bună perspectivă asupra modului în care au fluctuat în timp politicile culturale și pe cele privind minoritățile, dar și asupra impactului pe care aceste politici îl au asupra evoluției imaginii acestei culturi în România. După finalizarea cercetării privind aparițiile în volum, am dorit să extind cercetarea și în zona periodicelor pentru a avea o imagine cât mai complexă, însă, având în vedere cantitatea imensă de presă evreiască de limbă română descoperită (în care se publica marea majoritate a traducerilor) și dificultățile de a avea acces la colecții complete ale acestor publicații care supraviețuiesc cu greu timpului, cu multe lipsuri, am hotărât să mă limitez în cadrul acestui proiect doar la publicațiile sub formă de volum.

CAP. I.

TRADUCERILE DIN LITERATURA CLASICĂ IDIȘ.

O PERSPECTIVĂ DIACRONICĂ

Conform cifrelor recensământului din 1930¹, comunitatea evreiască reprezenta 4,2% din întreaga populație a României (în funcție de afilierea religioasă), respectiv 756,930 de persoane, devenind astfel în perioada interbelică a patra comunitate din lume ca mărime (după cele din SUA, URSS și Polonia). În ceea ce privește limba maternă, 2,9 % din populație se declară ca fiind vorbitori de idiș, în principiu în regiuni precum Moldova de Nord, Basarabia și Nord-Vestul Transilvaniei, diferența de 1,3 % dintre procentul populației evreiești totale din rândul populației generale și procentul care reprezintă numărul de vorbitori de idiș semnalând un nivel semnificativ de aculturație în favoarea limbilor majorității locale (maghiara, germana, rusa, româna și chiar ebraica)². În consecință, se poate vorbi despre un nivel de aculturație semnificativ deja la acel moment. În plus, ponderea populației aculturate era diferită, fiind dominantă mai ales în Vechiul Regat, variind de la 82,9% în Oltenia la 79% în Muntenia și doar 32,3% în Moldova. În Basarabia, aculturația a fost mai redusă, o mare majoritate fiind încă vorbitoare de idiș, în timp ce vechiul Regat (cu o atracție evidentă pentru limba română) și Transilvania (pentru germană și maghiară) erau cele mai aculturate regiuni. Și în Bucovina, deși puternic marcată de cultura idiș, mica elită locală era puternic aculturată la cultura germană.

Această scurtă analiză pune în evidență faptul că, deja de decenii, trecerea populației evreiești de la utilizarea unor limbi tradiționale la asimilarea limbilor populației majoritare prin procesul de aculturare din necesități evidente ce țineau de modernizare, integrare și emancipare reprezenta un fenomen mai mult decăt semnificativ. Începând cu ultimele decenii ale secolului XIX, comunitatea evreiască începuse un proces profund de modernizare, de auto-emancipare și aculturare stimulat de programul *Haskalei*³ (care pătrundea în rândurile evreilor din spațiul vechiului Regat la începutul-mijlocul secolului XIX), de ideile revoluționare de la 1848 în care emanciparea evreilor fusese inclusă printre obiectivele, precum și de participarea încununată cu succes a populației

¹ Cf. Carol Iancu, *Evreii din România de la emancipare la marginalizare. 1919-1938*, București: Hasefer, 2000.

² Ezra Mendelsohn, *The Jews of Eastern Central Europe between the World Wars*, Bloomington, Indiana University Press, 1983.

³ *Haskala* este curentul de idei de inspirație iluministă care animă lumea iudaică începând cu secolul XVIII.

evreiești la procesul de modernizare economică, industrializare și urbanizare a țării. Chiar mai mult, progresul economic și social rapid a determinat o nevoie imperioasă de aculturare și secularizare care fusese susținută de către elite prin crearea unor forme de învățământ în limba română în cadrul comunității, a unei prese evreiești de limbă română pentru ca, în cele din urmă, să ajungă la apariția unui grup de intelectuali evrei aculturați în ultimul sfert de secol XIX.

În curând însă, nevoia păstrării și consolidării unei identități culturale, sociale și politice evreiești impunea traducerea textelor clasice în noile limbi accesibile populației aculturate. Încă de la începutul secolului XX, nevoia stringentă de promovare a culturii evreiești și prin intermediul traducerilor este evidentă și se materializează printr-o multitudine de transpuneri din ebraică și idiș în limba română, ultima categorie de texte reprezentând subiectul articolului de față. Urmărind fenomenul în timp, de la începuturile sale și până în prezent, cercetarea dorește să prezinte procesul din două perspective: din punctul de vedere al evoluției actorilor principali (autori și texte traduse, traducători, edituri și instituții implicate), dar și din perspectiva modului în care schimbările de regim politic și, implicit, de politici culturale pe de o parte, dar și schimbările prin care a trecut populația evreiască în ultimul secol pe de cealaltă parte au afectat modul în care literatura idiș este percepută în spațiul cultural românesc. În cele din urmă, literatura idiș trece de la statutul literaturii unei minorități care necesită un demers de conservare patrimonială și identitară prin intermediul traducerilor și, astfel, prin păstrarea accesibilității sale, ajungând ulterior la valorificarea sa din perspectiva apartenenței evidente la literatura și cultura universală, la fel ca alte mari culturi ale lumii.

Peisajul traducerilor din literatura idiș în limba română este unul extrem de interesant. Având în vedere că literatura idiș în forma ei cultă, modernă, se afirmă în general relativ târziu din cauza statutului secundar în raport cu limba ebraică, limbă de cult și de prestigiu în comunitate, traducerile în limba română apar rapid, la abia câțiva ani de la apariția în original. Astfel, având în vedere faptul că înflorirea literaturii idiș începe în ultimele decenii ale secolului XIX, traducerile în limba română apar aproape imediat în presa evreiască de limbă română, iar în volum încă din primii ani ai secolului XX⁴, în concluzie operele literare în discuție apar rapid pe piața intelectuală românească. Având în vedere că, la noi, primele traduceri apar în presa evreiască de limbă română, este evident că ele se adresează acelei părți a comunității care era deja aculturată și care nu mai putea citi direct în originalul idiș.

⁴ Primele volume apărute pe care le-am identificat sunt Morris Rosenfeld, *Cântece din Ghetto*, traduse din jidoveș te, cu învoirea autorului, de M. Rusu, cu o biografie și portretul autorului, Iași, Editura Librăriei Nouă Iliescu, Grossu, 1904 și Rabinovici (S.), (*Șalom Alechem*), *Ispășitoarele (Die Kapurris) sau Greva păsărilor*, traducere de Ioseph Marcus-Ami, 1906.

Până la cel de-al Doilea Război Mondial, o varietate de autori și opere literare apar în transpunere românească, începând cu clasicii Șalom Alehem⁵, I. L. Peretz⁶ și Mendele Moier Sforim⁷, și continuând cu autori moderni ai epocii precum Șalom Aș⁸, I. Opatoșu⁹, Morris Rosenfeld¹⁰, Iacob Gordin¹¹ sau S. An-sky¹². În mod evident, selecția autorilor și a operelor care urmau să fie traduse avea la bază deseori o motivație ideologică clară, precizată adeseori prin intermediul prefețelor sau al selecției textelor, însă diversitatea acestor opțiuni asigură o reprezentare amplă și echilibrată a peisajului literar al perioadei. Traducătorii sunt numeroși, semn că într-o populație cu un nivel semnificativ de aculturare, dar atașată culturii tradiționale evreiești, bilingvismul și cariera literară dublă nu reprezentau o excepție; astfel, pe lângă tânărul I. Ludo¹³, scriitor de succes și ulterior traducător excepțional și prolific în perioada postbelică, se remarcă figuri intelectuale și politice precum Horia Carp¹⁴, Felix Aderca¹⁵, C. Săteanu, dar și traducători de

⁵ *Ispășitoarele (Die Kapurris) sau Greva păsărilor*, traducere de Ioseph Marcus-Ami, 1906; *Ester. O istorioară de Purim - și i Pessăh în Sat. Idilă*, traducere de M. B., București, 1912; *Mi-e dor de acasă și alte povestiri*, în românește de Horia Carp, prefațat, București, Editura Societății Culturale "Saron", 1920; *Stația Baranovici și alte schițe*, traduse de C. Săteanu, Iași, 1921; *Cartoforii. Schițe și nuvele*, în românește de C. Săteanu, Editura Viața românească S. A., Iași, 1923; *Menahem Mendel: nuvele umoristice*, din idiș de I. Ludo, București, Slova-Hasefer, 1923; *Povestiri tragi-comice*, în românește de C. Săteanu, cu un studiu critic asupra autorului de Octav Botez, Iași, 1928; *Societate veselă*, în românește de H. Picher, București, Adeverul, 1931; *Nalewka la băi*, din idiș de Isac Ludo, București, 1941; *O catastrofă comică*, în românește de C. Săteanu, București, Adeverul, 19-; *Un șaizeci și șaizeci, și alte nuvele umoristice*, traduse de C. Săteanu, București, Adeverul, f.a.; *Un șaizeci și șaizeci și alte nuvele umoristice*, traduse de C. Săteanu, ed. II, București, Editura „Adeverul”, f. a.; *Ssst! Plecăm în America*, în românește de H. Picher, București, Adeverul, 19-?; *Stăteam trei la taifas*, în românește de I. Ludo, București; *Gimnaziu cu bucluc*, traducere de I. Ludo, București, Editura Bibliofilă, f.a.

⁶ *La fakir și alte nuvele*, în românește de Horia Carp cu o notiță biografică critică de Dr. I. Niemirower, Tipografia Progresul, 1915, București; *Jertfa*, București, Institutul de Arte Grafice "Lumea Nouă", în românește de Oscar Cramer, cu un studiu critic de I. Botoșanski, nuvelă, 1920 și *Poveste ca multe altele (Povestea măritiei mele)*, în românește de Z ben Moșe Halevy, București, f.a.

⁷ *Fiske și chiopul*, traducere din idiș de B. Zeilig, prefațat de Eugen Relgis, București, Șalom Alechem, 1934 și *Jețul din Mizrach*, în românește de M. S. Metzger, București, Societatea culturală Saron, București, f.a.

⁸ *Dumnezeul răzbunării. Dramă în 3 acte*, tradusă din idiș de Schoss-Roman și Cidel-Roman, București, 1928; *Petersburg. Varșovia. Moscova*, roman, 1935, traducere în românește de F. Aderca, I – III, București, Eminescu, 3 volume; *O execuție la Varșovia*, în românește de Aurel B. Luca, București, 1932; *Cea mai frumoasă din Iehuda*, în românește de Emil Albu, București, sinne anno.

⁹ *Linșaj. Nuvele / Proză scurtă*, București, Socec, (sinne anno), traducere de Gustav S. Gal.

¹⁰ *Cântece din Ghetto*, traduse din jidovește, cu învoirea autorului, de M. Rusu, cu o biografie și portretul autorului, Iași, Editura Librăriei Nouă Iliescu, Grossu, 1904.

¹¹ *Din țara sclaviei. Nuvele*, în românește de Horia Carp, Editura Societății Culturale Saron, București, 1915.

¹² *Dyuck. Legendă dramatică în patru acte*, tradusă din idiș de I. Ludo, Editura I. Brănișteanu, București, 1927.

¹³ I. Ludo (1894-1973) a fost scriitor, ziarist, traducător, editor al publicațiilor *Absolutio*, *Versuri și proză*, *Informația*, *Mântuirea* și director al revistei *Adam*. Publică volume de proză de mare succes: *Hodje-Podje* (1928); *Mesia poate să aștepte* (1934); *Domnișoara Africa* (1935). Figură controversată în perioada postbelică pentru campania sa anti-sionistă și anti-israeliană în presă. Traducător remarcabil (Șalom Alechem, S. An-sky, etc.).

¹⁴ Horia Carp (1869-1943) a fost un cunoscut om politic și publicist, senator U. E. R. (Uniunea Evreilor Români) (1927-1928 și 1928-1931), editor al revistei *Cultura și Der Yiddische Geist*. Colaborează la *Curierul israelit*. Autor al volumelor: *Sbucium* (1903); *Gânduri fărămate* (1905); *Povestea unui bătrân cuminte* (1912); *Suflete obosite* (1918) și *Din vremuri de urgie* (1924). Publică și un volum de *Discursuri parlamentare* (1928).

¹⁵ Felix Aderca (1891-1962) a fost un cunoscut scriitor, poet și jurnalist. Colaborator la *Sburătorul*, *Flacăra*, *Vremea*, *Revista Fundațiilor*, *Adam*, *Contemporanul*, etc. A publicat volume de proză și romane: *Domnișoara din strada Neptun* (1921); *Omul descompus* (1925); *Aventurile Domnului Ionel Lăcustă Thermidor* (1927); *Mărturia unei generații* (1929); 1916 (1936); *Orașe înecate* (1936).

profesie precum Gustav S. Gal, B. Zeilig sau Schoss-Roman. Aparițiile editoriale sunt, de cele mai multe ori, sub formă de broșuri în detrimentul volumelor masive mai dificil de realizat și comercializat; editurile sunt numeroase, pornind de la instituții dedicate culturii evreiești precum Editura Societății Culturale „Saron”, Editura „Șalom Alehem” sau Editura „Slova-Hasefer”, până la edituri de masă precum „Eminescu”, „Adeverul”, „Viața românească” sau „Brănișteanu”. De interes sunt și seriile dedicate literaturii evreiești precum „Biblioteca clasicilor evrei” sau „Biblioteca evreească” sau serii de literatură universală precum „Lectura - Floarea literaturilor străine” în care apar și titluri din literatura idiș. În mod evident, activitatea de traducere este una intensă în această perioadă în care populația evreiască din România este una semnificativă, iar impactul aculturării este puternic, făcând ca mulți potențiali cititori să nu poată avea acces la textele literare în original. În plus, necesitatea unor demersuri pentru promovarea culturii evreiești în rândul populației aculturate, mai ales în scopul consolidării identitare, a dus la astfel de inițiative numeroase.

Din motive evidente, anii 1943-1944 reprezintă o perioadă neagră din perspectiva activității culturale și de traducere. Legislația anti-evreiască blochează orice fel de inițiativă și de posibilitate de a continua instituțional activitatea de traducere sau de publicare de astfel de lucrări. Cazul scriitorului Emil Dorian care, în perioada Holocaustului, inițiază un proiect de traducere al unei antologii de poezie idiș în limba română este unul excepțional și care se poate încadra în categoria formelor de „rezistență prin cultură”, manuscrisul rămânând nepublicat timp de cinci decenii, până după 1989.

Peste 80% din victimele Holocaustului au fost vorbitori de idiș, comunitatea askenază și, implicit, cultura idiș primind astfel lovitura de grație. În rândul supraviețuitorilor și a urmașilor acestora, trauma produsă de Holocaust, apoi ideologia sionistă care a susținut asimilarea ebraicii în detrimentul retenției idișului, procesul de *alia*, eforturile și politicile de construire a statului israelian și, în cele din urmă, aculturația la limbile țărilor de migrație au redus tot mai mult influența culturii idiș.

Perioada de Tranziție (1945-1947) semnalează o revenire la efervescența interbelică în contextul în care instituțiile culturale evreiești continuă să funcționeze relativ independent încă o vreme și proiectul traducerilor și publicațiilor revine în atenție. Astfel, edituri precum „Forum”, „Bicurim” sau Editura Institutului de Cultură Evreească „Yavne” au o activitate remarcabilă în scurta perioadă dintre regimuri; acum apar traduceri din Șalom Alehem¹⁶, I. L. Peretz¹⁷ și Mendele-

¹⁶ *Cuț itaș ul. Povestire*, traducere, Bucureș ti, Editura “Bicurim”, 1945 și *Croitorul fermecat*, traducere de I. Ludo, Bucureș ti, “Bicurim”, 1945.

¹⁷ *Molima*, Bucureș ti, Editura Bicurim, în româneș te de Isac Cotiugaru, prefaț ă de traducător, 1946, Bucureș ti.

Moiher Sforim¹⁸, dar și din Șalom Aș¹⁹, Opatoșu²⁰ și Eliezer Steinbarg²¹. Traducătorii sunt, în principiu, scriitori care îmbrățișează această ocupație din stringențele impuse de condițiile economice postbelice sau din motivații ideologice; este vorba de nume cunoscute precum I. Ludo, Isac Cotiugaru²², B. Zeilig, Emil Dorian sau M. Rubin.

Începând cu 1948, întreaga structură a peisajului cultural se modifică în urma schimbării de regim politic. De acum, toate editurile sunt proprietate de stat și, în mod evident, ajung controlate politic de autorități, reflectând inevitabil, atât prin selecția autorilor și a textelor publicate, cât și prin aparatul critic ce le însoțește (prefețe, note de subsol, studii introductive, glosare) profunda ideologizare a vieții intelectuale și a culturii din România epocii. În locul editurilor evreiești private care se ocupau de promovarea și popularizarea literaturii idiș în rândurile maselor aculturate, acum această sarcină este preluată de editurile oficiale: Cartea Rusă, Editura de Stat, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, Editura pentru Literatură Universală, Editura pentru Literatură și Editura Tineretului includ frecvent și traduceri din literatura idiș printre traducerile masive din literatura sovietică. Tirajele de masă și distribuția amplă sunt printre puținele aspecte benefice ale epocii și ele fac ca și astăzi aceste publicații să fie accesibile în continuare publicului în biblioteci. Selecția autorilor și a operelor traduse a fost realizată în funcție de încadrarea ideologică, astfel încât scriitori precum Șalom Alehem sau Eliezer Steinbarg au fost traduși frecvent, fiind asimilați ideologiei comuniste și aproape identificându-se cu literatura idiș pe piața culturală românească, în timp ce marea majoritate a autorilor a fost ignorată. În aceeași perioadă, singura publicație a comunității evreiești, *Revista Cultului Mozaic*, care începe să apară începând cu 1956, includea o singură pagină în idiș, în principiu cuprinzând rezumate ale celor mai importante articole redactate în română; în timp, și această insulă de limbă idiș va dispărea din cauza lipsei publicului. În timpul regimului comunist, popularizarea culturilor minorităților a servit, de fapt, promovării ideologiei oficiale într-o nouă formă, adresându-se prin intermediul acesta populației minoritare, iar rolul de autoreprezentare și conservare patrimonială firească a ajuns în plan secund. În acest context, reprezentarea culturii și literaturii idis din România a devenit mai puțin vizibilă în sine, devenind un instrument politic.

Începând cu mijlocul anilor 1960, când schimbarea de paradigmă ideologică modifică implicit și politicile culturale în direcția unui naționalism-comunism pronunțat, apare un interes accentuat pentru literatura idiș ca parte a culturii locale, în contextul promovării creației minorităților

¹⁸ *Fiș ke ș chiopul*, traducere din idiș de B. Zeilig, București, "Bicurim", 1946.

¹⁹ *Judecata. Evreul cu psalmi. Roman*, în românește de M. Rubin și Cecilia Wechsler, București, 1945 / 1944, Editura Forum; *Tâlharii. Povestiri*, București, "Bikurim", 1945; *Scaunul electric*, Editura Forum, București, traducere Ritz Drummer.

²⁰ *Păduri poloneze*, Editura Bicurim, București, 1945, în românește de I. Ludo.

²¹ *Fabule (Mesholim)*, traducere din idiș de A. Clain, Bacău, 1947 și *Fabule*, în românește de Emil Dorian, București, Editura Institutului de Cultură Evrească "Yavne", 1947.

²² Isac Cotiugaru este unul din pseudonimele cunoscutului scriitor de mai târziu Victor Rusu.

din România în original și în traducere. Astfel, în 1969 este înființată Editura Kriterion²³ cu scopul evident de a promova literatura minorităților din România prin publicarea unor opere originale în limbile acestora, dar și a unor traduceri în limba română; printre numeroasele serii din literatura maghiară, germană, rusă, ucraineană, albaneză, se remarcă și o serie de traduceri din literatura locală de limbă idiș, în paralel cu publicarea unor lucrări în original. Cele mai importante titluri prezintă publicului opera lui Ițic Manger²⁴, considerat a fi unul dintre cei mai de succes autori de limbă idiș din România, deși își petrecuse cea mai mare parte a vieții sale în afara granițelor țării. Practic, din acest moment, traducerile din literatura idiș devin în mod exclusiv sarcina acestei edituri pentru că, excepție făcând volumul din opera lui I. L. Peretz²⁵ publicat la Editura Univers în 1974, Editura Kriterion va fi singura care va publica aceste traduceri, editura continuând să funcționeze și după 1989. Astfel, dacă până la mijlocul anilor 1960, autorii promovați de marile edituri de stat erau în principiu Șalom Alehem²⁶ și, în mai mică măsură, Eliezer Steinberg²⁷, după schimbarea politicilor culturale, autorii sunt reprezentativi pentru creativitatea locală (pe lângă Ițic Manger este publicat și marele regizor și poet Iacob Sternberg²⁸). Traducătorii sunt, în principiu, aceiași; I. Ludo continuă să fie cel mai vizibil, iar marea sa reușită o reprezintă transpunerile din opera lui Șalom Alehem, la a cărui versiune românească vor contribui și Olga Brateș și Meer Sternberg. Emil Dorian și Cecilia Voinescu sunt prezenți prin intermediul republicării fabulelor lui Eliezer Steinberg. Ițic Manger este

²³ Editura Kriterion se înființează în 1969 la București (directia este asigurată de scriitorul de limbă maghiară Géza Domokos (1928-2007)). În 1997, instituția iese de sub subordinea Ministerului Culturii, iar în 1999 devine editură privată. În 2002, sediul editurii se mută la Cluj-Napoca. Editura publică serii de carte dedicate culturilor albaneză, armeană, bulgară, cehă, croată, germană, idiș, maghiară, rusă, sârbă, slovacă, tătară, turcă, ucraineană.

²⁴ *Cartea Raiului. Neasemuită descriere a vieții lui Șmul Abe Abervo*, traducere și note de Iosif Andronic, prefață de Paul Anghel, București, Kriterion, 1977 și 1978 (două ediții); *Balada evreului care a ajuns de la cenușă la albastru. Versuri*, în românește de Nina Cassian și Israil Bercovici, prefață de Nina Cassian, Kriterion, București, 1983.

²⁵ *Schiț e și nuvele*, în românește de I. Schneider, cuvânt înainte de M. Rispler, Univers, București, 1974.

²⁶ *Băiatul Motl*, în românește de I. Ludo, București, Cartea Rusă, 1949; *Mister Green are o slujbă și alte povestiri*, în românește de I. Ludo, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1951; *Opere alese*, cuvânt înainte și traducere de I. Ludo, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955; *Halal de mine, sunt orfan!*, în românește de I. Ludo, coperta de Tia Peltz, București, Editura Tineretului, 1956; *Halal de mine, sunt orfan!*, traducere de I. Ludo, cuvânt înainte de A. L. Zissu, București, Editura Tineretului, 1956; *Mister Green are o slujbă și alte povestiri*, în românește de I. Ludo, București, E.S.P.L.A., 1957; *Opere alese*, cuvânt înainte și traducere de I. Ludo, București, ESPLA, 1955; *Opere alese. Romane. Povestiri*, vol. 1, cuvânt înainte și traducere de I. Ludo, București, Editura pentru Literatură Universală, 1959; *Tevi lăptarul*, în românește de I. Ludo, București, Editura pentru Literatură, 1961; *Opere alese. Stele rătăcitoare. Roman*, vol. II, prefață de Marin Sorescu, traducere de Olga Brateș și Meer Sternberg, București, Editura pentru Literatură Universală, 1964; *Opere alese. Întoarcerea de la iarmaroc: povestiri din viață*, vol. III, traducere de Olga Brateș și Meer Sternberg, București, Editura pentru Literatură Universală, 1966; *Opere alese. Schiț e și povestiri*, vol. IV, traducere de I. Ludo, București, Editura de Stat pentru Literatură Universală, 1968; *Opere alese. Schiț e și povestiri*, vol. V, traducere de Olga Brateș și Meer Sternberg, București, Editura pentru Literatură Universală, 1969; *Romanul unui om de afaceri. Halal de mine, sunt orfan! Romane*, traducere de I. Ludo, prefață și tabel cronologic de V. Moglescu, București, Minerva, 1970; *Romanul unui om de afaceri*, în românește de I. Ludo, București, Editura de Stat.

²⁷ *Fabule*, în românește de Emil Dorian, București, Editura Tineretului, 1955 și *Fabule*, în românește de Clementina Voinescu, prefață de Șt. Cazimir, București, Editura Pentru Literatură Universală, 1961.

²⁸ *Oraș în profil. Versuri*, în românește de Iosif H. Andronic și Andrei Roman, cuvânt înainte de Aurel-Dragoș Munteanu, Editura Kriterion, București, 1983.

tradus de Iosif Andronic și, în cazul poeziilor sale, traducerea se face cu ajutorul unui poet care să stilizeze versul (în cazul volumului apărut la Kriterion este vorba de transpunerea lui Israil Bercovici și a Ninei Cassian, iar în cazul volumului din poezia lui Iacob Sternberg - de versiunea lui Iosif Andronic și a lui Andrei Roman, apărut tot la Kriterion).

I.1. Începuturi.

Începuturile activității de traducere din literatura clasică idiș par a fi relativ timpurii, ținând, cel puțin conform cu descoperirile de până acum, de primii ani ai secolului XX în ceea ce privește aparițiile în volum, zona de care ne ocupăm în acest studiu. Cu siguranță, traducerile publicate în periodice apar și mai devreme de acest moment, însă cantitatea enormă de presa evreiască de limbă română apărută în perioada relevantă pentru cercetarea de față, dar și discontinuitatea și dificultatea de a avea acces la colecții complete au determinat pe parcurs limitarea temporară la publicațiile sub formă de volum.

Primele apariții. Astfel, prima apariție identificată este volumul din poezia lui Morris Rosenfeld²⁹, *Cântece din Ghetto*, care apare în traducere românească “din jidovește”, în 1904 în traducerea lui M. Rusu la Iasi, centru puternic de cultură idiș, la Editura Librăriei Nouă Iliescu; faptul că această traducere este prima în limba română este precizat încă din textul introductiv semnat de traducător: “pentru întâia oară se publică o traducere din jargon în românește (și mai cu seamă versuri)”³⁰.

Primele publicații în volum oferă publicului texte din operele unor scriitori importanți precum Șalom Alehem, I. L. Peretz, Morris Rosenfeld și Iacob Gordin. Dacă aparițiile din opera lui Șalom Alehem apar sub formă de broșură, reproducând câteva povestiri și conținând câteva zeci de pagini, volumul dedicat lui Morris Rosenfeld apare în condiții excepționale din punct de vedere grafic, ca și volumul comemorativ I. L. Peretz. Broșurile din opera lui Șalom Alehem și volumul Morris Rosenfeld apar încă din timpul vieții autorilor, menționându-se chiar vizita lui Șalom Alehem în România și faptul că încredinșase personal traducătorului unul din texte, iar în cazul lui Morris Rosenfeld, este încă de pe copertă menționat faptul că a existat acceptul autorului, semn că între intelectualii idișiști din România și marii clasici ai literaturii idiș existau contacte și colaborări de

²⁹ Morris Rosenfeld, *Cântece din Ghetto*, traduse din jidovește, cu învoirea autorului, de M. Rusu, cu o biografie și portretul autorului, Iași, Editura Librăriei Nouă Iliescu, Grossu, 1904.

³⁰ Ibid, p. 14.

timpuriu. Volumul I. L. Peretz este publicat în anul decesului marelui scriitor, la inițiativa rabinului Niemirower care îl cunoscuse personal și dorea să îi omagieze astfel memoria. În cazul lui Gordin, cunoscut mai ales ca dramaturg, volumul apărut după moartea sa îl prezintă în ipostaza de prozator.

Selecția autorilor este una sugestivă pentru tendințele ideologice care animă viața intelectuală evreiască de la noi, traducătorii îndreptându-se către autorii de succes, deja clasicizați, precum Șalom Alehem și I. L. Peretz, dar și către autori cu discurs politic, de factura lui Morris Rosenfeld și Iacob Gordin. Aparent, cel puțin, revitalizarea culturii idiș, sentimentul național, dar și discursul politic de stânga exprimă diversitatea ideologică a operei și toate aceste direcții au ca efect popularizarea unei literaturi tratate cu dispreț până atunci.

Mișcări politice. Contextul acestei afirmări culturale este unul politic, în primul rând de manifestare identitară și este și acesta prezentat în textele introductive, în modul de prezentare al volumelor, în seriile în care sunt integrate. Din păcate, lipsa unor studii de referință privind istoria cărții, a editurilor și a activității de traducere în general în România face dificilă identificarea unor elemente necesare cercetării de față, deseori fiind nevoie să recurgem la deducții și speculații.

Editurile și traducătorii care se ocupă de transpunerea acestor texte sunt semnificativi, deși nu întotdeauna relevanți. Spre exemplu, ambele broșuri publicate din opera lui Șalom Alehem apar din inițiativa unor instituții de orientare sionistă; astfel, *Ispășitoarele (Die Kapurois) sau Greva păsărilor* apare în 1906 în cadrul Bibliotecii Clubului de Lumina „Poale Zion” a editurii Librăriei și Tipografiei „Speranța” Isac Gartenberg la Moinești, fiind atât de semnificativă ca protest politic încât deschide această serie purtând numărul 1, dar și mențiunea „oprită în Rusia” pe copertă, traducătorul specificând că acest text a determinat persecuția țaristă și exilul autorului. A doua publicație, *Ester. O istorioară de Purim - și Pessăh în Sat. Idilă*, apare câțiva ani mai târziu în seria Biblioteca “Zionul” a Editurii Revistei “Zionul” și poartă numărul 2, apărând după un text al lui Max Nordau.

Broșura *Ispășitoarele (Die Kapurois) sau Greva păsărilor* poartă pe ultima pagină un mesaj politic clar de susținere a Poale-Sionismului către publicul cititor: „Proletarii cei mai apăsați din lume / proletari evrei – / uniți-vă sub stindardul alb-albastru cu dungă roșie a mișcării voastre: / „Poale-Zionismul’!”. Cealaltă broșură, *Ester. O istorioară de Purim - și Pessăh în Sat. Idilă*, conține un mesaj similar de susținere a mișcării sioniste: „SCHEKELUL / Zionismul e soluția la chestia evreiască de pretutindeni. El caută să readucă poporul evreu la starea normală, prin dobândirea pentru colonizarea teritoriului, care odată i-a aparținut. Pentru susținerea organizației sioniste creiată de această mișcare e nevoie și de sprijinul material. În acest scop s-a reînviat vechea dare evreiască, Șchekelul, care trebuie plătită de toți. Cel care achită această dare se consideră că

făcând parte din organizația zionistă și are drept să ia parte ca alegător la alegerea delegaților pentru congresele zioniste. / Evrei, faceți-vă datoria achitând Schekelele care e de 1 leu și 25 bani. / Evrei / Nu uitați de Fondul Național / Evrei / Jertfiți o parte din munca voastră pentru Zion / Evrei / Nu vă dați copii, școalelor protestante”. Editura Revistei *Zionul* menționează și alte publicații editate precum lucrările lui Max Nordau sau Isidore Loeb. În cazul volumului I. L. Peretz, atât traducătorul, omul politic și jurnalistul Horia Carp, cât și prefațatorul, rabinul Dr. I. Niemirower, privesc demersul publicistic din perspectiva identității naționale și a unui reviriment public, dată fiind notorietatea autorului.

Biografiile scriitorilor insistă pe formația școlară evreiască, pe educația tradițională dobândită în comunitate: “Pe când iera încă copil, părinții lui se mută la Varșovia – un focar de mizerie evreiască – unde, ca oricare copil evreu, se adapă la binefăcătoarele izvoare ale Tanachului (Bibliei) și Talmudului”³¹, pe studiile la heder sau ieșiva.

Ideea națională pare a fi centrală în demersurile de publicare a literaturii idiș, acest activism fiind prezent în primul rând în felul în care sunt prezentați autorii, astfel, I. Niemirower îl prezintă pe Peretz ca fiind „un naționalist evreu, câte odată și unilateral, și un înfocat adept al judaismului”³², „un far luminos, atât pentru naționaliștii cât și pentru universalisții evrei, și numele lui trebuie să fie slăvit oriunde sunt evrei, deci și la noi”³³. Morris Rosenfeld este prezentat ca “cel mai evreu dintre poeții evrei”³⁴, reputația sa depinzând de dezvoltarea sentimentului național: “Cu cât conștiința națională a poporului evreu s-a dezvoltat, Rosenfeld s-a făcut mai cunoscut lumii”³⁵.

Promovarea literaturii idiș. În acest context, problema principală care pare să determine aceste traduceri este aceea de a susține noua literatură idiș, recent afirmată, și pentru a o face cunoscută publicului. Poziția de promovare a culturii idiș este evidentă și în alte publicații realizate în această perioadă.

Critica față de cei care au disprețuit idișul și au favorizat ebraica este una omniprezentă, deși inclusiv terminologia folosită în aceste texte de promovare ține de debateri anterioare, anti-idișiste; termenul de ‘jargon’ este des întrebuințat pentru a se referi la idiș, spre exemplu în textul redactat de traducătorul poeziei lui Morris Rosenfeld pentru volumul din 1904 în care aflăm că “pentru întâia

³¹ Ibid, p. 8.

³² I. L. Peretz, *La fakir și alte nuvele*, în românește de Horia Carp cu o notiță biografică critică de Dr. I. Niemirower, Tipografia Progresul, 1915, București p. 13

³³ Ibid, p. 13

³⁴ Morris Rosenfeld, *Cântece din Ghetto*, traduse din jidovește, cu învoirea autorului, de M. Rusu, cu o biografie și portretul autorului, Iași, Editura Librăriei Nouă Iliescu, Grossu, 1904, p. 7.

³⁵ Ibid, p. 13.

oară se publică o traducere din jargon în românește”³⁶. Și în 1906, în textul însoțitor al prozei lui Șalom Alehem, referințele la „jargon” și „limbă împrumutată” se păstrează: „a traduce *din jargonul* evreo-german în *românește*, e un ce destul de greu, dată fiind originalitatea tocmai a jargonului acestuia privit de mulți ca o „limbă împrumutată”³⁷. Inclusiv prefața preluată din ediția germană a operei lui Peretz, redactată de Zlocisti și tipărită în română în 1915 folosește același termen: “acest, așa zis, jargon este o limbă, o limbă ca toate limbile, o limbă în care se plâng durerile cu aceeași jale sfâșietoare și în care se cântă speranțele cu aceeași caldă duioșie, ca și în orice altă limbă.”³⁸ Explicația acestei poziții inferioare în raport cu ebraica este oferită de traducătorul lui Rosenfeld atunci când afirmă că “literatura evreiască – înțeleg prin *literature evreiască* literatura în limba Ghetto-ului, în *jargon*, spre deosebire de literatura *ebraică*, în vechea noastră limbă care prinde a deveni iarăși noua -: literatura evreiască există de câteva veacuri, dar ea a avut o formă primitivă, care nu prea a făcea demnă de luare aminte (...) N-avea puțință, căci limba ce și-o însușise – un dialect german de pe malurile Rinului – n-o pătrunsese încă îndeajuns și nu devenise încă peste dânsa stăpân desăvârșit, cum a devenit cu vremea”³⁹. În mod evident considerând că este esențial să analizeze aceste mutații pe care le-a suferit idișul în spațiul public și ideologic, traducătorul lui Rosenfeld vorbește despre aceste reevaluări: “noi, ceștia care o cunoaștem din mica noastră copilărie, ne întrebăm uimiți: Aceasta ieste limba, jargonul, de care prieteniiiei laudând-o, spuneau că-i foarte bună numai pentru glumele și zicalele populare?”⁴⁰

În ciuda marginalizării idișului timp de secole, se analizează aici factorul care a determinat o reconsiderare a acestei limbi și culturi; în prefața volumului lui Rosenfeld, traducătorul remarcă faptul că “a trebuit ca o mișcare înălțătoare de suflet și datatoare de mândrie să ne insufle viața pentru ca să nu ni mai fie rușine cu limba oropsitului nostru popor și să fim mândri cu perlele literaturii noastre.”⁴¹ Observând că “literatura unui popor ieste așa de strâns legată de însăș firea și viața acelui popor, că soarta uneia și a altuia merg mână în mână”, traducătorul consideră că mișcarea de renaștere națională a determinat un reviriment al culturii idiș: “Nu numai că la orice dezrobire, națională sau socială, corespunde o dezvoltare a literaturii (...) când acea națiune, din pricina apăsării ce îndură, sufără (...) pulsul literaturii sale se trezește din amorțire”⁴² Ca urmare, dezvoltarea literaturii idiș nu mai poate fi trecută cu vederea: “Și evreii s-au trezit (...) s-a trezit

³⁶ Ibid, p. 14.

³⁷ Șalom Alechem, *Ispășitoarele (Die Kapurris) sau Greva păsărilor*, traducere de Ioseph Marcus-Ami, 1906.

³⁸ I. L. Peretz, *La fakir și alte nuvele*, în românește de Horia Carp cu o notiță biografică critică de Dr. I. Niemirower, Tipografia Progresul, 1915, București, p. 24

³⁹ Morris Rosenfeld, *Cântece din Ghetto*, traduse din jidovește, cu învoirea autorului, de M. Rusu, cu o biografie și portretul autorului, Iași, Editura Librăriei Nouă Iliescu, Grossu, 1904, p. 5.

⁴⁰ Ibid, p. 10.

⁴¹ Ibid, p. 14.

⁴² Ibid, p. 5.

poporul evreu mai cu seamă prin cugetarea sa (...) și atunci literatura s-a trezit, s-a trezit cu o însuflețire fără seamăn, cu o putere neînchipuită, cu un avânt nemărginit”⁴³, în special discutând despre operele lui Mendele, Peretz, Șalom Alechem și alții. Se observă, încă din 1904, un discurs de reevaluare a literaturii și limbii idiș în România chiar și în cercurile de orientare sionistă, în paralel cu reminiscențe și stereotipuri care vehiculează același limbaj învechit și marginalizator. Marea problemă, post-reviriment și adresată dintr-o poziție optimistă, într-un moment când se recunoaște public faptul că “în această limbă s-a scris în ultimele decenii lucrări de multă valoare literară, s-a făcut adevărată artă”⁴⁴, rămâne încă lipsa de analiză și integrare a literaturii idiș în discuția amplă despre literaturile lumii: “dar literatura aceasta a avut și aici aceeași soartă cu poporul care a produs-o: a fost nedreptățită. Abia dacă s-au scris câteva articolașe relative la ie, iar lucrările mai voluminoase despre ‘jargonul’ acesta se pot număra pe degete. (...) Soarta ie merge însă paralel cu soarta noastră”⁴⁵. Însă, fără îndoială, “printre scriitorii în jargon câțiva merită să steie alături de cei dintâi literați”⁴⁶.

Lipsa cunoașterii adecvate a literaturii idiș în România este deplânsă în mai toate argumentele care justifică demersul editorial: în broșura din 1906, traducătorul lui Șalom Alechem spune că această „literatură e aproape ignorată la noi, dar care în Rusia și America se află în starea cea mai înfloritoare, grație muncii unor maeștri ai condeiului de felul lui **Șalom Alechem**, cari au ținut să demonstreze ca o limbă vorbită de milioane de oameni nu trebuie desconsiderată sau neglijată, dovedind, din contră, că cea mai naturală expresie a sentimentelor unui neam și cea mai adevărată psihologie a unui popor se poate reda numai în graiul său popular”⁴⁷. În același sens, în volumul dedicat lui I. L. Peretz, prin intermediul prefeței lui Zlocisti, este specificată și intenția de atrage publicul către literatura idiș: „Cu această scurta ochire am urmărit numai să atrag atenția asupra acestei literaturi care ne face cinste și de care putem vorbi cu mândria pe care o dă conștiința de a fi o putere creatoare. Pentru această literatură căutam să interesăm pe cititori, și nu găsim destule cuvinte de îndemn pentru cercetarea ei.”⁴⁸.

Ideea unui dialog cu publicul, după care proiectul traducerilor să se ghideze, este menționat permanent; opera de educare a populației evreiești și de reîntoarcere la rădăcinile culturale, proiectul de traduceri pare realizat cu colaborarea cititorilor: încă din 1904, anul primului volum de traduceri

⁴³ Ibid, p. 6-7.

⁴⁴ I. L. Peretz, *La fakir și alte nuvele*, în românește de Horia Carp cu o notiță biografică critică de Dr. I. Niemirower, Tipografia Progresul, 1915, București, p. 25

⁴⁵ Morris Rosenfeld, *Cântece din Ghetto*, traduse din jidovește, cu învoirea autorului, de M. Rusu, cu o biografie și portretul autorului, Iași, Editura Librăriei Nouă Iliescu, Grossu, 1904, p. 7.

⁴⁶ Ibid, p. 7.

⁴⁷ Șalom Alechem, *Ispășitoarele (Die Kapurris) sau Greva păsărilor*, traducere de Ioseph Marcus-Ami, 1906.

⁴⁸ I. L. Peretz, *La fakir și alte nuvele*, în românește de Horia Carp cu o notiță biografică critică de Dr. I. Niemirower, Tipografia Progresul, 1915, București, p. 33

din idiș, traducătorul își dorea ca “aceste traduceri să inspire Evreilor dragoste pentru neamul lor și dor de mântuirea lui; iar neevreilor – respect pentru durerile și bucuriile poporului patru-milenar, mai cu seamă că, de astădată, iele-s cântate din harfa unui poiet ca Morris Rosenfeld”⁴⁹. Traducătorul lui Șalom Alechem declara în 1906 că “depinde de modul cum va fi primită de cititori ori dacă voi mai traduce și alte bucăți, pur literare, ale lui Șalom Alechem”⁵⁰. În 1915, în volumul dedicat lui Peretz, prezentat ca „factor al dezvoltării limbii idiș” și tradus în acest scop, se afirmă că „atârnă de sprijinul pe care-l va întâlni volumul de față, ca să continuăm cu popularizarea, printre cei care nu ne cunosc, a acestei literaturi, în care se regăsește întreg sufletul evreesc, cu tot martirul și tragicul lui, cu visurile lui uitate, cu poveștile sale pierdute în întunericul rătăcirii și cu speranțele sale de mai bine, la cari n-a renunțat”⁵¹.

Aceste traduceri au în vedere și public neevreiesc, atunci când, în prefața volumului din poezia lui Morris Rosenfeld, se afirmă că “cititorii Evrei vor simți și înțelege pe unul de ai lor; cititorii ne-evrei vor face cunoștință celui mai mare poiet al unei literaturi cu desăvârșire necunoscută lor”⁵², acest lucru fiind posibil deoarece, după cum afirmă traducătorul lui Șalom Alechem doi ani mai târziu, literatura idiș “a reușit să se impue într-atâta, că scriitori și scriitoare, creștini, au învățat anume jargonul spre a-l putea înțelege și traduce.”⁵³ Emoționant, primul volum de traduceri din idiș în română este dedicat de traducător unui prieten neevreu, care „luptând pentru dezrobirea tuturor nedreptățiților, s-a înrolat (...) și sub drapelul dezrobirii lui izrael” și căruia îi dedică “aceste versuri, traduse după cel mai mare dintre poeții cari scriu în graiul vorbit de poporul meu”⁵⁴.

Dificultăți tehnice. Traducătorii vorbesc și despre dificultățile începuturilor traducerii literare din idiș în română în primul deceniu al secolului XX în termeni care sugerează eforturile susținute; idișul era o limbă vorbită de mare parte din populația din România care, la începutul secolului XX, era în proporție semnificativă, bilingvă, deci capabilă să acceseze originalul și să aibă în minte echivalențe creative. Unii traducători, scriitori de limbă română și / sau idiș au arătat, prin nivelul deosebit al transpuerilor, beneficiile acestui bilingvism, de exemplu I. Ludo. Ca urmare, scrupulele

⁴⁹ Morris Rosenfeld, *Cântece din Ghetto*, traduse din jidoveș te, cu învoirea autorului, de M. Rusu, cu o biografie și i portretul autorului, Iași, Editura Librăriei Nouă Iliescu, Grossu, 1904, p. 14.

⁵⁰ Șalom Alechem, *Ispășitoarele (Die Kapurris) sau Greva păsărilor*, traducere de Ioseph Marcus-Ami, 1906.

⁵¹ I. L. Peretz, *La fakir și alte nuvele*, în româneș te de Horia Carp cu o notiță biografică critică de Dr. I. Niemirower, Tipografia Progresul, 1915, București, p. 33

⁵² Morris Rosenfeld, *Cântece din Ghetto*, traduse din jidoveș te, cu învoirea autorului, de M. Rusu, cu o biografie și i portretul autorului, Iași, Editura Librăriei Nouă Iliescu, Grossu, 1904, p. 13.

⁵³ Șalom Alechem, *Ispășitoarele (Die Kapurris) sau Greva păsărilor*, traducere de Ioseph Marcus-Ami, 1906.

⁵⁴ Morris Rosenfeld, *Cântece din Ghetto*, traduse din jidoveș te, cu învoirea autorului, de M. Rusu, cu o biografie și i portretul autorului, Iași, Editura Librăriei Nouă Iliescu, Grossu, 1904.

pe care le are, în 1906, traducătorul lui Șalom Alehem, când spune fie că “am tradus întâi această bucată, deși n-am putut, se-nțelege să-i redau tot farmecul ce o are în original” ori că „abia după multă ezitare m-am putut decide a traduce bucata de față. (...)”, îndoiala mea și a altora despre reușita unei ast-fel pe întreprinderi”⁵⁵.

Astfel, dincolo de satisfacțiile morale pe care le invocă traducătorul lui Rosenfeld când afirmă că “am lucrat cu multă însuflețire, și că numai mulțămirea sufletească ce am avut traducând aceste perle, mi-ar ajunge ca cea mai largă răsplată”⁵⁶, problemele tehnice sunt semnificative: “nu ușor își poate cineva închipui ce greutate am întâmpinat traducând dintr-o limbă în care cuvintele ebraice, rusești, poloneze, engleză, nemțești se întâlnesc destul de des; pentru care n-am avut la dispoziție nici un dicționar; și care ie plină de cuvinte și expresii caracteristice, de netradus.”⁵⁷ Într-adevăr, la mai bine de un secol de la momentul redactării acestor cuvinte, încă nu există un dicționar idiș-român. În plus, aspectele colocviale, dialectale și regionale specifice idișului complică și mai mult activitatea normală a unui traducător: “a traduce *din jargonul* evreo-german în *românește* e un ce destul de greu, dată fiind originalitatea tocmai a jargonului acestuia”⁵⁸.

I.2 Perioada interbelică.

Perioada interbelică aduce o multitudine de publicații din literatura idiș pentru publicul cititor din România. Ca și înainte, activitatea editurilor evreiești care se adresează unui public deja familiarizat cu literatura idiș și cultura evreiască va continua să fie vizibilă. Însă, spre deosebire de etapa anterioară, în care programul traducerilor se concentra în primul rând pe consolidarea sentimentului național și pe revirimentul culturii idiș, în perioada interbelică se observă o deschidere a proiectului traducerilor către publicul larg, cu accent pe cel neevreu. Textele publicate devin tot mai accesibile prin format, preț, ofertă editorială și sunt incluse în serii de literatură universală.

În plus, în concordanță cu acest aspect, selecția autorilor și textelor celor mai populare sprijină această deschidere a literaturii idiș către publicul larg; în principiu, Șalom Alehem și Șalom Aș sunt cei mai publicați autori din această perioadă, alături de Mendele Moier Sforim, însă într-o mai mică măsură. Șalom Alehem este deja identificat de public cu literatura idiș, în vreme ce Șalom

⁵⁵ Șalom Alechem, *Ispăș itoarele (Die Kapurris) sau Greva păsărilor*, traducere de Ioseph Marcus-Ami, 1906.

⁵⁶ Morris Rosenfeld, *Cântece din Ghetto*, traduse din jidoveș te, cu învoirea autorului, de M. Rusu, cu o biografie și i portretul autorului, Iași, Editura Librăriei Nouă Iliescu, Grossu, 1904, p. 13.

⁵⁷ Ibid, p. 14.

⁵⁸ Șalom Alechem, *Ispăș itoarele (Die Kapurris) sau Greva păsărilor*, traducere de Ioseph Marcus-Ami, 1906.

Aș reprezenta o confirmare a noii generații, fiind nominalizat deja la Premiul Nobel pentru Literatură și având o atitudine proactivă de susținere a traducerii propriei opere în limbi străine (trilogia e tipărită „cu acordul autorului” în 1935).

Edituri dedicate culturii evreiești. Fără a reprezenta regula, aceste edituri aleg să continue activitatea de prezentare a traducerilor în general în serii și în prezentări destinate publicului evreu familiarizat cu literatura idiș. Spre exemplu, singurele traduceri din clasicul autor Mendele Moier Sforim apărute în perioada interbelică apar la editura Șalom Alechem, în colecția „Biblioteca clasicilor evrei” și la Societatea culturală Saron. Nici una din editurile de masă pe care le vom analiza în continuare nu au publicat pe acest mare autor, abandonat, de altfel și în perioada comunistă de pe lista traducerilor, posibil din cauza stilului dificil de transpus și greu accesibil conceptual. Astfel, volumul *Jețul din Mizrach* apare în vecinătatea unor titluri prezentate pe chiar coperta cărții care țin de istoria și cultura poporului evreu din opera lui Dr. I. Niemirower, Horia Carp, Dr. A. Steuerman, M. Schweig, dar și Theodor Herzl, Israel Zangwill sau Șalom Alechem.

Romanul aceluiași Mendele Moier Sforim, *Fișke șchiopul. Roman din viața pomanagiilor evrei*, apare însoțit de un text despre traducătorul cărții, B. Zeilig, despre care se oferă informații specifice privind studiile la „cheider” cu „rebe din Moinești”, colaborările la presa evreiască, în speță la *Hasmonea*, revista studenților sioniști. Apoi, și biografia scriitorului este livrată utilizând același mod de prezentare, mai puțin accesibil publicului larg, însă relevant pentru conturarea unui tip de intelectual evreu format în învățământul tradițional specific: „La primul lui dascăl a învățat, într-un singur an, să citească și să traducă părți din pentateuch. Al doilea învățător al lui era faimosul Josi Rubens, „melamed” pentru biblie și Ghemara. (...) De atunci începe să colinde: la Tinkewitz, la Slutzk, la Wilna, unde a studiat în „eșiva” Gaonului. (...) în fiecare târgușor Avrumel poposește să cerșească pentru biata „aghina”. Dumnezeu știe cât ar mai fi colindat el așa dacă nu se întâlnea la Kamenetz Podolsk, cu un prieten isonist la un cantor, care l-a smuls din ghiarele lui Avrumel. Și așa s-a sfârșit lunga lui călătorie. Mulțumită acestui cantor a fost primit în cel mai de seamă „beth-hamidraș”, unde în curând ajunge foarte iubit și apreciat așa că mulți bugătași îl iau profesor pentru copiii lor. Acolo face cunoștință cu poetul Gotlober și prin dânsul cu Haskala. În 3 ani a învățat rusește și nemțește ajungând profesor de stat. Primul său articol în „Hamaghid” face vâlvă.”⁵⁹

Mai puțin active în planul traducerilor literare în această perioadă, editurile sioniste care îl tipăreau cu atâta entuziasm pe Șalom Alechem în urmă cu două decenii nu mai apar pe piață; centrul de greutate al activității de transpunere în limba română este preluat de marile edituri.

⁵⁹ Mendele Moier Sforim, *Fișke șchiopul*, traducere din idiș de B. Zeilig, prefaț de Eugen Relgis, București, Șalom Alechem, 1934, p. 9-10.

Popularizarea textelor. În mod evident, încă din etapa anterioară, popularizarea și accesibilitatea textelor traduse a reprezentat un proiect bine definit al marilor edituri. Astfel, edituri precum Viața Românească, Adeverul sau Socec includ în planurile editoriale și în colecțiile de literatură universală autori și operele din literatura idiș, crescând accesibilitatea și vizibilitatea acestor lucrări pentru publicul de limbă română.

Editura Viața Românească, ce își avea sediul la Iași, publică, în colecția „Foi Volante”, volumul de povestiri *Stația Baranovici* (1921) din opera lui Șalom Alehem; așa cum era prezentată de editură, „„Foi Volante” este o bibliotecă de răspândire, fără să fie o bibliotecă de popularizare. În această colecție Institutul de Editură „Viața Românească” va tipări operele celor mai însemnați scriitori români și străini. Formatul volumelor fiind mic, opera scriitorilor tipăriți va fi selecționată. Se va alege numai ceiace este eminent, numai ceiace poate avea un interes deosebit pentru cetitor. Acest format redus va face cu puțință ca prețul fiecărui volum să fie destul de modest so deci suportabil în momentele acestea când, din cauza scumpetei generale, cărțile au ajuns la prețuri exorbitante. Așadar prin colecția „Foi Volante” Institutul de Editură „Viața Românească” pune la îndemâna publicului o serie de opere scurte, bune și eftine.” Practic, prin astfel de instrumente editoriale, se asigură distribuția cât mai largă a cărților, iar compania „celor mai însemnați scriitori români și străini” și a „ceiace este eminent” garanta calitatea selecției. Prețul reprezenta, și el, un avantaj, ca și formatul mic. În cadrul colecției trebuie menționate operele lui I. L. Caragiale, Gala Galaction, Mihail Sadoveanu, dar și M. Lermontov și alții.

Însă prima ediție remarcabilă din opera lui Șalom Alehem, *Cartoforii. Schițe și nuvele*, a apărut tot la editura Viața Românească de la Iași, în 1923, în afara acestor colecții de popularizare.

Editura „Adeverul” din București propune două colecții, „Biblioteca Dimineața” și „Lectura - Floarea literaturilor străine”. Astfel, în colecția „Biblioteca Dimineața” apar, la diferență de câteva zeci de numere, broșurile *Un șaizeci și șasă, și alte nuvele umoristice* (no. 64) și *Societate veselă* (no. 139) din opera lui Șalom Alehem. Succesul primei broșuri a determinat republicarea sa într-o a doua ediție. Colecția „LECTURA - floarea literaturilor străine” conține și mai multe publicații din literatura idiș, incluzând, pe lângă Șalom Alehem, și texte din opera lui Șalom Aș. Astfel, sunt publicate în colecția „Lectura - Floarea Literaturilor Străine” broșurile *Stăteam trei la taifas* (no. 19), *O catastrofă comică* (no. 96), *Ssst! Plecăm în America* (no. 145) din opera lui Șalom Alehem, iar din creația lui Șalom Aș *O execuție la Varșovia* (no 407) și *Cea mai frumoasă din Iehuda* (no. 549).

Editura Socec este singura care publică, în perioada interbelică, un volum din opera lui I. Opatoșu, fapt semnificativ privind prestigiul scriitorului și vizibilitatea sa dincolo de lumea literară de limbă idiș.

Deschiderea spre publicul neevreu. Odată cu includerea operelor traduse din literatura idiș în planurile editoriale ale marilor edituri și în colecțiile de „răspândire”, conținutul trebuie adecvat unui public mai puțin inițiat în cultura evreiască tradițională, ca și în literatura idiș. În această direcție, câteva ediții interbelice sunt remarcabile în ceea ce privește adaptarea și prezentarea informațiilor necesare în mod accesibil.

Publicarea traducerilor din literatura idiș în colecții populare de literatură română sau universală sporește vizibilitatea și circulația acestora; astfel, volumul *Stația Baranovici* este prezentat ca apărând la editura Viața Românească, în colecția „Foi Volante” în care mai apar „operele celor mai însemnați scriitori români și străini”: I. L. Caragiale, G. Galaction, Anatole France, Mihail Sadoveanu sau M. Lermontov. Apărută în colecția „Lectura Floarea Literaturilor Străine” a editurii Adevărul, *O execuție la Varșovia* a lui Șalom Aș prezintă alte numere din seria în care apar C. Stere sau Jack London. Trilogia monumentală a lui Șalom Aș, *Petersburg. Varșovia. Moscova*, apare la editura Eminescu unde sunt anunțate în curs de apariție volume din Ion Agârbiceanu, Panait Istrati, Emil Ludwig sau L. Lewisohn.

Cea mai interesantă ediție de acest tip este volumul *Cartoforii. Schițe și nuvele* tipărit la editura Viața Românească în traducerea lui C. Săteanu în 1923. Editură de prestigiu din Iași, Viața Românească edita și un periodic cunoscut și era frecventată de majoritatea scriitorilor ieșeni. Sugestivă este dedicația pe care traducătorul o plasează la începutul volumului, adresată unuia din marii scriitori ai vremii, Mihail Sadoveanu: „Admiratorului lui Șalom Alechem și inițiatorului acestor traduceri, d-lui M. Sadoveanu închină Traducătorul” din care avem, astfel, informații clare asupra faptului că marele clasic de limbă idiș era gustat deja la începutul anilor 1920 în cercurile intelectualilor ieșeni care, iată, ajung să susțină continuarea procesului de traducere. Simbolizând și mai bine această punte culturală, ilustrațiile care însoțesc volumul, oferindu-i o ținută grafică de excepție sunt opt reproduceri după tablourile pictorului Octav Băncilă; textul redactat de traducător privind „Gravurile din text” explică faptul că „tablourile reproduse în volum cadrează în chip armonios cu subiectele descrise de Șalom Alechem (...) Pictorul Octav Băncilă, în faza primă a maturității sale artistice, a fost atras de tipurile caracteristice pe care le-a întâlnit în ghetto-ul Iașului, în faimosul cartier evreiesc denumit ‚Târgul Cucului’ (...) Din mediul acestui ghetto, pictorul Octav Băncilă a desprins și eternizat o serie de ‚tipuri cari dispar’ cum spune Șalom Alechem: scene din viața evreilor bigoți și mizeri, tipuri caracteristice și compozițiuni de un brut realism”⁶⁰.

⁶⁰ Șalom Alechem, *Cartoforii. Schițe și nuvele*, în românește de C. Săteanu, cu portretul autorului și cu opt reproduceri după tablourile pictorului Octav Băncilă, Editura Viața Românească S. A., Iași, 1923, p. XV.

Traducătorul, mereu conștient de publicul căruia i se adresează și de faptul că textul trebuie să fie accesibil unei audiențe fără cunoștințe de cultură iudaică, lămurește în textul „Asupra traducerii” efortul și demersurile realizate de-a lungul transpunerii în română: „Traducerile de față sunt destinate cetitorului român. De aceea ele se deosebesc de puținele traduceri ce s-au făcut până astăzi în limba românească din opera lui Șalom Alechem prin faptul că, fără a depăși sau știrbi textul original, s-au întrebuițat arare cuvintele ebraice și numai atunci când ele au fost intraductibile. Aceste cuvinte au fost însă și ele tălmăcite în notele respective din josul textelor; alte note au fost însemnate pentru a iniția pe cetitorul român asupra obiceiurilor și tradițiilor evreiești, adesea în concordanță cu prescripțiunile religioase. Întrucât ironia ascutită a autorului are uneori la bază tocmai aceste obiceiuri și tradiții, - necunoscute cetitorului român, - s-au pus și notițe pentru lămurirea unei situațiuni comice sau satirice, care nu trebuie să scape atențiunii, în cursul lecturii. Prin ajutorul acestor notițe s-au putut păstra nuanțele și atmosfera mediului descris de satiricul autor. (...) Cetitorul român este rugat a ține seama de aceste lămuriri făcute în interesul de a-l iniția mai mult asupra spiritului limbii, în care autorul și-a scris bogata operă literară, și de a-l familiariza mai îndeaproape cu felul de a fi și de a vorbi al eroilor mari sau mici din mănunchiul de nuvelete ce alcătuiesc acest volum.”⁶¹ Demers conjugat între traducător și editură, combinând literatura și artele plastice, cultura română cu cea iudaică, interesul intelectualilor români cu abnegația traducătorilor, publicarea ediției din 1923 dă un prin exemplu de o calitate deosebită de comunicare interculturală. Dintr-o pagină de gardă a unei traduceri semnate de Schoss-Roman și publicată în 1928 (este vorba de piesa lui Șalom Aș, *Dumnezeul răzbunării*), aflăm că existau în anii aceia demersuri de publicare și a unor traduceri din literatura română clasică în idiș, traducătorul menționat având în manuscris transpuneri din Brătescu-Voinești, Eugen Relgis, Gala Galaction, I.L.Caragiale sau Ronetti-Roman. În mod evident, aceste proiecte de traducere făceau parte dintr-un curent intelectual mai larg.

Un alt element de apropiere de publicul românesc este identificarea unor zone familiare în noile texte traduse; spre exemplu, ediția *Cartofoarii* accentuează relația pe care Șalom Alechem a avut-o cu Basarabia și cu lumea evreiască din România: „Puterea sa de a pătrunde firea omenească și a cunoaște izvorul tainic al vieții, apare și mai interesantă pentru noi atunci când are prilejul de a ne vorbi de cei mai apropiați de noi, cum sunt basarabenii. În multe din schițele sale el descrie tipuri de evrei și rusi din Basarabia, iar în romanul său *’Stele rătăcinde’* (...) el descrie scene de un pitoresc realism din viața țăranului român din Basarabia, după cum în același roman el zugrăvește în chip artistic tablouri din viața artiștilor de varietate din mediul Bucureștiului.”⁶²

⁶¹ Ibid, p. XIII.

⁶² Ibid, p. XI.

Dacă în edițiile anterioare, referințele literare veneau din literatura idiș și din cultura evreiască, în edițiile interbelice, trimiterile se fac, în principiu, la marea literatură a lumii, dar și la cea românească, pentru a facilita contextualizarea într-un spațiu accesibil publicului larg; astfel, prezentându-l pe Șalom Alechem, filiațiile sunt cu literatura americană și rusă: „s-a spus despre el că e un Mark Twain evreu, după alții ca amintește pe Gogol”⁶³ sau chiar că „mi se pare mai degrabă din familia de spirite a unui Dickens, Daudet, Brătescu-Voinești”⁶⁴, în vreme ce, în cazul lui Șalom Aș, influențele par a proveni din literatura europeană, Tolstoi, Reimont, Prus, Peretz.⁶⁵

Textul de prezentare al lui Șalom Alechem în seria editurii Adeverul este sugestiv pentru elementele oferite și considerate a fi necesare pentru publicul larg; după numele autorului (Șalom Alechem), limba de redactare este precizată în paranteză (idiș), ulterior detaliile despre evoluția literaturii idiș sunt furnizate succint: “Șalom Alechem e unul din cei mai de seamă scriitori în tânara literatură ,idiș’. Această literatură a fost o surpriză a ultimilor 40-50 de ani, aproape că și literatura esperantistă. Din jargonul evreesc, necultivat, umila și nepretențioasa uneltă verbală pentru uzul de toate zilele, talentul și perseverența credincioasă a câtorva scriitori, – ca Mendole Mocher-Sfurim, Șalom-Alechem, Reizen, Pinski, Anschy, Tunkeler, Spector, Apatasin, Peretz, Șalom-Aș și alții – au făurit un destul de mlădios organ literar, turnând în idiș sentimente și emoții intense, în opere valoroase, cari au fost găsite demne de a fi traduse în cele mai culte limbi. (...) Scriitorul acesta este mult asemănător lui Mark Twain, dar și lui Creangă. Tipurile lui au și ele vorbăria sfătoasă și mucalită a lui Moș Nichifor Coțcaru. Pe când însă Creangă rămâne hâtru bun de glume, cu hazul pururi senin și sănătos, la humoristul idișist străbate nota satirică și dureroasă, după cum în cele mai tragice situații el știe să vadă comicul și ridicolul”⁶⁶.

Percepții asupra literaturii idiș. Deși aflându-ne într-o perioadă de avânt a literaturii și culturii idiș, pot fi identificate chiar și în anii 1920 perspective moștenite, care mărturisesc disprețul anterior față de literatura idiș; chiar în remarcabila ediție din 1923, *Cartofoarii*, se menționează că „Șalom Alechem este scriitorul cel mai reprezentativ al literaturii jargonului evreesc”⁶⁷. La polul

⁶³ Șalom Alechem, *Povestiri tragi-comice*, în românește de C. Săteanu, cu un studiu critic asupra autorului de Octav Botez, Iași, 1928, p. XI.

⁶⁴ Ibid, p. XI.

⁶⁵ Asch (Schalom), *Dumnezeul răzbunării*. Dramă în 3 acte, tradusă din idiș de Schoss-Roman și Cidel-Roman, București, 1928

⁶⁶ Șalom Alechem, *O catastrofă comică*, „LECTURA. Floarea literaturilor străine”, no. 96, Editura „Adeverul”, București și *Ssst! Plecăm în America*, „LECTURA. Floarea literaturilor străine”, no. 145, Editura „Adeverul”, București, sinne anno, p. 3-4 (ambele).

⁶⁷ Șalom Alechem, *Cartofoarii. Schițe și nuvele*, în românește de C. Săteanu, cu portretul autorului și cu opt reproduceri după tablourile pictorului Octav Băncilă, Editura Viața românească S. A., Iași, 1923, p. XV.

opus, idișul ajunge să fie idealizat în metafore de genul „idișul este limba Esperanto a evreilor de pretutindeni.”⁶⁸

În ciuda acestor lucruri, literatura idiș a devenit între timp parte din marea literatură a lumii și acesta este argumentul pe care îl utilizează masiv editurile. În traducerea din *Fiske șchiopul*, un întreg program de difuzare a literaturii idiș este prezentat: „Să se traducă cât mai mult din acest idiș, ținut până acum în țarcul promiscuității. Se va revela astfel acea lume cu un picior în groapă, dar cu celalt ținut încă darz în iureșul vieții. Cu atât mai mult trebuie să se traducă, căci s-au ivit scriitori evrei, unii din ei buni romancieri, cari descriu ghetoul deadreptul în românește, în franceză, în germană, în atâtea limbi naționale. Generațiile tinere, mai ales nu prea cunosc pe un Mendele Mocher Sforim, pe un Schalom Alechem, pe un Asch, pe autenticii cântăreți ai ghetto-ului. Aceștia au drept de întâietate – și operele lor trebuie să circule prin toate limbile, căci sunt bogate, adânci, svâcnitoare, ca orice roade ale suferinții și speranței omenești.”⁶⁹

Direcții politice - între socialism și sionism. Dacă în momentul primelor traduceri, acestea erau realizate în cadrul unor instituții de orientare sionistă care accentuau probleme legate de identitatea națională în opera autorilor, în perioada interbelică, atunci când accentul se deplasează spre deschiderea către publicul neevreu, simpatiile socialiste ale scriitorilor par a deveni predominant analizate.

În ediția *Cartoforii*, întrebarea se pune direct în privința opțiunilor politice ale lui Șalom Alechem: „Fost-a scriitorul acesta un sionist? Partizanii acestei idei s-ar putea pronunța afirmativ, amintind schița „Mi-e dor de-acasă”⁷⁰, însa argumente în direcție opusă apar imediat. Astfel, se afirmă în același loc, „se pot cita cu aceiași putere logică multe altele din scrierile sale prin care să se facă dovada indiscutabilă că Șalom Alechem a fost un socialist, și încă un adept al socialismului rus, influențat de socialiștii ruși moderați, apostoli ai revoluției, cu aceiași putere cu care a fost influențat de literaturii ruși.”⁷¹ Cu toate acestea, concluzia este că „opera lui Șalom Alechem este într-atâta națională întrucât în unele din scrierile sale se agită, în trăsături generale caracteristic pronunțate, viața națională a evreilor.”⁷²

Ideologia socialistă domina însă dezbaterile privind opțiunile politice ale scriitorilor. În ciuda afirmațiilor că Șalom Alechem era sionist, se declară că literatura sa „atinge probleme culminante ce

⁶⁸ Mendele Moher Sforim, *Fiske șchiopul*, traducere din idiș de B. Zeilig, prefaț de Eugen Relgis, București, Șalom Alechem, 1934.

⁶⁹ Ibid, p. 4.

⁷⁰ Șalom Alechem, *Cartoforii. Schițe și nuvele*, în românește de C. Săteanu, cu portretul autorului și cu opt reproduceri după tablourile pictorului Octav Băncilă, Editura Viața românească S. A., Iași, 1923, p. VII.

⁷¹ Ibid.

⁷² Ibid.

covârșesc orice sentiment național.”⁷³ În ideea prezentării literaturii idiș publicului neevreu și a susținerii ideologiei socialiste, se minimalizează inclusiv rolul antisemitismului în opera scriitorilor traduși din idiș: „În multe din schițele și nuveletele sale (Șalom Alehem) găsim adesea conflicte sociale și religioase între evreii și creștinii ruși, dar el privește ambele tabere cu una și aceeași dragoste omenească și reține din toate aceste ciocniri nu numai părțile dramatice, dar și cele comice – mai ales acestea.”⁷⁴ Comparat cu Gorki în ceea ce privește reflectarea mediului social proletar, Șalom Alehem este un umanitarist, discursul său fiind „întemeiat pe o mare dragoste de oameni și pe o generozitate demnă de un adevărat apostol al înfrățirii sociale.”⁷⁵ În cazul lui Șalom Alehem se adaugă și critica regimului țarist care l-a forțat să se refugieze în America: „Și a mai luptat Șalom Alechem ca toți marii scriitori ruși, împotriva teroarei și a despotismului sălbatec din Rusia, fără a fi un agitator sau luptător politic, ci numai prin usturătoarele sale satire și ironii unice, absolut unice în literatura universală.”⁷⁶ În opera sa, „Rusia țaristă cu arbitrarul, corupția, teroarea, cu nesiguranța zilei de mâni și starea de permanentă teamă, e de obicei cadrul acestor scene însuflețite și pline de mișcare ale vieții evreiești”⁷⁷.

Impactul Revoluției ruse asupra lumii evreiești din Europa de Est este abordat în texte precum prezentarea operei lui Mendele Moier Sforim, iar critica socială de stânga este impregnată profund: „Ghettoul lui Mendele a fost măturat de valurile uriașe ale Revoluției ruse. Calicii în sdrențe sau în redingote soioase au devenit acolo muncitori – cu brațele, oameni de faptă și de trudă creatoare. Dar îi regăsim prin Polonia, prin Maramureș, prin târgurile moldovene: - pretutindeni unde stăruie ‚lumea veche’, găsim și ghettoul. Mizeria cu chipuri tragice care știu însă să surâdă inteligent, să rânjească ironic, să urle de desnădejde sau de revoltă... Azi, se pare că ghettoul s-a revărsat printre neamuri ca o apă umflată de ploi. ‚Somajul’ secular al evreului e resimțit acum și de milioane de muncitori occidentali, de intelectuali și chiar de atâția burghezi scăpătați, din toate țările unde revoluția nu s-a statornicit sau a avortat. Azi nu numai acei din ghetto sunt ‚Luftmenschen’”.⁷⁸ Cu un discurs similar este prezentată și cartea lui Opatoșu, *Linșaj*: „Eroii din romanele și nuvelele lui Opatoșu fac parte din lumea celor ce muncesc și se sbat în întunericul ‚civilizației’. Și lumea acestora e mare, cu toate că ocupă numai periferia și subsolul orașelor. Din mine, din ateliere, din țarcurile ‚rasiale’, Opatoșu a scos la iveală o serie de tipuri pe care ni-i înfățișează în adevărata lor

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Ibid, p. VI.

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ Ibid, p. VII.

⁷⁷ Șalom Alehem, *Povestiri tragi-comice*, în româneș te de C. Săteanu, cu un studiu critic asupra autorului de Octav Botez, Iaș i, 1928, p. XII.

⁷⁸ Mendele Moier Sforim, *Fișke și chiopul*, traducere din idiș de B. Zeilig, prefaț ă de Eugen Relgis, Bucureș ti, Șalom Alechem, 1934, p. 4.

lumină, cu nevoile lor, cu durerile lor, cu dragostea și omenia lor – și mai cu seamă, cu neomenia celor ce-i țin în umbra vieții.”⁷⁹

I.3 Holocaustul

Perioada Holocaustului, prefăcută de etapa implementării Legislației Anti-Evreești, creează o ruptură în tematica cercetării de față deoarece publicațiile nu mai apar în mod firesc, reprezentând, mai degrabă, o excepție. Treptat, Legislația Anti-evreiască limitase accesul populației evreiești la o viață normală, la locuri de muncă și la integrarea socială firească, iar instituțiile evreiești fuseseră împiedicate să funcționeze. Astfel, scriitorii, traducătorii, editorii și alte categorii profesionale fuseseră puși în imposibilitatea de a mai activa, iar Holocaustul a dus aceste lucruri până la lichidarea fizică. Cele câteva publicații identificate în această perioadă sunt excepționale și merită analizate cu atenție.

Singura operă literară de autor care apare în acești ani cu certitudine este volumul *Nalewka la băi* de Șalom Alehem în traducerea lui Isac Ludo, tipărit la București în Biblioteca evrească în 1941. Lipsa prefeței sau a altor texte suplimentare ne pune în situația de a face speculații în privința scopurilor și modului de editare. Apariția unei astfel de cărți fără mesaj (este vorba de un roman comic alcătuit din scrisori și telegrame despre vilegiatura unei femei din burghezia evreiască) este unică, celelalte apariții fiind antologii de literatură și texte școlare.

Un al doilea volum care se poate încadra în aceleași coordonate ar putea fi prima ediție completă a romanului *Halal de mine!.. Sunt orfan!* de Șalom Alehem tot în traducerea lui I. Ludo, apărut la editura „Renașterea noastră” în cadrul „Bibliotecii evreiești”. Faptul că anul apariției nu este specificat, singura posibilitate de a determina perioada este dată de „Cuvântul înainte” semnat de A. L. Zissu în care se fac trimiteri voalate la contextul dramatic și la război; în plus, publicația *Renașterea noastră* girată de omul politic și jurnalistul A. L. Zissu ar putea susține această ipoteză a unei apariții în mijlocul urgiei; apare până în 1942, după care publicația este reluată din septembrie 1944. Este posibil ca editura și revista să fi apărut în tandem: „Când zăngăne armele, tac muzele” – pretinde o veche maximă latină. Dacă această înțelepciune a resemnării spiritului în fața forței brutale ar fi universalmente valabilă, muzele judaice n-ar fi putut să se dăruiască lumii în decurs de două milenii decât cu intermitențe arhiseculare. Din fericire, muzele noastre s-au adaptat din instinct

⁷⁹ I. Opatos u, *Linș aj. Nuvele / Proză scurta*, Socec, Bucureș ti, traducere de Gustav S. Gal, sinne anno, p. 5-6.

de conservare destinului nostru unic, care, aproape fără pauză, se desfășoară în eterna tabără de război, emancipându-se de teroarea maximei care le condamnă la moarte prin atrofiere.”⁸⁰ Contextul pare să răzbată și mai clar în text atunci când A. L. Zissu scrie: „Că în împrejurările de azi s-au găsit câțiva curagioși – inițiatorii editurii – cari să se împotrivescă vitejește, alături de muza evreească, maximei paralizante, asta dovedește că „poporul cărții” ține, în momente de totală despuere, la podoaba acestui blazon inexprimabil, mai mult decât la toate comorile materiale confiscabile”.⁸¹ Mai mult, consonanța epocilor istorice este mărturisită fără ocolișuri de liderul sionist: „*Motl Peisi dem hazens* (...) nu-i numai ecoul hohotului sfâșietor al epocii în care fusese creat, dar confruntat cu bejenia clipei de față, valabilitatea lui documentară, rămasă intactă ca cea estetică, apare nimbă și de aureola înspăimântătoare a vizionarismului”.⁸² Coperta a patra a volumului anunță și alte publicații editate de *Renașterea noastră*, iar una din ele este romanul lui Șalom Aș, *Psalmistul* (în traducerea Cecilei Wechsler și a lui M. Rubin) care apare în 1944 sau 1945; poate fi vorba de un anunț care prezintă viitoarele publicații (având în vedere că titlul nu este exact cel final) sau poate fi vorba de o publicație care apare după ce activitatea editorială e reluată în toamna lui 1944. Tot aici sunt anunțate și alte publicații precum volumul din S. Agnon, Max Brod și chiar un *Îndreptar pentru emigrantul palestinian* de L. B. Wechsler și M. Moscovici.

Antologii literare și conservare identitară. Însă cele mai interesante publicații sunt, fără îndoială, antologiile de literatură evreiască tipărite în această perioadă. Tipărite cu scop educativ, apoi cu o agendă de conservare identitară și de patrimoniu cultural în miezul unei epoci care amenința inclusiv existența comunității, volumele apărute au o valoare deosebită prin mesajul lor.

Prima antologie are scop didactic, fiind rezultatul eforturilor Editurii “Tarbut” și fiind publicată în 1939; realizată de cadre didactice din sistemul de școli Tarbut, Osias Rispler și de S. M. Littman, *Antologia literaturii evreiești* beneficiază de o prezentare a Dr. I. Niemirower și de un „Cuvânt înainte” de M. A. Halevy, pentru a consolida valoarea demersului editorial. În acest context, I. Niemirower considera că ideea de a publica antologii în loc de volume de autor este justificată “fiindcă tânărul evreu nu este înlănțuit în operele unui singur maestru și are ocaziunea să cunoască toți factorii culturii noastre”. Discutând despre nevoia traducerii textelor în limba română, același Dr. Niemirower considera că “aci în țară sau în vechiul regat este absolut necesar ca antologiile și almanahurile să fie în limba română. Tarbutul n-are numai misiunea de a răspândi cunoștințele literaturii în limba ebraică ci și de a face cunoscut tarbutul ebraic pentru cunoașterea literaturii

⁸⁰ Șalom Alechem, *Halal de mine, sunt orfan!*, traducere de I. Ludo, cuvânt înainte de A. L. Zissu, București, Editura „Renașterea noastră”, sinne anno.

⁸¹ Ibid, p. 6-7.

⁸² Ibid, p. 7

ebraice și ale literaturii evreești”. Și savantul M. A. Halevy are aceeași opinie care susține necesitatea traducerii textelor în limba română: “Este oare nevoie să explicăm în prealabil să justificăm adică publicarea în românește a unei antologii didactice a literaturii evreești? (...) o asemenea lucrare auxiliară a educației tineretului în școală și în afara ei corespunde (...) unei necesități culturale din cele mai stăruitoare.”

Selecția textelor este una reprezentativă, astfel că, în spațiul concentrat al unei singure publicații, apărută și aceasta ca prin miracol, cititorii să aibă acces la un peisaj cât mai variat al literaturii idiș în complexitatea sa; există, așadar fragmente din „Mendală Mocher Sefarim” (*Kabțansk*), I. L. Peretz (*Între doi munți; Speră și crede*), „Șalom Alechem” (*Menachem Mendel către Șeine Șeindl; Frișman în vizită la Șalom Alechem*), „Șalom Asch” (*Pe țarmuri străine*) sau S. An-sky (*Dibuk*), dar și din autori mai puțin cunoscuți publicului din România precum A. Reisen (*În Ghetto; Luna*), Iacov Steinberg (*Dumnezeule, clădește!*).

A doua antologie, apărută în 1942, are în vedere doar criterii artistice, fiind realizată pentru publicul larg, ca un manifest identitar în vremuri de urgie. Astfel, realizat de B. M. Negru, volumul *Pagini alese din mari scriitori evrei*, este prezentat de I. Ludo și apare la “Biblioteca evrească”, posibil colecție a editurii *Renașterea noastră* de orientare sionistă, girată de A. L. Zissu și care a funcționat până în 1942, fiind apoi închisă din cauza legilor rasiale. În acest context dramatic, I. Ludo vorbește despre ideea publicării antologiei ca fiind “un reproș ce ni se adresează nouă, tuturor. Ea cată să ne aducă aminte că nici măcar astăzi când împrejurările ne impun să arătăm publicului evreesc singurul drum cultural evreesc ce îi este deschis, nu facem nimic. Și nu facem nimic, mai ales pentru îndrumarea spirituală a tineretului nostru.” Motivația publicării volumului este deja una de supraviețuire identitară și culturală și este descrisă în termeni dramatici: “e timpul să înțelegem că, străduindu-ne să dăm la lumină cât mai multe din lucrările cu cari ne-au îmbogățit literatura marii scriitori în idiș și ebraică, împlinim nu numai o faptă culturală, ci facem o opera pedagogică la care ne constrânge grija ce suntem datori s-o purtăm desvoltării morale și sufletești a copiilor noștri.” Selecția textelor este la fel de variată pentru a strânge cât mai mult din complexitatea unei întregi literaturi, astfel că sunt publicați autori celebri precum „Șalom Alechem” (*Rabcick, câine evreu; Comoara; Mi-e rușine; Dureri după moarte*), Șalom Aș (*Surpriza*), I. L. Peretz (*Într-un square; Mama; Cântecul cel nou*), „Mendale Mocher Sefarim” (*Schimbul*), dar și autori aproape necunoscuți până în acel moment în România: Menahem Spector (*Greva calicilor*), Samuel-Simon Frug (*Piulița*), „Peretz Hirșchbein” (*Captiva; Cerșetoarea oarbă*), „Abraham Reizin” (*Ultima speranță; Necunoscuta*), „Meyer Blinkin” (*Cântecul morții*) sau „David Frischmann” (*Din porunca Domnului*).

Poate cel mai semnificativ proiect editorial conceput în perioada Holocaustului a fost, însă, antologia de poezie idiș realizată de Emil Dorian și rămasă în manuscris timp de cinci decenii. Poet

de limbă română, mai puțin familiarizat cu limba idiș, Emil Dorian se întoarce către cultura idiș în contextul Holocaustului și începe să aprofundeze limba pentru a traduce peste patru sute de poeme din idiș în română. Volumul *Idișul cântă. Antologie lirică* apare abia în 1996 la editura Kriterion, prin eforturile fiicei sale, Margareta Dorian, care semnează prefața și în îngrijirea și cu notele bibliografice ale lui Anton Celaru. Majoritatea poeți încă necunoscuți în România, având în vedere că din lirica de limbă idiș, se publicase până atunci în volum doar Morris Rosenfeld, Eliezer Steinbarg și Iankev Sternberg, autorii publicați largesc semnificativ un orizont restrâns: Iehoaș, David Hofștein, Moise Kulbak, Leib Kvitko, Mani Leib, A. G. Leieles, H. Leivik, H. N. Bialik, Ițic Fefer, Ițic Manger, Simon Frug, Iacob Glatștein, Haim Grade, Iacob Groper, M. L. Halpern, Izi Harik, Pereț Hirșbein sau Rahel Korn.

I.4. Perioada de Tranziție.

Perioada de Tranziție prezintă o activitate bogată în domeniul traducerilor; având în vedere perioada scurtă dintre regimuri, numărul de publicații este impresionant, iar varietatea acestora, incluzând și scriitori mai puțin cunoscuți este o dovadă a reactivării unor edituri evreiești care publică texte relevante din punctul de vedere al identității naționale, iar succesul de casă este mai puțin important. Astfel sunt publicate opere de clasicii Șalom Alehem, Mendele Moier Sforim, I. L. Peretz, tineri autori de succes precum Șalom Aș, dar și scriitori mai puțin cunoscuți publicului de limbă română precum I. Opatoșu și Eliezer Steinbarg.

Sugestiv, primul volum de teatru idiș apare tot acum, după ce anterior se publicaseră doar două piese în două broșuri distincte. De asemenea, literatura pentru copii din opera lui Șalom Alehem sau Șalom Aș este promovată sub forma unor broșuri viu ilustrate, iar volume de poezie, în principiu din opera lui Eliezer Steinbarg, apar în această perioadă, la patru decenii după ce singurul volum de versuri din idiș din creația lui Morris Rosenfeld apăruse în 1904.

Interferențe ideologice. Există o diversitate de perspective care se suprapun în această perioadă dintre regimuri; iudaismul și sentimentul religios în esența sa este perceput ca parte esențială din existența umană precum în prezentarea volumului *Judecata. Evreul cu psalmi* de Șalom Aș: “este povestea vieții unui om care (...) căuta și găsea calea spre Dumnezeu nu în casa de rugăciune, ci în plină natură, (...) unde viața palpita într-adevăr cu luminile și întunecimile ei. El

căuta și izbutea să învețe pe oameni ca pentru a te putea apropia de Dumnezeu nu ți se cere un suflet umil și resemnat sau o trufie prefăcută, ci un spirit îndrăzneț, pătruns de bucuria de a trăi și a putea lupta cu viața”⁸³. Spațiul occidental nu ajunsese să fie anatemizat, așa că apar și texte despre viața americană și despre eroii ei, ca de pildă romanul *Scaunul electric* al aceluiași Șalom Aș: „Personagiul principal al romanului este un american care a luptat cu dârzenia și puterea de muncă tipică tuturor americanilor, pentru a cuceri în viață o situație importantă. Eroul nostru nu este însă decât un om, cu toate pasiunile și scăderile inerente firii omenești.”⁸⁴ Din acest punct devine clară motivația pentru care Șalom Aș nu va mai fi tradus timp de decenii, până după căderea comunismului în România.

Critica lumii tradiționale. Simptomatic, viața evreiască de dinainte de Holocaust începe să fie privită dintr-o perspectivă ideologică critică, percepută ca fiind dominată de obscurantism și bigotism și incapabilă să vadă schimbările ideologice benefice aduse de modernizarea secularizantă: “Acesta era aspectul târgului evreesc în acea vreme. Deoparte, forme care-și pierduseră conținutul, depășite fiind de vremurile noi. Practici care-și pierduseră orice semnificație, fiindcă acum lipsea credința care le dăduse tâlc. Ulița evrească era tiranizată de o morală învechită, care nu mai corespundea noilor forme de viață ce se înfiripau. Superstiții și eresuri care sufocau tinerele generații, rămășițe ale unei lumi care-și atinsese crepusculul. Pe de altă parte, impetuoșitatea și elanul, inerente oricărui avânt înnoitor au dus, fatal, la aberații.”⁸⁵ Noile curente ideologice devin tot mai vizibile, iar scriitorii de limbă idiș încep să se transforme în intelectuali angajați, militanți pentru o nouă epocă: “Pereț a fost un luptător. Scrisul său a fost o armă foarte ascuțită în lupta acerbă împotriva întunericului și obscurantismului, împotriva teocrației și împotriva minciunilor convenționale ale societății, împotriva ipocriziei și a ignoranței, împotriva asupririi de orice fel, ca și împotriva exploatarei omului. Pereț a conceput rolul artistului ca luptător activ.”⁸⁶

Discursul politic și literatura. Deja volumele care apar spre sfârșitul perioadei, 1946 și 1947, exprimă aproape la unison aceeași îndoctrinare, în mod sugestiv. Operele literare încep să poarte semnificații ideologice evidente, puse în lumină de editori în chipul cel mai brutal; astfel, I. L. Peretz nu mai este plasat într-un context referențial legat de literatură idiș, în descendența lui Mendele și vecinătatea lui Șalom Alehem, ci devine contemporan cu mișcarea socialistă: “socialiștii din Polonia

⁸³ Șalom Aș, *Judecata. Evreul cu psalmi. Roman*, în românește de M. Rubin și Cecilia Wechsler, București, 1945 / 1944, 390 p., Editura Forum, coperta 2.

⁸⁴ Șalom Aș, *Scaunul electric. Roman*, Editura Forum, București, traducere Ritz Drummer, coperta 4.

⁸⁵ I. L. Pereț, *Molima*, București, Editura Bicurim, în românește de Isac Cotiugaru, prefata de traducator, 1946, București, 244 pagini, p. 6-7

⁸⁶ Ibid, p. 9

răspândeau în târgușoarele evreești odată cu broșuri cu scrierile lui Marx traduse în idiș și nuvelele lui Peretz.”⁸⁷

Fabulele lui Eliezer Steinbarg exprimă același discurs politic din ce în ce mai actual; în două ediții diferite, scoase la edituri și de către traducători diferiți, în orașe diferite, discursul pare a fi orcehstrat perfect, în ton cu vremurile ce bat la ușă; pe de o parte, ediția A. Clain observă că „fabula lui Steinbarg a luat un caracter net de corectiv social, făcându-se port-stindardul ideilor progresiste”⁸⁸, acest lucru întâmplându-se „În locul platitudinilor burgheze, cu învățătura în general banală, fadă și nepractică, constatări trase din vâltoarea epocii noastre de mari frământări, precum și etica noului imperativ social. Și totul fără patos sau retorism”⁸⁹. În mod evident, poetul „nu poate suferi toropeala burgheză, retrogradă, anchilozată în nobila podagră a îndestulării și contrarie spiritualității”⁹⁰.

Ediția Emil Dorian reproduce aceeași perspectivă: „unii îi (pe fabuliști) consideră ca pe niște veritabili polemisti ai epocilor respective, polemisti, a căror verva satirică nu se putea desfășura liber și direct împotriva tiranilor, stăpânitori de popoare și atunci ei imaginau mârșăvii și lașități pe seama animalelor. Fabuliștii ar fi deci primii pamfletari ai lumii, iar fabulele nu reprezintă numai istorioare mai mult sau mai puțin hazlii scrise pentru bucuria copiilor, ci o atitudine etică hotărâtă, ascunsă sub o formă iscusită”⁹¹.

Viața literară. Perioada de Tranziție permite încă o oarecare libertate a discursului editorial, astfel că publicațiile analizate apar, deseori, în contexte inedite; spre exemplu, romanul *Judecata, Evreul cu psalmi* de Șalom Aș apare între 1944 și 1945 la editura Forum, așa că este de înțeles avalanșa de literatură occidentală cu care se învecinează, dar și direcțiile politice variate: Lucrețiu Pătrășcanu, T. Teodorescu Braniște, Radu Tudoran, John Steinbeck, M. Ilin, Eric Knight, Ilia Ehrenburg, Erich Maria Remarque, Walter Pitkin, Hewlett Johnson, Gabriel Chevalier, Ernest Hemingway, James Cain, Evelyn Waugh, Leon Blum, Vicky Baum, Israel Zangwill, Erskine Caldwell sau Graham Greene. În 1946, editura Bicurim la care apăruse reeditarea din *Fișke șchiopul* anunță și volume din opera lui I. L. Pereț (sic!), Opatoșul, Dr. Rubin, Dr. Al. Șofran (sic!), A. Schwefelberg, A. Kabak, I. Ludo, I. Fenchtwanger (sic!), Dr. Th. Herțl și Dr. Th. Loewenstein, toate dedicate istoriei și culturii evreiești.

⁸⁷ Ibid, p. 9

⁸⁸ Eliezer Steinbarg, *Fabule (Mesholim)*, traducere din idiș de A. Clain, Bacău, 1947, p. 155

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Ibid, p. 156

⁹¹ Eliezer Steinbarg, *Fabule*, în românește de Emil Dorian, București, Editura Institutului de Cultura Evrească “Yavne”, 1947, p. 8

Referințele la Holocaust. În ciuda timpului scurt, referințele la Holocaust lipsesc sau sunt, în cel mai bun caz, voalate și, în mod evident, nu se insistă cu lămuriri; acesta este cazul, de exemplu, al dedicației din fruntea celei de-a doua ediții din romanul *Fișke schiopul* de Mendele Moier Sforim apărut în 1946 și care include un text din care aflăm că, în timpul scurs de la prima ediție, care marca deja moartea prematură a traducătorului în 1933, părinții săi au pierit în Holocaust: „Această lucrare apare în amintirea tălmăcitorului ei Dr. Baruch Zeilic, căzut victimă a devotamentului profesional în plină tinerețe, la 23 iulie 1933. Și în memoria neconsolaților săi părinți, Malca și Ghiță Zeilig din Moinești, săvârșiți din viață în surghiun în anii de prigoană”.⁹²

I.5. Regimul comunist.

I.5.a. Dogmatismul stalinist (1948 - 1969)

Tirajul. Una din trăsăturile specifice perioadei este tirajul mare al publicațiilor. Din păcate, nu toate volumele specifică în caseta redacțională tirajele, acest lucru fiind specific mai ales perioadei comuniste, însă nici în aceste ediții menționarea numărului de exemplare nu este o regulă. Cu toate acestea, cazurile în care aceste detalii sunt furnizate sunt extrem de utile. Marile edituri de stat, puține la număr, deci având un public masiv la dispoziție pe care îl împart fără concurență, publică aceste cărți cărora le asigură o distribuție corespunzătoare, una din ediții publicând un text prin care se solicită *feed-back*-ul cititorilor și chiar invită bibliotecarii să organizeze mese rotunde dedicate cărții, în bună direcție propagandistică dictată de politicile culturale. În consecință, prefețele sunt redactate de personalități cunoscute, cu atenție și argumentare solidă în susținerea ideologiei oficiale, pentru a susține și mai mult discursul politic inerent.

Cel mai mare tiraj îl au, în mod previzibil, volumele din opera lui Șalom Alehem; ediția din 1952 a culegerii de povestiri *Mister Green are o slujbă și alte povestiri* tradusă de I. Ludo și tipărită la Editura de Stat pentru Literatură și Artă are un tiraj excepțional de 15.000 de exemplare. Și ulterior, cărțile marelui clasic sunt publicate în aceleași tiraje impresionante; seria de *Opere alese* se menține în aceleași limite: primul volum, apărând în 1955 la Editura de Stat pentru Literatură și Artă în traducerea și cu prefața lui I. Ludo și strângând cele mai importante romane și povestiri în peste șase sute de pagini, ajunge la 18.100 + 2000 exemplare, iar volumul al doilea, publicând pentru

⁹² Mendele Moier Sforim, *Fișke schiopul*, traducere din idiș de B. Zeilig, București, “Bicurim”, 1946.

prima dată romanul dedicat începuturilor teatrului idiș, *Stele rătăcitoare*, în traducerea Olgăi Brateș și a lui Meer Sternberg, cu o prefață de Marin Sorescu și cu puțin sub șase sute de pagini depășește chiar tirajul anterior, ajungând la 20.160 exemplare. Volumul al patrulea al seriei, cuprinzând povestiri, dar și cel mai cunoscut roman al autorului, *Tevi lăptarul*, în traducerea aceluiași I. Ludo, lipsit însă de prefața obișnuită, este tipărit la sfârșitul deceniului de Editura de Stat pentru Literatură Universală, în 1968 și beneficiază doar de 5160 de exemplare, scăzând, practic la 25%. Recordul de tiraj al unui volum din opera lui Șalom Alehem îl constituie, însă, ediția romanului *Tevi lăptarul* în traducerea și cu prefața lui I. Ludo apărut în celebra serie Biblioteca pentru toți la Editura pentru literatură în 1961, perioada de glorie pentru distribuția marelui clasic, atingând un tiraj nu mai puțin de 40.140 exemplare, fiind, probabil cel mai accesibil volum din opera lui Șalom Alehem în limba română.

Comparativ, fabulistul Eliezer Steinbarg, tradus intensiv în Perioada de Tranziție când apar în același an două ediții diferite în traducere diferită și edituri diferite din opera sa, este publicat în tiraje mult mai modeste; astfel, ediția *Fabule* în traducerea Clementinei Voinescu și cu o prefață de Șt. Cazimir, publicată tot de Editura Pentru Literatură Universală în 1961 are un tiraj de doar 2645 exemplare, după ce maximul fusese atins în 1955, moment de glorie pentru destinul fabulistului în perioada interbelică, atunci când ediția de *Fabule* în traducerea lui Emil Dorian din 1947 este republicată la Editura Tineretului într-un tiraj de 6000X100 exemplare.

Autorul – luptător politic. Aproape fără excepție, în perioada primelor decenii de la instaurarea regimului comunist în România, autorii publicați căpătau o identitate politizată, fiind transformați în activiști și luptători politici sau chiar precursori ideologici. În unele instanțe, discursul propagandistic capătă valențe absurde și megalomane, dar care se integrau firesc în propaganda generalizată și sistematică. Manipularea biografiei, a detaliului personal și a simpatiilor politice deveneau fapt comun în textele care însoțeau și, astfel, justificau selectarea unui autor pentru publicare. Biografiile fabricate și rescrise grosolan erau la ordinea zilei pentru a oferi în final un profil impecabil de activist politic.

Imaginea scriitorului ca „fiu al poporului”, cu „origini sănătoase” precum activiștii selectați să facă parte din Partid la începuturile instaurării noului regim, este esențială pentru identificarea cu poporul și cu ideologia oficială, ca și pentru credibilitatea discursului; în acest mod este prezentat Șalom Alehem, ca „fiu al unei națiuni umilite și obidite”⁹³, deși tatăl lui era un negustor respectabil la momentul nașterii scriitorului. Dar saga viitorului scriitor este rescrisă cu reinterpretări și jumătăți

⁹³ Șalom Alehem, *Romanul unui om de afaceri*, în românește de I. Ludo, București, Editura de Stat, coperta internă.

de adevăruri care ajung, în cele din urmă, să creeze un erou al clasei muncitoare după nevoile propagandei: „Şalom Alehem cunoaşte încă din copilărie sărăcia şi umilinţa. Experienţele încercate acum îl apropie în multe privinţe de Maxim Gorki sau de Panait Istrati. Peregrinează dintr-un loc în altul, intră la stăpân, spală vase, doarme pe duşumea. Mai târziu devine învăţător în casa unui arendaş, pentru o perioadă de doi ani încearcă „profesiunea” de reprezentant al obşteii evreieşti în faţa autorităţilor. (...) Reîncep săcăielile financiare, privaţiunile materiale de tot felul, reîncepe, cu alte cuvinte, viaţa ‚normală’ a scriitorului”⁹⁴.

Relaţia amicală şi confirmarea textelor sale de către marele Gorki îl certifică şi pe Şalom Alehem în ochii publicului, iar secvenţa este reluată de câte ori este nevoie: „Maxim Gorki spunea despre Şalom Alehem: ‚Am râs şi am plâns. Minunată lucrare. Mi-a plăcut nespus de mult. Repet – minunată.”⁹⁵ Pentru a confirma cât de reprezentativ este Şalom Alehem pentru „umiliţii şi obidiţii” lumii, fragmentul corespondenţei cu Gorki este reluat câţiva ani mai târziu: „Într-o scrisoare către Şalom Alehem, Maxim Gorki sesiza tocmai această latură a creaţiei acestuia: ‚Am primit cartea dumneavoastră (*Băieţelul Motl*, n.n.) am citit-o, am râs şi am plâns. Ciudată carte! Toată străluceşte de o minunată, bună şi înţeleaptă dragoste pentru popor, sentiment atât de rar în zilele noastre’.”⁹⁶

Apoi evenimente dramatice sunt interpretate convenabil în cheie simbolică şi cu efect; spre exemplu, decesul fabulistului Eliezer Steinbarg este reinterpretat în cheie ideologică cu fiecare ocazie, indiferent că textele erau redactate de Ştefan Cazimir sau Emil Dorian: „la cimitir, înaintea mormântului deschis au răsunat tulburător versurile fabulei *Curcubeul*, ultima scrisă de poet, încheindu-se cu expresia încrederii sale statornice, întărită de victoria Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie, într-un viitor luminos al oamenilor muncii de pretutindeni”⁹⁷ sau, şi mai lugubru, “în noaptea din ajunul înmormântării, tinerii muncitori care stăteau de veghe la căpătâiul poetului au citit în loc de rugăciuni, toate fabulele lui. Cincisprezece mii de oameni l-au însoţit pe ultimul său drum, iar la groapă s-a citit ultima lui fabulă: *Curcubeul*, în care Eliezer Steinbarg îşi exprimă încrederea în viitorul luminos al clasei muncitoare”⁹⁸. Moment de maximă emoţie, decesul este speculat şi în cazul lui Şalom Alehem, care lasă ca un fel de moştenire intelectuală adeziunea sa la

⁹⁴ Şalom Alehem, *Stele rătăcitoare. Roman, Opere alese*, vol. II, prefaţ ă de Marin Sorescu, traducere de Olga Brateş şi Meer Sternberg, Bucureşti, Editura pentru Literatură Universală, 1964, p. 6-7.

⁹⁵ Şalom Alehem, *Romanul unui om de afaceri*, în româneş te de I. Ludo, Bucureşti, Editura de Stat, coperta internă.

⁹⁶ Şalom Alehem, *Stele rătăcitoare. Roman, Opere alese*, vol. II, prefaţ ă de Marin Sorescu, traducere de Olga Brateş şi Meer Sternberg, Bucureşti, Editura pentru Literatură Universală, 1964, p. 8.

⁹⁷ Eliezer Steinbarg, *Fabule*, în româneş te de Clementina Voinescu, prefaţ ă de Ş t. Cazimir, Bucureşti, Editura Pentru Literatură Universală, 1961, p. 20

⁹⁸ Eliezer Steinbarg, *Fabule*, în româneş te de Emil Dorian, coperta ş I portretul de Eugen Taru, Bucureşti, Editura Tineretului, 1955, p. 8

ideologia poporului: „cererea exprimată în termeni categorici de scriitor în testament: aceea de a fi înmormântat printre „muncitorii de rând – în mijlocul adevăratului popor”⁹⁹.

Identificarea autorilor cu suferința poporului este elementul central al analizelor, accentul căzând pe reprezentativitatea acestor opere pentru marele public; în plus, devine firească atitudinea de condamnare a asupritorilor și de demascare a oprimării care, neapărat, trebuie să anime orice text publicat în epocă. Uneori, autorul este deghizat într-un protector al năpăstuiților sorții precum „Șulem Rabinovici (care) se putea adresa acestor oameni de rând, acestor „neciopliți”, amărâți, disperați, dezorientați, dezarmați pe care-i iubea și pe care se simțea chemat să-i apere și să-i ajute.”¹⁰⁰ Mai mult, aflăm că „Șalom Alehem, atât de identificat cu durerile și aspirațiile lor (...) prin scrisul său, exprimă revolta lor împotriva unui sistem social și politic care batjocorea în chip atât de crunt, tot ce puteau avea ei mai sfânt: demnitatea lor omenească”¹⁰¹. Și în cazul lui Eliezer Steinbarg, analiza conchide că „ostilitatea față de asuprire și exploatare, spiritul combativ care animă creația sa demonstrează cu prisosință că Eliezer Steinbarg s-a situat deschis de partea maselor largi ale poporului, că a înțeles, a împărtășit și a slujit cele mai nobile năzuințe contemporane”¹⁰², iar „la antipod, Eliezer Steinbarg zugrăvește cu înțelegeră, cu compasiune, cu admirație soarta truditelor umili, cei care – suferind exploatarea, mizeria și silnicia – rămân producătorii tuturor bunurilor, sprijinitorii întregului edificiu social.”¹⁰³

Corolar al unui discurs propagandistic și de îndoctrinare, fragmentul următor este mostra supremă care arată că, până la urmă, literatura rămâne un pretext facil de utilizat în diverse scopuri; Șalom Alehem nici măcar nu apare în textul dedicat propriei cărți. Fără nici o legătură sau relevanță cu Șalom Alehem sau opera sa, fragmentul încheie apoteotic introducerea primului volum din seria *Opere alese* semnată de I. Ludo; absurdul textului este savuros abia la șase decenii după epoca stalinistă: „Născut cu doi ani înainte ca țarul Alexandru al II-lea – sub presiunea mișcărilor de emancipare – să fi semnat decretul de dezrobire a țăranilor de pe cuprinsul imperiului rus, el a murit cu doi ani înainte de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și înainte ca Wilson, președintele „democrației americane”, să-și fi dat adeziunea războiului de intervenție pentru restabilirea sclaviei pe teritoriul fostului imperiu țarist. Lipsit de fericirea supremă de a asista la eliberarea popoarelor de sub călcâiul Romanovilor absoluțiști – deși și la eliberarea mării lui familii de umbre din micul târg evreiesc – Șalom Alehem, prin moartea lui prematură, a fost cel puțin scutit de oroarea supremă de a

⁹⁹ Șalom Alehem, *Opere alese*, cuvânt înainte și traducere de I. Ludo, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955, p. 9.

¹⁰⁰ Ibid, p. V

¹⁰¹ Șalom Alehem, *Băiatul Motl*, în românește de I. Ludo, București, Cartea Rusă, 1949.

¹⁰² Eliezer Steinbarg, *Fabule*, în românește de Clementina Voinescu, prefață de Șt. Cazimir, București, Editura Pentru Literatură Universală, 1961, p. 19

¹⁰³ Ibid, p. 9

vedea cum ‚democrațiile’ apusene, în cap cu ‚democrația’ americană, montau, piesă cu piesă, ideologia fascistă, propaganda fascistă, dictaturile fasciste și, în cele din urmă, războiul de agresiune fascist care, după cum își propuneau imperialiștii, ar fi trebuit să ducă la răsturnarea Puterii Sovietice și la reintegrarea ohranei, cnutului și spânzurătorilor țarului, în toate drepturile lor de mai înainte”¹⁰⁴. Și pentru a încheia apoteotic, același prefăcător scrie: „Șalom Alehem rămâne mereu viu în sufletul poporului, deoarece prin arta lui a servit adevărul, care este numai al poporului”¹⁰⁵

Ideea implicării în lupta de clasă, descrisă în termeni agresivi și realiști este omniprezentă și nu acceptă ezitari; astfel, aflăm despre Steinbarg că “opera lui are semnificația vie a unei baricade de luptă pentru progres și pace”¹⁰⁶ și că a adresat “îndemnul deschis la luptă în câteva fabule (...). Ele cuprind înfățișarea unor momente de criză, când atitudinile se polarizează strict, în perspectiva acțiunii imediate”¹⁰⁷. Teama de raționament și discernământ determină pe Ștefan Cazimir să considere că, în cazul aceluiași Eliezer Steinbarg, „concluziile fabulistului se arată așadar însuflețite de o combativitate fermă, ascuțită de ezități și ostilă compromisului. În numele unor asemenea concluzii întreprinde Eliezer Steinbarg, lauda solidarității active, a spiritului de abnegație și dăruire neprecupețită în folosul obștei. (...) ultima condamnând totodată atitudinea opusă – de izolare, de abstragere și dezertare”¹⁰⁸.

Atitudinea fermă și “demascarea” sunt necesare noii societăți în curs de stabilizare: “efortul fabulistului de a răspunde în mod cât mai eficient imperativelor epocii sale (...) potențării expresive, în spiritul unei complete și viguroase demascări. (...) fabulele lui Steinbarg (...) asumându-și o altă sarcină, aceea de a milita pentru progresul social.”¹⁰⁹ Într-adevăr, fabulistul devine filosoful care caută un sistem salvator: “Eliezer Steinbarg cugetă asupra atitudinii ce trebuie adoptată, asupra căilor de remediere a răului social. O primă sarcină pe care și-o asumă este aceea de a demasca și combate teoriile conformiste, care propagă inerția, stagnarea, pasivitatea.”¹¹⁰ Iar aceste acțiuni ferme de demascare pe care, prin intermediul unor fabule modeste, Eliezer Steinbarg le realizează, au ca scop o nouă orânduire politică: “Steinbarg nu combate numai micile slăbiciuni ale omului. El merge până în adâncul realităților vieții sociale; ideile lui sunt ideile timpului în care trăiește, sunt idei de luptă, ridicate până la expresia viguroasă a tuturor demascărilor și care urmăresc crearea unei lumi

¹⁰⁴ Șalom Alehem, *Opere alese*, cuvânt înainte și traducere de I. Ludo, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955, p. 8-9

¹⁰⁵ Ibid, p. 9

¹⁰⁶ Eliezer Steinbarg, *Fabule*, în românește de Emil Dorian, coperta și I portretul de Eugen Taru, București, Editura Tineretului, 1955, p. 8

¹⁰⁷ Eliezer Steinbarg, *Fabule*, în românește de Clementina Voinescu, prefăcută de Șt. Cazimir, București, Editura Pentru Literatură Universală, 1961, p. 13

¹⁰⁸ Ibid, p. 14

¹⁰⁹ Ibid, p. 18-19

¹¹⁰ Ibid, p. 10

drepte și a unui om nou. În fabulele lui se găsesc oglindite, rând pe rând, curajul adevăratei conștiințe, spiritul de jertfă al muncitorului, avântul luptei lui, când țintește dărâmarea întocmirilor sociale vechi, sarcasmul necruțător față de trădătorii clasei muncitoare și față de ipocrizia burgheziei. În felul acesta, atitudinea lui filozofico-etică, adică conținutul de gândire al fabulelor lui, are un caracter profund progresist.”¹¹¹

În acest punct, cititorii fac cunoștință cu noțiunea de „literatură progresistă” pentru care criteriul de selecție este ideologia adoptată și nu valoarea literară, astfel că, în această companie, fabulistul este printre „plăsmuitorii de frumuseți”: „Literatura progresistă îl încorporează printre marii plăsmuitori de frumuseți artistice și etice, prețuindu-l așa cum merită un veritabil cântăreț al vieții, un dascăl generos și un soldat în slujba adevărului și dreptății”¹¹².

Lumea evreiască – simbol al oprimării de clasă. Dincolo de modul manipulativ în care biografiile marilor scriitori erau rescrise, discursul oficial rescria și istoria, inclusiv pe cea a comunității evreiești în contextul acestei direcții ideologice. În acest context, populația evreiască este prezentată ca exemplu ultim de victimă a luptei de clasă, cu referințe foarte discrete până la dispariție la antisemitismul vremii și la situația similară din România.

Într-o prefață a unui celebru roman al lui Șalom Alehem, *Stele răătăcitoare*, Marin Sorescu prezintă neavizat viața tradițională a populației evreiești desprinsă din carte unde „par pitorești scenele și informațiile cu privire la viața evreilor. Aici guvernează datinile, obiceiurile străvechi, bigotismul. Religia a lăsat urme adânci în mentalitatea lor. Cei habotnici nu mănâncă până nu se închină, îndată ce au ajuns într-un alt oraș prima grijă e să caute mai întâi sinagoga la care vor merge. Respectă cu sfințenie sâmbătă, știu pe dinafară pagini întregi din Biblie și Talmud. Deși prezentând astfel de situații, tonul scriitorului e ironic (despre Leibl, se spune că ‚rasolește’ rugăciunea pentru a fugi la teatru, cutare personaj înjură numai cu elemente din Biblie), iar explicația trebuie s-o căutăm în condițiile istorice și economice foarte grele în care regimul țarist a silit masele populare evreiești să trăiască. Să nu uităm că perioada la care se referă Șalom Alehem este o perioadă de o sălbatică reacțiune. Evreii nu aveau voie să trăiască la țară, aveau acces numai în anumite orașe, și chiar numai în anumite străzi. Așa stând lucrurile în Rusia, pare explicabil tonul cu care, în unele capitole din această carte, Șalom Alehem vorbește despre America. Satirizând așa cum am amintit laturile principale ale modului de viață american, scriitorul nu poate totuși să treacă sub tăcere relativele

¹¹¹ Eliezer Steinbarg, *Fabule*, în românește de Emil Dorian, coperta și I portretul de Eugen Taru, București, Editura Tineretului, 1955, p. 7

¹¹² Ibid, p. 8

libertăți și drepturi observate aici.”¹¹³ Viața religioasă tradițională este ironizată fără a-i înțelege mecanismele sociale, din perspectiva unui regim politic ce condamnă religia, însă sunt juste informațiile oferite despre politicile restrictive aplicate de regimul țarist populației evreiești, fapt care duce la o poziție ambivalentă a textului și la un amestec periculos de informație.

Aceeași atitudine anti-religioasă apare și în prefața lui I. Ludo la romanul *Tevi lăptarul* unde se concluzionează că „Tevi nu vede la început cum în umbra celor de o seamă cu el, care muncesc din greu pentru o bucată de pâine (...) se înalță o generație nouă. Generația luminată, realistă, curajoasă, a unui tineret hotărât să se rupă o dată pentru totdeauna de sub robia lui Dumnezeu și a țarului. (...) Tevi îl privește cu un scepticism simulat, îndărătul căruia se ascunde o simpatie nemărginită”¹¹⁴ Practic, simpatiile pentru tinerii anarhiști și socialismul în ascensiune se confundă, pentru I. Ludo, cu ateismul pe care îl îmbrățișează fără rezerve.

I. Ludo descrie și el, la rândul lui, lumea evreiască din opera lui Șalom Alehem ca fiind determinată de lupta de clasă mai curând decât de persecuțiile religioase și etnice: „Eroii lui Șalom Alehem, împiedicați cu sălbăticie de legile restrictive oligarhice să ducă o viață normală de muncă, izgoniți din școală, izgoniți dintr-un întreg șir de orașe ori cartiere, izgoniți din sate, izgoniți din ateliere și fabrici, izgoniți din funcțiunile publice – izgoniți de peste tot, gonesc pe loc, parcă fără nici un alt obiectiv precis decât acela de a cuceri împărăția cerurilor, unde nădăjduiesc să găsească un jilț aurit la dreapta Celui-de-sus, ca răsplată pentru tot ce au pățit aici, pe pământ. Este lumea ‚luftmenșilor’, lumea spânzuraților în aer, a căror substanță fizică n-o constituie nici pielea, nici oasele, nici sângele care circulă în vinele unor fapte reale, palpabile, ci fumul, vântul, noroiul, spaima și visurile. Și orice s-ar spune, nici fumul, nici vântul, nici noroiul, nici spaima, nici visurile nu sunt elemente de esență solemnă. (...) Scriitorul și-a pus costumul lui de sărbătoare pentru a sublinia cu câtă gravitate privește el iureșul acesta, prin noroi și neant, al unor mase descumpănite, fără bază de existență sigură, fără vreun teren solid sub picioare, fără nici un orizont care să merite toată goana asta istovitoare pe ulițele nefericitului lor târgușor.”¹¹⁵ Sau, cu alte cuvinte, „În *Menahem Mendel* găsim prototipul acelor milioane de evrei care – înghesuți de regimul țarist în ghetouri parcimonios limitate și riguros păzite, cu porțile școlilor închise, ca și porțile fabricilor, ca și porțile oricărei munci productive, ca și porțile profesiunilor libere – generații de-a rândul, în fiecare

¹¹³ Șalom Alehem, *Stele rătăcitoare. Roman, Opere alese*, vol. II, prefațat de Marin Sorescu, traducere de Olga Brateș și Meer Sternberg, București, Editura pentru Literatură Universală, 1964, p. 9-10.

¹¹⁴ Șalom Alehem, *Tevi lăptarul*, în românește de I. Ludo, București, Editura pentru literatură, 1961, p. X

¹¹⁵ Șalom Alehem, *Opere alese*, cuvânt înainte și traducere de I. Ludo, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955, p. 7

dimineată când se trezeau, își puneau întrebarea: „de unde o să iau astăzi o bucată de pâine pentru copii?” iar când vedeau că viața nu le dădea nici un răspuns, își căutau refugiul în himere.”¹¹⁶

Ca urmare, populația evreiască este salvată de Marea Revoluție, trecând sub tăcere antisemitismul care supraviețuiește indiferent de regim politic: “Șalom Alehem (...) este cronicarul micului târgușor evreesc ținut sub teroarea țaristă. Opera lui Șalom Alehem este o enciclopedie a tuturor belelelor, persecuțiilor și nenorocirilor, care constituiau singurul capitol remarcabil din viața colectivității evreiești din Răsăritul Europei, până la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie. Milioane de suflete, cărora li se refuză cel mai neînsemnat drept la viață (...). Masele sărace evreiești (...) Mulțimile acelea simple, desarmate, izolate prin legi draconice de restul omenirii, își dădeau bine seama că Șalom Alehem, atât de identificat cu durerile și aspirațiile lor nu urmărea doar să-i facă să râdă, ci, prin scrisul său, exprimă revolta lor împotriva unui sistem social și politic care batjocorea în chip atât de crunt, tot ce puteau avea ei mai sfânt: demnitatea lor omenească.”¹¹⁷ Practic, pentru a vedea lucrurile în alb și negru, viața populației evreiești a fost supusă persecuțiilor țariste și salvată de Marea Revoluție din Octombrie, perspectivă în care antisemitismul omniprezent, elementul care afecta în mod direct populația evreiască, este plasat în fundalul neclar, în vreme ce lupta de clasă vine în prim-plan.

În interiorul comunității evreiești, I. Ludo critică aspru categoria „epitropilor” din perspectiva, deja trasată, a luptei de clasă; astfel, „silind târgușorul evreiesc să vorbească și punându-i sub ochi după aceea tot ce a spus, îl silea, implicit, să și râdă de propriile lui marturisiri și să vadă cât de scârnavă este lacoma lui clasă de „epitropi” evrei, complice cu „epitropii” jecmănitori, de indiferent care altă naționalitate; cât de ticaloasă este orânduirea politică, socială și economică a statului oligarhic în care el nu poate fi decât un obiect de diversiune, indispensabil stăpânilor în acțiunea lor de oprimare a maselor de muncitori și țărani – și cât de adânc este noroiul în care riscă să se înece, dacă nu se trezește cu un ceas mai devreme la realitate spre a putea lupta, pentru o viață liberă, umăr la umăr, cu milioanele de semeni ai lui, neevrei și evrei.”¹¹⁸ La fel de injustă este și critica față de educație și de categoriile care au acces la ea: „Ebraica, limba „cărților sfinte”, era rezervată numai bărbaților. Așa sună sentința îndărătnică, intransigentă, a „aristocrației” ebraizante din ghetou: femeile nu au voie nici să vorbească, nici să citească limba ebraică, pentru că ar spurca-o.”¹¹⁹ Trecând sub tăcere faptul că aceste restricții erau dictate de comandamente religioase, într-o comunitate în care identitatea religioasă se contopește cu cea etnică, I. Ludo manipulează aceste

¹¹⁶ Ibid, p. VII

¹¹⁷ Șalom Alehem, *Băiatul Motl*, în românește de I. Ludo, București, Cartea Rusă, 1949.

¹¹⁸ Șalom Alehem, *Opere alese*, cuvânt înainte și traducere de I. Ludo, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955, p. 8

¹¹⁹ Șalom Alehem, *Tevi lăptarul*, în românește de I. Ludo, București, Editura pentru literatură, 1961, p. IV

elemente de bază în cultura iudaică în fața unui public neinformați pentru a condamna un întreg sistem social pe temeiuri religioase care îl fundamentează. Același mecanism subtil și manipulator îl aplica și în momentul în care vorbește despre categoriile profesionale în cadrul comunității, anume deosebiri între cei care au ocupații legate de religie și cei care îndeplinesc munci manuale, sugerând că această opoziție este dictată de ierarhia socială nedreaptă și inegalitatea de șanse și nu de educația accesibilă tuturor în sistemul educațional comunitar. Judecate două un sistem de valori unitar, impus politic, codurile culturale pot fi sau nu favorizate, însă acest „Pat al lui Procrust” pune într-o postură injustă cultura iudaică despre care majoritatea cititorilor nu cunoșteau detalii.

Perspectiva privind situația populației evreiești în critica luptei de clasă este lămurită simplu de Ștefan Cazimir în prefața *Fabulelor* lui Eliezer Steinbarg atunci când afirmă ca „fenomenul împărțirii societății în tabere potrivnice, în asupriți și asupritori, cu numeroasele lui implicații, a solicitat în chip precumpănitor atenția lui Eliezer Steinbarg, martor al ascuțirii extreme de contradicții pe care o produce imperialismul”¹²⁰, însă „comunitatea de origine națională sau cea de religie nu poate anula antagonismele de clasă”¹²¹. Cu alte cuvinte, originea etnică sau religioasă nu are nici o relevanță în această luptă de clasă, din perspectiva extrem de fidelă liniilor de partid urmate de critic; în consecință, literatura idiș în traducere sau operele literare despre lumea evreiască nu au nici o relevanță în contextul „literaturii progresiste”.

În ceea ce privește problema persecuțiilor antievreiești și a antisemitismului, poziția oficială este că, după Marea Revoluție, lucrurile s-au schimbat radical: „În rezumat, „Tevi lăptarul”, dacă este, pe de o parte, o istorie întunecată a mizeriei, a umilințelor, a prigoanelor la care a fost supusă, până la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, colectivitatea evreiască, alături de toate celelalte popoare din imperiul țarist – pe de altă parte, este cartea speranțelor în noua generație revoluționară, cartea optimismului creator, cartea bunului simț, cartea omeniei, care vede în binele tuturor celor ce muncesc binele fiecăruia în parte.”¹²² Mai mult, răspunderea o are exclusiv clasa conducătoare, pentru că, până la urmă, în virtutea înfrățirii pe baze de clasă socială, „țăranul rus nu era antisemit. El era străin de toate socotelile politice ale boierilor. (...) Faptul nu este decât o ilustrație a unei atitudini generale a țărănimii față de teroarea țaristă exercitată cu aceeași furie sadică împotriva muncitorimii și țărănimii, ca și împotriva tuturor acelor în care autoritățile simțeau că spiritul de rezvrătire crește și capătă o consistență din ce în ce mai primejdioasă”¹²³

¹²⁰ Eliezer Steinbarg, *Fabule*, în românește de Clementina Voinescu, prefață de Șt. Cazimir, București, Editura Pentru Literatură Universală, 1961, p. 6-7

¹²¹ Ibid, p. 11

¹²² Șalom Alehem, *Tevi lăptarul*, în românește de I. Ludo, București, Editura pentru literatură, 1961, p. XIV

¹²³ Ibid, p. XIII

I.5.b Liberalizarea și deschiderea. Național-comunismul (1969-1989)

În a doua jumătate a anilor 1960, schimbarea de direcție politică aduce cu sine reconfigurarea politicilor culturale; se trece astfel către un național-socialism care are, în ceea ce privește literatura idiș, ca rezultat, crearea unei edituri dedicate literaturilor minorităților din România unde traduceri vor apărea după acest moment. Kriterion se va ocupa cu publicarea literaturii idiș din România în original și în traducere și în seria sa de literatură idiș vor fi traduși Ițic Manger și Iacob Sternberg. În afara acestei serii, autorii clasici nu mai sunt tipăriți nici în cadrul acestei edituri specializate, nici în altă parte; singurele excepții sunt o reeditare a romanelor lui Șalom Alehem, *Romanul unui om de afaceri. Halal de mine, sunt orfan!*, în 1970 și o ediție I. L. Peretz, *Schițe și nuvele*, în 1974, ambele realizate sub umbrela unor edituri și serii de literatură universală care vor integra textele în acest mod.

Treptat, discursul, încă puternic influențat de politic, se schimbă. Evident, clasicii publicați în această perioadă sunt prezentați în aceiași termeni care îi contextualizează în marea literatură universală (dispar referințele la „literatura progresistă” ca gen literar): Șalom Alehem este „marele clasic al literaturii idiș”¹²⁴ și „marele umorist evreu”¹²⁵. Principalele teme din discursul oficial rămân; scriitorul continuă să fie reprezentantul și susținătorul maselor obidite, astfel apărând descris I. L. Peretz în ediția din 1974: „aceasta e și perioada în care Peretz se apropie tot mai mult de masele oamenilor simpli, cărora le rămâne atașat toată viața”¹²⁶. Autorul este, la fel, implicat în lupta politică, iar identitatea etnică sau religioasă este secundară solidarității sociale; I. L. Peretz este citat declarând că “am fost și voi fi până în ultima clipă a vieții mele în primele rânduri ale luptătorilor pentru gândirea progresista evreiască”¹²⁷, dar și ca “Un artist nu poate deveni cu adevărat național dacă nu este universal. Adevărata artă nu cunoaște contradicția dintre național și universal. Se înțelege că literatura fiecărui popor are specificul ei național: acest specific se exprimă în forma operei de artă; cât privește conținutul, el este general uman.”¹²⁸ Critica socială și a capitalismului în ascensiune în epocă rămâne și ea prezentă în discursul oficial; astfel, Șalom Alehem descrie „ghetoul evreiesc în descompunere”¹²⁹, iar I. L. Peretz reflectă în scrierile lui “drama acelor anonimi

¹²⁴ Șalom Alehem, *Romanul unui om de afaceri. Halal de mine, sunt orfan! Romane*, traducere de I. Ludo, prefaț de V. Mogilescu, București, Minerva, 1970, p. VI

¹²⁵ Ibid, p. VII

¹²⁶ I. L. Peretz, *Schițe și nuvele*, București, Editura Univers, în românește de I. Schneider, cuvânt înainte de M. Risples, 1974, Univers, București, p. 8

¹²⁷ Ibid, p. 9

¹²⁸ Ibid, p. 11

¹²⁹ Șalom Alehem, *Romanul unui om de afaceri. Halal de mine, sunt orfan! Romane*, traducere de I. Ludo, prefaț de V. Mogilescu, București, Minerva, 1970, p. XXII

pe care capitalismul îi gonește din așezările lor spre marile centre industriale fără a le putea înlesni stabilirea acolo. Dar nu numai atât: și desrădăcinarea”¹³⁰. În esență, critica sa se referă la “relațiile dintre om și mașină, dintre muncitor și fabricant. Capitalismului, care distruge orice sens înălțător din om, îl face sec, îl transformă într-o anexă a mașinii, Peretz îi opune perfecțiunea omenească, voința puternică a personalității sale și a democratismului său spiritual.”¹³¹

Reevaluare ideologică. Însă, dincolo de aceste punctări ideologice care reiau discursul anterior, perspectivele se schimbă subtil; astfel, după o epocă în care Șalom Alehem era considerat luptătorul cel mai aprig pentru drepturile celor obidiți, acum se consideră că „simpatiile democratice și socialiste ale lui Șalom Alehem nu depășesc limitele unui orizont mic-burghez”, iar asta după o sursă oficială și agreată, istoricul „literar de cultură idiș sovietic” M. Wiener¹³². Ca să fie și mai clară noua poziție, se afirmă că „în lumea târgușorului evreiesc nu există o adevărată luptă între clase pentru simplul motiv că întreaga populație aparținea uneia și aceleiași pături, o mică burghezie care se stratifică într-o mare diversitate de grupuri (...) Într-o asemenea lume, „aspirația spre revoluția socială menită să aducă regenerarea” nu poate fi decât *platonice* întrucât îi lipsește baza materială adecvată – marea industrie.”¹³³

Critica influenței religioase. Ce este nou însă în acest discurs de încadrare este poziția față de problema religioasă; dacă în perioada anterioară liberalizării atitudinea era de condamnare a oricărui sentiment religios, văzut ca nerelevant în raport cu solidaritatea socială și considerat drept o formă de bigotism înapoiat, în acest moment pozițiile încep să se nuanțeze. Principala problemă este legată de hasidism, curent mistic al iudaismului, care a determinat dezvoltarea literaturii idiș și a fost sursă de inspirație pentru mulți scriitori, dar care e sancționată deseori, conturând un context ambiguu.

Așadar, pe de o parte, hasidismul este valorizat la adevărata sa importanță, astfel că „întreaga operă a lui Șalom Alehem, deși străbătută prin toate fibrele de aversiunea specific iluministă față de superstiții, izvorăște totuși și dintr-o vibrație intensă la starea de elevație spirituală implicată în poveștile hasidice”¹³⁴; și în cazul lui I. L. Peretz, universul hasidic este o sursă de inspirație: „deși conțin multe motive religioase, aceste povestiri populare oferă adesea acea lume idilică, de

¹³⁰ I. L. Peretz, *Schițe și nuvele*, București, Editura Univers, în românește de I. Schneider, cuvânt înainte de M. Rispler, 1974, Univers, București, p. 9

¹³¹ Ibid, p. 14

¹³² Șalom Alehem, *Romanul unui om de afaceri. Halal de mine, sunt orfan! Romane*, traducere de I. Ludo, prefață și tabel cronologic de V. Mogilescu, București, Minerva, 1970, p. XXXIII

¹³³ Ibid.

¹³⁴ Ibid, p. XI

perfectiune morală, pe care autorul lor o visa.”¹³⁵ Chiar mai mult, hasidismului i se datorează deschiderea spre ideile democratice pe care o întâlnim în opera lui Șalom Alehem: „spiritul justițiar și egalitarist al hasidismului a constituit principalul fond apercceptiv pe care s-au dezvoltat convingerile democratice ale scriitorului, simpatiile sale pentru cei săraci, dar mai ales pentru muncitori și ideile socialismului.”¹³⁶

Cu toate acestea, discursul oficial revine la linia ideologică antireligioasă și hasidismul este definit ca „un jalnic și primejdios anacronism”¹³⁷ în contextul „dogmatismul rigid al mozaismului de care Haskala profită acum din plin.”¹³⁸ Mai grav, în cazul lui I. L. Peretz se lansează teoria conform căreia grupurile hasidice ar fi fost vinovate de pierderea dreptului de a practica avocatura: „intrigile hasidimilor adepți ai unui tradiționalism exclusivist ce nu-i puteau ierta vederile largi, ateiste, au dus până acolo încât Peretz își pierde dreptul de a mai profesa avocatura.”¹³⁹

Poziția aceasta ambivalentă și confuză este sesizată și de criticii care afirmă că, pe Șalom Alehem, „critica ‚mizeriei iudaice’ îl impingea inevitabil spre combaterea hasidismului, pe când tendința de a-i scoate pe evrei, cel puțin pe plan cultural, din atare mizerie, presupunea valorificarea folclorului care, oricum, era impregnat de spirit hasidic.”¹⁴⁰

Probleme de traducere. Analiza dificultăților de transpunere este și acum atinsă, însă dintr-o altă perspectivă, dată fiind noua situație în care sunt traduse poeme și acest lucru este realizat în echipă, fiind implicat un idișist și un poet care să stilizeze rezultatul literal. Volumul tradus în colaborare de Nina Cassian alături de Israil Bercovici din opera lui Ițic Manger în 1983, *Balada evreului care a ajuns de la cenușiu la albastru. Versuri*, a reprezentat un eveniment, dată fiind reputația marelui poet în România. Nina Cassian mărturisea în prefață că “niciodată nu mi s-a părut mai anevoioasă traducerea unui poet – ca în cazul de față (...) nu mi-au pus atâtea probleme de ‘adaptare’ ca Ițic Manger”¹⁴¹, detaliind și modul în care a abordat acest proces de traducere: “cel ce mi-a mijlocit accesul la poezia lui a fost, în primul rând, Israil Bercovici, poet el însuși, care, în afara sprijinului exegetic acordat, a efectuat și ‘manopera’ necesară: traducerea literală din idiș

¹³⁵ I. L. Peretz, *Schiț e și nuvele*, București, Editura Univers, în românește de I. Schneider, cuvânt înainte de M. Rispler, 1974, Univers, București, p. 10-11

¹³⁶ Șalom Alehem, *Romanul unui om de afaceri. Halal de mine, sunt orfan! Romane*, traducere de I. Ludo, prefață și tabel cronologic de V. Mogilescu, București, Minerva, 1970, XXXII

¹³⁷ Ibid, p. IX

¹³⁸ Ibid.

¹³⁹ I. L. Peretz, *Schiț e și nuvele*, București, Editura Univers, în românește de I. Schneider, cuvânt înainte de M. Rispler, 1974, Univers, București, p. 6

¹⁴⁰ Șalom Alehem, *Romanul unui om de afaceri. Halal de mine, sunt orfan! Romane*, traducere de I. Ludo, prefață și tabel cronologic de V. Mogilescu, București, Minerva, 1970, p. XII

¹⁴¹ Ițic Manger, *Balada evreului care a ajuns de la cenușiu la albastru. Versuri*, în românește de Nina Cassian și Israil Bercovici, prefață de Nina Cassian, București, Kriterion, 1983, p. 5

precum și transcrierea originalului în caractere latine, precum a-mi putea permite verificarea versificației și a muzicalității. Îi mulțumesc, pe această cale și lui Iosif Andronic care, operând un travaliu similar, mi-a oferit spre completare un bogat material poetic și interpretativ. Astfel, cercetând câteva sute de poezii, am ales câteva zeci cărora am socotit că le pot afla o corespondență convingătoare pentru cititorul român.”¹⁴² Singurul text în care se revine la prezentarea problemelor efective de traducere, în care propaganda nu mai încapă, revine la tonurile din textele de prezentare ale primelor volume, acum mai bine de un secol: “nădăjduiesc totuși că prezența culegere va fi destul de expresivă pentru a-l face pe cititorul român să-l cunoască și să-l recunoască pe acest poet neconfundabil, plutind peste acoperișuri, cu o vioară în mână, adiat de aerul albastru al serii – ca într-un tablou de Chagall”.¹⁴³

I.6. După 1989

Scriitorii de limbă idiș în traducere românească după 1989: între strategie de marketing și recuperare necesare. Sfârșitul regimului comunist aduce eliberarea de dominația unei ideologii oficiale care să impună selecții de autori și opere, dar și crearea editurii oficiale a Federației Comunităților Evreiești din România, Hasefer, dedicată promovării culturii, istoriei și literaturii evreiești. După cum se prezintă oficial pe site-ul său, „Editura Hasefer publică lucrări despre istoria evreilor, contribuția lor la cultura română și universală, filosofie iudaică, opere ale laureatilor Premiului Nobel, dicționare specifice, albume de artă. Întreaga activitate a editurii are ca scop mai buna cunoaștere a valorilor specifice minorității evreiești din România, întreaga ei contribuție la dezvoltarea culturii și civilizației românești pe baza respectului reciproc, pentru buna conviețuire în multiculturalitate.” Pentru prima dată după cel de-al Doilea Razboi Mondial, cultura idiș își găsește un spațiu definit în care poate fi prezentată fără îngrădiri, deși cu siguranță nu este unicul.

După sfârșitul regimului comunist acompaniat de politicile sale specifice dedicate minorităților culturale și de mizele sale ideologice, cel mai tradus autor de limbă idiș este, fără îndoială, Isaac Bashevis-Singer¹⁴⁴. Prezentat obligatoriu publicului de limbă română de către edituri

¹⁴² Ibid, p. 5

¹⁴³ Ibid, p. 5-6

¹⁴⁴ *Ghimpl-netotul și alte povestiri*, traducere de Anton Celaru, Cartea Românească, București, 1990; *Scamatorul din Lublin. Roman. Cabalistul de pe East-Broadway și alte povestiri*, traducere din idiș de Anton Celaru, Casa Școalelor, București, 1995; *Robul*, traducere din idiș, note, prefață și glosar de Anton Celaru, Hasefer, București, 1997 și 2002 (două ediții); *Familia Moskat*, traducere din idiș și note de Anton Celaru, Hasefer, București, 2000 și 2002

ca "Laureat al Premiului Nobel" încă de la prima vedere prin intermediul banderolelor atașate traducerilor sale în limba română, I. Bashevis-Singer s-a bucurat de aceeași vizibilitate ca și Șalom Alehem în anii 1950 și 1960, dar fără manipularea politică evidentă care l-a însoțit pe marele clasic. Pentru a securiza un succes sigur de *marketing*, Bashevis-Singer este prezentat ca o figură literară mondială, dincolo de reprezentativitatea sa pentru cultura idiș și pentru lumea evreiască, strategie întrebuintată inclusiv de Editura Hasefer. Astfel, aici apare o serie din romanele sale, printre care și titluri dintre cele mai cunoscute ca *Familia Moskat* și *Dușmance*.

Fără excepție, Anton Celaru¹⁴⁵, ultimul traducător din idiș, a fost autorul versiunii românești a celor 12 volume din opera lui I. Bashevis-Singer apărute începând din 1990, când *Ghimpl-netotul și alte povestiri* a fost publicat de Cartea Românească și continuând cu alte romane apărute ulterior la Hasefer într-un ritm susținut de un titlu pe an (începând din 2000: *Scamatorul din Lublin. Roman. Cabalistul de pe East-Broadway și alte povestiri; Robul; Familia Moskat; Moartea lui Matusalem și alte povestiri ciudate; Dușmance. O poveste de iubire; Rătăciți; Șoșa; Conacul; Urmașii; Pierdut în America și Judecătorul de pe strada Krohmalna*). Autoritatea lui Anton Celaru în privința traducerii operei lui Bashevis-Singer a fost recunoscută în mod public, având în vedere faptul că volumele traduse de acesta au fost publicate nu doar de Hasefer, ci și de alte edituri precum Cartea Românească sau Casa Școalelor. Apărând nu doar ca translator, ci și ca prefațator sau îngrijitor de ediție, Anton Celaru a simțit nevoia unei contextualizări ample a operei lui I. Bashevis-Singer, adăugând glosare și serii de note explicative care erau, cel mai probabil, inutile înainte, în contextul existenței unei culturi tradiționale evreiești dinamice.

În ceea ce privește reprezentarea literaturii idiș după 1989 în România, Șalom Alehem¹⁴⁶ se poziționează abia pe al doilea loc, pierzând poziția supremă în favoarea laureatului Premiului Nobel, I. Bashevis-Singer. Deși rămâne în continuare cel mai cunoscut autor în ciuda lipsei totale de reeditări din ultimele decenii (ultimul volum apare în anii 1970), Șalom Alehem se bucură acum de atenție din partea editurilor, deși mult mai scăzută în comparație cu manipularea politică și editorială din primele decenii ale comunismului. După 1989, din opera sa apar patru volume: *Farsa tragică*.

(două ediții); *Moartea lui Matusalem și alte povestiri ciudate*, traducere și note de Anton Celaru, Hasefer, București, 2001; *Dușmance. O poveste de iubire*, traducere și note de Anton Celaru, Hasefer, București, 2002; *Rătăciți*, traducere și note de Anton Celaru, Hasefer, București, 2003; *Șoșa*, traducere și note de Anton Celaru, Hasefer, București, 2004; *Conacul*, traducere și note de Anton Celaru, Hasefer, București, 2005; *Urmașii*, traducere de Anton Celaru, Hasefer, București, 2006; *Pierdut în America*, traducere și note de Anton Celaru, Hasefer, București, 2007; *Judecătorul de pe strada Krohmalna. Istorisiri*, traducere și note de Anton Celaru, Hasefer, București, 2008.

¹⁴⁵ Anton Celaru (1919-2010) a fost ziarist, editor-șef al *IKUF Bleter*, apoi al publicației *Unirea*, ulterior *Viața nouă* (organ al CDE) până în 1953. Ziarist la *Informația Bucureștilui* până în 1974 (pensionare). Cariera de traducător din literatura idiș (I. Bashevis-Singer, Mendele Moicher Sforim, Șalom Aș, etc.).

¹⁴⁶ *Farsa tragică. Un roman nemaipomenit*, traducere din limba idiș de S. Stein, ARA, București, 1992; *O catastrofă care n-a avut loc. Povestiri de pe drumul-de-fier*, traducere din idiș (de) Anton Celaru, Hasefer, București, 1995; *Menahem Mendel: romanul unui om de afaceri*, traducerea de I. Ludo, Editura Teșu, București, 2004; *Poveste de dragoste*, traducere din rusă, note de Antoaneta Olteanu, Allfa, București, 2012.

Un roman nemaipomenit (în traducerea lui S. Stein) ; *O catastrofă care n-a avut loc. Povestiri de pe drumul-de-fier* (în versiunea lui Anton Celaru); singura republicare, *Menahem Mendel: romanul unui om de afaceri* (după versiunea cunoscută a lui I. Ludo) și *Poveste de dragoste* (în traducerea Antoanetei Olteanu). Ca și în cazul lui I. Bashevis-Singer, interesul editorilor interesați de literatura universală de succes (precum ARA, Hasefer, Teșu și Allfa) de a publica scrierile lui Șalom Alehem este unul evident comercial.

Șalom Aș¹⁴⁷, de două ori nominalizat la Premiul Nobel pentru literatură și cel mai de succes scriitor de limbă idiș în timpul vieții sale, este publicat în două rânduri de editori care au văzut în textele sale aceleași avantaje de *marketing*; Editura Lider, prin publicarea romanului *Apostolul* (în traducerea Cătălinei Hârceag), a căutat atragerea publicului prin intriga istoric-religioasă, în timp ce Hasefer, specializat în istorie și memorie evreiască, a ales să publice *Vrăjitoarea din Castilia* (în transpunerea lui Anton Celaru).

Un alt mare clasic, I. L. Peretz¹⁴⁸, este prezent prin ediția publicată în 1974, *Schițe și nuvele*, care a apărut la Univers în traducerea lui S. Schneider și a fost republicată, cu o prefață de Anton Celaru la Hasefer abia în 1996. Această republicare realizează o justă repunere în context intelectual și politic, având în vedere faptul că singura ediție a operei lui I. L. Peretz din perioada comunistă a încercat să șteargă influența religioasă puternică a hasidismului din activitatea titanului de la Varșovia, potrivit liniilor ideologice ale vremii. În acest context, prefața lui Anton Celaru reconstruiește o imagine complexă și sintetică a structurii intelectuale a lui I. L. Peretz.

Ițic Manger¹⁴⁹, cel mai important autor de limbă idiș produs de spațiul românesc, a fost, de asemenea, republicat, deoarece romanul său, *Cartea Raiului. Neasemuita descriere a vieții lui Șmul Abe Abervo* (tipărit inițial la Kriterion la sfârșitul anilor 1970 în versiunea lui Iosif Andronic) apare din nou la aceeași editură în 1993. Poezia lui apăruse în versiune românească prin intermediul aceluiași editor, Kriterion, cu un an mai devreme, în 1992; este vorba de o serie de poezii dedicate figurii literare legendare a culturii idiș din Țările Române, Velvl Zbarjer: volumul *Velvl Zbarjer scrie scrisori frumoasei Malcale* apare în traducerea lui Iosif H. Andronic și a lui Paul Drumaru.

Un act de restituire literară are loc atunci când, tot la Hasefer, apare un volum din opera altui mare clasic, prea puțin tradus în limba română în general și deloc în perioada comunistă: este

¹⁴⁷ *Apostolul*, traducere din engleza de Cătălina Hârceag, Lider, București, 2009; *Vrăjitoarea din Castilia*, traducerea de Anton Celaru, Hasefer, București, 2010.

¹⁴⁸ *Un bătrân copac a râs. Schițe și nuvele*, traducere și glosar de S. Schneider, prefață de Anton Celaru, Hasefer, București, 1996.

¹⁴⁹ *Velvl Zbarjer scrie scrisori frumoasei Malcale*, versiunea românească de Iosif H. Andronic și Paul Drumaru, Kriterion, București, 1992; *Cartea Raiului. Neasemuita descriere a vieții lui Șmul Abe Abervo*, traducere și note de Iosif Andronic, ediția a doua, Kriterion, București, 1993.

vorba de Mendele Moisher-Sforim¹⁵⁰ cu opera sa, *Drumețiile lui Biniomin al treilea*, tradusă și prefată de același Anton Celaru în 2011.

În afară de traduceri de autor, pe piața de carte din România post-comunistă apar relativ frecvent și diverse antologii¹⁵¹ din literatura idiș. Mijlocul anilor 1990 a reprezentat evident un moment în care selecțiile din operele celor mai reprezentativi autori, fie că este vorba de literatură pentru copii, poezie sau proză, par să fi fost mai atractive pentru public decât traduceri de autor. Astfel, selecția de texte literare pentru copii *O capră și un vițel, un hoț mititel, un meșter scamator și alții asemenea lor. Povestiri pentru copii* a fost publicată în 1995 la Hasefer în traducerea aceluiași Anton Celaru și cu ilustrațiile Tiei Peltz. Editura Kriterion a publicat în 1996 selecția de poezii din literatura idiș tradusă de poetul și prozatorul Emil Dorian în perioada Holocaustului și rămasă în manuscris peste cinci decenii. Editat de Anton Celaru, volumul este prefăcut de fiica traducătorului, Margareta Dorian, cea care a editat, de asemenea, și *The Quality of a Witness* (apărut la Hasefer în versiune românească cu titlul *Jurnal din anii de prigoană*), jurnalul tatălui ei din perioada Holocaustului. În cele din urmă, doi ani mai târziu, un volum de proză vine să completeze peisajul oferit de antologiile din literatura idiș în versiune românească; *La Lisabona, într-o sâmbătă. Antologie de proză idiș* apare în traducerea aceluiași Anton Celaru, fiind publicată la Hasefer în 1998.

Perioada de după 1989 reflectă suprapunerea temporară a două perspective politice și editoriale; în primul rând, editura Kriterion, dedicată literaturilor minorităților din România și rezultat al politicilor național-comuniste din a doua jumătate a anilor 1960, continuă să activeze până în prezent, încetând însă să publice traduceri și literatura idiș la mijlocul anilor 1990. În același timp este creată, în 1990, editura Hasefer a Federației Comunităților Evreiești din România, dedicată promovării culturii, istoriei și literaturii evreiești în ansamblul ei, devenind în scurt timp o prezență consistentă pe piața de carte, susținând, în calitate de unică instituție editorială de gen, promovarea literaturii evreiești în plan public.

O lume dispărută. Publicațiile care sunt tipărite după 1989 poartă o cu totul altă amprentă dictată de schimbarea de regim politic și, implicit, de politici culturale și în raport cu minoritățile, de transformările pe care le suferă comunitatea evreiască din România, unde idișul nu mai este folosit, media de vârstă este foarte înaintată, iar procesul de *alia* este semnificativ.

¹⁵⁰ *Drumețiile lui Biniomin al treilea*, traducere din idiș, note și prefăcută de Anton Celaru, Hasefer, București, 2011.

¹⁵¹ *O capră și un vițel, un hoț mititel, un meșter scamator și alții asemenea lor. Povestiri pentru copii*, traducere de Anton Celaru, Hasefer, București, 1995; *Idișul cântă. Antologie lirică* în tălmăcirea lui Emil Dorian, prefăcută de Margareta Dorian, selecție, îngrijire și note bibliografice de Anton Celaru, Kriterion, București, 1996; *La Lisabona, într-o sâmbătă. Antologie de proză idiș*, traducere și note de Anton Celaru, Hasefer, București, 1998.

Ca urmare, lumea evreiască est-europeană și cultura idiș sunt prezentate ca o realitate dispărută astăzi pe care doar textele și documentele istorice o mai pot reconstitui printr-un proces de arheologie livrescă: „o lume, azi ca și disparută: e vorba de evreimea est-europeană a începutului de veac XX, îndeosebi micile așezări urbane (mai exact: preurbane) locuite de ea, acele ‘târguri’ în care puternicele amprente ale trecutului sunt supuse penetrației încă timide, dar irezistibile, a unor noi structuri sociale și culturale”¹⁵².

Antisemitismul și Holocaustul. O altă schimbare radicală de discurs este vizibilă în prezentarea trecutului; problema antisemitismului, a pogromurilor, a Holocaustului și a impactului pe care aceste evenimente încărcate de violență le-au avut asupra populației evreiești nu mai este trecută sub tăcere, prezentată voalat sau aluziv, ci rostită răspicat, deși nu în suficient detaliu care, în contextul publicațiilor prezentate, ar fi avut rost.

Mai ales prin prisma operei lui Isaac Bashevis-Singer, cu opera sa tradusă masiv, în care Holocaustul și destinele supraviețuitorilor în America sau istoria evreilor polonezi își găsesc o reprezentare amplă, problema persecuțiilor și a pogromurilor ajunge în centrul dezbaterii și a discursului literar; în romanele sale, Isaac Bashevis-Singer realizează “evocarea cumplitei perioade de masacre antisemite la care s-au dat în Polonia secolului XVII trupele de cazaci ucraineni conduse de hatmanul Bogdan Hmelnițki. Genocidul acesta a fost oarecum o ‘operație secundară’, deoarece răscola cazacilor era îndreptată de fapt împotriva dominației nobilimii poloneze. Dar victimele cele mai la îndemână au fost tot evreii. Voluptatea crimei a fost și atunci ușor de exersat asupra unei populații lipsite de apărare, așa cum s-a întâmplat cu secole înainte în Europa apuseană și cum urma să se întâmple ulterior sub țarism, iar apoi pe tot continentul în anii nazismului”¹⁵³. Prezentarea unui episod sângeros din istoria evreiască trimite direct și la cele care i-au urmat printr-o analiză a destinului colectiv, exercițiu istoric și literar cu rezonanțe puternice și pentru comunitatea din România.

O literatură a efectelor antisemitismului, Holocaustului și a urmărilor pe care acestea le au asupra supraviețuitorilor timp de generații nu ar fi putut fi concepută în nici o perioadă anterioară, astfel că aceste traduceri ajung să deschidă drumul unor dezbateri inclusiv în spațiul public românesc: “e, de asemenea, grăitor faptul că, deși unii dintre eroii săi sunt supraviețuitori ai urgiei

¹⁵² Șalom Alehem, *O catastrofă care n-a avut loc. Povestiri de pe drumul-de-fier*, traducere din idiș (de) Anton Celaru, București, Hasefer, 1995, p. 5

¹⁵³ Isaac Bashevis-Singer, *Robul*, traducere din idiș, note, prefață și glosar de Anton Celaru, Hasefer, 2002, p. 7

naziste, rămași cu traumatisme de neșters ca și tatuajele ce le-au fost întipărite pe trup în lagărele de exterminare, Bashevis-Singer nu a descris nemijlocit holocaustul în nici una din povestirile sale¹⁵⁴.

Limbă minoritară - limbă în curs de dispariție. În noul context, limba și cultura idiș sunt prezentate ca aparținând unei populații minoritare și chiar fiind în curs de dispariție. Traducerile din Isaac Bashevis-Singer oferă șansa afirmării și acestui tip de literatură, conform traducătorului Anton Celaru care afirmă că “destinul de scriitor al lui Isaac Bashevis-Singer este încă o ilustrare a șansei literaturilor cu arie lingvistică restrânsă de a căpăta totuși o largă răspândire pe calea traducerilor. Și-a scris întreaga operă în idiș – limba unei bune părți a poporului evreu spre mijlocul secolului nostru. Dar abia în 1953 – când puternica sa nuvelă *Ghimpl-netotul* a fost tălmăcită în engleză de către Saul Bellow – reputația lui Isaac Bashevis-Singer a depășit sfera lectorilor de limbă idiș¹⁵⁵. Practic, reputația și premiul câștigat de către Isaac Bashevis-Singer se datorează activității de traducere și de răspândire a unei culturi altfel mai puțin cunoscută: “valoarea operei în sine și răspândirea ei pe calea numeroaselor traduceri în diverse spații culturale i-au adus lui Isaac Bashevis-Singer Premiul Nobel pentru Literatură în 1978”¹⁵⁶.

Pe de altă parte, prestigiul acestei literaturi, din ce în ce mai puțin vorbită și în care se scrie din ce în ce mai puțin, se datorează astăzi muncii unui scriitor precum Isaac Bashevis-Singer și recunoașterii sale publice: “datorăm acestui curaj și muncii sale artistice de o excepțională exigență o operă importantă, care-l situează pe Isaac Bashevis-Singer în rândul celor mai de seamă prozatori din literatura universală contemporană”¹⁵⁷. În același timp, se simte nevoia unor referințe interne, care să plaseze pe marele scriitor într-o descendență literară coerentă, făcându-l moștenitorul unei tradiții literare: “narațiunea directă, adesea monologată, cu haloul ei de sugestii și reflecții dramatice sau tragicomice, îl situează pe Bashevis-Singer în descendența unor Mendele Moher-Sforim, Șalom Alehem și I. L. Peret”¹⁵⁸.

Cu toata imaginea unei culturi idiș parte din spațiul multicultural est-european, cu toate operele literare traduse din producția locală în 1990, Anton Celaru, traducătorul primului volum din opera lui Isaac Bashevis-Singer, consideră necesar să includă, în prefața pe care o adaugă volumului în care vorbește despre autor, istorie regională și teme literare, o notă explicativă care preia informații dintr-o *Enciclopedie* de specialitate și care lămurește exact, științific, ce înseamnă limba idiș: “Limbă indo-europeană din ramura germanică de vest. A luat naștere ca dialect evreo-german,

¹⁵⁴ Isaac Bashevis-Singer, *Ghimpl-netotul și alte povestiri*, traducere de Anton Celaru, Cartea Românească, București, 1990, p. 8

¹⁵⁵ Isaac Bashevis-Singer, *Robul*, traducere din idiș, note, prefață și glosar de Anton Celaru, Hasefer, 2002, p. 5

¹⁵⁶ Isaac Bashevis-Singer, *Ghimpl-netotul și alte povestiri*, p. 5

¹⁵⁷ Ibid, p. 6

¹⁵⁸ Ibid, p. 9

bazat pe germana-centrală și de sus medie, dezvoltat independent în sec XII-XIII. În vocabular: optzeci la sută cuvinte din germana centrală (unele elemente din germana de sus și de jos), zece la sută elemente ebraice și arameice și zece la sută elemente slave; împrumuturi din lituaniană, română, engleză etc în funcție de zonă.”¹⁵⁹

Și aparatul critic, notele de subsol, referințele din text și glosarul sunt gândite pentru un public necunoscător, căruia deceniile de socialism dogmatic și ateu, dar și politicile privind minoritățile etnice și religioase i-au șters din minte informații legate de iudaism, cultura evreiască și istorie regională; astfel, Anton Celaru își ia măsuri de precauție și anunță că “selecția de față din nuvelistica lui Isaac Bashevis-Singer urmărește să ofere cititorilor români câteva momente ilustrative ale unei proze caleidoscopice, criteriul călăuzitor fiind de ordin tematic-cronologic.(...) Pentru o seamă de termeni și de referiri cu semnificație istorică, socială, culturală, etc s-au dat explicații în note din josul paginilor și în glosarul de la sfârșitul cărții”¹⁶⁰. Iar notele și glosarul devin tot mai consistente pe măsură ce trece timpul, din nefericire.

Traduceri: de la original la intermediar. Un fenomen tot mai vizibil și deranjant este practica de a realiza traducerile nu din originalul idiș, ci după o traducere intermediară într-o altă limbă; în cazul operei lui Isaac Bashevis-Singer și a lui Șalom Aș, unele lucrări au apărut în traducere în limba engleză, iar originalul idiș a rămas în manuscris multă vreme. Este cunoscut cazul romanului *Apostolul* de Șalom Aș, care a fost refuzat de editurile și presa de limbă idiș din cauza mesajului interpretabil în perioada Holocaustului, iar autorul a organizat traducerea în engleză și publicarea înaintea apariției, după război, a unei versiuni în original. La fel, în cazul lui Isaac Bashevis-Singer, unele romane au apărut sau au fost promovare în traducere mai mult sau mai devreme decât publicarea în original; în Polonia, traducerile autorizate de marele scriitor în timpul vieții și, se pare, și de legatarii săi sunt cele realizate după versiunea tradusă în limba engleză. În România, unele romane traduse de Anton Celaru din opera lui Isaac Bashevis-Singer au la bază un intermediar de limbă engleză (Șoșa: Shosha; Urmașii: The Estate; Rătăciții: Meshugah; Conacul: The Manor sau Pierdut în America: Lost in America from Love and exile. An autobiographical trilogy), în vreme ce altele (precum Familia Moskat; Scamatorul din Lublin. Roman. Cabalistul de pe East-Broadway și alte povestiri; Robul: Der kneht) sunt traduse din originalul idiș.

Însă problema o reprezintă traducerile care, utilizând un intermediar neautorizat, ajung să se îndepărteze mult de original. Situația este simptomatică, având în vedere faptul că traducătorii sunt,

¹⁵⁹ Cf. *Mica enciclopedie - Limbile lumii*, de Marius Sala și Ioana Vintila-Radulescu, Ed științifică și enciclopedică, București, 1981 citat în Ibid, p. 10

¹⁶⁰ Isaac Bashevis-Singer, *Ghimpl-netotul și alte povestiri*, p. 10

În acest moment, inexistenți, decesul lui Anton Celaru în 2010 punând punct unor traduceri din originalul idiș. În lipsa unor traducători specializați, apar publicații care recurg la soluții intermediare care reușesc, cel mult, să redea ideea și subiectul textului, lăsând de dorit în ceea ce privește stilul și expresivitatea. În 2012 apare, la editura Allfa, traducerea romanului *Stempeniu* de Șalom Alehem, *Poveste de dragoste*, care folosește o variantă de limbă rusă, „Stempenio. Evreiski roman”. Lipsa de familiarizare cu cultura idiș nu afectează doar în plan lingvistic expresivitatea textului, ci și acuratețea informațiilor suplimentare necesare contextualizării; astfel, apar prezentări care afirmă că „Farmecul scrierilor sale i-a cucerit și pe scenariștii de la Hollywood, care în 1971 au creat din poveștile lui Șalom scenariul pentru *„Scripcarul pe acoperiș”*, film distins cu trei Premii Oscar”, ignorând faptul că numele scriitorului este un pseudonim și preia o expresie uzuală de limbă idiș care este, la origine, o formulă de salut și care, așadar, nu poate fi separată, ca numele proprii, între nume și prenume. În plus, scenariul „*Scripcarul pe acoperiș*” are la baza volumul *Tevi lăptarul*. De asemenea, transliterările din idiș a numelui marelui clasic Mendele Moi(c)her Sforim, un pseudonim și de această dată, însemnând „negustorul de cărți”, nu poate fi retransliterat după pronunția franceză a transliterării originale: „Dragului meu bunic, reb Mendele Moșer Sforim”¹⁶¹. Amestecul de transliterări și pronunții între idiș și franceză se regăsește și în transcrierea termenului idiș „cheder” (*heder*, formă de învățământ primar religios din ebr. *heder*, cameră). La fel, clădirea cu funcții religioase în iudaism este sinagoga, orice echivalare cu o biserică, indiferent de funcționalitatea asemănătoare, fiind problematică din punct de vedere al acurateții culturale. Astfel de confuzii, mai degrabă dăunătoare, afectează imaginea finală a traducerii.

Ținuta publicațiilor. Scăpate de povara prefețelor doctrinare de la începuturile perioadei comuniste, publicațiile de după 1989 au trecut la cealaltă extremă, apărând în condiții precare, lipsite de orice text însoțitor care să ofere un oarecare context operei și publicului. În principiu, lipsesc obișnuitele prefețe, postfețe, tabele biobibliografice, dosare de receptare, glosarele și notele de subsol detaliate. Puținele informații sunt rezumate sau citate postate pe coperta IV, accentuând mai degrabă caracterul senzaționalist al subiectului și mai puțin problematica istorică, politică și culturală. Cel puțin în cazul publicațiilor editurii Hasefer, se consideră că nelipsita banderolă anunțând că autorul este „Laureat al Premiului Nobel” este suficientă, eventual adăugând câteva date despre autor, uneori pe ultima copertă.

Volumele apar însă cu susținere instituțională externă, de tipul Departamentului pentru Relații Interetnice (DRI) al Guvernului sau al Fundației pentru o Societate Deschisă, ceea ce

¹⁶¹ Solem Alehem, *Poveste de dragoste*, traducere din rusă, note de Antoaneta Olteanu, Allfa, București, 2012, p. 7

confirmă deschiderea, deși tardivă, a instituțiilor pentru susținerea culturilor minorităților. În unele cazuri, cărțile beneficiază chiar de două ediții în timp relativ scurt, demonstrând succesul publicațiilor; spre exemplu, câteva titluri din opera lui Isaac Bashevis-Singer precum *Robul* și *Familia Moskat* cunosc două ediții (1997 și 2002, respectiv 2000 și 2002).

Atunci când sunt integrate în prezentarea volumului, referințele la literatura secundară sunt discutabile, demonstrând că nu există o documentare corespunzătoare în privința receptării operei la zi, apărând citate din lucrări datate, depășite de multe decenii (spre exemplu, traducerea din opera lui Șalom Aș, *Vrăjitoarea din Castilia*, din 2011 oferă un citat nerelevant din lucrarea lui Charles Madison, *Yiddish Literature* inserat discret pe o copertă internă, alături de o listă de opere ale scriitorului cu titlurile în limba engleză în loc de originalul idiș).

Quo Vadis? Ultimul traducător și viitorul traducerilor literare din idiș în România. În acest moment, cel mai important obstacol pentru o reprezentare corespunzătoare a culturii idiș în limba română este lipsa traducătorilor. După o lungă perioadă în care traducerile erau frecvente și de o calitate remarcabilă datorită contextului demografic și cultural oferit de o populație evreiască semnificativă, în care bilingvismul era o stare de fapt și, deseori, precum în cazul volumelor publicate de I. Ludo, traducerea însemna, în cele din urmă, recrearea textului în limba română, lucrurile au început să se schimbe dramatic. El însuși un scriitor excepțional de limbă română, dar și idiș, I. Ludo a fost și un stilist și un traducător remarcabil, iar versiunea sa asupra operei lui Șalom Alehem este de neegalat până astăzi. Și în momentul de față, în cazul proiectului de publicare a unui text din opera lui Șalom Alehem, versiunea lui Ludo rămâne de referință și este utilizată pentru reeditări. Este cazul, spre exemplu, republicării romanului *Menahem Mendel: romanul unui om de afaceri* care a apărut în 2004 la Editura Teșu și care se bazează pe versiunea lui I. Ludo. O situație similară este întâlnită în cazul povestirilor lui I. L. Peretz, deoarece volumul de proză apărut la Hasefer în 1996, *Un batrân copac a râs. Schițe și nuvele*, tradus de S. Schneider, este, de fapt, o republicare a volumului tipărit în 1974 la Editura Univers.

Dar reeditările nu reprezintă regula. Din păcate, reprezentarea literaturii idiș în România este limitată la câteva texte și autori, iar noi texte presupun existența a noi traducători. Cel mai activ dintre aceștia după 1989 este, evident, regretatul Anton Celaru. În mod evident traducătorul oficial al lui Isaac Bashevis-Singer, Anton Celaru a tradus, de asemenea, și opere de Șalom Alehem (*O catastrofă care n-a avut loc. Povestiri de pe drumul-de-fier*), Șalom Aș (*Vrăjitoarea din Castilia*) sau Mendele Moïher-Sforim (*Drumețiile lui Biniomin al treilea*) și a strâns la un loc câteva antologii. Erudit în domeniul literaturii și culturii idiș, Celaru a fost, adesea, și editor, a compilat glosare, a

redactat note de subsol explicative din ce în ce mai elaborate pentru un public din ce în ce mai puțin cunoscător, dar și prefețe care au prezentat textul unui cititor cu tot mai puține cunoștințe de cultură idiș.

Iosif Andronic a fost activ în special în anii 1970 și 1980 pentru un editor specializat ca Editura Kriterion, însă dispare după 1989, versiunea pe care o dă romanului lui Ițic Manger, *Cartea Raiului. Neasemuita descriere a vieții lui Șmul Abe Abervo* (1993), fiind o simplă republicare a volumului apărut în anii 1970 la aceeași editură. Volumul tradus de el din poezia lui Manger, *Velvl Zbarjer scrie scrisori frumoasei Malcale*, apare la aceeași editură în 1992. După acest moment, activitatea sa nu mai este vizibilă.

Un gest remarcabil de restituire este făcut atunci când traducerile realizate de Emil Dorian în timpul Legislației anti-evreiești și al Holocaustului și-au găsit drumul spre tipar. Apărute după cinci decenii de sertar, în 1996, la Editura Kriterion sub forma volumului *Idișul cântă. Antologie lirică*, antologia completează o zonă a selecțiilor de texte din proza cu o panoramă a lumii lirice de limbă idiș.

Consecința acestei crize a traducătorilor a dus la apariția unui fenomen îngrijorător, deși sugestiv pentru situația precară a domeniului deoarece marchează cerințele pieței de carte în conflict cu imposibilitatea de a oferi servicii de traducere adecvate: traducerile din versiuni intermediare. De exemplu, romanul *Poveste de dragoste* sau *Stempeniu* al lui Șalom Alehem este tradus dintr-o versiune intermediară rusă de Antoaneta Olteanu pentru editura Allfa în 2012, iar aparatul critic este realizat tot de traducătoare. Un exemplu anterior este reprezentat de romanul lui Șalom Aș, *Apostolul*, tradus de Cătălina Hârceag din engleză pentru editura Lider în 2009.

Editurile românești și interesul pentru literatura idiș: între proiect editorial și improvizație. Perioada post-comunistă oferă, în cele din urmă, o normalizare a situației generale. Monopolul de stat al tuturor editurilor și controlul activității acestora prin politici culturale, cenzură și propagandă dispare odată cu căderea comunismului. În 1990 apare Editura Hasefer, aparținând Federației Comunităților Evreiești din România, care se concentrează pe publicarea lucrărilor științifice, dar, de asemenea, și a surselor primare, lucrărilor de referință și a textelor literare capabile să prezinte și să promoveze cultura, istoria, literatura evreiască. În ciuda programului său declarat de recuperare și promovare a culturii evreiești, și activitatea editurii Hasefer pare că se supune acelorași reguli ale economiei de piață, ignorând autorii de nișă, puțin cunoscuți, și concentrându-se mai degrabă pe autori moderni de succes, cum ar fi I. Bashevis-Singer din opera căruia mai mult de o duzină de titluri au apărut deja, amplificând interesul public pentru literatura idiș (*Conacul*, 2005; *Dușmance. O poveste de iubire*, 2002; *Familia Moskat*, 2000 și 2002; *Judecătorul de pe strada Krohmalna*.

Istorisiri, 2008; *Moartea lui Matusalem și alte povestiri ciudate*, 2001; *Pierdut în America*, 2007; *Robul*, 1997 și 2002; *Rătăciți*, 2003; *Urmașii*, 2006; *Șoșa*, 2004). De asemenea, și alți autori clasici au fost publicați de Hasefer în această perioadă, însă cu o reprezentare mai mică în comparație cu I. Bashevis-Singer: Șalom Alehem este prezent cu *O catastrofă care n-a avut loc. Povestiri de pe drumul-de-fier* (1995); Șalom Aș este prezent cu *Vrăjitoarea din Castilia* (2010) și, în cele din urmă, I. L. Peretz cu republicarea ediției din 1974 a Editurii Minerva, *Un bătrân copac a răs. Schițe și nuvele* (1996). Nemeritat de puțin cunoscut, Mendele Moïher-Sforim, supranumit de Șalom Alehem „bunicul literaturii idiș”, este publicat cu *Drumețiile lui Biniomin al treilea* abia în 2011, acesta fiind unul din ultimele texte traduse de Anton Celaru. La mijlocul anilor 1990, două antologii, una de proză și una de literatură pentru copii au fost publicate într-o încercare de a atrage interesul printr-o varietate de texte la îndemână: *La Lisabona, într-o sâmbătă. Antologie de proză idiș* (1998) și *O capră și un vițel, un hoț mititel, un meșter scamator și alții asemenea lor. Povestiri pentru copii* cu ilustrații de Tia Peltz.

Editura Kriterion, creată cu două decenii înainte și dedicată prezentării culturii minorităților din România, continuă să existe și în prezent, dar activitatea sa în planul literaturii idiș este mai puțin vizibilă pe piață deoarece, după 1989, doar câteva titluri au apărut aici, în special lucrările lui Ițic Manger: volumul de poezie *Velvl Zbarjer scrie scrisori frumoasei Malcale* (tradus de Iosif H. Andronic și de Paul Drumaru, 1992), o republicare a romanului *Cartea Raiului. Neasemuita descriere a vieții lui Șmul Abe Abervo* (tradusa de Iosif Andronic, 1993) și, în cele din urmă, antologia de poezie idiș lăsată în manuscris de Emil Dorian, *Idișul cântă* (1996).

Deși, după 1989, și alte edituri au fost interesate de traducerea de texte din literatura clasică idiș, această inițiativă a fost redusă, de obicei, la câte o singură publicație; acesta este cazul editurii ARA care a tradus romanul lui Șalom Alehem, *Farsa tragică. Un roman nemaipomenit* (1992) și al Editurii Teșu care vine cu o altă republicare a romanului lui Șalom Alehem în versiunea clasică a lui I. Ludo, *Menahem Mendel: romanul unui om de afaceri* (2004). Autori de succes, precum I. Bashevis-Singer, au atras atenția și altor edituri: Cartea Românească a publicat *Ghimpl-netotul și alte povestiri* (1990) și efemera editură Casa Școalelor - *Scamatorul din Lublin. Roman. Cabalistul de pe East-Broadway și alte povestiri* (1995). În cele din urmă, deși lipsite de resurse corespunzătoare și apelând inacceptabil la versiuni intermediare, și alte edituri au publicat recent traduceri, confirmând un interes semnificativ al pieței de carte pentru cultura idiș: Editura Allfa a publicat romanul lui Șalom Alehem, *Poveste de dragoste* (2012), iar Editura Lider a publicat volumul lui Șalom Aș, *Apostolul* (2009).

Literatura idiș în traduceri românești după 1989: schimbare de paradigmă.

În contextul în care, în perioada antebelică, traducerea avea în primul rând ca scop accesul populației aculturate la moștenirea culturală evreiască, scăderea dramatică a populației după Holocaust și după procesul de *alia* ulterior a determinat în prezent o modificare a peisajului socio-cultural, o redefinire a publicului cititor și o reformulare a planurilor editoriale. Deși interesul pentru cultura și literatura idiș este semnificativ și după 1989, editurile privesc și pregătesc aparițiile editoriale ca recuperări din perspectiva literaturii universale și a patrimoniului general al umanității. Ca urmare, selecția de autori și texte este una a succesului editorial și a accesibilității, mulți autori de prim-rang și numeroase texte rămânând necunoscute publicului. Receptarea cu succes a operei lui I. Bashevis-Singer confirmă această tendință. Selecția pe criterii ideologice, cenzura și propaganda au fost înlocuite de cerințele pieței libere de carte care, din păcate, dictează la fel de nemilos.

Cap. II.

STUDII DE CAZ

II.1. Mendele Moïher Sforim

În România, literatura idiș nu este promovată în mod constant, astfel că identificarea și asocierea sa cu autori sau titluri reprezentative ajunge deseori să fie un exercițiu de solidă cultură generală pentru cititorul obișnuit; cunoscută în primul rând prin intermediul traducerilor distribuite prin tiraje de masă din opera lui Șalom Alehem din primele decenii de după începutul regimului comunist din motive ideologice evidente, dar și prin opera lui I. Bashevis-Singer tradusă aproape în întregime după căderea regimului comunist printr-o strategie de *marketing* de promovare a unui Laureat al Premiului Nobel pe piața de carte din România, literatura idiș rămâne în continuare un domeniu care urmează să fie descoperit de către publicul românesc.

Deși unul dintre marii scriitori de limbă idiș, Mendele Moïher Sforim (1836-1917) este aproape necunoscut în România. Parte din triada de aur a acestei literaturi, alături de I. L. Peretz și de Șalom Alehem, Mendele Moïher Sforim a fost prozator, dramaturg, jurnalist și eseist, dar și unul dintre promotorii culturii idiș în Imperiul Țarist într-o perioadă în care prestigiul acestei limbi era foarte scăzut, determinând pe mulți dintre pionieri să adopte din precauție pseudonime și să scrie în idiș abia după o carieră în mult mai prestigioasa limbă ebraică sau să nu renunțe niciodată la aceasta, evoluând în paralel. Inspirându-se din viața comunităților evreiești din arealul Imperiului Țarist, Mendele Moïher Sforim a fost influențat de *Haskala* și de critica socială adusă de acest curent intelectual vieții tradiționale evreiești din Europa de Est, abordare care se află la baza multor povestiri și texte dramatice. În ciuda importanței sale și a notorietății similare cu a celorlalți doi clasici menționați, Mendele este aproape necunoscut publicului românesc, existând puține traduceri în ediții rare, multe aspecte ale literaturii sale fiind, chiar și așa, inaccesibile în limba română.

Articolul de față analizează prezența lui Mendele Moïher Sforim în cultura română prin intermediul traducerilor existente, al discursului-cadru oferit de studiile care însoțesc volumele și care furnizează publicului o anumită grilă de lectură, deseori cu miză politică importantă, dar și prin intermediul selecției textelor și a traducătorilor implicați. Un studiu de caz în sine, cercetarea de față

dorește să atragă atenția în cele din urmă asupra unor probleme majore privind situația receptării literaturii idiș în România în general.

Profilul lui Mendele Moiher Sforim. Mendele Moiher Sforim (pseudonim însemnând “negustor de cărți”, numele real al scriitorului fiind Șolem Iankev Abramovici, 1836-1917) a fost unul din clasicii literaturii de expresie idiș, cunoscut ca romancier, dramaturg, povestitor, dar și jurnalist. Ca mai toți scriitorii de început, atunci când idișul nu era o limbă de prestigiu, cercurile intelectuale și religioase favorizând ebraică, a început să scrie în această limbă, fiind recunoscut ca întemeietorul prozei în idiș și ebraică.

Născut în Kapolia (Kopyl), orașel din regiunea belarusă a Imperiului Țarist, Mendele rămâne orfan la 15 ani și, după studii până la nivelul *ieșivei*, rătăcește prin zona ucraineană, lituaniană și ucraineană în tovărășia unor vagabonzi și cerșetori ambulanți, perioadă din care își va trage inspirația ulterioară pentru multe lucrări. Se stabilește pentru câțiva ani în Kamenets Podolski unde lucrează ca învățător, întreținând relații de prietenie cu grupurile de *maskili*¹⁶² de aici și începând să scrie în ebraică. Influența scriitorului Avrom Gotlober pe care îl întâlnește aici este semnificativă, acesta introducându-l în studiile laice, filosofie, literatură, istorie și limba rusă. După un prim divorț, se recăsătorește și se mută în Berdicev și, susținut de socrul său, un notar respectat, începe să se dedice scrisului și studiilor laice.

Începuturile sale sunt strâns legate de limba ebraică în care scrie eseuri de critică literară și socială, colaborează la presa de orientare *maskilică*, se ocupă de demersuri didactice și scrie manuale, dar și literatură, în special în anii 1860. După o activitate literară semnificativă în limba ebraică, Abramovici se hotărăște să adopte și limba idiș, mult mai accesibilă populației așkenade și care, astfel, îi oferea un public consistent. În timpul debutului în idiș, cu romanul *Dos Kleine Menșele* (Om mărunț) (1864), considerat a fi primul roman modern în idiș, urmat de povestirea “Dos vintshfingerl” (Inelul fermecat), scriitorul realizează problemele de imagine care decurgeau din trecerea la scrisul în idiș, considerată o limbă nedemnă de eforturi artistice, și preferă să folosească anonimatul. Deoarece personajul scrierilor sale care găsește textele și le publică folosind pretextul “manuscrisului găsit” se numeste Mendele, “negustorul ambulant de cărți”, care apare în ambele texte, scriitorul va adopta acest pseudonim pentru textele în idiș pentru a-și proteja identitatea.

¹⁶² Adept i ai *haskalei*, miș carea iluministă evreiască.

După aceste texte influențate de ideologia *Haskalei*¹⁶³, promovând ideea educației și autoemancipării ca soluție pentru problemele existente în cadrul vieții evreiești și publicate în periodice precum *Hamagid*, lucrările sale următoare se ocupă de aspecte sociale; romanul *Fișke der Krumer* (Fișke șchiopul) (1869) este inspirat din lumea sărăcimii lipsite de sprijin, unde cerșetorii și invalizii care își târau cu greu existența în *ștetl*, povestea fiind istorisită aceluiași Mendele, negustorul de cărți, de la care autorul își preluase pseudonimul. În prima sa piesă de teatru, *Di Takse* (Taxa) (1869), scriitorul de ocupă de o altă categorie socială în diversitatea sa, și anume de clasa mijlocie, accentuând deziluzionat compromisul social în cazul profitului comun și ignorarea categoriilor vulnerabile, denunțând personalități cunoscute și moravuri identificabile din Berdicevul în care locuia, fapt ce i-a adus neplăceri după apariția piesei. Ideea *haskalică* a importanței educației, ca soluție pentru problemele sociale, revine și aici, însă e subminată din interior, în acord cu marea literatură europeană care se ocupă în acea perioadă din ce în ce mai mult de lumea sărăcimii și de problemele ei morale.

După moartea socrului sau, Abramovici devine responsabil pentru întreaga familie și începe o perioadă dificilă din viața sa, luptând pentru mijloace de trai. Numit ca rabin al coroanei după studii speciale finalizate cu o diplomă la un seminar rabinic susținut de guvern, nu reușește să-și găsească un post. Tot acum ajunge la apogeul artistic prin romanul satiric și alegoric *Di kliace* (Iapa / Cicălitoarea) (1873) și romanul picaresc *Kițer masoes Biniomin hașliși* (Drumețiile lui Biniomin al treilea) (1878) care demonstrează marele talent al scriitorului. Cu un titlu inspirat din bine-cunoscuta carte de călătorie a scriitorului medieval evreu spaniol Beniamin din Tudela, romanul are multe asemănări cu *Don Quijote*-le lui Cervantes, ancorând literatura de inspirație socială într-o tradiție universală.

După ce, în 1881, i se oferă postul de director al unei școli evreiești recent înființate la Odessa, centru important de cultură evreiască, stabilitatea financiară pe de o parte, dar și noul mediu intelectual dinamic pe de cealaltă parte îl determină să intre într-o nouă fază de entuziasm intelectual și să scrie lucrări valoroase. Începe să rescrie lucrările anterioare, accentuând impactul pe care istoria evreiască recentă l-a avut asupra lumii evreiești (pogromurile de la începutul anilor 1880, afirmarea sionismului), dar finalizează și opere noi, dintre care cea mai cunoscută este piesa *Der priziv* (Serviciul militar) (1884). După acest moment, în contextul ideologic al vremii și al mediului său intelectual de orientare sionistă de la Odesa, în care limba și literatura ebraică se afirmă tot mai mult, scriitorul se întoarce din ce în ce mai mult spre ebraică, publică povestiri noi și rescrie

¹⁶³ *Haskala* desemnează mișcarea culturală iluministă evreiască inițiată la sfârșitul secolului 18 de filosoful Moses Mendelsohn (1729-1786) în scopul emancipării și modernizării vieții evreiești.

lucrările anterioare în idiș în această limbă, cu un interes special pentru prezentarea lumii evreiești din Imperiul Țarist de la sfârșitul secolului 19.

Supranumit “bunicul literaturii idiș” de un alt mare clasic, Șalom Alehem, Mendele s-a bucurat de admirația intelectualilor și a publicului epocii sale și a devenit un simbol al afirmării literaturii idiș în a doua jumătate a secolului 19, dar și a bilingvismului autorilor care continuă să fie atașați și limbii și literaturii ebraice.

Recunoscut pentru realismul și atitudinea de critică morală în raport cu viața evreiască tradițională, scriitorul a fost și un creator de limbă idiș literară, preluând limba vorbită de popor, prelucrând-o și redând-o publicului ca fiind accesibilă vorbitorilor din orice regiune.

*Opera lui Mendele Moicher Sforim în versiune românească*¹⁶⁴. Profilul și opera lui Mendele Moicher Sforim sunt cvasi-necunoscute publicului românesc, deși cel supranumit “bunicul literaturii idiș” s-a bucurat de un prestigiu similar cu cel al celorlalți doi autori din epoca de aur, Șalom Alehem și I. L. Peretz, precedându-i generațional și chiar susținându-i. Cu doar două romane traduse, *Fișke șchiopul* (în două ediții, dificil de găsit, având în vedere perioada în care au fost tiparite) și *Drumețiile lui Biniomin al treilea*, cea mai mare parte opera sa este, în principiu, inaccesibilă în limba română; piesele sale de teatru (*Di Takse*; *Der priziv*) și romanele care l-au făcut celebru (*Dos Kleine Menșele*; *Di kliace*; povestirea “Dos vintshfingerl”) încă așteaptă un traducător competent.

Primul volum din opera marelui scriitor apare în traducere românească abia în 1934, la aproape un secol după nașterea sa, într-o versiune destul de greoaie realizată de tânărul și entuziastul medic Baruh Zeilig¹⁶⁵. Romanul *Fișke șchiopul*, publicat în seria „Biblioteca clasicilor evrei” a Editurii „Șalom Alechem”, este prefăcută de Eugen Relgis care l-a cunoscut personal pe traducător în urma colaborării acestuia la publicația editată de Relgis. Aceeași traducere va fi republicată în 1946,

¹⁶⁴ În limba română au apărut doar două volume traduse din opera lui Mendele Moicher Sforim: 1) *Fișke șchiopul*, traducere din idiș de B. Zeilig, prefăcută de Eugen Relgis, București, Editura „Șalom Alechem”, Biblioteca clasicilor evrei, 1934, 167 p. și 2) *Drumețiile lui Biniomin al treilea*, traducere din idiș, note și prefăcută de Anton Celaru, București, Hasefer, 2011, 203 p. Volumul din 1934 va fi însă retipărit un deceniu mai târziu: Mendele Moicher Sforim, *Fișke șchiopul*, traducere din idiș de B. Zeilig, București, Editura “Bicurim”, 1946, 167 p. Fără a fi însă, o broșură care tipărește o povestire scurtă a autorului va fi însă publicată separat: Mendele Moicher Sforim, *Jețul din Mizrach*, în românește de M. S. Metzger, București, Societatea culturală „Saron”, sin anno, 30 p.. Scriitorul este însă prezent în volumele antologice care urmaresc reprezentativitatea și o ilustrare echilibrată a marilor clasici, astfel ca îl întâlnim cu texte scurte și în alte două volume: 1) Mendele Moicher Sefarim, „Kabțansk” în Osias Rispler, S. M. Littman, *Antologia literaturii evreiești*, prezentare de Dr. I. Niemirower, cuvânt înainte de M. A. Halevy, Editura “Tarbut”, București, 1939, 256 p. și 2) Mendele Moicher Sefarim, “Schimbul” în B. M. Negru, *Marii scriitori evrei. Pagini alese*, cuvânt introd. de I. Ludo, București, Biblioteca evrească, 1942, 144 p.

¹⁶⁵ Baruh (Burah) Zeilig (1899-1933), fiul unui veteran al Războiului de Independență, a fost un medic originar din Moinești cu o activitate literară promițătoare în domeniul traducerilor și al eseisticii întreruptă de decesul timpuriu în urma contractării unei boli molipsitoare de la unul din bolnavii pe care îi îngrijea. Studiaza la Heider, apoi la Școli românești pe care de finaliza în privat în timpul războiului. Preda la Școala israelito-română în timpul războiului ca suplinitor și apoi urmează Facultatea de Medicină din Iași. Colaborează la *Umanitarismul* lui Eugen Relgis, la *Adam și i la Hasmonaea*. Traduce din I. L. Peretz, Mendele Moicher Sforim și alții.

în scurta perioadă de traziție dintre regimuri politice când editurile evreiești își reiau activitatea și publică un mare număr de titluri, reflectând elocvent varietatea literaturii idiș. Această a doua ediție la apare la Editura „Bicurim”, însă fără prefața lui Eugen Relgis.

O altă publicație care trebuie semnalată este broșura în care apare povestirea *Jețul din Mizrach* la editura Societății Culturale „Saron”, însă în acest caz este dificil de identificat anul apariției, ca și identitatea reală a traducătorului, transpunerea fiind semnată de M. S. Metzger. Lipsită de o prefață sau de un text similar de prezentare pentru public, povestirea este însoțită doar de o scurta notă standard despre biografia autorului care nu face referiri speciale la nuvela tipărită, semn ca este unul din textele utilizate generic de editură pentru autorul în cauză.

Perioada de radicalizare politică ce a dus la apariția Legislației Anti-Evreiești și care a culminat cu Holocaustul a cunoscut o scădere dramatică a activității de traducere din motive evidente. În ciuda acestui lucru, cu eforturi considerabile, două antologii din literatura idiș, alcătuite și tipărite în scopul voalat declarat al supraviețuirii identitar-culturale, apar în 1939 și 1942. Semnificația alegerii acestui tip de publicație în locul unor volume de autor poate fi doar speculat, însă simpla apariție a cărților pare aproape un miracol, iar cum miracolele sunt foarte rare, șansa putea fi văzută ca o oportunitate de a prezenta cât mai mult și mai complex dintr-un patrimoniu cultural greu accesibil.

Prima este o antologie cu scop evident școlar, editată de rețeaua de școli Tarbut în 1939 și include, în cadrul conceptului larg de literatură evreiască și numeroase texte din literatura idiș; printre clasici, îl regăsim și pe Mendele Moïher Sforim, cu un text sugestiv despre târgul care îi definește geografia literară și care dă titlul bucății literare, „Kabțansk”. Alcătuită de Osias Rispler și S. M. Littman, volumul *Antologia literaturii evreiești* beneficiază de o prestigioasă prezentare redactată de Dr. I. Niemirower, cunoscut lider religios și om politic, dar și de un cuvânt înainte al lui M. A. Halevy, rabin și cărturar de prim-rang.

Adevăratul miracol îl constituie însă volumul care apare, în ciuda condițiilor imposibile, în 1942; B. M. Negru realizează o selecție programatică pentru publicul larg, de astă dată, intitulată *Mari scriitori evrei. Pagini alese* și care apare în seria deja cunoscută a “Bibliotecii evreiești”. Traducător deja cunoscut din idiș, I. Ludo¹⁶⁶ semnează cuvântul introductiv. Mendele Moïher Sforim este prezent și aici, având în vedere că selecția urmărește criteriul reprezentativității, cu un fragment intitulat “Schimbul”.

¹⁶⁶ I. Ludo (1894-1973) a fost scriitor, jurnalist, traducator, editor al publicatiilor *Absolutio*, *Versuri și proză*, *Informația*, *Mântuirea și* directorul revistei *Adam*. A publicat volume de proza de mare succes: *Hodje-Podje* (1928); *Mesia poate să aș tepte* (1934); *Domniș oara Africa* (1935). Personalitate controversată în perioada postbelică din cauza campaniilor sale anti-sioniste și anti-israeliene în presa românească. Traducator excepțional (Șalom Alehem, S. An-sky, etc.).

În perioada comunistă nu se publică nici un text din opera lui Mendele, fie el în traducere ca simplă republicare. Dacă această absență poate fi explicată, în cazul unui scriitor precum I. L. Peretz, prin impactul pe care elementul religios, în special hasidismul, îl are în general asupra operei sale, în deplin dezacord cu ideologia oficială de stânga, cu stalinismul și apoi cu naționalism-comunismul de mai târziu impuse prin intermediul propagandei și cenzurii, la Mendele Moïher Sforim criteriile de excludere nu sunt atât de evidente. Privilegiatul epocii, Șalom Alehem, alături, într-o mai mică măsură, de Eliezer Steinbarg, devin portavocea literaturii idiș prin intermediul criticii sociale de stânga și a locului central pe care categoriile paupere îl ocupă în opera acestora. Mendele Moïher Sforim, prin discursul său de critică a lumii evreiești tradiționale și de zugrăvire a lumii lipsite de stabilitate economică se încadra în aceste linii ideologice, cu singura corecție a faptului că mediile sociale prezentate de el erau, în primul rând, cele ale marginalilor, împinși de sărăcia extremă la periferia societății. Lumea pomanagiilor și a vagabonzilor din opera lui Mendele Moïher Sforim, spre deosebire de cea a meșteșugarilor săraci, zugrăvită de Șalom Alehem, era probabil lipsită de miză în demonstrația ideologică.

După această pauză de decenii din perioada comunistă, unicul volum care apare după 1989 este reprezentat de *Drumețiile lui Biniomin al treilea* publicat de Editura Hasefer în 2011, fiind și ultima traducere semnată de Anton Celaru¹⁶⁷, ultimul traducător de limbă idiș din România care deja încetase din viață în 2010. Însoțit de prefața traducătorului și de o serie de articole pe care acesta le publicase despre autor în periodice precum *Revista Cultului Mozaic* și pe care le grupează pe post de „Addenda”, volumul adaugă o nouă perspectivă imaginii scriitorului în cultura română.

Receptarea operei lui Mendele Moïher Sforim în România. Primul volum tradus din opera lui Mendele Moïher Sforim și apărut în 1934, romanul *Fișke șchiopul*, poartă subtitlul „roman din viața pomanagiilor evrei” și este publicat de Editura „Șalom Alechem” în colecția „Biblioteca clasicilor evrei,” în traducerea lui B. Zeilig și cu prefața reputatului scriitor Eugen Relgis¹⁶⁸. Abia trecut în neființă, tânărul și cvasi-necunoscutul traducător este omagiat mai mult chiar decât autorul pe care îl traduce, atât în textul lui Relgis, cât și în cel al lui B. Iosif, încât devine plauzibilă ipoteza că acest volum apare pentru a-l debuta pe traducător, un fel de restituire tardivă a muncii sale de tălmăcitor. Traducerea, destul de dificil de parcurs, poate fi un alt argument al acestui demers. Din

¹⁶⁷ Anton Celaru (1919-2010) a fost ziarist și editor-sef al publicației *IKUF Bleter*, ulterior al revistei *Unirea*, în cele din urmă fiind redactor pentru *Viața nouă* (publicație a CDE) până în 1953. Ziarist la *Informația Bucureștilor* până în 1974 (pensionare). Cariera în domeniul traducerilor din literatura idis (I. Bashevis-Singer, Mendele Moïher Sforim, Șalom Aș, etc.).

¹⁶⁸ Eugen Relgis (1895-1987) a fost poet, prozator și filosof, dar și eseist și jurnalist cunoscut. Directorul publicației *Umanitatea* de la care dezvoltă o doctrină intelectuală cu impact internațional, mai ales în America de Sud unde emigrează după Holocaust. Corespondența interesantă cu Romain Rolland. A publicat: *Principiile umanitariste* (1922); *Glasuri în surdina* (1927); *Eseuri despre iudaism* (1936); *Marturii de ieri și de azi* (1962), s.a.

prefață aflăm, astfel, că tânărul medic a fost un colaborator al publicațiilor editate de Relgis, în principiu *Umanitarismul*, unde deja era prezent de ceva vreme cu articole, manuscrisul traducerii parvinându-i lui Relgis odată cu vestea decesului traducătorului în urma contaminării de la un bolnav pe care îl îngrijea.

Însă dincolo de omagiul discret adus traducătorului, Relgis prezintă și perspectiva sa asupra problemei traducerilor din idiș; nevoia acestor traduceri este subliniată apăsător de către Eugen Relgis care îndeamnă la o adevărată operă de recuperare culturală pentru masele aculturate la limbile locale și pentru care moștenirea culturală idiș ar fi devenit inaccesibilă:

Să se traducă cât mai mult din acest idiș, ținut până acum în țarcul promiscuității. Se va revela astfel acea lume cu un picior în groapă, dar cu celălalt ținut încă dâr în iureșul vieții. (...) Generațiile tinere, mai ales nu prea cunosc pe un Mendele Moicher Sforim, pe un Schalom Alechem, pe un Asch, pe autenticii cântăreți ai ghetto-ului. Aceștia au drept de întâietate – și operele lor trebuie să circule prin toate limbile, căci sunt bogate, adânci, svâcnitoare, ca orice roade ale suferinței și speranței omenești.¹⁶⁹

În mod evident, pentru Eugen Relgis, Mendele se poziționează în rând cu Șalom Alechem și Șalom Aș, ba chiar înaintea acestora, iar situația dezintegrării lumii tradiționale și perspectiva dispariției ei îl face să prezinte această necesitate ca pe o prioritate absolută. În plus, operele acestor clasici sunt necesare nu doar publicului evreiesc pentru că, din perspectiva ideologului umanitarist, literatura idiș este parte a culturii lumii și trebuie să fie accesibilă tuturor pentru valorile sale profund umane. Practic, textul lui Relgis constituie o pledoarie pentru gesturi culturale similare și prezintă traducerea din Mendele Moicher Sforim ca pe un exemplu posibil, fără a contextualiza sau prezenta în mod special pe marele clasic.

După ce volumul din Mendele Moicher Sforim devine un exemplu pentru o posibilă politică a traducerilor din idiș, Eugen Relgis recurge și la o ilustrare politică. Astfel, Eugen Relgis menționează impactul pe care Revoluția Rusă l-a avut asupra lumii evreiești zugrăvite de Mendele, deși evenimentul s-a petrecut după decenii de la publicarea cărții; folosind prefața ca pretext eseistic, Relgis vorbește despre faptul că

ghettoul lui Mendele a fost măturat de valurile uriașe ale Revoluției ruse. Calicii în sdrențe sau în redingote soioase au devenit acolo muncitori – cu brațele, oameni de

¹⁶⁹ Mendele Moicher Sforim, *Fișke șchiopul*, traducere din idiș de B. Zeilig, prefaț de Eugen Relgis, București, Editura „Șalom Alechem”, Biblioteca clasicilor evrei, 1934, p. 4.

faptă și de trudă creatoare. Dar îi regăsim prin Polonia, prin Maramureș, prin târgurile moldovene: - pretutindenii unde stăruie „lumea veche”, găsim și ghettoul. Mizeria cu chipuri tragice care știu însă să surâdă inteligent, să rânjească ironic, să urle de desnădejde sau de revoltă...¹⁷⁰

Pentru Relgis, opoziția dintre „ghetou” (lumea tradițională) și „muncitorime” este esențială și structurează practic discursul prefațator:

azi, se pare ca ghettoul s-a revărsat printre neamuri ca o apă umflată de ploi. „Șomajul” secular al evreului e resimțit acum și de milioane de muncitori occidentali, de intelectuali și chiar de atâția burghezi scăpătați, din toate țările unde revoluția nu s-a statornicit sau a avortat. Azi nu numai acei din ghetto sunt „Luftmenschen”.

În cele din urmă, Relgis revine la ideea universalismului experienței din carte, la interesul profund uman pe care îl prezintă povestea prezentată de Mendele devenită permanent pretext ideologic: „eroii lui Mendele (...) nu prezintă numai un interes specific, ci și unul omenesc, adânc omenesc. Căci peste tot mai e o lume care șchioapătă, ca și Fișke, dar care vrea să trăiască, râvnește spre aer și lumină, spre libertate și omenie.”¹⁷¹

Al doilea text prefațator, „Doctorul B. Zeilig”, care însoțește volumul este dedicat în totalitate traducătorului, un în *memoriam* emoționant redactat de B. Iosif. Aici aflăm informații despre cel care a fost interesat de opera lui Mendele încât a dat culturii române prima traducere din opera marelui clasic: absolvent de medicină și specializat în chirurgie la Iași în 1925, unde este și lider al studențimii evreiești, Burăh Zeilig se naște la Moinești, în Moldova, și frecventează *heiderul* din localitatea natală, apoi liceul la Bacău, timp în care lucrează și ca suplinitor pentru o școală rămasă fără învățător în timpul războiului. Medic de circumscripție, aproape de locurile natale, tânărul medic este atras de scris și de lumea ideilor, colaborând la *Hasmonea*, revista studenților sioniști, cu traduceri din Peretz, Mendele, dar și la revista lui Eugen Relgis, *Umanitarismul*. Molipsindu-se de la unul din pacienții săi de o afecțiune neprecizată, moare în 1933 la 33 de ani.

Al treilea text de deschidere a volumului, fără autor precizat, se ocupă în sfârșit de autor; „Biografia autorului” pare a fi redactată de editură și prezintă un text standard, posibil a fi folosit și pentru alte traduceri din opera marelui clasic, fără a insista pe o anume grilă de lectură sau pe mesajul operei traduse. Din acest text aflăm, cu câteva erori de localizare (târgul nașterii sale este

¹⁷⁰ Ibid, p. 3-4

¹⁷¹ Ibid, p. 4

prezentat ca fiind Kapulia din Lituania, în decembrie 1835), detalii care dau culoare biografiei, deși redactate într-un mod brut precum „tatăl său era cunoscut ca un erudit. Maica-sa era o femeie plăpândă și delicată, cu figură evlavioasă și o specialistă a ceaslovurilor femeiești”¹⁷². În mod evident, se insistă pe cultura iudaică acumulată de tânărul scriitor, astfel că aflăm că „la primul lui dascăl a învățat, într-un singur an, să citească și să traducă părți din pentateuch. Al doilea învățător al lui era faimosul Josi Rubens, ‚melamed’ pentru biblie și Ghemara. Acest Rubens avea un suflet de artist și mare putere de sugestie asupra elevilor”¹⁷³. După decesul tatălui său, „începe să colinde: la Tinkewitz, la Slutsk, la Wilna, unde a studiat în ‚eșiva’ Gaonului”¹⁷⁴.

Aflăm brutal și că, „după doi ani revine acasă la maica-să, care, între timp, se măritase și se mutase la țară. S-a dus și el la țară”¹⁷⁵, relevanța amănuntelor ținând de modul în care sentimentul naturii se inserează în opera sa: „în satul tihnit, și în mijlocul naturii încântătoare, s-a deșteptat simțământul său poetic”¹⁷⁶. Tot astfel, aflăm cum, întovărășindu-și o mătușă părăsită de soț, intră în legătură cu lumea cerșetorilor care o ajută pe „biata ‚aghina’”, însă în „Kamenetz Podolsk, (se întâlnește) cu un prieten izonist la un cantor (...) Și așa s-a sfârșit lunga lui călătorie. Mulțumită acestui cantor a fost primit în cel mai de seamă ‚beth-hamidraș’”¹⁷⁷. Relațiile sale cu *Haskala* și primul articol publicat în *Hamaghid* sunt menționate fără detalii, ca referințe cunoscute de public.

Reeditarea volumului din 1946 la Editura „Bicurim” reproduce identic, până la numărul de pagini, ediția originală din 1934, textul dedicat de B. Iosif traducătorului, „Doctorul B. Zeilig”, și prezentarea editurii nesemnată, „Biografia autorului”. Singura absență este prefața lui Eugen Relgis. Apare însă o dedicație în fruntea volumului care actualizează informațiile; volumul este dedicat traducătorului, ca și în prima ediție, dar și părinților săi, decedați între timp în Holocaust: „Această lucrare apare în amintirea tălmăcitorului ei Dr. Baruch Zeilic, căzut victimă a devotamentului profesional în plină tinerețe, la 23 iulie 1933. Și în memoria neconsolaților săi părinți, Malca și Ghiță Zeilig din Moinești, săvârșiți din viața în surghiun în anii de prigoană”. În acest moment, o prefață dedicată ideologiei socialiste și o proslăvire a schimbărilor produse de Revoluție și de transformarea ghetoului în clasa muncitoare nu mai este relevantă, Holocaustul impune un moment de reculegere dureroasă.

Deși scurtă, perioada de tranziție menționată este una de efervescență culturală; ultima copertă a cărții aduce informații despre activitatea bogată a editurii în privința traducerilor din idiș și încadrarea volumului în această serie: aici au mai apărut și volume prestigioase precum I. L. Pereț

¹⁷² Ibid, p. 9

¹⁷³ Ibid

¹⁷⁴ Ibid

¹⁷⁵ Ibid

¹⁷⁶ Ibid

¹⁷⁷ Ibid, p. 10

(sic!) – Molima; Opatoșul (sic!) – Păduri poloneze; A. Kabak – Poteca de argint, dar și lucrări despre situația populației evreiești și a intelectualilor din România.

Broșura în care apare povestirea *Jețul din Mizrach* nu ne oferă informații în privința anului de apariție, iar traducătorul, M. S. Metzger, este o enigmă până în acest moment. Analizând instituția care publică broșura, Societatea Culturală „Saron” din București, devine evident că publicația ține tot de prolfica perioadă interbelică, editura menționată girând multe alte apariții de prestigiu din literatura idiș. Din păcate, textul nu este însoțit de nici un fel de prezentare, cu excepția celei redactate de editură pe coperta interioară și care oferă câteva date standard despre autor, posibil să fie folosite și în alte contexte editoriale; aici, locul nașterii este aproximat corect, în regiunea belarusă, însă anii de viață sunt 1935 și 1917. Aflăm informații privind educația sa, cum „primele instrucțiuni în Biblie și Talmud le capătă de la tatăl său, un bun ebraist”, însă informațiile specifice privind sistemul educațional religios din cadrul comunității sunt eliminate, specificul formării sale profesionale și iudaice fiind simplificat pentru o mai mare accesibilitate a unui public nefamiliarizat cu tradițiile iudaice. Sunt însă mult mai de interes educația sa seculară și modul în care ajunge să fie interesat de discipline laice; este vorba de prietenia cu poetul Gotlober prin interediul căruia începe să învețe limba rusă și germană, dar și literatura ebraică. Parcursul său ca educator și stabilirea la Odesa sunt percepute prin perspectivă didactică și literară, spre deosebire de referințele anterioare care legau traiectoria sa de educația iudaică. Idișul este minimalizat ca fiind „jargon” (deși în perioada antebelică i se recunoscuse, în general, importanța), influența literară semnificativă este precizată a fi cea din cultura rusă, iar cea ideologica este, evident, cea socialistă care ar fi determinat interesul său pentru critica socială (în locul *Haskalei*); astfel, „sub influența literaturii rusești a timpului său, în scrierile sale se oglindește (sic!) diferențierile și ciocnirile dintre diferitele clase sociale”. Accentul cade asupra prezentării operei sale alcătuite din „povestiri, romane, poeme în prosă și versuri adunate în 9 volume”, cu accent asupra legăturii strânse cu natura pentru că „limba lui e bogată și frumoasă, inspirată de splendorile naturii, în mijlocul căreia a trăit anii cei mai frumoși ai vieții sale”. În mod evident, activitatea literară și seculară este pusă în prim plan, în detrimentul parcursului educațional religios și al filonului iudaic din opera sa.

Volumul poate fi plasat în contextul altor publicații literare ale Societății „Saron” (*Suflete obosite*, nuvele de Horia Carp; *Spini, poezii*, de Dr. A. Steuerman; *Torquemada*, de V. Hugo, dramă, în versuri românești, de Dr. A. Steuerman și chiar *Dacă aș fi Rothschild! Schițe umoristice* de Șalom Alehem), dar și istorie și cultură evreiască, iudaism și clasici sioniști (*Altneuland*, roman, de Theodor Herzl), explicație posibilă pentru modul de prezentare al autorului.

Având în vedere marea pauză dintre publicații, ediția din 2011, care aduce în prim plan o operă până atunci necunoscută publicului românesc, *Drumețiile lui Biniomin al treilea*, în versiunea lui

Anton Celaru și editată de Hasefer, așteptările sunt mari. Cu toate acestea, notele, prefață și „Addenda” redactate de traducător și care încheie volumul nu reușesc să completeze portretul și importanța operei lui Mendele și nici să aducă ceva nou.

Astfel, din textul introductiv „Mendele Moicher-Sforim și eroul său” semnat de Anton Celaru, aflăm că pseudonimul este un punct de plecare în interpretarea cărții, pentru că „dezvăluie programul său literar, inspirat de curentul de gândire iluminist, „Hascala’, puternic în societatea evreiască din tinerețea sa. Este subliniată astfel valoarea cărții pentru înnoirea vieții milioanele de evrei care trăiau pe atunci în Europa răsăriteană”¹⁷⁸. Grila de interpretare ar fi, așadar, Iluminismul evreiesc și modernizarea prin educație, însă și critica socială pentru că „genul său preferat a fost romanul social, cu o coloratură protestatară și satirică”¹⁷⁹. Prefața scurtă ar putea fi completată de textele din „Addenda”, însă aflăm că acestea sunt articole publicate în presă (în principiu în *Revista Cultului Mozaic*) de către traducător și se referă la teme eseistice precum sentimentul naturii în romanul lui Mendele („În căruța lui Reb Mendele”), misterul existenței celui de-al doilea Benjamin și activitatea sa ca persoalitate istorică („Călătoriile lui Benjamin al II-lea”), un text despre un alt roman al lui Mendele, *Fișke schiopul*, care nu este accesibil publicului, nefiind reeditat din 1946 („Mersul drept al lui *Fișke schiopul*”) și un text aniversar în care se vorbește despre colaborările traducătorului la *Revista Cultului Mozaic* („Heșbon Hanefesh sub semnul surâsului”). Textele sunt nedatate și fără o relevanță directă pentru lucrarea de față. Perspectiva traducătorului asupra operei lui Mendele Moicher Sforim transpare în afirmații precum „cărțile scrise de el, adânc marcate de frustrările contemporaneității sale evreiești”¹⁸⁰. Analizând romanul *Fiske schiopul*, „studiu sociologic aprofundat, un „fals tratat de cerșetorie”¹⁸¹, traducătorul vede în iubirea dintre erou și Beile „sensul simbolic al unei năzuințe evreiești colective, aceea a eliberării din constrângerea sufocantă, strivitoare a ghetoului”¹⁸², considerându-l pe Mendele „un „poet al ghetoului”, o inimă plină de durere și de afecțiune pentru victimele nemiloasei noastre claustrări de atunci”¹⁸³.

Cele două texte relevante pentru romanul de față, deși cuprinzând interpretări secvențiale ale traducătorului și mai puțin o contextualizare absentă și mult așteptată, se referă la reconstituirea traiectoriilor personajului central și a prietenului său de călătorii într-o serie de articole dedicate personajelor tip din literatura evreiască și deja existentă în *Revista Cultului Mozaic*, „Portrete

¹⁷⁸ „Mendele Moicher-Sforim și eroul său” în Mendele Moicher Sforim, *Drumeț iile lui Biniomin al treilea*, traducere din idiș , note și prefață de Anton Celaru, București, Hasefer, 2011, p. 5.

¹⁷⁹ Ibid, p. 6.

¹⁸⁰ „In caruta lui Reb Mendele” în Mendele Moicher Sforim, *Drumeț iile lui Biniomin al treilea*, traducere din idiș , note și prefață de Anton Celaru, București, Hasefer, 2011, p. 169.

¹⁸¹ „Mersul drept al lui Fiske schiopul” în Mendele Moicher Sforim, *Drumeț iile lui Biniomin al treilea*, traducere din idiș , note și prefață de Anton Celaru, București, Hasefer, 2011, p. 194

¹⁸² Ibid, p. 192-3

¹⁸³ Ibid, p. 195

reconstituite'. Astfel, în „Îngerul păzitor al evadatului din Tuneiadevka” este prezentat profilul lui Senderl, iar în „Neuitata întâlnire cu Beniamin al III-lea” se ajunge, în sfârșit, la eroul principal. Deși seria de articole se ocupă de recuperare literară și reevaluări necesare, redacția afirmând că

personajele la care se oprește autorul merita nu numai a fi cunoscute, ci și eliberate de o anumită povară a neînțelegerii. Vremea amară, torturantă, secătuitoare în care au trait și-a pus pecetea pe chipurile și sufletele lor, dar greșesc cei care văd doar această pecete chiar dacă o fac cu o îndurerată compasiune. Căci, dincolo de frustrări și desfigurare, continuă să palpate în aceste personaje virtuți evreiești cultivate de milenii: neîmpăcarea cu urâtul și nedreptatea, o nevoie imperioasă de mai bine, credința irezistibilă într-o lume înseninată. Tocmai preocuparea de a sublima aceste pertinente virtuți explică titlul generic „Portetele reconstituite”¹⁸⁴,

textul nu aduce noutăți. Anton Celaru afirmă doar că eroul principal „presimte ieșirea din ghetou a tuturor celor închiși acolo – și prin aceasta aparține viitorului”¹⁸⁵. Nimic din dezbaterile de idei din literatura de specialitate străină, fără recuperările survenite, privând publicul român de o punere în valoare efectivă a scriitorului și a operei chiar și acum.

Concluzii. Mendele Moicher Sforim a fost tradus foarte puțin, în ediții practic inaccesibile astăzi, și a fost lipsit de o prezentare adecvată care să poată facilita o receptare pe măsura marelui clasic. Edițiile din 1934, respectiv republicarea din 1946, relativ mediocre în ceea ce privește nivelul traducerii, sunt, practic, mai degrabă dedicate memoriei traducătorului, colaborator al lui Eugen Relgis, decât scriitorului în sine care e folosit ca pretext editorial pentru promovarea activității de traducere în general și a idealurilor umanitariste și socialiste ale prefațatorului. Cea mai recentă ediție, apărută în 2011, republica eseuri redactate de traducător pentru Revista Cultului Mozaic și nu au o miză contextualizantă și științifică. Retrospectiv, opera lui Mendele Moicher Sforim accesibilă publicului românesc este victima întâmplării și a deciziilor subiective ale traducătorilor și cade, uneori, în derizoriu. Lipsa unor contextualizări necesare și a unor interpretări aduse la zi prejudiciază grav imaginea lui Mendele Moicher Sforim care și acum, după o lungă așteptare în perioada comunismului, nu este repus în drepturi literare. Absența traducerilor și a studiilor dedicate

¹⁸⁴ „Neuitata intalnire cu Beniamin al III-lea” în Mendele Moicher Sforim, *Drumeț iile lui Biniomin al treilea*, traducere din idiș , note și prefaț ă de Anton Celaru, Bucureș ti, Hasefer, 2011, p. 180.

¹⁸⁵ Ibid, p. 185

autorului îl pun într-o umbră nemeritată care mutilează grav imaginea literaturii idiș în România ce apare, astfel, incompletă.

II. 2. Șalom Alehem

*Opera lui Șalom Alehem în versiune românească*¹⁸⁶. Șalom Alehem este tradus de foarte devreme în limba română, chiar din timpul vieții sale scurte și într-o perioadă când literatura idiș abia începea să se afirme și să iasă de sub imperiul prejudecăților care o plasau sub limba de

¹⁸⁶ *Ispăș itoarele (Die Kapurris) sau Greva păsărilor*, traducere de Joseph Marcus-Ami, 1906; *Ester. O istorioară de Purim - Ș I Pessăh în Sat. Idilă*, traducere de M. B., Bucureș ti, 1912; *Mi-e dor de acasa și alte povestiri*, în româneș te de Horia Carp, prefaț ă, Bucureș ti, Editura Societăț ii Culturale “Saron”, 1920; *Staț ia Baranovici și alte schiț e*, traduse de C. Săteanu, Iaș i, 1921; *Cartoforii. Schiț e și nuvele*, în româneș te de C. Săteanu, cu portretul autorului și i cu opt reproduceri după tablourile pictorului Octav Băncilă, Editura Viaț a românească S. A., Iaș i, 1923; *Menahe Mendel: nuvele umoristice*, din idiș de I. Ludo, Bucureș ti, Slova-Hasefer, 1923; *Povestiri tragi-comice*, în româneș te de C. Săteanu, cu un studiu critic asupra autorului de Octav Botez, Iaș i, 1928; *Societate veselă*, în româneș te de H. Picher, Bucureș ti, Biblioteca Dimineaț a, Adeverul, 1931; *O catastrofă comică*, în româneș te de C. Săteanu, „Lectura Floarea literaturilor străine”, no. 96, Adeverul, Bucureș ti, sinne anno; *Ssst! Plecăm în America*, în româneș te de H. Picher, „Lectura Floarea Literaturilor Străine”, no. 145, Adeverul, Bucureș ti, sinne anno; *Stăteam trei la taifas*, în româneș te de I. Ludo, „Lectura Floarea Literaturilor Străine”, no. 19, Bucureș ti, sinne anno; *Un ș aizeci și ș asă, și i alte nuvele umoristice*, traduse de C. Săteanu, Biblioteca „Dimineaț a”, no. 64, Adeverul, Bucureș ti, sinne anno; *Un ș aizeci și ș asă și i alte nuvele umoristice*, traduse de C. Săteanu, ed. II, Biblioteca “Dimineaț a”, no. 64, Editura „Adeverul”, Bucureș ti, sinne anno; *Gimnaziu cu bucluc*, traducere de I. Ludo, Editura Bibliofilă, Bucureș ti, sinne anno; *Nalewka la băi*, din idiș de Isac Ludo, Biblioteca evească, Bucureș ti, 1941; *Cuț itaș ul. Povestire*, Biblioteca Hajeled, Editura “Bicurim”, Bucureș ti, 1945; *Croitorul fermecat*, traducere de I. Ludo, “Bicurim”, Bucureș ti, 1945; *Patru opere dramatice, Ș alom Alehem (Comoara și i Lozul cel mare)*, S. An-sky și i S. Berger, în versiune românească de Isac Ludo, Biblioteca Hehaluț , Bucureș ti, 1945; *Băiatul Motl*, în româneș te de I. Ludo, Cartea Rusă, Bucureș ti, 1949; *Romanul unui om de afaceri*, în româneș te de I. Ludo, Editura de Stat, Bucureș ti; *Mister Green are o slujbă și i alte povestiri*, în româneș te de I. Ludo, Editura de Stat pentru Literatură și i Artă, Bucureș ti, 1951; *Opere alese*, cuvânt înainte și i traducere de I. Ludo, „Clasicii literaturii universale”, Editura de Stat pentru Literatură și i Artă, Bucureș ti, 1955; *Halal de mine, sunt orfan!*, în româneș te de I. Ludo, „Biblioteca ș colarului”, coperta de Tia Peltz, Editura Tineretului, Bucureș ti, 1956; *Halal de mine, sunt orfan!*, traducere de I. Ludo, cuvânt înainte de A. L. Zissu, „Biblioteca evreească”, Editura Tineretului, Bucureș ti, 1956; *Mister Green are o slujbă și i alte povestiri*, în româneș te de I. Ludo, E.S.P.L.A., Bucureș ti, 1957; *Opere alese. Romane. Povestiri*, cuvânt înainte și i traducere de I. Ludo, vol. 1, „Clasicii literaturii universale”, ESPLA, Bucureș ti, 1959; *Tevi lăptarul*, în româneș te de I. Ludo, „Biblioteca pentru toț i”, Editura pentru Literatură, Bucureș ti, 1961; *Opere alese. Stele rătăcitoare. Roman*, vol. II, prefaț ă de Marin Sorescu, traducere de Olga Brateș și i Meer Sternberg, Editura pentru Literatură Universală, Bucureș ti, 1964; *Opere alese. Întoarcerea de la iarmaroc: povestiri din viaț ă*, vol. III, traducere de Olga Brateș și i Meer Sternberg, Editura pentru Literatură Universală, Bucureș ti, 1966; *Opere alese. Schiț e și i povestiri*, vol. IV, traducere de I. Ludo, Editura de Stat pentru Literatură Universală, Bucureș ti, 1968; *Opere alese. Schiț e și i povestiri*, vol. V, traducere de Olga Brateș și i Meer Sternberg, Editura pentru Literatură Universală, Bucureș ti, 1969; *Ș alom Alehem, Romanul unui om de afaceri. Halal de mine, sunt orfan! Romane*, traducere de I. Ludo, prefaț ă și i tabel cronologic de V. Moglescu, „Biblioteca pentru toț i - serie nouă”, Minerva, Bucureș ti, 1970; *Farsa tragică. Un roman nemaipomenit*, traducere din limba idiș de S. Stein, volume I-II, ARA, Bucureș ti, 1992; *O catastrofă care n-a avut loc. Povestiri de pe drumul-de-fier*, traducere din idiș (de) Anton Celaru, Hasefer, Bucureș ti, 1995; *Menahe Mendel: romanul unui om de afaceri*, traducerea de I. Ludo, Editura Teș u, Bucureș ti, 2004; *Poveste de dragoste*, traducere din rusă, note de Antoaneta Olteanu, Allfa, Bucureș ti, 2012.

prestigiu în comunitate, ebraica. În plus, turneul pe care scriitorul îl face în România spre sfârșitul vieții îl face să fie și mai popular.

Astfel, prima apariție în volum din opera lui Șalom Alehem datează din 1906 când se traduce o povestire de-a sa *Ispășitoarele (Die Kapurris) sau Greva păsărilor* în versiunea lui Ioseph Marcus-Ami. Încă o apariție similară găsim în 1912 la București, când se traduce *Ester. O istorioară de Purim - și Pessăh în Sat. Idilă*, semnată doar M. B.

Moartea lui Șalom Alehem în 1916 determină un și mai mare interes al traducătorilor care aduc în prim plan capodoperele marelui clasic. Astfel, în 1920 apare primul volum consistent din povestirile lui Șalom Alehem, *Mi-e dor de acasă și alte povestiri* la Editura Societății Culturale “Saron”. Cu un traducător de talia lui Horia Carp, care semnează și prefața, cu o selecție consistentă și o editură de prestigiu pentru cultura evreiască din România, volumul reprezintă un eveniment și s-a bucurat cu siguranță de multă vizibilitate. În anul următor, 1921, volumul *Stația Baranovici și alte schițe* în versiunea unui traducător cunoscut în epocă precum C. Săteanu, apare la Iași, același traducător oferind tiparului doi ani mai târziu, în 1923, volumul *Cartoforii. Schițe și nuvele* care va apărea tot la Iași, de astă dată la editura Viața Românească. Acest volum merită o mențiune specială, având în vedere ținuta cărții care reproduce opt tablouri din creația pictorului Octav Băncilă cu tematică din viața evreiască, dar și selecția bogată din proza scriitorului. Tot în 1923, la București, de această dată, la editura Slova-Hasefer, apare prima traducere din Șalom Alehem semnată de I. Ludo, traducătorul cel mai cunoscut care și-a legat numele de versiunea în română a operei lui Șalom Alehem. Volumul *Menahem Mendel: nuvele umoristice* prezintă pentru prima dată una din cele mai cunoscute bucăți din opera marelui scriitor, ulterior retradus și republicat și sub alte titluri ca “Romanul unui om de afaceri” sau, pur și simplu, “Menahem Mendel”. Trebuie semnalată apariția concomitentă în două orașe diferite a două volume diferite din opera aceluiași scriitor în același an; frecvența publicațiilor și interesul editurilor arată cererea publicului și popularitatea de care autorul abia începea să se bucure. Volumul *Povestiri tragi-comice* în traducerea aceluiași C. Săteanu, dar însoțit de un studiu critic al lui Octavian Botez, semn al notorietății scriitorului și printre intelectualii neevrei încă de la acea dată, apare în 1928 tot la Iași, centru de cultură idiș cu o populație evreiască semnificativă.

Aceleiași notorietăți i se datorează și includerea unor texte scurte din opera lui Șalom Alehem în mod constant în seriile de broșuri tipărite de edituri importante de tipul “Biblioteca Dimineața” sau “Lectura - Floarea literaturilor străine” a editurii Adeverul. Distribuția amplă de care se bucură astfel de apariții editoriale este mare și confirmă, încă o dată, popularitatea deja existentă, dar și creșterea acestora prin intermediul acestor forme de marketing editorial. Astfel, la editura Adeverul, în București, în colecția “Biblioteca Dimineața” (no. 139) apare volumul *Societate veselă*

în traducerea lui H. Picher, în 1931, după ce, cu câteva zeci de numere mai înainte (no. 64), însă fără an precizat de apariție, fusese tipărită broșura *Un șaizeci și șasă, și alte nuvelete umoristice* în traducerea cunoscutului deja C. Săteanu. Această ultimă broșură a avut un asemenea succes încât se menționează și o a doua ediție. O altă serie de broșuri din literatura universală este colecția „Lectura Floarea literaturilor străine” editat tot de Adeverul, la București. În aceeași perioadă, și aici se confirmă popularitatea scriitorului transpus în română de aceiași deja cunoscuți traducători; avem, astfel, în ordine aleatorie, având în vedere că nu există mențiuni referitoare la anul publicației (aproximativ anii 1930) apariții precum *Stăteam trei la taifas*, în românește de I. Ludo, (no. 19), *O catastrofă comică*, în românește de C. Săteanu (no. 96) și *Ssst! Plecăm în America*, în românește de H. Picher (no. 145). În același format de broșură se publică și *Gimnaziu cu bucluc* în traducerea lui I. Ludo, la București, la Editura Bibliofilă, fără an precizat. Popularitatea de care s-a bucurat autorul în perioada interbelică este evidentă și, pe de o parte, ea se datorează prestigiului deja construit, însă, datorită acestui prestigiu, strategiile de difuzare a editurilor care doreau să ofere cât mai ușor și mai mult din opera autorului au sporit și mai mult această vizibilitate. Perioada interbelică este, evident, prima perioadă de vizibilitate majoră a operei marelui clasic în România.

O apariție surprinzătoare o constituie, însă, volumul *Nalewka la băi* care apare în 1941, an care reprezintă un moment extrem de dificil în istoria evreilor din România și în general a comunității evreiești în general. Legislația anti-evreiască începuse deja să fie implementată și, pas cu pas, activitatea intelectualilor evrei fusese limitată și populația ajunsese să fie marginalizată, ducând la imposibilitatea continuării activităților profesionale în mod normal. Faptul că un volum de acest tip apare, cu toate acestea în 1941 este un element de excepție în istoria traducerilor de față care ar merita investigat suplimentar tocmai pentru excepționalitatea sa (finanțare, instituții, condiții de tipărire), însă informațiile strânse până acum nu sunt suficiente pentru a elucida cazul. În traducerea remarcabilului I. Ludo, cartea apare în „Biblioteca evrească”, fără informații suplimentare privind editura și tipografia utilizată.

Nici în Perioada de Tranziție dintre regimurile politice opera lui Șalom Alehem nu cade în uitare. Dimpotrivă, în scurta perioadă avută în vedere apar câteva publicații din opera scriitorului, surprinzător sau nu, toate în 1945, primul an de revenire la normalitatea existenței pentru populația evreiască din România de după Holocaust, de parcă aceste cărți ar fi așteptat acest moment. În primul rând, este vorba de volumul *Croitorul fermecat* în traducerea lui I. Ludo, tipărit la București de către editura Bicurim și care conține o selecție bogată din povestirile scriitorului. Apoi, în același an și la aceeași editură, însă în cadrul colecției „Biblioteca Hajeled”, apare broșura *Cușitașul. Povestire*, fără mențiuni legate de traducător. A treia publicație este una dedicată textelor dramatice de limbă idiș în versiune românească, prima inițiativă de acest fel, cu excepția publicării câte unei

piese din opera lui S. An-ski (*Dibuk*) și Șalom Aș (*Dumnezeul răzbunării*) la sfârșitul anilor 1920. În orice caz, în ceea ce privește dramaturgia lui Șalom Alehem, aici apar primele și singurele texte traduse și anume *Comoara* și *Lozul cel mare*. Volumul în care aceste texte sunt incluse, *Patru opere dramatice. Șalom Alehem. S. An-sky și S. Berger*, îl are ca traducător pe Isac Ludo și apare la București, în cadrul colecției „Biblioteca Hehaluț”. Piesa lui An-ski este republicarea celei din 1928, noutatea fiind piesa lui S. Berger, *Potopul*.

Instaurarea regimului comunist duce la dispariția editurilor private și la controlul și implicit cenzura tuturor publicațiilor care apar în câteva instituții sever dirijate de autorități. Chiar și în aceste condiții, opera lui Șalom Alehem este promovată, de fapt este printre foarte puținii autori de limbă idiș care sunt traduși și publicați în această perioadă (fabulistul Eliezer Steinbarg reprezintă un alt caz), iar acest lucru se face în tiraje masive, distribuite în toate nou-înființatele biblioteci muncitorești, școlare, în cămine culturale și alte asociații de promovare a culturii proletare. Prezența lui Șalom Alehem în edituri și biblioteci se datorează afinităților ideologice pe care autoritățile le-au descoperit în opera sa și pe care le-au accentuat printr-o manipulare a conținutului, interpretărilor facile pentru un demers propagandistic prin intermediul artei. Începând cu 1949 și până în 1970, Șalom Alehem se identifică, am putea spune, cu literatura idiș în esența ei, fiind singurul reprezentant de marcă vizibil promovat; începând cu 1970, deschiderea politică și apariția național-socialismului care promovează cultura minorităților locale duce la dispariția lui Șalom Alehem de pe piață până după căderea regimului comunist, locul său fiind luat, în cadrul editurii Kriterion, de autori considerați a fi „locali” precum Ițic Manger sau Iacob Sternberg.

Primele două decenii din perioada regimului comunist sunt dominate de o avalanșă de traduceri și reeditări din opera lui Șalom Alehem la marile edituri de stat. Astfel, în 1949, la Cartea Rusă, apare *Băiatul Motl*, în traducerea lui I. Ludo, o altă versiune a cărții *Halal de mine! Sunt orfan...* care va apărea în 1956 la Editura Tineretului cu același traducător, I. Ludo, dar cu o prefață de A. L. Zissu, plus coperta Tiei Peltz, în două colecții, „Biblioteca școlarului”, respectiv „Biblioteca evreească”. Fără an, dar la databila Editură de Stat, apare *Romanul unui om de afaceri* în aceeași traducere a lui I. Ludo, o altă formă a cărții *Menaheem Mendel*. În 1951 și 1957 apar două ediții ale volumului de proză *Mister Green are o slujbă și alte povestiri* în traducerea aceluiași I. Ludo la Editura de Stat pentru Literatură și Artă.

Însă vizibilitatea și accesibilitatea lui Șalom Alehem au avut cel mai mult de profitat în urma publicării, începând cu 1955, a unei serii de volume de *Opere alese* în care cele mai importante lucrări din creația marelui scriitor au apărut în versiune românească. Astfel, în 1955, apare volumul *Opere alese* în traducerea lui I. Ludo și cu un cuvânt înainte semnat de acesta, tipărit la Editura de Stat pentru Literatură și Artă, în seria “Clasicii literaturii universale”. În 1959 apare inițiativa

publicării în cinci volume a operei lui Șalom Alehem în traducere românească și se reeditează volumul apărut în 1955 ca volumul I al seriei de *Opere alese*, cu același traducător I. Ludo care semnează și textul introductiv. Este posibil să fi apărut în două ediții simultane, deoarece volumul figurează ca fiind editat în acest an de Editura de Stat Pentru Literatură și Artă, dar și de Editura pentru Literatură Universală. Cuprinzând două secțiuni, „Romane” (*Romanul unui om de afaceri și Halal de mine! Sunt orfan*) și „Povestiri” (între ele, „Casrilifca”, „Cuțitașul”, „Croitorul fermecat”, „Gimnaziu”, „Mister Green are o slujbă”), volumul deschide seria cu cele mai cunoscute bucăți din opera marelui clasic republicate. Apărut în 1964, al doilea volum din *Opere alese* este dedicat romanului *Stele rătăcitoare*, cu o prefață de Marin Sorescu, în traducerea Olgai Brateș și a lui Meer Sternberg la Editura pentru Literatură Universală. Al treilea volum din seria *Opere alese*, apărut în 1966 în transpunerea aceluiași cuplu de traducători, Olga Brateș și Meer Sternberg, cuprinde cartea autobiografică *Întoarcerea de la iarmaroc: povestiri din viață* tipărite la Editura pentru Literatură Universală. Volumul IV al seriei *Opere alese* apare în 1968 la Editura de Stat pentru Literatură Universală în traducerea lui I. Ludo și conține “Schite și povestiri” (“Tevi lăptarul”, “Madam Kirlender călătorește”, etc.). Ultimul volum, al V-lea din *Opere alese* este tradus din nou de cuplul Olga Brateș și Meer Sternberg, apare la Editura pentru Literatură Universală în 1969 și continuă seria de “Schite și povestiri” (“Povestiri din tren”, “Târgul oamenilor mărunți”, “Matusalem”, “Rabcik”, etc.) și apare în aceeași colecție “Clasicii literaturii universale”. Timp de un deceniu (1959-1969), seria de *Opere alese* în cinci volume a prezentat publicului din România cele mai importante și reprezentative lucrări din activitatea literară a lui Șalom Alehem și datorită acestei ediții opera marelui clasic este și astăzi accesibilă.

Principalele lucrări ale lui Șalom Alehem vor fi însă retipărite separat; în 1961, la Editura pentru Literatură, în celebra colecție „Biblioteca pentru toți”, romanul *Tevi lăptarul* apare într-un tiraj de peste 40.000 de exemplare în aceeași versiune deja cunoscută a lui I. Ludo și cu prefața sa. La editura Minerva, în 1970, în seria nouă a „Bibliotecii pentru toți” sunt republicate alte două romane traduse de I. Ludo, *Romanul unui om de afaceri și Halal de mine, sunt orfan!* cu prefața și tabelul cronologic de V. Moglescu.

Timp de mai bine de două decenii, în principiu ultima perioadă a regimului comunist, Șalom Alehem nu mai este prezent prin traduceri și reeditări. El revine în atenția publicului abia după 1989, însă detronat din poziția de reprezentant unic al literaturii de limbă idiș prin prezența, la fel de proeminentă ca și a sa odinioară, traducerilor din opera lui Isaac Bashevis-Singer. Astfel, în 1992, se publică *Farsa tragică. Un roman nemaipomenit* la editura ARA în două volume în traducerea lui S. Stein. În 1995, Anton Celaru traduce *O catastrofă care n-a avut loc. Povestiri de pe drumul-de-fier* cuprinzând unele texte deja publicate în altă versiune anterior și cartea apare la editura Hasefer în

1995. Abia după un deceniu, în 2004, este publicată o altă carte din opera lui Șalom Alehem, anume *Menahem Mendel: romanul unui om de afaceri* în versiunea ajunsă clasică a lui I. Ludo, la editura Teșu. Cea mai recentă apariție este însă romanul *Poveste de dragoste* (Stempeniu) care este pentru prima dată tradus în limba română de Antoaneta Olteanu care semnează și notele pentru editura Allfa în 2012. Din păcate, semn al dispariției traducătorilor, acest roman este tradus după un intermediar rusesc.

Receptarea operei lui Șalom Alehem în România. Dintre toate studiile de caz care sunt necesare analizei situației traducerilor din literatura idiș în România, situația lui Șalom Alehem este cea mai interesantă datorită posibilității de a percepe modificările ideologice care au afectat traducerile, selecțiile, traducătorii, instituțiile implicate pentru că este cel mai tradus autor indiferent de perioadă și reprezintă un bogat material de studiu. Peste un secol, Șalom Alehem este prezent copios în limba română și imaginea sa poate reflecta mai bine decât orice alt caz schimbările care au avut loc în această zonă prin modul în care a fost prezentat și cum acest lucru s-a schimbat în timp.

Prima apariție în volum din opera lui Șalom Alehem în limba română identificată pare a fi o broșură apărută la Moinești în 1906, semn al popularității încă din timpul vieții a marelui scriitor în România, mai ales în Moldova, unde comunitățile evreiești erau compacte și semnificative. Broșura de doar 23 de pagini publică povestirea *Ispășitoarele (Die Kapurois) sau Greva păsătorilor* reproducând, probabil pentru cei ce cunoșteau și idiș, și titlul original în paranteză; numele autorului este transcris în două forme, Șalom Alechem și Alechăm S. Rabinovici, folosind pseudonimul complet, dar și numele real al autorului. Publicația este editată de Editura Librăriei și Tipografiei „Speranța” Isac Gartenberg în cadrul Bibliotecii Clubului de Lumină „Poale Zion”; din mențiunile de pe ultima pagină, este vorba de o instituție de orientare poale-sionistă, adică aparținând mișcării muncitorești sionist-marxistă. Ca urmare, sloganuri specifice mișcării precum „Proletarii cei mai apăsați din lume / proletari evrei – / uniți-vă sub stindardul alb-albastru cu dungă roșie a mișcării voastre: / „Poale-Zionismul’!” sunt marca editurii. Adresată „muncitorilor evrei”, colecția de față începe cu lucrarea lui Șalom Alehem care poartă numărul 1 și pe care sunt rugați să o „împrăștie”, distribuind publicațiile ce vor apărea. Despre traducător, Ioseph Marcus-Ami, nu avem deocamdată informații și nu îl găsim semnând alte traduceri, însă merită menționată specificarea de pe prima pagină a textului conform căreia povestirea ar fi fost „oprită în Rusia” de cenzură; cu toate acestea, a putut apărea la acel moment în România.

Textul care însoțește publicația, „Un cuvânt al traducătorului”, ne oferă câteva informații despre cum a apărut acest text în limba română: astfel, Ioseph Marcus-Ami mărturisește că textul i-a fost încredințat de însuși autorul său și că, din pricina acestei povestiri, scriitorul a trebuit să

părăsească Rusia și să se exileze în SUA pentru a evita să fie condamnat politic și să ajungă în Siberia, deși tot acest text i-a sporit și mai mult popularitatea datorită tonului sau protestatar: „Îndrăzneala cu care a scris ‚Ispășitoarele’, a cărei tendință o va înțelege ori-cine, era s-o... ispășească în Siberia.” Tot traducătorul menționează evenimente istorice precum, salvat prin intervenții din mâinile justiției țariste, a plecat spre SUA, trecând prin România și vizitând mai multe orașe unde a participat la „seri de lectură” organizate în cinstea sa și a citit din opera sa deja cunoscută: „În Iași, Piatra-Neamț, Galați și Brăila au avut loc SERI DE LECTURĂ în cari Șalom Alechem a citit bucăți de-ale sale”.

În mod evident, Șalom Alechem era deja cunoscut în România și înainte de traducerea sa: „Nu e aci locul – în prefața unei broșuri atât de mici – să inzist asupra calității de scriitor a autorului ‚Ispășitoarelor (Di Kapurois)’. Puțini cititori are el – ca și alți jargoniști – în România, dar acei puțini, sunt și entuziaștii lui admiratori în acelaș timp”. Referința la „jargoniști” reflectă o critică împotriva intelectualilor evrei care nu erau interesați de cultură idiș, privind-o ca pe o cultură inferioară, ignorând-o în favoarea culturilor europene; traducerea de față e transformată de Ioseph Marcus-Ami într-o pledoarie pentru cultura idiș: „privit de mulți ca o ‚limbă împrumutată’, a cărei literatură e aproape ignorată la noi, dar care în Rusia și America se află în starea cea mai înfloritoare, grație muncii unor maeștri ai condeiului de felul lui **Șalom Alechem**, cari au ținut să demonstreze că o limbă vorbită de milioane de oameni nu trebuie desconsiderată sau neglijată, dovedind, din contră, că cea mai naturală expresie a sentimentelor unui neam și cea mai adevărată psihologie a unui popor se poate reda numai în graiul său popular”.

Traducătorul vorbește și despre dificultățile transpunerii în română, mărturisind că „abia după multă ezitare m-am putut decide a traduce bucata de față” din cauza îndoielii „despre reușita unei ast-fel pe întreprinderi”. Cauza acestor ezitari este faptul că, „în adevăr, a traduce *din jargonul* evreo-german în *românește*, e un ce destul de greu, dată fiind originalitatea tocmai a jargonului acestuia”. Finalul textului confirmă intenția unei continuări a activității de traducere în funcție de răspunsul publicului: „am tradus întâi această bucată, deși n-am putut, se-nțelege să-i redau tot farmecul ce o are în original, având în vedere că are o tendință politică și socială de actualitate. Depinde de modul cum va fi primită de cititori ori dacă voi mai traduce și alte bucăți, pur literare, ale lui Șalom Alechem”.

Este vorba, în mod evident, despre un autor cunoscut în original, însă care vede acum tiparul și în traducere, în special motivată politic, având în vedere editura la care apare și alegerea bucății traduse. În această direcție ideologică, marxist-sionistă, se îndreaptă și puținele elemente despre scriitorul deja cunoscut de public: „Adânc cunoscător al tuturor claselor poporului său, ca și ale poporului rusesc – în mijlocul căruia și alături de care se sbuciumă suferă și luptă el astăzi – dotat de

o cultură universală, Șalom Alechem știe să disece cu finețe prin ajutorul ascuțitului scalpel al satirei sale, plăgile sociale ce-i bântue neamul și patria, ca și altele ce apasă întreaga omenire. (...) Prin humor și satiră el râde și plânge, relevă calități nobile ca și cusururi respingătoare, și tot pe această cale distrează, moralizează și cultivă”. Reputația lui Șalom Alechem este punctată prin popularitatea sa deja câștigată inclusiv în rândul publicului neevreu pentru că „a reușit să se impue într-atâta, ca scriitori și scriitoare, creștini, au învățat anume jargonul spre a-l putea înțelege și traduce”.

O situație similară găsim în cazul următoarei traduceri publicate în 1912, la București, de această dată, și de către o instituție sionistă, Editura Revistei “Zionul” care are deja o colecție, Biblioteca “Zionul”, unde lucrarea lui Șalom Alechem poartă numărul 2, fiind, așadar, semnificativă tematic pentru a apărea încă de la început. Traducătorul rămâne un mister prin semnătura sa „M. B.”. în format mic și cu un număr minuscul de pagini (28), povestirile *Ester. O istorioară de Purim - și Pessăh în Sat. Idilă* nu sunt prezentate de nici un text, iar autorul este, probabil, deja notoriu pentru a impune orice mențiuni. Ar merita investigat în altă parte și variațiile de transliterare ale numelui scriitorilor, în cazul de față fiind vorba de „Schalom Alechem”.

Singurul text suplimentar este cel publicitar de pe ultima pagină prin care se promovează mișcarea sionistă și donațiile pentru Palestina: „Evrei / Nu uitați de Fondul Național / Evrei / Jertfiți o parte din munca voastră pentru Zion / Evrei / Nu vă dați copii, școalelor protestante” sau “SCHEKELUL / Zionismul e soluția la chestia evreiască de pretutindeni. El caută să readucă poporul evreu la starea normală, prin dobândirea pentru colonizarea teritoriului, care odată i-a aparținut. Pentru susținerea organizației sioniste creiată de această mișcare e nevoie și de sprijinul material. În acest scop s-a reînviat vechea dare evreiască, Șchekelul, care trebuie plătită de toți. Cel care achită această dare se consideră ca făcând parte din organizația zionistă și are drept să ia parte ca alegător la alegerea delegaților pentru congresele zioniste. Evrei, faceți-vă datoria achitând Schekelul care e de 1 leu și 25 bani.” În acest context, pare că scriitorul, atât de cunoscut deja, susține prin popularitatea cu care se estimează că va fi căutat în librării, mișcarea și colectele menționate, dar și revista editată de aceeași instituție: “Evrei / Citiți și împrăștiți revista noastră: / ZIONUL / Revistă Populară Națională”. Cărțile tipărite și anunțate în acest spațiu publicitar sunt și ele, după cum era de așteptat, de orientare sionistă; dacă volumul din Șalom Alechem poartă numărul 2, primul număr a fost reprezentat de un text programatic, “Judaismul în secolul al 19-lea și al 20-lea” de Max Nordau, iar următorul de unul istoric, “Evreul după istorie și după legendă” de Isidore Loeb.

În 1921, la Editura „Viața Românească” din Iași, este publicat volumul de povestiri *Stația Baranovici și alte schițe* în traducerea lui C. Săteanu. Un volum mai consistent decât publicațiile anterioare, apare într-o serie deja cunoscută, respectiv „Foi Volante”, prezentată ca fiind “o

biblioteca de răspândire, fără să fie o bibliotecă de popularizare. În această colecție Institutul de Editură „Viața Românească” va tipări operele celor mai însemnați scriitori români și străini. Formatul volumelor fiind mic, opera scriitorilor tipăriți va fi selecționată. Se va alege numai ceia ce este eminent, numai ceia ce poate avea un interes deosebit pentru cetitor. Acest format redus va face cu puțință ca prețul fiecărui volum să fie destul de modest so deci suportabil în momentele acestea când, din cauza scumpetei generale, cărțile au ajuns la prețuri exorbitante. Așadar prin colecția „Foi Volante” Institutul de Editură „Viața Românească” pune la îndemână publicului o serie de opere scurte, bune și eftine.” Cu această prezentare clară a obiectivelor editoriale, putem înțelege interesul sporit pe care astfel de instituții îl percep în privința profilului și operei lui Șalom Alehem, fiind astfel inclus între „cei mai însemnați scriitori români și străini”, în plus, criteriile de accesibilitate garantează o distribuție cât mai largă a acestor publicații. În această serie aparuseră deja lucrări de I. L. Caragiale, G. Galaction, M. Lermontov, Mihail Sadoveanu, Anatole France sau C. Dobrogeanu-Gherea. Pe ultima pagină, este anunțată publicația *Viața Românească. Revista literară și științifică* editată de aceeași instituție. În ciuda popularității considerate un fapt recunoscut, traducătorul semnează un text de prezentare a autorului, „Șalom Alehem. Schiță biografică” din care aflăm unele date biografice precum faptul că a debutat la 15 ani în publicații de limbă idiș, chiar dacă traducătorul, chiar și în 1921 percepe idișul ca pe „jargonul evreesc, limba în care și-a scris întreaga operă literară”¹⁸⁷. Tot aici se reamintește și trecerea memorabilă a autorului prin România și turneul său de lecturi, „vizitând Iașul și Bucureștiul unde a cetit, cu darul său minunat și cu humoru-i irezistibil, unele din lucrările sale satirice.”¹⁸⁸ Conform textului lui C. Săteanu, motivul plecării sale din Rusia este considerat a fi climatul antisemit și pogromurile.

La doar doi ani distanță, în 1923, aceeași editură din Iași, Viața Românească, publică un nou volum din opera lui Șalom Alehem, în traducerea aceluiași C. Săteanu. Selecția amplă din povestirile lui Șalom Alehem (274 pagini) este publicată sub titlul *Cartoforii. Schițe și nuvele*, fiind însoțită de opt reproduceri după tablourile cu subiecte evreiești ale lui Octav Băncilă, dar și de portretul autorului. Poate fi considerată prima publicație de referință din opera autorului, având în vedere numărul de texte cuprinse, dar și îngrijirea volumului. Dedicăția de la începutul volumului ne oferă informații asupra popularității marelui scriitor și dincolo de lumea evreiască, C. Săteanu scriind că dedică volumul „admiratorului lui Șalom Alehem și inițiatorului acestor traduceri, d-lui M. Sadoveanu închină Traducătorul”, recunoscând, practic, demersul inițial al lui Sadoveanu, fascinat de Șalom Alehem, care a sprijinit apariția cărții. Volumul apare în aceeași colecție „Foi Volante” a editurii Viața Românească în care apăruse și celălalt volum din Șalom Alehem în urmă cu doi ani;

¹⁸⁷ Șalom Alehem, *Staț ia Baranovici și alte schițe*, traduse de C. Săteanu, Iaș i, 1921, p. I

¹⁸⁸ Ibid, p. II

frecvența cu care aceeași instituție include același scriitor în planul de publicații este semnificativă, mai ales în contextul în care criteriile de selecție menționate sunt cele de cerere publică și popularitate, iar editura nu este una evreiască și care să se adreseze unei anume categorii de public din punct de vedere ideologic-politic; ca urmare, pe una din pagini se face referire la publicația anterioară apărută aici, în traducerea aceluiași C. Săteanu.

Traducătorul revine cu un nou text despre Șalom Alehem, „Cuvinte despre autor” în care vorbește mai pe larg despre autorul textelor din volum. Din această prefață deja se vorbește despre Șalom Alehem ca despre „scriitorul cel mai reprezentativ al literaturii jargonului evreesc. De n-ar fi decât numai el, încă s-ar putea face dovada existenței acestei literaturi”, el fiind recunoscut ca „unul dintre cei mai viguroși satirici”¹⁸⁹. Nici acum însă, limba idiș nu și-a recăpătat un statut demn în discursul intelectual din România, termenul pe care îl folosește C. Săteanu fiind acela de „jargon”. Un studiu analitic concentrat, prefața lui C. Săteanu trece în revistă principalele teme ale operei lui Șalom Alehem, accentuând aspecte precum umorul sau prezentarea vieții sociale; astfel, aflăm că „umorul său e însuși umorul vieții pe care el a trăit-o laolaltă cu evreii de prin Berdicev, Casrilivca, Mazepevca și alte târguri și târgușoare de prin diversele gubernii rusești. Opera lui e produsul unui amestec de voioșie și durere, de satiră și tragedie, inerente luptei pentru existență a evreilor din ghetto”¹⁹⁰, dar și că „literatura lui Șalom Alechem oglindește mediul social în care a trăit viața celor ,din fund’ pe care, ca și Gorki, i-a descris în tablouri minunate. Fondul operei sale e umanitar, căci e întemeiat pe o mare dragoste de oameni și pe o generozitate demnă de un adevărat apostol al înfrățirii sociale”¹⁹¹.

Aspectele politice și ideologice din opera lui Șalom Alehem nu rămân neevaluate, chiar dacă textul este pregătit pentru o editură neevreiască; astfel, aflăm că „opera lui Șalom Alechem este într-atîta națională întrucât în unele din scrierile sale se agită, în trăsături generale caracteristic pronunțate, viața națională a evreilor; dar nu e mai puțin adevărat că în altele ea atinge probleme culminante ce covârșesc orice sentiment național.”¹⁹² În acest sens, C. Săteanu încearcă să lămurească dezbaterile privind opțiunile ideologice ale scriitorului: „Fost-a scriitorul acesta un sionist? Partizanii acestei idei s-ar putea pronunța afirmativ, amintind schița ,Mi-e dor de-acasă’ – dar se pot cita cu aceiași putere logică multe altele din scrierile sale prin care să se faca dovada indiscutabilă ca Șalom Alechem a fost un socialist, și încă un adept al socialismului rus, influențat de socialiștii ruși moderați, apostoli ai revoluției, cu aceiași putere cu care a fost influențat de

¹⁸⁹ Șalom Alechem, *Cartoforii. Schițe și nuvele*, în românește de C. Săteanu, cu portretul autorului și cu opt reproduceri după tablourile pictorului Octav Băncilă, Editura Viața românească S. A., Iași, 1923, p. V.

¹⁹⁰ Ibid, p. VI

¹⁹¹ Ibid.

¹⁹² Ibid, p. VII

literației ruși.”¹⁹³ În mod evident, critica lumii tradiționaliste este centrală, încercând să ofere noi perspective asupra modernizării și autoemancipării: „Pe evreul incult, care e legat prin tradiții seculare de aceleași obiceiuri, el îl persiflează în toate, chiar în religiozitatea și fanatismul său”¹⁹⁴. Umanitarismul cu care scriitorul privește lumea în general abordează cu egală ironie și critică evreimea, dar și lumea creștină: „în multe din schițele și nuveletele sale găsim adesea conflicte sociale și religioase între evreii și creștinii ruși, dar el privește ambele tabere cu una și aceeași dragoste omenească și reține din toate aceste ciocniri nu numai părțile dramatice, dar și cele comice – mai ales acestea”¹⁹⁵ pentru că „un singur fapt rămâne cert, în viața acestui scriitor: el și-a iubit neamul fără a urî celelalte nații. A luptat în contra antisemiților și a ‚huliganilor’ din Rusia, satirizându-i în momentele cele mai tragice, atunci când zugrăvește clipele de groază ale pogromurilor... și a mai luptat Șalom Alechem ca toți marii scriitori ruși, împotriva teroarei și a despotismului sălbatec din Rusia, fără a fi un agitator sau luptător politic, ci numai prin usturătoarele sale satire și ironii unice, absolut unice în literatura universală”¹⁹⁶. Într-adevăr, administrația țaristă este criticată dur și, așa cum am văzut și într-una din publicațiile anterioare, nu este vorba de o atitudine lipsită de riscuri și costuri dramatice: „în multe din schițele și nuveletele sale el satirizează vechea formă a administrației rusești din epoca țarismului nu prin prisma unei concepțiuni politice propriu zise, ci printr-o analiză artistică izvorâtă din profunda pătrundere a conflictelor sociale și a frământărilor din cele mai ascunse cute ale sufletului omenesc.”¹⁹⁷

Lupta pentru o limbă și literatură idiș de calitate este prezentată în treacăt în textul lui C. Săteanu care vede în Șalom Alechem un maestru al limbii: „cine ar fi putut reda cu atâta minuțiozitate bogatul dialect al ‚idișului’ întrebuințat în popor?”¹⁹⁸ Mai mult, latura activistă a muncii sale este remarcată și evaluată ca absolut necesară pentru asanarea unei culturi în creștere: „Șalom Alechem, artist de rasă, a luptat împotriva inculturii evreilor ruși hrăniți în Rusia că și în America de o serie de scriitori în ‚idiș’ cari nu au nimic comun cu literatura adevărată.”¹⁹⁹

Legătura pe care Șalom Alechem o are cu lumea evreiască de la noi este remarcată de C. Săteanu deoarece „mediul evreesc descris de Șalom Alechem fiind acel din nord-răsăritul Europei, este firesc ca în opera sa, în bună parte, să se reflecte și mediul evreesc de la noi”²⁰⁰; într-adevăr, lumea evreiască din Basarabia apare deseori în opera lui Șalom Alechem: „Puterea sa de a pătrunde

¹⁹³ Ibid, p. VII

¹⁹⁴ Ibid, p. VIII

¹⁹⁵ Ibid, p. VI

¹⁹⁶ Ibid, p. VII

¹⁹⁷ Ibid, p. VIII

¹⁹⁸ Ibid, p. IX

¹⁹⁹ Ibid, p. X

²⁰⁰ Ibid, p. VI

firea omenească și a cunoaște izvorul tainic al vieții, apare și mai interesantă pentru noi atunci când are prilejul de a ne vorbi de cei mai apropiați de noi, cum sunt basarabienii. În multe din schițele sale el descrie tipuri de evrei și ruși din Basarabia, iar în romanul său „Stele rătăcinde” (...) el descrie scene de un pitoresc realism din viața țărânului român din Basarabia, după cum în același roman el zugrăvește în chip artistic tablouri din viața artiștilor de varietate din mediul Bucureștiului.”²⁰¹

C. Săteanu semnează și un alt text necesar unei ediții solide cum este pregătită cea de față; în „Asupra traducerii”, el vorbește despre provocările de a transpune în limba română aceste texte, mai ales prin prisma faptului că sunt destinate publicului neevreu, deci nefamiliarizat cu multe concepte și termeni din cultura iudaică: „Traducerile de față sunt destinate cetitorului român. De aceea ele se deosebesc de puținele traduceri ce s-au făcut până astăzi în limba românească din opera lui Șalom Alechem prin faptul că, fără a depăși sau știrbi textul original, s-au întrebuințat arare cuvintele ebraice și numai atunci când ele au fost intraductibile. Aceste cuvinte au fost însă și ele tălmăcite în notele respective din josul textelor; alte note au fost însemnate pentru a iniția pe cetitorul român asupra obiceiurilor și tradițiilor evreiești, adesea în concordanță cu prescripțiunile religioase. Întrucât ironia ascuțită a autorului are uneori la bază tocmai aceste obiceiuri și tradiții, - necunoscute cetitorului român, - s-au pus și notițe pentru lămurirea unei situațiuni comice sau satirice, care nu trebuie să scape atențiunii, în cursul lecturii. Prin ajutorul acestor notițe s-au putut păstra nuanțele și atmosfera mediului descris de satiricul autor. (...) Cetitorul român este rugat a ține seama de aceste lămuriri făcute în interesul de a-l iniția mai mult asupra spiritului limbii, în care autorul și-a scris bogata operă literară, și de a-l familiariza mai îndeaproape cu felul de a fi și de a vorbi al eroilor mari sau mici din mănunchiul de nuvelete ce alcătuiesc acest volum.”²⁰²

O notă secundară, semnată tot de traducător și dedicată reproducerilor din volum, „Gravurile din text”, argumentează decizia de a introduce în carte și aceste ilustrații: „tablourile reproduse în volum cadrează în chip armonic cu subiectele descrise de Șalom Alechem (...) Pictorul Octav Băncilă, în faza primă a maturității sale artistice, a fost atras de tipurile caracteristice pe care le-a întâlnit în ghetto-ul Iașului, în faimosul cartier evreesc denumit „Târgul Cucului” (...) Din mediul acestui ghetto, pictorul Octav Băncilă a desprins și eternizat o serie de „tipuri cari dispar” cum spune Șalom Alechem: scene din viața evreilor bigoți și mizeri, tipuri caracteristice și compozițiuni de un brut realism”²⁰³. În mod evident, volumul rezultat este primul de acest nivel dintre traduceri deja prezentate și se remarcă prin îmbinarea izbutită de text adaptat publicului român, dar și includerea

²⁰¹ Ibid, p. XI

²⁰² Ibid, p. XIII

²⁰³ Ibid, p. XV

de material vizual al unui artist român cunoscut; excelent gândită, cu prezentări necesare, ediția este prima care rămâne de referință, alături de cele editate în perioada comunistă.

Simptom al popularității sporite a lui Șalom Alechem, în același an 1923 mai apare încă un volum din opera marelui scriitor, de astă dată la o editură evreiască din București, Slova-Hasefer, în traducerea lui I. Ludo. Volumul *Menachem Mendel. „Londra”*. Acții prezintă prima versiune în limba română a cunoscutului *Roman al unui om de afaceri* sau *Menahem Mendel*, ulterior retipărit de multe ori. Dacă volumul este modest ca dimensiuni, textul introductiv semnat I. Ludo, „Menachem Mendel”, este însă antologic în ceea ce privește scrierile lui I. Ludo și poziția sa privind lumea evreiască în modernitate, amestec de eseu și text polemic, lipsit însă de informațiile și interpretările oferite în mod firesc de un astfel de text; I. Ludo îl identifică pe Menahem Mendel cu însăși populația evreiască și, de aici, cu toate tribulațiile sale. Astfel, Menahem Mendel „în grabă, mereu în grabă, aleargă, fuge, sboară, saltă, - fiindcă destinul lui de pribeag îl alungă mereu din spate”²⁰⁴; „închis de bestialitatea unei omeniri invidioase și primitive”²⁰⁵ cu „plămâni lui subțiați de umbrele Ghetoului”²⁰⁶, el „este de milenii, urmărit și suspectat, de aceea naivitatea lui convine omenirii s-o atribuie șireteniei, entuziasmul lui, unui neloial spirit și calcul, sentimentalismul lui unei spurcate înșelătorii: fiindcă Menahem Mendel îndrăznește să treacă de limitele văzului și fiindcă spiritul lui exagerează orizonturile.”²⁰⁷ Istoria poporului evreu e sintetizată în biografia lui Menahem Mendel, mai exact „întreaga existență a lui Menachem Mendel, în cele două milenii de pribegie și Ghetto”²⁰⁸, ulterior explicitată prin momentele dramatice ale istoriei evreiești când a trebuit „să fie alungat din Ierusalim, să i se dărâme zidurile Templului, să bată la porțile fiecărei țări, să văcsuiască ghetetele tuturor semințiilor curate și necurate de pe pământ, să funcționeze ca mașină de cugetare a tuturor curților împărătești, să facă pe literatul și gramaticul tuturor neamurilor, să fie schingiuit în Spania, batjocorit în Germania, jefuit în Polonia, schilodit în Rusia, să fie pretutindeni gonit de sub scutul legilor, să ajungă cetățeanul celor patru vânturi, să se umilească și să înghită noduri, de frica celor din urmă stărpituri de pe glob”²⁰⁹. Departate de a fi o ediție de referință, volumul îl introduce pe I. Ludo traducătorul, cel mai talentat traducător al lui Șalom Alechem, dar și pe polemistul de marcă ce se va afirma în presa interbelică prin acest text manifest al identificării personajului Menahem Mendel cu evreimea.

Abia în 1928 va mai apărea un nou volum din opera lui Șalom Alechem, *Povestiri tragice*; în traducerea aceluiași C. Săteanu, și această ediție este una excelentă, cu o selecție

²⁰⁴ Șalom Alechem, *Menahem Mendel: nuvele umoristice*, din idiș de I. Ludo, București, Slova-Hasefer, 1923, p. 4

²⁰⁵ Ibid.

²⁰⁶ Ibid.

²⁰⁷ Ibid, p. 4-5

²⁰⁸ Ibid, p. 1

²⁰⁹ Ibid, p. 3.

amplă de texte (336 p.) și cu un studiu critic asupra autorului realizat de Octav Botez, criticul și universitarul ieșean, fratele lui Jean Bart. Volumul apare, din nou, într-o editură neevreiască din Iași, la Tipografia „Albina”. Câteva pagini publicitare prezintă traduceri realizate de C. Săteanu, în principiu din opera lui Șalom Alechem; dacă I. Ludo a rămas în istorie ca cel mai talentat traducător din opera clasicului, C. Săteanu a fost, probabil, cel mai activ. Ni se reamintesc volumele din opera lui Șalom Alechem în tălmăcirea lui C. Săteanu (*Cartoforii*, „Viața Românească”, Iași; *Stația Baranovici*, „Viața Românească”; *Un șaizeci și șasă*, Biblioteca „Dimineața” și *O catastrofă comică*, Editura Adevărul), dar și alte cărți de istorie și critică literară (H. Eulenberg și D. Merejkovski).

Prefața semnată de Octav Botez, „Șalom Alechem”, nu aduce mari noutăți în literatura de prezentare de până acum, însă prezintă biografia și opera scriitorului dintr-o perspectivă neevreiască, revelând impactul pe care scriitorul îl avusese în lumea românească din postura unui autor aparținând literaturii universale: „Printre prozatorii care au scris în idiș, Șalom Alechem e cel mai popular și poate cel mai mare. S-a spus despre el că e un Mark Twain evreu, după alții că amintește pe Gogol. (...) Autorul lui ‚Toive lăptarul’, profundă creație și tipică figură, care întruchipează atât de măiestrit mizeria, iluziile și umorul unei rase, mi se pare mai degrabă din familia de spirite a unui Dickens, Daudet, Brătescu-Voinești.”²¹⁰ Filiațiile sugerate sunt simptome ale unei încercări de încadrare a autorului și operei sale într-o descendență a literaturii universale, iar autorul de limbă română din final dovedește apropierea operei marelui clasic la cultura locală. Lipsesc de aici meditațiile asupra condiției evreiești sau încadrarea tipică între clasicii literaturii idiș, Mendele Moïher Sforim și I. L. Peretz, perspective noi apărând la orizont ca repere comparative.

Determinările socio-politice care intervin și condiționează viața evreilor din Europa de Est este remarcată și de Octav Botez cu un firesc ce ar sugera excepționalitatea condițiilor din România, în realitate nu mult diferite de cele din restul Europei de Est: personajele sunt „tipuri prin felul lor de a fi ca și prin situațiile în care se află, amuzante, mici sau ridice. Dar acești oameni nu apar niciodată odioși sau meschini. (...) umbrele și scăderile lor nu aparțin iremediabil firii, cât sunt produsul fatal al unor condiții de trai, adânc anormale.”²¹¹ Condițiile din Imperiul Țarist sunt înfierate și de critic: „Rusia țaristă cu arbitrarul, corupția, teroarea, cu nesiguranța zilei de mâni și starea de permanentă teamă, e de obicei cadrul acestor scene însuflețite și pline de mișcare ale vieții evreiești. Spectacolul unor împrejurări atât de lamentabile și umilitoare nu deșteaptă în sufletul lui

²¹⁰ Șalom Alechem, *Povestiri tragi-comice*, în românește de C. Săteanu, cu un studiu critic asupra autorului de Octav Botez, Iași, 1928, p. XI

²¹¹ Ibid, p. XII

Șalom Alechem revolta sau disperarea, ci zâmbetul ironic (...) sau resemnarea înțeleaptă în fața destinului.”²¹²

Atașamentul scriitorului pentru poporul său e menționat de critic, fără a specula orientarea politică sau profilul ideologic al scriitorului, așa cum procedau ceilalți autori: „Șalom Alechem crede în poporul evreu și îl iubește așa cum e, cu virtuțile și cu păcatele lui, căutând să redea cu minuțioasă atenție și o rară fidelitate aspectele și manifestările cele mai variate și pitorești ale vieții sale”²¹³, dar și „se bucură și petrece cu eroii lui la banchetul de Purim, la celelalte sărbători, la nunți și botezuri, după cum rămâne îndurerat în fața tragediei familiei evreiești, a conflictelor dese dintre părinți și copii, în care respectul legii străvechi și a moravurilor patriarhale e subminat de pasiunea oarbă (...) sau de curentele înaintate și rătăcite ale vieții moderne.”²¹⁴

Aprecierile stereotipice, în spatele cărora se prefigurează un fond de prejudecăți străvechi antievreiești, ce leagă lumea evreiască de conceptul de „rasă”; dacă „opera lui Șalom Alechem (...) oferă (...) documente neprețuite asupra lumii evreiești răsăritene din epoca anterioară războiului”, în viziunea lui Octav Botez tot de aici „se pot desprinde câteva din trăsăturile fundamentale ale rasei: lipsa de măsură și moderație, când e vorba de beneficiul material mai ales (...); vanitatea evreului, care atunci când călătorește cu clasa II-a îi place să se dea drept străin (...); tenacitatea uneori eroică în reclamarea dreptului (...); preocuparea speculativă și dialectică care se manifestă chiar în momentele critice ale vieții”²¹⁵. Din păcate, Octav Botez, dși observă elemente importante ale operei și profilului lui Șalom Alechem, la acel moment la începutul carierei sale în cultura și literatura universală, nu reușește să depășească un anumit tip de discurs ce operează cu concepte rasiale și prejudecăți sociale care se observă în textul său. Concluzia profund umană și universală a textului, aceea că „puțini scriitori au avut deasemeni, în aceiași măsură cu Șalom Alechem, darul de a atinge coardele cele mai variate ale sufletului. El e un prieten bun și neprețuit al omului, căci râsul lui sănătos și vesel discrețește fruntea cea mai înourată iar lacrima pură cu care-ți umezește geana, te face parcă mai bun”²¹⁶ nu poate repara mult din atmosfera plină de prejudecăți și judecăți de valoare deja formată.

În final, câteva cuvinte adresate de către traducătorul C. Săteanu, „Către cetitori”, repun volumul într-un context adecvat atunci când se referă la „toate suferințele morale pe care le-a îndurat când s-a expatriat din Rusia, și-a păstrat vigoarea sarcasmului și umorului seu, și deși stabilit în cel

²¹² Ibid.

²¹³ Ibid.

²¹⁴ Ibid, p. XII-XIII

²¹⁵ Ibid, p. XIII

²¹⁶ Ibid, p. XIV

mai uriaș oraș al Americii, la New-York, el n-a descris viața americană, ci a continuat a descrie tipuri și aspecte din viața evreilor ruși, care se oglindește atât de vie și reală în toată opera sa.”²¹⁷

Cu excepția puținelor ediții solide despre care deja am vorbit, perioada interbelică este una a accesibilității și a distribuției facile a textului din dorința idealistă ca el să ajungă la mase, dar și din scopuri de *marketing* inteligent. De aceea, multe edituri tipăresc colecții de broșuri ieftine, fără mari investiții în texte suplimentare care să pregătească publicul, ilustrații sau număr semnificativ de pagini. Variația autorilor și a textelor incluse este remarcabilă, ca și frecvența apariției acestora. În aceste colecții apar deseori și autori de limbă idiș, Șalom Alechem, cel mai cunoscut autor al epocii fiind primul inclus în astfel de serii. Editura „Adeverul” din București are, cel puțin în privința publicațiilor din opera lui Șalom Alechem, două colecții relevante; este vorba despre „LECTURA - Floarea literaturilor străine” și „Biblioteca Dimineața”. În prima colecție, „LECTURA - Floarea literaturilor străine”, două lucrări din opera lui Șalom Alechem apar la mică distanță, respectiv *O catastrofă comică*, în traducerea aceluiași C. Săteanu (no. 96) și *Ssst! Plecăm în America* în traducerea lui H. Picker, (no. 145). Apărând în format broșură, cele două publicații, ca și dimensiunile întregii colecții, au un număr foarte mic de pagini (31) și nu includ texte critice, introductive sau bio-bibliografii ale scriitorului, însă un text general, redactat probabil de editură cu scopul generic de a-l prezenta pe scurt pe autor în orice publicație ulterioară se găsește chiar la începutul textului, fiind identic în cele două apariții.

Textul de prezentare generală a broșurilor, „Șalom-Alechem (idis)”, referire necesară probabil și la literatura din care se făceau traduceri, debutează prin marcarea evoluției recente a literaturii idiș care „a fost o surpriză a ultimilor 40-50 de ani, aproape ca și literatura esperantistă. Din jargonul evreesc, necultivat, umila și nepretențioasă uneltă verbală pentru uzul de toate zilele, talentul și perseverența credincioasă a câtorva scriitori, – ca Mendole Mocher-Sfurim, Șalom-Alechem, Reizen, Pinski, Anschy, Tunkeler, Spector, Apatasin, Peretz, Șalom-Aș și alții – au făurit un destul de mlădios organ literar, turnând în idiș sentimente și emoții intense, în opere valoroase, cari au fost găsite demne de a fi traduse în cele mai culte limbi”²¹⁸. Referirea la idiș ca la un „jargon” revine așadar chiar și în anii 1920, deși reputația literaturii este recunoscută și de editorii care sunt familiarizați și cu alți autori clasici din aceeași zonă; este apreciată evoluția spectaculoasă dintr-o limbă necultivată, ignorată se ajunge la creația unor opere apreciate care, iată, sunt și traduse în alte limbi. Șalom Alechem este, apoi, încadrat în această literatură ca fiind „unul din cei mai de seamă scriitori în tânăra literatură ,idis’” și, de altfel, deja cunoscut publicului din România prin

²¹⁷ Ibid, p. XV.

²¹⁸ Șalom Alechem, *O catastrofă comică*, în românește de C. Săteanu, București, Adeverul, 19-, Lectura Floarea literaturilor străine, p. 3-4

intermediul altor traduceri anterioare (cele realizate de C. Săteanu la *Viața Românească* sunt primele menționate). Biografia sa e minimalistă, însă, ca și în cazul criticului Octav Botez, nevoia de a găsi genul proxim al literaturii sale alunecă înspre comparativism: „Scriitorul acesta este mult asemănător lui Mark Twain, dar și lui Creangă. Tipurile lui au și ele vorbăria sfătoasă și micalită a lui Moș Nichifor Coțcaru. Pe când însă Creangă rămâne hâtru bun de glume, cu hazul pururi senin și sănătos, la humoristul idișist străbate nota satirică și dureroasă, după cum în cele mai tragice situații el știe să vadă comicul și ridicolul.”²¹⁹ Doar că, spre deosebire de Octav Botez, aceste comparații demonstrează și cunoașterea lumii literare idișiste și relațiile literare în interiorul acesteia. Afinitățile ideologice sunt punctate prin tematica operei și detaliul biografic, specificându-se că “tipurile lui oglindind viața proletariatului evreesc” sunt memorabile, iar plecarea sa din Imperiul Țarist este provocată nu doar de dificultățile materiale înfruntate în ciuda prestigiului profesional, ci mai ales pentru că “amărât, bolnav, deprimat moralicește sub Rusia țaristă, lovit de cruntele pogromuri din 1905, care-l fac să fugă din Kiev, Șalom-Alechem își ia lumea în cap, rătăcește cât-va timp prin Elveția, apoi se stabilește la New York, unde moare, în timpul războiului mondial, în 1916”²²⁰

A doua colecție în care apar traduceri din Șalom Alechem, “Biblioteca Dimineața”, aparține tot editurii „Adeverul” din București, iar traduceri sunt semnate de aceiași traducători, C. Săteanu, respectiv H. Picher. Este vorba despre două concentrate culegeri de nuvele, *Un șaizeci și șasă și alte nuvele umoristice* în traducerea lui C. Săteanu (79 de pagini, no. 64) și *Societate veselă* în traducerea lui H. Picher (96 pagini, no. 139). Ambele culegeri sunt trimise în lume fără texte suplimentare, prefața sau postfața, lipsind inclusiv textul generalist care apărea în cadrul colecției paralele a editurii. Renunțarea la orice prezentare, mai ales în cazul publicațiilor seriale, format broșura, în paralel cu apariția edițiilor documentate confirmă existența unei politici editoriale duble; pe de o parte, avem apariția unor ediții detaliate, destinate celor ce doreau să cunoască mai bine opera și viața autorului, fiind deja familiarizați cu literatura idiș, pe de cealaltă, avem broșuri lipsite de orice preocupare pentru contextualizarea operei și axate pe accesibilitate și popularizare. Direcția pare a fi, într-adevăr, de preocupare pentru a doua categorie. În aceeași categorie, deși lipsită de apartenența la o colecție cunoscută, apare și broșura *Gimnaziul cu bucluc* (31 de pagini) tradusă de I. Ludo pentru Editura “Bibliofilă” din București, fără an specificat, însă apărută la tipografia “Tiparnița”. Institut de Arte Grafice; practica renunțării la orice context cultural-literar se aplică și aici.

O apariție inedită este volumul *Halal de mine!.. Sunt orfan!..* în traducerea lui I. Ludo, cu un „Cuvânt înainte” de A. L. Zissu și care apare la editura „Renașterea noastră” din București, în

²¹⁹ Ibid.

²²⁰ Ibid.

colecția „Biblioteca evreească”. Nu există un an de apariție menționat pentru această publicație, însă trimiterile la context făcute de Zissu sugerează perioada de radicalizare politică de la sfârșitul anilor 1930 și începutul anilor 1940. Lider sionist și jurnalist de marcă, A. L. Zissu este directorul publicației *Renasterea noastră* care pare a fi editată de aceeași instituție care publică și volumul. Tot de orientare sionistă sunt și publicațiile anunțate pe coperta IV precum *Îndreptar pentru emigrantul palestinian* de L. B. Wechsler și M. Moscovici, însă printre alte texte identificăm și traduceri din idiș precum *Șalom Aș - Psalmistul* în traducerea Ceciliei Wechsler și a lui M. Rubin sau din ebraică (S. Agnon, și *Ce e stramb se va îndrepta* în traducerea Ceciliei Wechsler).

Un eseu asupra situației lumii evreiești mai degrabă decât un text care să prefățeze o operă literară anume, „Cuvântul înainte” al lui A. L. Zissu vorbește în primul rând despre condiția poporului evreu în istorie: „’Când zăngăne armele, tac muzele’ – pretinde o veche maximă latină. Dacă această înțelepciune a resemnării spiritului în fața forței brutale ar fi universalmente valabilă, muzele judaice n-ar fi putut să se dăruiască lumii în decurs de două milenii decât cu intermitențe arhiseculare. Din fericire, muzele noastre s-au adaptat din instinct de conservare destinului nostru unic, care, aproape fără pauză, se desfășoară în eterna tabără de război, emancipându-se de teroarea maximei care le condamnă la moarte prin atrofie.”²²¹ Eseul consemnează și dramatismul momentului actual, când „în împrejurările de azi s-au găsit câțiva curagioși – inițiatorii editurii – cari să se împotrivescă vitejește, alături de muza evreească, maximei paralizante, asta dovedește că „poporul cărții” ține, în momente de totală despuere, la podoaba acestui blazon inexpropriabil, mai mult decât la toate comorile materiale confiscabile”²²². Rezonând la momentul la care se realizează traducerea, textul lui Șalom Alechem pare ales intenționat, iar prefața accentuează acest lucru: „*Motl Peisi dem hazens* (...) nu-i numai ecoul hohotului sfâșietor al epocii în care fusese creat, dar confruntat cu bejenia clipei de față, valabilitatea lui documentară, rămasă intactă ca cea estetică, apare nimbă și de aureola înspăimântătoare a vizionarismului”²²³. În esență, întreaga operă a lui Șalom Alechem e percepută prin prisma anticipării Holocaustului, astfel că „Muza lui (Șalom Alechem) operează în mijlocul unei lumi în plin asediu pe care îl suportă masele evreiești, adică eroii din caleidoscopul șalomaleichemian a căror eternă candoare, învelită adesea în grotesc, e transfigurată în odisee, epopee, pitoresc, unde râsul e închis ca roua într-o poamă de lacrimă. Iar el însuși, Șalom Alechem, traeste cu toți eroii lui și cu fiecare în parte, odiseea comună, asaltul colectiv, asediul național, în timp ce muza lui sfidează cu atâta humor și hohot maxima resemnării.”²²⁴ Și o

²²¹ Șalom Alechem, *Halal de mine, sunt orfan!*, traducere de I. Ludo, cuvânt înainte de A. L. Zissu, București, Editura „Renasterea noastră”, p. 5.

²²² Ibid, p. 6-7.

²²³ Ibid, p. 7.

²²⁴ Ibid, p. 6.

notă de apreciere pentru textul tradus de I. Ludo care demonstrează „atâta afinitate între talentul lui Ludo și Șalom Aleichem”²²⁵.

Un volum suprinzător ca apariție este *Nalewka la băi* în traducerea din idiș a lui Isac Ludo; apărută în 1941, cartea este un miracol, având în vedere ca Legislația Anti-Evreiască era deja implementată și existau numeroase restricții de publicare pentru editurile și scriitorii evrei. Apărută la editura Biblioteca Eveească din București (posibil să fie, ca și în cazul volumului anterior, parte din editura Renașterea noastră a lui A. L. Zissu), este o carte consistentă de aproape 200 de pagini, lipsită însă de prefață, postfață sau alte texte însoțitoare, iar mesajul cărții este unul neutru, lipsit de protestul social obișnuit din cărțile lui Șalom Alehem. Simpla apariție a volumului este, însă, semnificativă.

Perioada de Tranziție aduce și ea câteva apariții din opera lui Șalom Alehem, în ciuda timpului scurt, demonstrând interesul constant pentru opera marelui clasic indiferent de epocă. Singura ocazie în care teatrul lui Șalom Alehem apare în versiune românească este volumul publicat în 1945 de editura Bicurim din București, în cadrul colecției Biblioteca Hehaluț la tipografia Editura Moderna. Această publicație, intitulată simplu *Patru opere dramatice*, conține patru piese de teatru din opera lui Șalom Alehem, S. An-sky și S. Berger în traducerea lui I. Ludo. Este vorba despre *Comoara. Comedie* de Șalom Alehem; *Lozul cel mare. Comedie* de Șalom Alehem; *Zi și noapte. Drama* de S. An-sky și de *Potopul. Comedie* de S. Berger. Deși în 1927, I. Ludo publicase deja piesa *Dibuk* a lui An-ski, aici strânge mai multe texte pe care le dă tiparului într-o versiune remarcabilă, însă fără alte texte de suport.

La aceeași editură Bicurim din București mai apar în același an 1945 alte două publicații dedicate operei lui Șalom Alehem, însă în ambele cazuri lipsa oricărei contextualizări este simptomatică, la fel ca și în cazul volumului de teatru. Astfel, apare broșura *Cuțitasul. Povestire*, inclusă în colecția ‘Hajeled’ dedicată literaturii pentru copii; în această colecție sunt menționate și alte apariții precum din opera lui Mendole Moher Seforim, *Vițelul* și din cea a lui Șalom Aș, *Tâlharii*. Broșura de 30 de pagini este tipărită la Institutul de arte grafice Țăranu & Co S. A. din București și nu menționează traducătorul. Al doilea volum, *Croitorul fermecat*, este o traducere din idiș de I. Ludo, lipsită de introducere sau alte texte însoțitoare, oferind, însă, o serie de texte de proză, deja cunoscute, dar și noi.

Instaurarea regimului comunist aduce cu sine o reconfigurare a peisajului editorial și publicistic, editurile trecând în proprietatea statului, fiind centralizate și localizate în București și fiind supuse unei cenzuri și infuzări propagandistice menite să susțină schimbările ideologice și de

²²⁵ Ibid, p. 7.

regim. Astfel, apar în prima instanță Editura de Stat și Editura Cartea Rusă. Aici vor fi publicate, încă de la începutul schimbării politice, cărți din opera lui Șalom Alehem; la Editura de Stat apare *Romanul unui om de afaceri* în traducerea lui I. Ludo care retipărește un volum interbelic, inclusiv prefața semnată de Șalom Alehem în care este prezentat personajul principal: „Menahem Mendel nu este eroul unui roman și nu este, mai cu seamă, o figură imaginară. El este un biet om rupt din mulțime, pe care autorul l-a cunoscut personal și în deaproape.”²²⁶ Meditațiile amare din acea perioada privind soarta lumii evreiești supraviețuiesc încă intacte și nepolitizate, în mod suprinzător: „afacerile evreești sunt, cu ajutorul lui Dumnezeu, peste tot la fel, adică încep toate destul de binișor, într-un avânt fără pereche, sub imboldul celor mai strălucite speranțe și se isprăvesc mai întotdeauna ca vai de lume (...) și dacă se va găsi unul dintr-o mie căruia afacerile să-i meargă, până una-alta, ceva mai bine, el poate fi sigur ca asta mult n-o să ție.”²²⁷ Este adăugat însă un text pe coperta internă care oferă detalii despre autor în mod neutru, accentuându-se latura umanitaristă a operei sale, dincolo de diferențele religioase și etnice: „Lumea pe care o zugrăvește este aceea a târgurilor din vechea Rusie sau Polonie, lume atât de aproape de ghetto. Oamenii lui sunt un amestec de tragic și de comic, de prejudecăți și de avânturi spre libertate. Comicul amar al acestui scriitor rămâne totuș plin de bunătate și de o umanitate caldă și adâncă.” În cele din urmă, referințele utilizate nu sunt legate de literatura română sau idiș, ci de canonul literar impus de noua ideologie, iar aici se remarcă, într-adevăr, schimbarea politică: „Fiu al unei națiuni umilite și obidite, el a luptat întotdeauna pentru omenie, libertate și progres. Maxim Gorki spunea despre Șalom Alehem: „Am râs și am plâns. Minunată lucrare. Mi-a plăcut nespus de mult. Repet – minunată’.”

A doua publicație apărută la începuturile noului regim, datată 1949, este romanul *Băiatul Motl*, republicare a traducerii interbelice a lui I. Ludo. O mențiune specială pe coperta cărții arată că *Băiatul Motl* s-a editat de către Asociația Română pentru Strângerea Legăturilor cu URSS ARLUS Editura “Cartea Rusă” și tipărită la Întreprinderea de Editură și Arte Grafice “România Liberă – N. Mohănescu”. Singurul text de prezentare se găsește pe coperta interioară a volumului și este nesemnat, aparținând, cel mai probabil, editurii. Deja din acest moment, discursul propagandistic și ideologic încep să domine discursul oficial. Recunoscut de la bun început ca fiind “unul din cei mai mari umoriști pe care i-a dat literatura universală”, Șalom Alehem este prezentat ca fiind “cronicarul micului târgușor evreesc ținut sub teroarea țaristă”. Opera lui Șalom Alehem este “o enciclopedie a tuturor belelelor, persecuțiilor și nenorocirilor, care constituiau singurul capitol remarcabil din viața colectivității evreiești din Răsăritul Europei, până la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie. Milioane de suflete, cărora li se refuză cel mai neînsemnat drept la viață, găseau consolare în

²²⁶ Șalom Alehem, *Romanul unui om de afaceri*, în româneș te de I. Ludo, Bucureș ti, Editura de Stat, p. 5.

²²⁷ Ibid, p. 6

paginile lui Șalom Alehem, pentru că acolo li se vorbea despre nădufurile lor, despre credințele lor, despre tot ce le stătea lor mai aproape de inimă – pe limba înțelegerii”. Din acest moment, Șalom Alehem devine vocea poporului, iar literatura sa un mod de defulare a problemelor și oprărire; practic din acest punct, Șalom Alehem este descris ca “un scriitor angajat”: “Masele sărace evreiești simțeau că Șalom Alehem le aparține lor cu trup și suflet. Mulțimile acelea simple, desarmate, izolate prin legi draconice de restul omenirii, își dădeau bine seama că Șalom Alehem, atât de identificat cu durerile și aspirațiile lor nu urmărea doar să-i facă să rădă, ci, prin scrisul său, exprimă revolta lor împotriva unui sistem social și politic care batjocorea în chip atât de crunt, tot ce puteau avea ei mai sfânt: demnitatea lor omenească”. După acest moment, cariera lui Șalom Alehem în traducere românească se leagă definitiv de politizarea discursului său și de prezentarea sa ca un reprezentant al “maselor obidite”. Volumele care reproduc în condiții excepționale opera sa sunt numeroase până la sfârșitul anilor 1960 și tirajele sunt de masă, sporind și mai mult popularitatea și accesibilitatea sa.

În 1952, la Editura de Stat pentru Literatură și Artă apare, într-un tiraj excepțional de 15.000 de exemplare, consistentul volum de povestiri (231 pagini) *Mister Green are o slujbă și alte povestiri* în aceeași traducere a lui I. Ludo și tipărit la Centrul Poligrafic no. 2. Textul este neînsoțit de detalii suplimentare, dar reia o traducere anterior publicată a lui I. Ludo. În 1956, publicat în cadrul colecției „Biblioteca Școlarului” a Editurii Tineretului, volumul *Halal de mine, sînt orfan!* cuprinde însă „Nota editurii” care arată o și mai puternică politizare, frapantă mai ales dacă este privită în raport cu textele similare din perioada interbelică. Prezentat ca „unul dintre marii scriitori umoristici ai literaturii universale”, Șalom Alehem își găsește încă de la început biografia ajustată conform profilului politic cerut, astfel că se naște „într-o familie săracă”. Apoi, aflăm că „datorită soartei vitrege pe care a fost nevoit să o îndure poporul evreu sub regimurile reacționare, Șalom Alehem ca și toți semenii lui peregrinează ani în șir, având astfel prilejul să cunoască în de aproape viața mizeră a masei asuprite. Opera lui care înglobează numeroase schițe, nuvele, romane, piese de teatru, constituie un jurnal amănunțit al omului forțat să gonească neconținut în căutarea unor condiții mai omenești de viață”. Textul tradus de I. Ludo, de fapt o reeditare a unei traduceri publicate în interbelic, este transformat într-un vehicul de politizare: „Situția eroilor povestirii *Halal de mine, sînt orfan!* a fost un fenomen de masă în trecut. La prima vedere se pare că acest băiat se amuză de tot ce se petrece în jurul lui: (...) Dincolo de acest humor se străvede însă amărăciunea omului nevoit să cutreere lumea în lung și în lat, și în același timp credința că totul se

va sfârși cu bine.”²²⁸ Chiar marele scriitor devine exponentul maselor oprite și actul scrierii este unul de protest: „Paginile scrise de Șalom Alehem sînt pagini pline de protest împotriva nedreptății sociale, împotriva celor care seamănă ura, dezbinarea între oameni invocând diferența de religie și de rasă. Cadrul acțiunii operei lui Șalom Alehem este târgul învăluit în beznă și sărăcie, iar eroii, așa cum recunoaște însuși autorul, sînt ființe reale, oameni obișnuiți, prieteni, cunoscuți.”²²⁹ Apărută în condiții deosebite, cu o copertă realizată de graficiană Tia Peltz, tipărită la Întreprinderea Poligrafică nr. 1 într-un tiraj masiv de 24.100 de exemplare, cartea inițiază și un dialog cu cititorii, solicitând organizarea de „consfătuiri” cu aceștia: „Către cititori, / Vă rugăm să ne scrieți impresiile Dvs. despre această carte, despre calitatea traducerii și prezentarea artistico-grafică a volumului. Rugăm pe tovarășii bibliotecari să organizeze o consfătuire cu cititorii pe marginea acestei cărți și să ne comunice impresiile acestora”. Aspectul propagandistic este evident în pregătirea și distribuția volumului, iar concluzia cu care trebuie să rămână cititorul este cea din text: „Șalom Alehem a murit în 1916, lăsînd posterității o bogată moștenire, armă în luptă pentru înlăturarea exploatarei, urii rasiale, nedreptății.”²³⁰

În mijlocul perioadei comuniste și a manipulărilor propagandistice, opera lui Șalom Alehem ajunge totuși la o maximă vizibilitate și notorietate datorită ediției monumentale în cinci volume de *Opere alese*. În 1955 apare un volum masiv (666 de pagini) de *Opere alese* la Editura de Stat pentru Literatură și Artă în colecția „Clasicii literaturii universale” în traducerea lui I. Ludo, republicând multe texte deja apărute, o selecție a celor mai cunoscute lucrări din opera marelui scriitor. Într-un tiraj masiv de 18.100 + 2000 exemplare, cartea este tipărită la Combinatul Poligrafic Casa Scînteii „I. V. Stalin”. „Cuvîntul înainte” semnat de I. Ludo demonstrează utilizarea pe care cenzorii și activiștii culturali înțeleg să o dea unui astfel de text care atinge un nivel înalt de pregătire editorială, dar și ideologizarea puternică spre care s-a îndreptat I. Ludo, autor el însuși al multor texte introductive care exprimau identitatea evreiască, drama populației în perioada Holocaustului și atașamentul la sionism. Pornind de la identificarea poveștii de familie a scriitorului cu situația întregii comunități, I. Ludo vede în termeni socio-economici populația evreiască, iar sărăcia și neajunsurile par să domine existența acesteia și, implicit, discursul literar: „Această întâmplare (...) ne dă întreaga imagine a lumii din care s-a inspirat scriitorul Șalom Alehem: o familie săracă, lipită pămîntului (...), multiplicată în sute de mii de exemplare și risipită prin atâtea mii și mii de ghetouri, târguri și târgușoare evreiești de pe tot întinsul pămîntului. O familie desculță, flămîndă și zdrențuroasă, căreia Șalom Alehem, unul din cei mai mari umoriști pe care i-a produs vreodată

²²⁸ Șalom Alehem, *Halal de mine, sunt orfan!*, în româneș te de I. Ludo, coperta de Tia Peltz, Bucureș ti, Editura Tineretului, 1956, p. 5-6

²²⁹ Ibid.

²³⁰ Ibid, p. 5-6

literatura universală, s-a grăbit să-i dea (...) ,o mână de ajutor', pe măsura geniului său”²³¹. Rolul scriitorului este de a da glas oprimaților și de a le oferi o voce: „Rolul lui Șalom Alehem în opera lui a fost doar să silească lumea aceasta de umbre să-și descarce năduful, nu numai în țarcul limitat al noroiului ei familiar, ci față de întreaga omenire”²³² pentru că „în opera lui Șalom Alehem, nu autorul vorbește, ci toată lumea aceasta, cu accentele ei atât de sincere, atât de spontane”²³³.

Cauzele care au determinat situația dificilă a populației evreiești din Imperiul Țarist sunt prezentate voalat de I. Ludo, fără a specifica faptul că antisemitismul din Imperiul Țarist s-a regăsit și în restul Europei de Est, inclusiv în România, și sugerându-se că întreaga dramă a populației evreiești provenea din existența „sistemului oligarhic” criticat de noul regim politic: „Eroii lui Șalom Alehem, împiedicați cu sălbăticie de legile restrictive oligarhice să ducă o viață normală de muncă, izgoniți din școală, izgoniți dintr-un întreg șir de orașe ori cartiere, izgoniți din sate, izgoniți din ateliere și fabrici, izgoniți din funcțiunile publice – izgoniți de peste tot, gonesc pe loc, parcă fără nici un alt obiectiv precis decât acela de a cuceri împărăția cerurilor. (...) iureșul acesta, prin noroi și neant, al unor mase descumpănite, fără bază de existență sigură, fără vreun teren solid sub picioare, fără nici un orizont care să merite toată goana asta istovitoare pe ulițele nefericitului lor târgușor.”²³⁴ Instabilitatea și nesiguranța zilei de mâine este deseori abordată în analiza situației populației evreiești ca o trăsătură definitorie care determină dramele personajelor: „în îmbrâncheala lor disperată, țipă, se ceartă, se blestemă, fără accente solemne, fără poze teatrale, fără grija de a alege cuvinte frumoase, ci numai așa cum îi sfătuiește foamea, frigul, ignoranța, superstițiile, uneori revolta, de cele mai multe ori umilința și resemnarea, dar întotdeauna deșănțata lor înclinație spre visare.”²³⁵ Poziția politică abordată de I. Ludo, în conformitate cu poziția oficială și propaganda impusă, atinge cote greu de crezut pentru un intelectual care semnase și alte texte pe aceeași temă cu câteva decenii înainte: „Silind târgușorul evreiesc să vorbească și punându-i sub ochi după aceea tot ce a spus, îl silea, implicit, să și rădă de propriile lui mărturisiri și să vadă cât de scârnăvă este lacoma lui clasă de ,epitropi' evrei, complice cu ,epitropii' jecmănituri, de indiferent care altă naționalitate; cât de ticăloasă este orânduirea politică, socială și economică a statului oligarhic în care el nu poate fi decât un obiect de diversiune, indispensabil stăpânilor în acțiunea lor de oprimare a maselor de muncitori și țărani – și cât de adânc este noroiul în care riscă să se înece, dacă nu se trezește cu un ceas mai

²³¹ Șalom Alehem, *Opere alese*, cuvânt înainte și traducere de I. Ludo, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955, p. 6

²³² Ibid, p. 8

²³³ Ibid.

²³⁴ Ibid, p. 7

²³⁵ Ibid.

devreme la realitate spre a putea lupta, pentru o viață liberă, umăr la umăr, cu milioanele de semeni ai lui, neevrei și evrei.”²³⁶

În fapt, Șalom Alehem ajunge un pretext de demonstrație ideologizantă, chiar în volumul care îi publică o parte semnificativă din propria operă, instrument de îndoctrinare a maselor: „Născut cu doi ani înainte ca țarul Alexandru al II-lea – sub presiunea mișcărilor de emancipare – să fi semnat decretul de dezrobire a țăranilor de pe cuprinsul imperiului rus, el a murit cu doi ani înainte de Marea Revoluție Socialistă din Octombrie și înainte ca Wilson, președintele ‘democrației americane’, să-și fi dat adeziunea războiului de intervenție pentru restabilirea sclaviei pe teritoriul fostului imperiu țarist. Lipsit de fericirea supremă de a asista la eliberarea popoarelor de sub călcâiul Romanovilor absolutiști – deși și la eliberarea mării lui familii de umbre din micul târg evreiesc – Șalom Alehem, prin moartea lui prematură, a fost cel puțin scutit de oroarea supremă de a vedea cum ‘democrațiile’ apusene, în cap cu ‘democrația’ americană, montau, piesă cu piesă, ideologia fascistă, propaganda fascistă, dictaturile fasciste și, în cele din urmă, războiul de agresiune fascist care, după cum își propuneau imperialiștii, ar fi trebuit să ducă la răsturnarea Puterii Sovietice și la reintegrarea ohranei, cnutului și spânzurătorilor țarului, în toate drepturile lor de mai înainte”²³⁷. Distorsionarea detaliilor biografice și relaționarea acestora în mod ideologic simbolic cu evenimente politice duc la concluzii aberante de tipul: „cererea exprimată în termeni categorici de scriitor în testament: aceea de a fi înmormântat printre ‘muncitorii de rând – în mijlocul adevăratului popor’”²³⁸ sau „Șalom Alehem rămâne mereu viu în sufletul poporului, deoarece prin arta lui a servit adevărul, care este numai al poporului”²³⁹.

În mod surprinzător, „Prefața autorului”, semnată de Șalom Alehem și publicată și într-o ediție anterioară a *Romanului unui om de afaceri* precum cea de la Editura de Stat, este republicată în această vecinătate ideologică prin care inevitabil capătă alte nuanțe interpretative: „Tot ce-i clădit pe vânt și pe fum trebuie în cele din urmă să se prăbușească. Tare plăcut nu este. În schimb, este adevărul curat. Și oamenii iubesc doar adevărul.”²⁴⁰

În 1959, după succesul acestui volum, apare inițiativa publicării unei serii de *Opere alese* în cinci volume, așa că se reeditează primul volum apărut în 1955, fiind urmat, în 1964 de al doilea volum publicat în colecția “Clasicii Literaturii Universale” a Editurii pentru Literatură Universală, cuprinzând romanul *Stele rătăcitoare*, saga începuturilor teatrului idiș în România și în Europa de Est în general. În traducerea Olgăi Brateș și a lui Meer Sternberg, volumul are o prefață semnată de

²³⁶ Ibid, p. 8

²³⁷ Ibid, p. 8-9

²³⁸ Ibid, p. 9

²³⁹ Ibid.

²⁴⁰ Ibid, p. 16

Marin Sorescu și un tiraj masiv de 20.160 exemplare, fiind tipărit la același Combinat Poligrafic „Casa Scânteii”.

Discursul din *Prefața* lui Marin Sorescu este impregnat de același determinism ideologic; accentul interpretării cade, ca mereu în ultimele ediții, nu doar pe aspectele umoristice ale operei scriitorului, cât pe situația economică precară a populației care animă literatura lui Șalom Alehem care ajunge să fie interpretată în termeni marxiști: „E o lume violent colorată, pestriță, ca un iarmaroc. Înfățișând cu maximum de veridicitate pe marii speculanți, pe cei care învârt roata norocului, ca și pe oamenii de jos, pe umilii și năpăstuiții vieții, aflați mereu sub roata nemiloasă a nenorocului, simpatia marelui scriitor se îndreaptă, evident, către aceștia din urmă. Din rândul lor își alege Șalom Alehem personajele sale cele mai îndrăgite”.²⁴¹ Filiațiile ideologice sunt evidente: „Șalom Alehem cunoaște încă din copilărie sărăcia și umilința. Experiențele încercate acum îl apropie în multe privințe de Maxim Gorki sau de Panait Istrati.”²⁴² Și pentru ca acest lucru să fie și mai bine reprezentat, se recurge la un document direct care să certifice această afinitate între scriitor și filosof care să justifice interpretarea operei lui Șalom Alehem drept portavoce a proletariatului evreiesc: „Legat prin fire atât de trainice de ‚umiliții și obidiții’ vieții, scriitorul va face din literatura o expresie a năzuințelor lor celor mai puternice. Nu poți să nu fii impresionat de iubirea caldă, plină de simpatie, de înțelegerea profundă a celor de jos. Într-o scrisoare către Șalom Alehem, Maxim Gorki sesiza tocmai această latură a creației acestuia: ‚Am primit cartea dumneavoastră (*Băiețelul Motl*, n.n.) am citit-o, am râs și am plâns. Ciudată carte! Toată strălucește de o minunată, bună și înțeleaptă dragoste pentru popor, sentiment atât de rar în zilele noastre’.”²⁴³ Pentru a lămuri și mai clar opțiunile politice ale scriitorului, se menționează și rolul pe care revoluția din 1905 l-a avut asupra destinului său: „Atmosfera apăsătoare, plină de fum și de miros de sânge care se instaurează în Rusia după revoluția din 1905 (revoluție cu care Șalom Alehem a simpatizat și care l-a influențat simțitor), pogromurile puse la cale împotriva evreilor, îl silesc pe scriitor să părăsească Rusia și să se instaleze în Statele Unite.”²⁴⁴

Perspectiva lui Marin Sorescu asupra romanului prezentat este una apreciativă pentru că „romanul *Stele rătăcitoare* reprezintă o culme în creația marelui prozator”²⁴⁵; în opinia criticului literar, acest „roman social” prezintă viața evreilor din Europa de Est ca fiind dominată de religie, de tradiții și „bigotism”: „Aici guvernează datinile, obiceiurile străvechi, bigotismul. Religia a lăsat urme adânci în mentalitatea lor. Cei habotnici nu mănâncă până nu se închină, îndată ce au ajuns

²⁴¹ Șalom Alehem, *Stele rătăcitoare. Roman, Opere alese*, vol. II, prefațat de Marin Sorescu, traducere de Olga Brateș și Meer Sternberg, București, Editura pentru Literatură Universală, 1964, p. 6

²⁴² Ibid, p. 6-7.

²⁴³ Ibid, p. 8

²⁴⁴ Ibid, p. 7

²⁴⁵ Ibid, p. 8

într-un alt oraș prima grijă e să caute mai întâi sinagoga la care vor merge. Respectă cu sfințenie sâmbăta, știu pe dinafară pagini întregi din Biblie și Talmud. Deși prezentând astfel de situații, tonul scriitorului e ironic (despre Leibl, se spune că „rasolește” rugăciunea pentru a fugi la teatru, cutare personaj înjura numai cu elemente din Biblie)”²⁴⁶. În mod evident, empatia și cunoștințele legate de lumea evreiască și de tradițiile sale lipsesc cu desăvârșire din textul lui Marin Sorescu, iar ceea ce înseamnă religie, evident condamnat de noua orânduire politică, este anatemizat direct, la comandă, fără discernământ. Critica opoziției față de modernizare, atitudine identificată de Șalom Alehem în unele comunități, nu trebuie confundată cu opoziția exterioară și ideologică a doctrinei comuniste care ostracizează orice manifestare de acest tip, indiferent de cultura din care vine. Însă Marin Sorescu are, în mod firesc, și o explicație la îndemână pe care o servește drept justificare a acestor „devieri”: „explicția trebuie s-o căutam în condițiile istorice și economice foarte grele în care regimul țarist a silit masele populare evreiești să trăiască. Să nu uităm că perioada la care se referă Șalom Alehem este o perioadă de o sălbatică reacțiune. Evreii nu aveau voie să trăiască la țară, aveau acces numai în anumite orase, și chiar numai în anumite străzi.”²⁴⁷. Nu este clară legătura dintre politicile antisemite din perioada Imperiului țarist și atașamentul față de cultura iudaică, dar logica nu este punctul forte al acestor prefețe doctrinare care oferă ideologie marxistă prin orice mod. În consecință, Marin Sorescu justifică în acest mod dorința de migrație a populației evreiești din Imperiu, dar nu dorește să creeze imaginea prin care America ar fi un loc, prin contrast primitiv, având în vedere că, și așa, curente pro-migraționiste erau extrem de puternice în România socialistă, atitudinea proamericană fiind dominantă, așa că ajunge la următoarea soluție ideologică: „Așa stând lucrurile în Rusia, pare explicabil tonul cu care, în unele capitole din această carte, Șalom Alehem vorbește despre America. Satirizând așa cum am amintit laturile principale ale modului de viață american, scriitorul nu poate totuși să treacă sub tăcere relativele libertăți și drepturi observate aici.”²⁴⁸

Critica adusă lumii prezentate de scriitor, în speță a lumii teatrale, este în permanență realizată din poziția unui echilibru și a unui statut politic optim subînțeles, care nu este niciodată pus la îndoială și de unde se trage în tot ceea ce este diferit pentru a consolida încrederea în regimul politic domestic. Astfel, Marin Sorescu ne prezintă un Șalom Alehem care în mod direct critică lumea teatrului în care „directorii unor asemenea formații nu urmăresc nicidecum un țel artistic, ci unul mult mai practic – îmbogățirea. Teatrul devine o afacere, actorii niște mașini de stors bani în

²⁴⁶ Ibid, p. 9-10

²⁴⁷ Ibid.

²⁴⁸ Ibid.

măinile rapace ale impresarilor.”²⁴⁹ Totul este determinat de motivații financiare, de tendințe de exploatare și din goana după profit, iar în acest roman, practic Șalom Alehem oferă criticului un simplu studiu de caz: „Satira lui Șalom Alehem se îndreaptă împotriva tuturor celor care profită de pe urma degradării acestei instituții culturale. Sunt necruțătoare paginile care demască, de pildă, viața artistică americană, reclama sforăitoare, bazată pe denaturarea adevărului („Un Shakespeare al evreilor mai ceva decât cel englez”) (...) Directorii de teatru sunt în cea mai mare parte incuți; de gust artistic, bineînțeles, nici nu poate fi vorba, sunt lipsiți de orice scrupul. (...) Totul la acești oameni ia forma banilor, pământul însuși pare să se învârtă în jurul unei pungi de aur. Drept urmare, ei nu se dau în lături de la nimic, mobilizează toată priceperea lor pentru a-și putea satisface setea de bani. Vedem cum bunul simț și dragostea de frumos a publicului sunt călcate în picioare, cum în culise se pun la cale fel de fel de afaceri.”²⁵⁰

De fapt, Marin Sorescu încearcă să convingă cititorii că nimic nu rămâne nepervertit în această lume și că, dintr-un roman nostalgic al începuturilor dificile din lumea teatrului, romanul trebuie interpretat ca fiind dedicat criticii sociale și morale a lumii evreiești din care provine, din perspectiva unui marxist înăscut; această interpretare ajunge la concluzii absurde privind sentimentele paterne sau inexistența fericirii într-o astfel de lume: „chiar și dragostea de tată degenerază, îmbracă în lumea burgheză aspectul hidos al goanei după căpățuire, după profit”²⁵¹, iar „cuvintele (...) mărturisesc scepticismul autorului în privința existenței fericirii într-o lume ca aceea descrisă de el.”²⁵² Iar modelul interpretativ provine în mod evident, de la criticii sovietici care dau tonul: „Sfârșitul fericit în *Stele rățăitoare* – observă cercetătorul sovietic R. Rubina – ar fi însemnat recunoașterea de către autor a posibilităților armoniei absolute în lumea fiarelor pe care el o înfățișează. Scriitorul, din contră, a arătat cum murdăria înconjurătoare i-a atins și pe ei înșiși – eroii săi pozitivi”²⁵³

Volumele ulterioare care completează profilul autorului, sunt lipsite de astfel de interpretări ideologizante. Volumul III din *Opere alese* include cartea autobiografică *Întoarcerea de la iarmaroc: povestiri din viață* și apare în traducerea Olgăi Brateș și a lui Meer Sternberg la aceeași Editură pentru Literatură Universală în colecția “Clasicii Literaturii Universale” în 1966. Singurul text care îl însoțește este cel al autorului, păstrat de editură în mod surprinzător și redactat în februarie 1916 la New York, “Scurt istoric al cărții *Întoarcerea de la iarmaroc*” în care, în mod explicit, motivația auctorială era “să descriu pe larg și multilateral epoca ultimelor cinci decenii din viața noastră

²⁴⁹ Ibid, p. 10-11

²⁵⁰ Ibid.

²⁵¹ Ibid, p. 12

²⁵² Ibid, P. 13

²⁵³ Ibid, p. 12

evreiască”²⁵⁴. Volumul IV din *Opere alese, Schițe și povestiri*, apare tot la Editura de Stat pentru Literatură Universală în colecția “Clasicii Literaturii Universale” în 1968. Traducerea semnată de I. Ludo cuprinde texte deja publicate în alte ediții, schițe, povestiri și romanul *Tevi lăptarul*, și este tipărită la Întreprinderea Poligrafică “Informația” într-un tiraj modest, comparat cu alte ediții (5160 exemplare). Ultimul volum, al V-lea, denumit, în aceeași colecție de *Opere alese, Schițe și povestiri*, și publicat în aceeași colecție a Clasicilor Literaturii Universale a Editurii pentru Literatură Universală, cuprinde texte traduse de Olga Brateș și Meer Sternberg, fără alte texte suplimentare de prezentare a volumului.

În 1961, volumul *Tevi lăptarul* publică separat romanul celebru care a lansat febra *Scripcarului pe acoperiș* și care este publicată și în seria *Opere alese*, în aceeași traducere excelentă a lui I. Ludo. Cartea apare într-un format și mai accesibil, în colecția „Biblioteca pentru toți” a Editurii pentru Literatură într-un tiraj record de 40.140 de exemplare. „Nota traducătorului”, semnată de I. Ludo, nu prezintă un interes special, însă cartea cuprinde o „Prefață”, semnată tot de Ludo, care trebuie analizată, dat fiind contextul special al tirajului enorm în care apare. Mai întâi, I. Ludo prezintă, oarecum incomplet și nedrept, contextul în care ebraica era limba privilegiată în comunitățile evreiești în defavoarea idișului, vorbit de majoritate: „după cum impuneau regulile de fier ale dictaturii intelectuale care domnea pe atunci în ghetou”²⁵⁵, „ebraica, limba ‘cărților sfinte’, era rezervată numai bărbaților. Așa sună sentința îndărătnică, intransigentă, a ‘aristocrației’ ebraizante din ghetou: femeile nu au voie nici să vorbească, nici să citească limba ebraică, pentru că ar spurca-o”²⁵⁶, deși „limba maselor evreiești”, idișul, era folosit de toată lumea pentru că „în idiș vorbeau și se înțelegeau și puteau fi înțelese legiunile acelea de evrei flămânzi, umili și lipsiți de orice apărare.”²⁵⁷ Inclusiv când se pune problema opoziției tată-fiu și conflictul opțiunii acestora, tatăl este descris ca fiind „ca totii cei din generația lui, bătrânul era un ebraizant fanatic”²⁵⁸, în vreme ce, prin contrast, fiul este „cucerit de limba idiș, tocmai pentru că prin ea se putea adresa acestor oameni de rând, acestor ‘neciopliți’, amărâți, disperați, dezorientați, dezarmați pe care-i iubea și pe care se simțea chemat să-i apere și să-i ajute.”²⁵⁹. Lipsită de justificarea tradiției și a religiei iudaice, condamnată, evident, de doctrina comunistă, relația și ierarhia limbilor în comunitățile evreiești nu are sens și pare hotărâtă de „dictatura intelectuală” care e pusă în opoziție cu „legiunile de evrei flămânzi”. Problematică este această manipulare a principiilor religioase și a tradiției pentru că vine

²⁵⁴ Șalom Alehem, *Opere alese. Întoarcerea de la iarmaroc: povestiri din viața* ă, vol. III, traducere de Olga Brateș și Meer Sternberg, București, Editura pentru Literatură Universală, 1966, p. 5

²⁵⁵ Șalom Alehem, *Tevi lăptarul*, în românește de I. Ludo, București, Editura pentru literatură, 1961, p. III-IV

²⁵⁶ Ibid, p. IV

²⁵⁷ Ibid.

²⁵⁸ Ibid, p. V

²⁵⁹ Ibid.

din partea unui intelectual mai mult decât cunoscător al acestora, fost sionist și vorbitor de ambele. Compromisul politic este lamentabil încă de la începutul textului și drama se adâncește când privim aceste texte de autopoziționare a lui I. Ludo în serie, nu doar în contextul punctual al volumului.

Imaginea comunității evreiești este una sumbră, definită prin sintagme precum „fundătura evreiască”²⁶⁰ sau „ghetou” unde sărăcia, foamea, prigoana și nenorocirile sunt vizibile și determină viața indivizilor. Milioanele de oameni sunt „înghesuiți de regimul țarist în ghetouri parcimonios limitate și riguros păzite, cu porțile școlilor închise, ca și porțile fabricilor, ca și porțile oricărei munci productive, ca și porțile profesiunilor libere – generații de-a rândul, în fiecare dimineață când se trezeau, își puneau întrebarea: „de unde o să iau astăzi o bucată de pâine pentru copii?” iar când vedeau că viața nu le dădea nici un răspuns, își căutau refugiul în himere.”²⁶¹ Tabloul problemelor cu care s-a confruntat populația evreiască din Imperiul Țarist, corect descris, omite să specifice elementul relevant al întregului mecanism socio-politic, dincolo de opoziția socială generală între bogați și săraci care era fundamentală, antisemitismul, explicând doar parțial de ce sărăcia și problemele sociale existau în comunitatea evreiască. Dar această discuție despre discriminarea religioasă ar fi implicat o dezbatere despre problemele tabu ale regimului, așa că nu este analizată, mai ales că nici perioada post-revoluționară sovietică nu a fost lipsită de persecuții și discriminări pe criterii religioase și care au vizat intelectualitatea evreiască epurată dramatic.

Ajungând și la analiza romanului, observăm cum Tevi ajunge practic ateu în perspectiva lui I. Ludo pentru că el era „mereu stăpânit de mânia împotriva orânduiriilor lui Dumnezeu”²⁶²; în plus, „Tevi vrea să muncească, dar din voia lui Dumnezeu și a „unsului lui Dumnezeu” – țarul – profesiile îngăduite sărăcimii evreiești, pe lângă faptul că sunt extrem de limitate, nu pot procura decât o mică-micuță bucată de pâine, mai mult iluzorie – disputată și aceea, oricât de neîndestulătoare ar fi ea, de atâția alți concurenți, care au și ei copii de îngrijit”²⁶³. Practic, dușmanul oficial al prosperității lui Tevi este religia și „unsul lui Dumnezeu”, țarul. Logica structurilor sociale din comunitatea evreiască este, aparent corectă: „În ghetoul lui, evreul sărac era liber să fie spălător de morți, sau cioclu, sau gropar, sau haham, sau cantor, sau dascăl, sau ceauș, sau pețitor, sau, mai ales, cerșetor. Aceste funcții, legate în cea mai mare parte de practicile rituale, reveneau, în mod firesc, „păturii intelectuale”, întrucât, prin natura lor, presupuneau, dacă nu o inițiere mai profundă în textele sfinte, cel puțin cunoașterea pe de rost a rugăciunilor. Tot în ghetou, evreul sărac putea fi croitor, cizmar, tinichigiu – categorii disprețuite de intelectuali, care considerau pe meseriași drept niste ignoranți, deoarece nu cunoșteau carte evreiască. În același ghetou, evreul mai putea fi lustragiu, hamal, apar,

²⁶⁰ Ibid, p. VI

²⁶¹ Ibid, p. VII

²⁶² Ibid, p. VIII

²⁶³ Ibid.

căruțaș – ocupații neutre, care nu se încadrau nici în categoria „intelectualilor”, nici în aceea a meseriașilor”²⁶⁴. Plasând, fără a oferi un context - de altfel imposibil de prezentat din poziția doctrinei comuniste și anti-religioase – opoziția între „intelectuali” și „meseriași ignoranți” este judecată după principiile societăților neevreiești și duc la o condamnare inevitabilă a „intelectualității”, deseori asociate privilegiilor economice care permit acumularea de studii, statut și prestigiu. Doar că în societatea evreiască tradițională, studiul era regula și reprezenta, până la un punct, un drept oferit de comunitate, iar meșteșugarii erau doar cei ce refuzau să profite de acesta. Nerelevant, criteriul economic nu justifica aceste ierarhii educaționale. În perfectă cunoștință de cauză, I. Ludo manipulează lipsa de context a publicului pentru a acuza tocmai fundamentul religios care asigura o variantă democratică de educație în comunitate.

I. Ludo îl transformă pe Tevi într-un adept al ateismului și al socialismului practicat de cei tineri, după o perioadă de întuneric și umbră, puse simbolic și facil în opoziție cu lumina și adevărul, însă cine citește cu adevărat traducerea cărții observă că prefața nu corespunde conținutului livrat: Tevi este un om religios și nu simpatizează cu socialiștii, ci cu anarhiștii, iar asta doar din motive strict de familie, având în vedere că fiica lui împărtășește soarta soțului ei, osânditul la ocnă în Siberia. Dar discursul propagandistic sună foarte bine în prefață: „Tevi nu vede la început cum în umbra celor de o seamă cu el, care muncesc din greu pentru o bucată de pâine (...) se înalță o generație nouă. Generația luminată, realistă, curajoasă, a unui tineret hotărât să se rupă o dată pentru totdeauna de sub robia lui Dumnezeu și a țarului. (...) Tevi îl privește cu un scepticism simulat, îndărătul căruia se ascunde o simpatie nemărginită”²⁶⁵. Finalul, glorificând schimbările aduse de „Marea Revoluție Socialistă din Octombrie”, punctează încă o dată oprimarea țaristă în opoziție cu „speranțele în noua generație revoluționară”, ignorând, din nou, o nouă epocă sângeroasă din istoria evreimii ruse, în conformitate cu discursul oficial: „În rezumat, *Tevi lăptarul*, dacă este, pe de o parte, o istorie întunecată a mizeriei, a umilințelor, a prigoanelor la care a fost supusă, până la Marea Revoluție Socialistă din Octombrie, colectivitatea evreiască, alături de toate celelalte popoare din imperiul țarist – pe de altă parte, este cartea speranțelor în noua generație revoluționară, cartea optimismului creator, cartea bunului simț, cartea omeniei, care vede în binele tuturor celor ce muncesc binele fiecăruia în parte.”²⁶⁶

Ultima carte publicată din opera lui Șalom Alehem în perioada regimului comunist apare în 1970, după această dată neexistând informații clare pentru scoaterea autorului din planurile editoriale. Singura justificare ar fi dată de apariția unei orientări în cadrul politicilor culturale

²⁶⁴ Ibid, p. VIII-IX

²⁶⁵ Ibid, p. X

²⁶⁶ Ibid, p. XIV

naționalist-socialiste care promovau literaturile minorităților locale prin intermediul exclusiv al editurii Kriterion fondată în 1969. Astfel, Iacob Sternberg, Eliezer Steinbarg și Ițic Manger înlocuiesc alți clasici, cu mici excepții încadrate în serii de literatură universală (I. L. Peretz publicat de editura Minerva). Volumul *Romanul unui om de afaceri. Halal de mine, sunt orfan!*, republicare a romanelor traduse de I. Ludo, apare la editura Minerva, în seria nouă a „Bibliotecii pentru toți”, reproducând versiunile tipărite deja în *Opere alese* editate de Editura de Stat pentru Literatură și Artă în 1959. Ceea ce aduce nou însă această ediție este prefața și tabelul cronologic redactate de V. Moglescu, mostre de manipulare a publicului cititor cu grave consecințe pornind de la bibliografia „a la carte” oferită de critica literară sovietică aferentă. Textul său „Prefață. Șalom Alehem și răsul răzbunător al umilirii” este unul amplu și detaliat în care, încă de la început, Șalom Alehem este considerat „marele clasic al literaturii idiș” și „marele umorist”²⁶⁷. Deși, evident, se face trimitere directă la prestigiul și popularitatea scriitorului, este uimitoare libertatea cu care îngrijitorii edițiilor succesive își iau libertatea de a reinterpreta după cum e convenabil opere deja clasicizate și pentru publicul din România; cazul de față, al lui V. Moglescu este însă unul de apogeu.

Poziția față de religie în general și iudaism în special este poate cea mai frapantă; astfel, aflăm despre „dogmatismul rigid al mozaismului” și că „hasidismul ajunsese un jalnic și primejdios anacronism”²⁶⁸ în perioada de avânt a Haskalei. Deși impactul hasidismului este recunoscut ca fiind important pentru opera lui Șalom Alehem, acest curent religios e prezentat în termeni apropiați de diagnosticul psihiatric: „Spiritul hasidismului trăiește din plin în această poveste (...) pentru că pune în lumină acea frenezie maladivă, nevrotică ce-și găsea expresie în iluziile fantastice întreținute de presupusele miracole ale țadichimilor.”²⁶⁹ Cu alte cuvinte, mesajul privind mișcarea hasidică era unul denigrator și de zona patologicului, dar importanța nu îi poate fi negată.

Educația tradițională evreiască este și ea condamnată și criticată prin prisma fundamentării sale religioase, acest sistem educațional fiind, practic, responsabil pentru o așa-zisă stare de „revoltă reprimată” sesizată de critic în opera lui Șalom Alehem: „Disciplina constrângătoare, aspră a învățământului religios – menținută de dascăl și părinți printr-un șir neîntrerupt de băți și sudalme – va da naștere în sufletul micului Șulem unui permanent sentiment de frustrare, de revoltă reprimată. Elanul său vital comprimat va fâșni printr-o altă supapă, cea a unei debordante fantezii, alimentată și stimulată totodată de poveștile hasidice”²⁷⁰. Mai mult, rolul hasidismului pare a fi unul esențial în construirea viziunii democratice a marelui scriitor, deoarece „spiritul justițiar și egalitarist al

²⁶⁷ Șalom Alehem, *Romanul unui om de afaceri. Halal de mine, sunt orfan! Romane*, traducere de I. Ludo, prefațat și tabel cronologic de V. Moglescu, București, Minerva, 1970, p. VI

²⁶⁸ Ibid, p. IX

²⁶⁹ Ibid, p. XI

²⁷⁰ Ibid, p. X

hasidismului a constituit principalul fond apercptiv pe care s-au dezvoltat convingerile democratice ale scriitorului, simpatiile sale pentru cei săraci, dar mai ales pentru muncitori și ideile socialismului.”²⁷¹ Cu toate acestea, în momentul în care influența hasidismului e din nou reiterată, contradicția se înserează a doua oară pentru că, în ciuda celor afirmate, criticul vrea să-l distanțeze și să-l plaseze pe Șalom Alehem în opoziție față de aspectele religioase ale curentului hasidic afirmând că „prozatorul reacționează rece și ostil la misticismul doctrinar al lui Baal Șem Tov și discipolilor lui”²⁷². Mai mult, adepții vieții tradiționale religioase și ai hasidismului sunt catalogați ca aparținând unui „interregn cultural” și unei epoci revolute, în opoziție față de modernitatea anunțată de mișcarea iluministă: „ieșită dintr-o lungă și întunecată medievalitate, populația evreiască din Polonia sau Rusia nu apucase încă să-și facă intrarea definitivă în epoca modernă. Conflictul dintre curentul mistic-religios al hasidismului și cel iluminist al Haskalei se mai află în curs de desfășurare.”²⁷³ În conformitate cu ideologia oficială, religia reprezintă un aspect al „medievalității” și populația tradiționalistă este judecată și plasată în poziția unui „interregn cultural”, afirmații care denigrează într-un mod mai mult sau mai puțin subtil o cultură întreagă în mod inadmisibil.

Raționamentele care extrag concluzii de psihologie socială specifică lumii evreiești nu sunt departe de preceptele eugeniei interbelice: „râsul pe care îl stârnește constituie o supapă de eliberare a energiilor sale nervoase acumulate în urma permanenței tensiuni psihice la care a fost supus datorită existenței precare pe care a dus-o”²⁷⁴ sau „Heinrich Mann observa (...) că germanii sunt cei mai puțin îndreptățiți moralmente să fie antisemiți întrucât suferă de același Minderwertigkeitsgefühl (complex de inferioritate) ca al evreilor. (...) Dar folclorul german era totuși produsul unui popor așezat, în ultimă instanță, pe baze sănătoase. (...) Însă folclorul hasidic, dimpotrivă, reflecta morbiditatea unei populații care era așezată pe temelii *nesănătoase*.”²⁷⁵ Chiar și umorul lui Șalom Alehem este rezultatul unei frustrări și a unor condiții maladive: „din perspectiva, de altfel pur ideală, a lumii ‚de aici’ – care este sănătoasă și viguroasă în esența ei – Șalom Alehem își examinează cu luciditate târgușorul copilăriei unde, aidoma celorlalte târgușoare evreiești, totul e răsturnat cu capul în jos, totul împotriva legilor firii. Umorul său exprimă deci o ranchiună împotriva propriei condiții existențiale care-i interzice sănătatea și vigoarea.”²⁷⁶ Justificarea stilului literar prin patologie și afecțiuni psihologice depășește uneori chiar și limita suportabilității; astfel, literatura idiș, „era istoricește destinată să înceapă prin a fi romantică. Pentru ea, sănătatea și seninătatea clasică reprezentau un ideal de neatins. Era deci limpede că la Șalom Alehem complexul de inferioritate nu-

²⁷¹ Ibid, p. XXXII

²⁷² Ibid, p. XI

²⁷³ Ibid, p. VII-VIII

²⁷⁴ Ibid, p. VII

²⁷⁵ Ibid, p. XII

²⁷⁶ Ibid, p. XIV-XV

și putea găsi o compensație în ceva asemănător cu ‚teutomania’ pe care o exaltau reprezentanții mișcării *Sturm und Drang*. Ca scriitor evreu era funciariamente sortit să-și caute demnitatea în umilința însăși, așa cum, de altfel, chiar hasidismul preconiza.²⁷⁷ Această condamnare definitivă la umilința ca supremă demnitate este la fel de implacabilă și îngrozitoare ca și interpretarea rolului râsului ca „un cauterizator (...) al rănilor sufletești moștenite din timpuri imemorabile”²⁷⁸.

Critica a ceea ce V. Moglescu numește „mizeria iudaică” este o altă componentă importantă a discursului prefațator; însuși criticul o definește ca fiind „depărtarea de natură și de ocupațiile direct productive, în persistența mentalității de castă cu corolarul ei imediat, dogmatismul talmudic și spiritul specualtic steril”²⁷⁹. Prevăzător, Moglescu introduce o moderare a afirmației, spunând că „ceea ce am denumit ‚mizeria iudaică’ nu afectează în întregime lumea evreiască și că înlăuntrul ei mai sălășluiesc, ascunse, forțe pe temeiul cărora s-ar putea nădăjdui într-o regenerare”²⁸⁰. Critica așezării evreiești este permanentă, deși cauzele sociale și politice ale aspectelor criticate nu sunt trecute în revistă, totul rămânând la o respingere apriorică inclusiv prin prisma unui „sentiment dominant de irespirabilă claustrare, al oamenilor ce-l populează”²⁸¹. În acest context, speranța autorului este într-o „regenerare culturală”, însă aceasta presupune valorificarea folclorului, inclusiv a celui hasidic atât de condamnat, dar în acest moment se ajunge la miezul problematic al prefeței lui Moglescu, și anume atitudinea ambivalentă față de hasidism: „Critica ‚mizeriei iudaice’ îl împingea inevitabil spre combaterea hasidismului, pe când tendința de a-i scoate pe evrei, cel puțin pe plan cultural, din atare mizerie, presupunea valorificarea folclorului care, oricum, era impregnat de spirit hasidic.”²⁸² Această contradicție și confuzie de poziții este întâlnită și în cazul „criticii sociale” pe care Moglescu o identifică în cadrul romanului; deși construit pe baza opoziției cunoscute între sărăcime și pătura înstărită, discursul prefeței ajunge la o concluzie surprinzătoare privind romanul lui Șalom Alehem și anume ca „în lumea târgușorului evreiesc nu există o adevărată luptă între clase pentru simplul motiv că întreaga populație aparținea uneia și aceleiași pături, o mică burghezie care se stratifică într-o mare diversitate de grupuri (...) Într-o asemenea lume, ‚aspirația spre revoluția socială menită să aducă regenerarea’ nu poate fi decât *platonică* întrucât îi lipsește baza materială adecvată – marea industrie.”²⁸³ Așadar, în zadar Tevi simpatizează cu tinerii anarhiști, iluminarea sa ideologică nu are nici o valoare pentru că este lipsită de motivație.

²⁷⁷ Ibid, p. XIII

²⁷⁸ Ibid.

²⁷⁹ Ibid, p. XII

²⁸⁰ Ibid, p. XXXIII

²⁸¹ Ibid, p. XXVI

²⁸² Ibid, p. XII

²⁸³ Ibid, p. XXXIII

Ceea ce este însă de interes în finalul prefeței este însă perspectiva opoziției dintre lumea evreiască și cea neevreiască care, abia schițată fiind, poate trece neobservată. Populația evreiască este numită în câteva rânduri „castă” (spre exemplu atunci când se vorbește despre „ghetoul ca formă specifică de existență socială a castei evreiești”²⁸⁴), iar structura sa care este constant identificată, deși neaplicabilă în multe zone est-europene, gheto-ul, este văzut ca fiind „în descompunere”.²⁸⁵ Ca urmare, personajul romanului este văzut ca fiind, similar *picaro*-ului spaniol, un „produs al unei situații istorice oarecum asemănătoare, în speță, a disoluției unei structuri particulare închise (respectiv casta evreiască) într-un cadru social mai larg (societatea capitalistă)”.²⁸⁶

După o pauză de două decenii, Șalom Alehem revine în atenția cititorilor abia în 1992, după Revoluție, cu volumul *Farsa tragică. Un roman nemaipomenit*, publicat pentru prima oară în limba română prin intermediul traducerii lui S. Stein și a editării lui G. Marcuson, cel care a îngrijit și alte ediții Șalom Alehem în perioada comunistă, la efemera editură ARA din București. Apărut în două volume, romanul este însoțit de un text nesemnat, redactat probabil de editură, pe post de prefață, considerând ca oportună publicarea scrierilor „clasicului literaturii idiș Șalom Alehem”²⁸⁷ în special „astăzi, când urile naționale sau religioase, inclusiv antisemitismul, par a câștiga teren atât în răsăritul cât și în apusul vechiului nostru continent, cititorii noștri vor aprecia, desigur, actualitatea temei, originalitatea tratării ei, precum și umorul tragic, propriu incomparabilei arte literare a marelui prozator.”²⁸⁸ Semnificativă este referirea editurii la contextul politic și social, ca și referința la antisemitismul epocii.

Câțiva ani mai târziu este republicată o selecție din povestirile lui Șalom Alehem deja cunoscute publicului românesc, de astă dată sub semnătura lui Anton Celaru; volumul *O catastrofă care n-a avut loc. Povestiri de pe drumul-de-fier* apare la editura Hasefer în 1995 și este singurul publicat de această editură care are în plan inclusiv popularizarea literaturii idiș în România. Textul unic ce însoțește traducerea, „În loc de prefață. O lume descoperită în tren”, semnat de Anton Celaru, îl readuce în memoria publicului pe „Șalom Alehem, clasic al literaturii evreiești de expresie idiș”; alături de aceasta este publicat și „Cuvântul autorului. Către cititori” semnat „un comis-voiajor”, permițând autorului să își prezintă singur textul literar.

Spre deosebire de prefețele interbelice, singurele cu care putem compara, având în vedere ideologizarea insuportabilă din perioada comunistă, cea redactată de Anton Celaru recurge la

²⁸⁴ Ibid, p. XX

²⁸⁵ Ibid, p. XXII

²⁸⁶ Ibid, p. XIX

²⁸⁷ Șalom Alehem, *Farsa tragică. Un roman nemaipomenit*, traducere din limba idiș de S. Stein, partea I-II, București, ARA, 1992, p. 5

²⁸⁸ Ibid, p. 6.

informații primare, necesare în lipsa unei culturi care a dispărut între timp; traducătorul vorbește despre „o lume, azi ca și dispărută: e vorba de evreimea est-europeană a începutului de veac XX, îndeosebi micile asezări urbane (mai exact: preurbane) locuite de ea, acele „târguri” în care puternicele amprente ale trecutului sunt supuse penetrației încă timide, dar irezistibile, a unor noi structuri sociale și culturale”²⁸⁹. Analiza nu merge în profunzime, ignorându-se atât biografia, cât și opera autorului și discursul păstrându-se la un nivel de suprafață: „Ca în tot ce a scris acest genial umorist, optimismul său funciar este mereu asaltat și aici de temeri și dureri. Fără tentații idealizante ori transparent-moralizatoare, literatura lui Șalom Alehem evidențiază virtuțile hazului de necaz, ale râsu-plânsului, în care suferinței, cruzimii și diformităților li se dă o replică în felul ei compensatoare și terapeutică.”²⁹⁰

Cea mai recentă tiparitură este însă traducerea în premieră în România a romanului *Stempeniu* sub numele *Poveste de dragoste* care a apărut la editura Allfa în colecția „Iubiri de altădată” în 2012. Traducerea, semnată de Antoaneta Olteanu, este realizată după un text intermediar rus, „Stempenio. Evreiski roman”, iar acest filtru cultural este vizibil în calitatea textului final și a notelor explicative. Nota de prezentare de la începutul cărții îl prezintă pe autor în linii esențiale, iar notele oferă informații orientative privind conceptele importante ale vieții evreiești menționate în text, deși reduse la un minim deseori ininteligibil; astfel, „payot” sunt prezentate ca fiind „șuvițe de păr lungi, purtate de evreii ortodocși”²⁹¹, iar Purim este doar „o sărbătoare de primăvară, cu o lună înainte de Paște, când oamenii își fac cadouri”²⁹². Lipsa cunoașterii culturii idiș și a tradițiilor evreiești duc însă și la situații în care, spre exemplu, scriitorul clasic Mendele este numit „Mendele Moșer Sforim”²⁹³ (franțuzire a pronunției transliterate din idiș a termenului „moicher” însemnând „negustor”), iar autorul romanului este numit în mod simplificat „Șalom” (pe coperta IV este menționat că „scenariștii de la Hollywood, (...) în 1971 au creat din poveștile lui Șalom scenariul pentru „Scripcarul pe acoperiș”) , considerându-se că este un nume obișnuit de persoană și nu o expresie preluată ca pseudonim („șalom alehem” este salutul tradițional evreiesc, „pace vouă”). Iată cam cum este prezentat pe coperta IV, pe scurt, profilul scriitorului în 2012, când istoria comunității evreiești din Europa de Est a căzut în uitare, la fel ca și cultura idiș care a animat-o, iar tot ce rămâne memorabil din marele clasic este, se pare, satira și hollywoodianul succes (de fapt, un scenariu bazat pe romanul *Tevi laptarul*) *Scripcarul pe acoperiș*: „Șalom Alehem, unul dintre părinții literaturii evreiești moderne, este renumit pentru proza sa plină de viață, în care zugrăvește cu tușe satirice

²⁸⁹ Șalom Alehem, *O catastrofă care n-a avut loc. Povestiri de pe drumul-de-fier*, traducere din idiș (de) Anton Celaru, București, Hasefer, 1995, p. 5

²⁹⁰ Ibid, p. 5-6

²⁹¹ Șalom Alehem, *Poveste de dragoste*, traducere din rusă, note de Antoaneta Olteanu, București, Allfa, 2012, p. 36

²⁹² Ibid, p. 82.

²⁹³ Ibid, p. 7

ferme tradițiile comunităților evreiești din secolul XIX. Farmecul scrierilor sale i-a cucerit și pe scenariștii de la Hollywood, care în 1971 au creat din poveștile lui Șalom scenariul pentru „Scripcarul pe acoperiș”, film distins cu trei Premii Oscar.”

Traduceri și reeditări. Un inventar al lucrărilor traduse și al reeditărilor din opera scriitorului arată că unele texte au revenit obsesiv în atenția editorilor. Acesta este cazul, spre exemplu, al romanului *Halal de mine, sunt orfan!* care vede lumina tiparului în multe variante, inclusiv cu titlu modificat în diverse perioade, fiind, probabil, cel mai popular cu șase apariții; câteva episoade din aventurile băiețușului Motl sunt publicate deja în volumul *Societate veselă* tradus de H. Picher și publicat la editura Adeverul ca povestiri separate (*Inundăm lumea cu cerneală; O stradă care strănută și Prietenul nostru Pini*). În variantă integrală apare mai târziu, la Editura „Renașterea noastră” cu prefața redactată de A. L. Zissu, purtând numele care îl consacră, *Halal de mine!... Sunt orfan!*. Editura Cartea Rusă reeditează acest roman sub numele *Baiatul Motl* imediat după război, însă mai cunoaște încă trei ediții în perioada comunistă cu titlul *Halal de mine! Sunt orfan* și anume fiind inclus în seria de *Opere alese* (primul volum în 1955), separat în cadrul Editurii Tineretului în 1956 și, apoi, în volumul din seria Bibliotecii pentru Toți la editura Minerva în 1970.

Tot în categoria romanelor, următorul în ceea ce privește popularitatea (cu cinci ediții) este *Romanul unui om de afaceri* sau *Menachem Mendel. Londra – Acții* după cum apare intitulat în prima sa ediție din 1923 apărută la editura Slova-Hasefer (care nu este completă). Toate edițiile ulterioare vor purta titlul *Romanul unui om de afaceri* și vor apărea în 1955, inclus în primul volum al *Operele alese*, în ediția publicată imediat după război de Editura de Stat și, apoi, în 1970 în volumul editat în colecția Bibliotecii pentru Toți la editura Minerva. Cea mai recentă a apărut în 2004 la Editura Teșu în aceeași variantă tradusă de I. Ludo.

Deși considerat cel mai cunoscut roman al lui Șalom Alehem, *Tevi laptarul* cunoaște doar două ediții, însă tirajul este unul record, ceea ce îl face accesibil și astăzi, mai ales în versiunea separată publicată în 1961 de Editura pentru Literatură în colecția „Biblioteca pentru Toți”; romanul apare și în volumul IV din seria *Opere alese*.

Din categoria romanelor, au mai apărut, toate în câte o singură ediție, *Stele rătăcitoare* (în al doilea volum de *Opere alese*), *Întoarcerea de la iarmaroc* (în al treilea volum de *Opere alese*), *Farsa tragică* (pentru prima dată publicată de editura ARA în 1992) și, cea mai recentă publicație, *Poveste de dragoste* (publicată pentru prima dată în versiune românească în 2012 de editura Allfa).

Seriile de povestiri apar în diferite variante și culegeri care complică situația, având în vedere varietatea de titluri pe care le poartă, dar și diversitatea traducătorilor și a editurilor implicate, fiecare cu modul ei de prezentare a acestor selecții. Spre exemplu, celebra serie de povestiri

Povestiri din tren (alcătuită din povestirile *Către cititor*; *Când te paște nenorocul*; *Clasa a treia*; *Nu trebuie să fii bun*) apare în grupaj integral doar în volumul V din *Opere alese*. Separat, apar în volumul *O catastrofă care n-a avut loc* (*Să nu fii bun!*, *Fără noroc* și *Clasa a treia*), dar și în *Povestiri tragicomice* (*Nu trebuie să fii bun* și *Cu clasa treia*). Romanul epistolar *Madam Kirlender călătorește* tradus de I. Ludo apare prima dată într-o perioadă dificilă pentru publicistica evreiască, la începutul anilor 1940, cu un titlu mai sobru, *Nalewka la băi* la editura Biblioteca evreiască, fiind apoi republicată de două ori în seria de *Opere alese*, volumul IV, apoi în culegerea de povestiri *Mister Green are o slujbă și alte povestiri* apărută la ESPLA. Similar, seria de povestiri dedicată spațiului geo-simbolic din opera lui Șalom Alehem, *Casrilifca*, este reeditată în cel puțin două ediții diferite; astfel, povestirile apar în volumul *Croitorul fermecat* tipărit de editura Bicurim în 1945, pentru ca, ulterior, să fie incluse în volumul de debut al *Operelor alese*.

Un număr de povestiri foarte populare apar în câte două sau chiar trei ori patru ediții diferite, semn al aprecierii acestora; iată câteva dintre cele mai populare: *Al zecelea* (publicat inițial în *Stația Baranovici și alte schițe*, apoi în *Croitorul fermecat*, *Opere alese* volumul IV și în *O catastrofă care n-a avut loc*), *El și ea* (în *Stația Baranovici și alte schițe* cu numele *Concurenții*; în *Mister Green are o slujbă și alte povestiri*, apoi în *Opere alese* volumul I și, în cele din urmă, în *O catastrofă care n-a avut loc*, revenind la titlul de *Concurenți*), *Gimnaziul cu bucluc* (apărut la Editura Bibliofilă în traducerea lui I. Ludo, apoi, cu titlul redus la *Gimnaziu*, în *Mister Green are o slujbă și alte povestiri*, în primul volum din *Opere alese* și, în cele din urmă, în *O catastrofă care n-a avut loc*) sau *Ghitl Purișchevici* (în *Cartoforii. Schițe și nuvele* din 1923, apoi în *Povestiri tragicomice* în 1928, în *Mister Green are o slujbă și alte povestiri* și, în cele din urmă, în *Opere alese* volumul I din 1955) ori *Cuțitașul* (publicat prima dată în 1923 în *Cartoforii. Schițe și nuvele*, apoi în broșura cu același nume tipărită de Bicurim în 1945, pentru că, în cele din urmă, să fie inclusă în primul volum din seria *Opere alese*), *Nuntă fără lăutari* (publicată în volumul *Croitorul fermecat* apărut la Bicurim în 1945, apoi în volumul IV din *Opere alese* și, în cele din urmă, în *O catastrofă care n-a avut loc*), *Doi antisemiți* (publicată întâi în volumul *Statia Baranovici și alte schițe* în 1921, apoi în volumul V din *Opere alese* și, cel mai recent, în *O catastrofă care n-a avut loc*) și *Doi morți* (în *Cartoforii. Schițe și nuvele* din 1923, ulterior în *Croitorul fermecat* din 1945 și, în cele din urmă, în primul volum de *Opere alese*).

Multe alte povestiri sunt publicate în două ediții precum *Șaptezeci și cinci de mii* (în *Romanul unui om de afaceri*, Editura de Stat și, ulterior, în primul volum din *Opere alese*), *Moștenitorii*, *Pierde-vară*, *O nenorocire de cale ferată* (publicat în volumul IV din *Opere alese*, după ce apăruse în *Croitorul fermecat* în 1945), *Croitorul fermecat* (în volumul omonim din 1945 și apoi în primul volum din *Opere alese*), *Stația Baranovici* (în volumul omonim din 1921, apoi în *O*

catastrofă care n-a avut loc), *Un venetic* (în *Mister Green are o slujbă și alte povestiri*, ulterior în primul volum din *Opere alese*), *Un zăpăcit și Bucurii* (în *Croitorul fermecat*, apoi în primul volum din *Opere alese*) și *Recunoștință, Pășanii, Gâște și Bomba* (în *Mister Green are o slujbă și alte povestiri* și în primul volum din *Opere alese*). După cum se observă, primul volum din *Opere alese* aproape că reproduce selecția publicată de editura Bicurim în 1945: *Nu mai sunt morți, Povești, Să nu-mi fie de deochi* sau *Un om fericit*. Similar, povestiri apărute în colecția *Mister Green are o slujbă și alte povestiri* sunt preluate câțiva ani mai târziu, în primul volum din *Opere alese*: *Cel mai mare păcat, Berl Aizic, Un om care nu iartă, Romane de dragoste* sau *Mister Green are o slujbă*. Povestiri din primul volum important apărut în 1923, *Cartoforii. Schițe și nuvele*, ajung să fie preluate în ediții ulterioare precum *Opere alese* (volumul V, *Matusalem*) sau *O catastrofă care n-a avut loc* (povestirea *Omul din Buenos Aires*).

II. 3. I. L. Peretz

În România, literatura clasică de limbă idiș nu este una din literaturile naționale promovate în mod constant; cunoscută mai ales prin traduceri masive din opera lui Șalom Alehem din primele decenii de după începutul regimului comunist din motive ideologice evidente, dar și prin opera lui I. Bashevis-Singer tradusă aproape în întregime după căderea regimului comunist printr-o strategie de *marketing* de promovare a unui laureat al Premiului Nobel pe piața de carte din România, literatura idiș încă rămâne un domeniu care urmează să fie descoperit de către publicul românesc.

Dintre autorii de primă mărime din literatura clasică idiș, Isaac Leib Peretz (1852-1915) este relativ puțin cunoscut în România. Unul dintre fondatorii literaturii idiș, alături de Mendele Moier Sforim și de Șalom Alehem, Peretz a fost poet, prozator, dramaturg și folclorist, dar și unul dintre promotorii culturii idiș în Imperiul Țarist. Inspirându-se din viața comunităților evreiești din zona poloneză, a fost influențat de mișcarea hasidică și de folclorul idiș care se află la baza multor povestiri și texte dramatice. Cu toate acestea, Peretz este relativ puțin cunoscut de publicul românesc, existând puține traduceri în ediții rare, iar unele zone ale literaturii sale, de altfel extrem de apreciate, lipsesc din versiunea în limba română.

Articolul de față urmărește analiza modului în care Peretz este prezent în cultura română prin intermediul traducerilor, a discursului oferit de studiile care însoțesc volumele și care oferă o anumită grila de lectură, deseori cu o semnificativă miză politică, dar și prin intermediul selecției

conținutului și al traducătorilor implicați. Reprezentând un studiu de caz, cercetarea urmărește să semnaleze aspecte semnificative privind situația literaturii idiș pe piața ideilor din România.

Profilul lui I. L. Peretz. Născut în 1852 în orașelul polonez Zamość, la acea vreme parte din Imperiul Țarist și important centru al *Haskalei*²⁹⁴, Isaac Leib Peretz provine dintr-o familie proeminentă de origine sefardă, familia sa ajungând în Zamość aproape imediat după expulzarea din 1492 a întregii comunități. De generații, strămoșii săi fuseseră oameni de afaceri cunoscuți care susținuseră comunitatea, dar și învățați care confereau o ascendență rabinică familiei; cu un succes relativ modest, tatăl, Iude, era un negustor cunoscut în Zamość, iar mama, Rivke, se ocupa de prăvălia familiei. Isaac Leib este cel de-al doilea copil din cei nouă ai familiei, dar cel mai vârstnic din cei trei care supraviețuiesc și ajung la maturitate. De orientare ortodoxă, familia îi ofera micului Isaac Leib o educație tradițională religioasă, însă acesta, deși se remarcă prin inteligență și aptitudini în studiul textelor religioase, e atras curând de cercurile *maskililor*²⁹⁵ și devine încă din adolescență fascinat de literatura și cultura europeană, renunțând la studiile religioase. Învăță, pe lângă ebraică și idiș deprinse din mediul familial, limbile rusă, germană, polonă, dar și, în mod autodidact, franceză. Accesul la biblioteca personală a unui intelectual din oras îi deschide, astfel, un univers fascinant și reprezintă evenimentul cheie din adolescența sa.

Căsătoria aranjată de familie cu fiica unui important *maskil* polonez, poetul și filosoful Gabriel Iehuda Lichtenfeld, se finalizează după câțiva ani cu un divorț, însă apropierea de socrul său îl stimulează să debuteze în presa de limbă ebraică în 1875 și să publice și un prim volum de poezii în această limbă, în colaborare cu Lichtenfeld, *Sipurim be-șir ve-șirim șonim* (Povesti în versuri și Poeme alese), în 1877. După divorț, decide să îmbrățișeze cariera juridică, studiază dreptul la Varșovia și apoi își deschide un cabinet de avocatură foarte prosper în Zamość care va funcționa timp de un deceniu, dar care îl va îndepărta de scris. În 1887, lui Peretz îi este suspendată licența și îi este interzis să mai practice avocatura, fiind acuzat de autoritățile țariste de susținere a mișcării naționaliste poloneze și de simpatii socialiste. Acestui moment de criză îi datorăm apropierea sa de cultura idiș; rămas fără slujbă, acceptă să participe la o expediție etnografică finanțată de filantropul Ian Bloch în scopul de a oferi o imagine realistă a situației sociale a evreilor polonezi de la acea vreme; între 1890-1891, el călătorește prin comunități evreiești diverse din regiunea sa și intră în contact cu folclorul idiș, dar și cu mișcarea hasidică și literatura generată de aceasta. Lucrarea lui

²⁹⁴ *Haskala* desemnează mișcarea culturală iluministă evreiască inițiată la sfârșitul secolului 18 de filosoful Moses Mendelsohn (1729-1786) în scopul emancipării și modernizării vieții evreiești.

²⁹⁵ Adeptii ai *haskalei*, mișcarea iluministă evreiască.

Peretz, *Bilder fun a provinț-raize în tomașover poviat um 1890 ior* (Impresii dintr-o călătorie prin regiunea Tomaszów în 1890; 1891) este singura lucrare rezultată din această expediție.

Deși debutul său are loc în ebraică, adevărata sa carieră va începe în idiș în 1888, când Șalom Alehem editează la Kiev prima antologie de literatură idiș, *Di idișe folks-bibliotek*, în care Peretz publică lungă baladă *Moniș*, lucrare care se va bucura de mare succes și care îl va lansa. În acea epocă, ideea unei literaturi idiș moderne era de neacceptat pentru intelectualitatea evreiască est-europeană pentru că idișul era considerat doar un „jargon” nedemn pentru creații literare, în vreme ce ebraica era limba de prestigiu a elitei. În acest context, Peretz are meritul de a fi intuit printre primii importanța creării unei literaturi și culturi în idiș, limba maselor evreiești est-europene. Opera sa a inclus poezii, povestiri, schițe, eseuri, piese de teatru și note de călătorie, în principiu inspirate din lumea evreiască est-europeană.

Stabilindu-se în cele din urmă la Varșovia, Peretz devine funcționar al comunității evreiești din oraș, ocupând un post modest și prost plătit până la sfârșitul timpuriu al vieții sale, însă având timp pentru scris și pentru promovarea tinerilor autori de limbă idiș. Casa sa devine astfel un loc de întâlnire al tinerilor scriitori pe care îi îndrumă și cărora le deschide porțile publicațiilor și editurilor. Scriitori cunoscuți precum Șalom Aș, S. An-ski, Dovid Bergelson, Der Nister, Alter-Șolem Kacyzne, H. D. Nomberg, Iosef Opatoșu, Dovid Pinski, Lamed Sapiro, Yehoaș, Abraham Reisen, Peretz Hirșbein, I. M. Vaisenberg sau I. J. Trunk confirmă aportul esențial al susținerii lui Peretz în carierele lor. Încetează din viață la Varșovia în 1915, fiind deplâns de peste o sută de mii de persoane care au participat la înmormântare; ulterior, demersuri de a constitui școli, organizații, asociații și inițiative culturale în memoria sa au confirmat importanța majoră a activității sale în planul culturii iudaice.

*Opera lui I. L. Peretz în versiune românească*²⁹⁶. Pentru cititorul român obișnuit, opera lui I. L. Peretz rămâne în mare parte necunoscută, iar profilul autorului trebuie încă să fie descoperit chiar și la un secol de la moartea sa. Poezia lui I. L. Peretz nu a fost niciodată strânsă într-un volum de traduceri, însă a fost publicată sporadic în presa evreiască de limba română (în „Hasmonaea”, în special în 1920 și la începutul anului 1921). Pe de altă parte, piesele de teatru ale lui Peretz nu au fost niciodată traduse și publicate în limba română, cu toate acestea ele bucurându-se de un interes

²⁹⁶ În limba română au apărut cinci culegeri din proza lui I. L. Peretz: 1) *La fakir și alte nuvele*, București, în românește de Horia Carp cu o notiță biografică critică de Dr. I. Niemirower, Tipografia Progresul, 1915, 132 pagini; 2) *Jertfa*, București, Institutul de Arte Grafice „Lumea Nouă”, în românește de Oscar Cramer, cu un studiu critic de I. Botoș anski, nuvelă, 48 pagini, 1920; 3) *Molima*, București, Editura Bicurim, traducere de Isac Cotiugaru, prefață de traducător, 1946, 244 pagini; 4) *Schiț e și nuvele*, București, Editura Univers, traducere de I. Schneider, cuvânt înainte de M. Rispler, 1974, 340 pagini; 5) *Un bătrân copac a râs*, Hasefer, traducere și glosar de S. Schneider, prefață de Anton Celaru, 1996.

semnificativ și fiind puse în scenă de mai multe ori de teatrele evreiești din România în versiunea originală în idiș²⁹⁷. Cercetarea de față s-a concentrat, prin urmare, asupra prozei sale, singura care a apărut în volum, și a identificat diferitele ediții care au apărut în traducere românească.

Proza lui I. L. Peretz era deja cunoscută publicului de limbă română încă din 1911 pentru că, încă din timpul vieții autorului, revista „Cultura” a publicat două dintre cele mai bune povestiri ale sale: *Zi de post* (ianuarie 1911, de fapt, publicată în primul număr al revistei culturale cel mai probabil ca o ilustrare a platformei literare) și *La capul muribundului* (martie 1911, două numere mai târziu). De asemenea, revista „Hasmonaea” a publicat povestirea *Lumânărica de Hanuka* (decembrie 1920). Într-un articol publicat în „Revista Cultului Mozaic”²⁹⁸, istoricul I. Kara menționează inclusiv traduceri publicate în paginile „Calendarului israelit ilustrat” în 1903 și în „Cronica israelită” încă din 1907 și 1909.

Totuși, volumul canonic publicat în limba română din opera lui I. L. Peretz poate fi considerat cel apărut în 1974, *Schițe și nuvele*, care este alcătuit dintr-o selecție din proza scriitorului, fiind publicat de către o editură publică, de stat, din perioada comunistă, specializată în traduceri din literatura universală, și anume Editura Univers. Acesta este cel mai cunoscut și mai accesibil volum din opera sa în traducere românească și s-a bucurat de o expunere largă, apărând în 2.300 de exemplare și asigurând o vizibilitate relativ semnificativă. Cu o notă care indică faptul că volumul conține o selecție de texte din mai multe cicluri de proză, cum ar fi *Povești populare*, *Povestiri hasidice*, *Adam și Eva* și *Alte povestiri*, ediția este în continuare lucrarea de referință în ceea ce privește opera lui Peretz utilizată de cercetători și studenți.

Aceeași selecție, deși cu câteva texte mai puțin, a fost republicată două decenii mai târziu, după căderea regimului comunist. Astfel, în 1996, Hasefer, editura Federației Comunităților Evreiești din România, publică aceleași traduceri, însă cu un titlu diferit, *Un bătrân copac a răs*, preluând numele uneia dintre nuvelele cele mai cunoscute. Prefața adusă la zi și renunțând la determinările politice inevitabile de dinainte este redactată de cel mai important traducător din

²⁹⁷ Cea mai cunoscută piesă din creația lui I. L. Peretz, *Bainaht oifn altn mark* (Noaptea în târgul vechi), a fost montată în România de două ori, în 1930 și în 1970. Montarea din 1930 în regia lui Iacob Sternberg în cadrul teatrului înființat de acesta, Bukarester Idiș e Studio, s-a bucurat de o apreciere entuziastă datorită viziunii regizorale moderniste care aduce la spectacol inclusiv intelectuali neevrei care nu cunoșeau limba în care se juca. Astfel, Tudor Arghezi a publicat o recenzie elogioasă care demonstrează că bariera lingvistică nu reprezenta un impediment în acest caz (vezi Tudor Arghezi, *Studio Teatrului Idiș din București*. „Noaptea în târgul vechi” în „Adam”, an I, no. 16, 1 februarie 1930). Această montare a adus lui Iacob Sternberg oferta de a monta și pe alte scene ale Capitalei spectacole în limba română. Montarea din 1970 aparține Teatrului Evreiesc de Stat, în regia lui Iso Schapira, cu aranjamentul muzical de Haim Schwartzman și cu decorurile și costumele de M. H. Maxy.

²⁹⁸ În „Revista Cultului Mozaic”, nr. 579, 1 iulie 1985 apud Anton Celaru, *Prefață la I. L. Peretz, Un bătrân copac a răs*, Hasefer, 1996, p. 10.

literatura idiș din perioada post - comunistă, Anton Celaru. Traducătorul textelor este același I. (S.) Schneider²⁹⁹.

Spre deosebire de situația postbelică, perioada interbelică a fost mult mai generoasă cu opera și profilul lui I. L. Peretz în România. Perioada interbelică a oferit o expunere publică mai mare a operei lui I. L. Peretz pentru că editurile evreiești private și presa evreiască de limbă română au avut ca proiect cultural promovarea literaturii clasice idiș. Astfel, primul volum conținând traduceri din opera lui I. L. Peretz a fost publicat chiar în 1915, comemorând moartea scriitorului la câteva luni de la trecerea sa în neființă. Volumul *La fakir și alte nuvele* a fost tradus de Horia Carp³⁰⁰, personalitate politică și culturală a lumii evreiești din România, și a beneficiat de o prefață care analizează în principal biografia și opera lui I. L. Peretz redactată de către Dr. I. Niemirower³⁰¹, lider politic și autoritate religioasă a vremii, sub forma unei introduceri destinate publicului român. Dr. I. Niemirower avusese ocazia să-l întâlnească și să petreacă timp cu I. L. Peretz la Marienbad și și-a utilizat amintirile personale în textul său introductiv. Deși cuprinzând o selecție relativ restrânsă de texte, volumul din 1915 strânge câteva dintre cele mai reprezentative texte din proza lui Peretz și lansează un apel public din partea lui Niemirower pentru inițierea altor traduceri, prezentându-l pe Peretz în momentul morții sale ca pe unul dintre cei mai importanți scriitori de limbă idiș și ca pe unul din fondatorii ei.

Dacă volumul din 1915 are meritul de a publica un volum din opera lui Peretz chiar în preajma morții scriitorului, făcând opera sa accesibilă rapid, volumul din 1946, *Molima*, conține o selecție amplă de texte, multe din ele nefiind publicate din nou de atunci și care ar putea îmbogăți și astăzi prin republicare profilul scriitorului în limba română. Din păcate, fiind publicată în scurta perioadă de tranziție dintre sfârșitul celui de-al Doilea Razboi Mondial și începutul regimului comunist, cartea nu a avut timp să primească atenția cuvenită din partea publicului și a presei, fiind practic inaccesibilă după instaurarea regimului comunist. Oferind o selecție de texte care diferă foarte mult de ediția din 1915, precum și de cea din 1974, *Molima* ar putea aduce chiar și astăzi o nouă perspectivă cu privire la opera lui I. L. Peretz în traducere românească.

Toate volumele menționate au beneficiat de introduceri și prefețe redactate de intelectuali importanți ai momentului; în 1915, Niemirower redactează prefața pornind de la amiciția și

²⁹⁹ Conform prefeței lui Anton Celaru pentru editia din 1996 a editurii Hasefer, I. Schneider, autorul traducerii din 1974 a editurii Univers, ar fi fost Ionatan Schneider care ar fi lucrat pe baza unei traduceri inițial realizată de idișistul Haim Zaidman.

³⁰⁰ Horia Carp (1869-1943) a fost un cunoscut om politic și publicist care s-a remarcat mai ales prin activitatea sa de senator U. E. R. (Uniunea Evreilor Români) între 1927-1928 și 1928-1931, dar și prin publicațiile pe care le-a editat („Cultura”, etc.).

³⁰¹ Iacob Ițhak Niemirower (1872-1939) a fost unul din cei mai importanți lideri ai comunității evreiești din România în perioada interbelică. Senator și șef rabin al comunității evreilor din România și om de vastă cultură, Niemirower este autorul unor lucrări importante în domeniul istoriei evreilor din România și al iudaismului.

afinitățile intelectuale care îi legasera; preocuparea comună pentru iudaism și hasidism, sursa principală de inspirație în opera lui Peretz, a reprezentat un alt factor important. I. Botoșanski, unul dintre cei mai apreciați tineri jurnaliști și autori de literatură idiș din acea perioadă, precum și un ideolog socialist important, este autorul studiului introductiv din volumul apărut în 1920. Isac Cotiugaru (pseudonimul lui Victor Rusu, scriitor el însuși, în ultimul timp și în limba română) a semnat prefața primului volum tradus după cel de-al Doilea Razboi Mondial, deși ultimul apărut la o editură evreiască privată, ulterior totul fiind naționalizat și controlat de către stat. În cele din urmă, cea mai recentă prefață a fost redactată de ultimul traducător de limbă idiș, Anton Celaru, cunoscut pentru versiunea aproape completă a operei lui I. Bashevis-Singer în limba română aparută la Editura Hasefer.

Cu excepția lui Horia Carp, traducătorul primei ediții din 1915, politician și jurnalist reputat la începutul secolului, ceilalți traducători sunt figuri mai puțin cunoscute; Oscar Cramer, I. (S.) Schneider, și Isac Cotiugaru (Victor Rusu) sunt mai puțin vizibili în lumea literară. Cu toate acestea, toate edițiile ating o ținută remarcabilă, mai ales pentru că doi dintre traducători, Horia Carp și Isac Cotiugaru, sunt, de asemenea, și scriitori de limbă română care, practic, au avut capacitatea de a oferi o versiune literară deosebită. Dacă primele două ediții, cele din 1915 și din 1920, au fost publicate direct de tipografii, cea din 1946 s-a bucurat de editarea în cadrul uneia dintre ultimele edituri evreiești private, Bicurim. Ediția din 1974 a apărut într-o editură de stat, publică, Editura Univers, dedicată promovării literaturii universale, în timp ce ultima, cea din 1996, a fost o republicare realizată de editura Federației Comunităților Evreiești din România, Hasefer.

Receptarea operei lui I. L. Peretz în România. Primul volum publicat din opera lui I. L. Peretz în România, ediția din 1915, a preluat sarcina evidentă de comemorare a morții recente a lui Peretz și, astfel, de pledare pentru promovarea culturii și literaturii idiș din România. Dr. Niemirower, care îl cunoscuse pe I. L. Peretz cu câțiva ani înainte, și-a asumat această sarcină prin textul său de deschidere, *Viața și opera lui Peretz*, text care a fost publicat ulterior pentru a marca cinci ani de la decesul scriitorului într-un jurnal evreiesc de limbă română din 1920. Astfel, el l-a prezentat pe I. L. Peretz în patru dimensiuni intelectuale și politice, dar și din perspectiva vieții profesionale și personale: ca „factor al dezvoltării limbii idiș”, ca „poet și prozator”, ca „sacerdot al poeziei chassidaice” (sic!) și, în cele din urmă, ca „democrat și naționalist, ca umanitarist și evreu”. Niemirower subliniază de mai multe ori importanța pe care a avut-o în opera lui Peretz hasidismul, sursă de inspirație pentru care amândoi au avut un interes puternic, deși din perspective diferite; pentru Niemirower, Peretz este „un fel de pionier al chassidismului, cari îl continuă și-l înalță creând forme noi filosofice și poetice, pe terenul chassidismului istoric (...) un chassidism nou, un supra-

chassidism, în lumea spirituală a judaismului modern"³⁰². Din perspectiva liderului evreu român, Niemirower era interesat de naționalismul și de evreitatea lui Peretz, declarând că „Peretz este un naționalist evreu (...) și un înfocat adept al judaismului”³⁰³, dar și „un adevărat democrat (...) stăpânit de un umanitarism universal”³⁰⁴. Odată ce punctele ideologice au fost evidențiate, Niemirower îndeamnă editorii și traducătorii să ofere versiuni românești ale operei lui Peretz pentru că „nu se poate aduce mai frumos omagiu memoriei lui Peretz, decât raspândind cultura legată de numele lui, prin traducerea producțiilor penei sale maestre”³⁰⁵.

Inițiativa publicării cărții a venit în contextul promovării culturii idiș, iar textul introductiv redactat de Niemirower cu observațiile sale cu privire la opera lui Peretz și la importanța sa pentru literatura idiș a fost susținut printr-un al doilea text introductiv, o adaptare a textului lui Th. Zlocisti³⁰⁶ care preafacea o traducere germană, plasându-l pe Peretz într-un context mai larg al începuturilor literaturii idiș, alături de Șalom Alehem și Mendele Moier Sforim. Astfel, *Ochire asupra literaturii neo-evreiești*, argumentează în favoarea renunțării la vechile concepții greșite și la prejudecățile împotriva limbii idiș descrise ca „jargon”, prezentând-o ca pe o literatură cu drepturi depline și care a dat lumii scriitori remarcabili, inclusiv pe Peretz. Practic, traducerea din Peretz devine un pretext pentru promovarea literaturii idiș în România: „Cu această scurtă ochire am urmărit numai să atrag atenția asupra acestei literaturi care ne face cinste și de care putem vorbi cu mândria pe care o dă conștiința de a fi o putere creatoare. Pentru această literatură căutăm să interesăm pe cititori, și nu găsim destule cuvinte de îndemn pentru cercetarea ei. Atârnă de sprijinul pe care-l va întâlni volumul de față, ca să continuăm cu popularizarea, printre cei care nu ne cunosc, a acestei literaturi, în care se regăsește întreg sufletul evreesc”³⁰⁷.

Ediția din 1946, prima prezentare amplă a prozei lui I. L. Peretz chiar înainte ca cenzura comunistă să înceapă să favorizeze opera lui Șalom Alehem în defavoarea celorlalți autori de limbă idiș, prezintă o prefață scurtă scrisă de traducător, tânărul scriitor Victor Rusu - Isac Cotiugaru. Orientarea politică a traducătorului este deja vizibilă, I. L. Peretz fiind prezentat în principal ca un susținător al socialismului, astfel încât „socialiștii din Polonia răspândeau în târgușoarele evreiești odată cu broșuri cu scrierile lui Marx traduse în idiș și nuvelele lui Peretz”³⁰⁸. Schimbările politice

³⁰² I. L. Peretz, *La fakir și alte nuvele*, București, în românește de Horia Carp cu o notiță biografică critică de Dr. I. Niemirower, Tipografia Progresul, 1915, p. 11

³⁰³ Ibid, p. 13.

³⁰⁴ Ibid, p. 12

³⁰⁵ Ibid, p. 13

³⁰⁶ Theodor Zlocisti (1874-1943) a fost un scriitor și un activist sionist de origine germană. A susținut cultivarea limbii și a culturii idiș în scrierile sale.

³⁰⁷ I. L. Peretz, *La fakir și alte nuvele*, p. 33

³⁰⁸ I. L. Peretz, *Molima*, București, Editura Bicurim, traducere de Isac Cotiugaru, prefață de traducător, 1946, p. 9

din România postbelică erau deja în desfășurare și vizibile inclusiv în modul în care textele sunt prezentate deja din 1946.

Lumea *ștetl*-ului reprezentată în opera lui Peretz este descrisă ca fiind deja dispărută, ca o lume care era „pentru cei mai mulți dintre noi cu desăvârșire necunoscută”³⁰⁹, în timp ce oportunitățile oferite de „noua lume” europeană sunt „fascinante și uimitoare” pentru „sânguitorul talmudist”³¹⁰. Permanentul conflict dintre tradiționalism și modernitate, dintre viața rurală și industrialism, dintre religie și secularism, devine din perspectiva traducătorului un conflict între regimuri politice pentru că „în epocile de mari prefaceri, ideile înnoitoare, spiritul revoluționar plutește în aer și tineretul îl adulmecă cu nările dilatate”³¹¹. Surprinzător, în ciuda selecției ample de povestiri inspirate din lumea hasidică și din viața religioasă care sunt cuprinse în volum, traducătorul vorbește despre „aspectul târgului evreesc în acea vreme. Deoparte, forme care-și pierduseră conținutul, depășite fiind de vremurile noi. Practici care-și pierduseră orice semnificație, fiindcă acum lipsea credința care le dăduse tâlc. Ulița evreească era tiranizată de o morală învechită, care nu mai corespundea noilor forme de viață ce se înfiripau. Superstiții și eresuri care sufocau tinerele generații, rămășițe ale unei lumi care-și atinsese crepusculul”³¹². Dintr-o astfel de perspectivă ideologică, Peretz este portretizat ca fiind „nu numai un mare artist, dar și un mare combatant”³¹³ pentru că „scrisul său a fost o armă foarte ascuțită în lupta acerbă împotriva întunericului și obscurantismului, împotriva teocrației și împotriva minciunilor convenționale ale societății, împotriva ipocriziei și a ignoranței, împotriva asupririi de orice fel, ca și împotriva exploatării omului”³¹⁴.

Același discurs politic, deși mai asertiv, se regăsește în următoarea prezentare a operei lui I. L. Peretz din ediția publicată în 1974 la Editura Univers și care începe cu un text de Meir Rispler. Acum, I. L. Peretz este fascinat de „masele oamenilor simpli, cărora le rămâne atașat toată viața”³¹⁵ și este citat declarând că „am fost și voi fi până în ultima clipă a vieții mele în primele rânduri ale luptătorilor pentru gândirea progresistă evreiască”³¹⁶.

În cadrul acestor direcții ideologice, I. L. Peretz este prezentat ca un autor ale cărui scrieri „oglesc drama acelor anonimi pe care capitalismul îi gonește din așezările lor spre marile centre

³⁰⁹ Ibid, p. 5

³¹⁰ Ibid, p. 8

³¹¹ Ibid, p. 6-7

³¹² Ibid.

³¹³ Ibid, p. 9

³¹⁴ Ibid.

³¹⁵ I. L. Peretz, *Schiț e și nuvele*, București, Univers, traducere de I. Schneider, cuvânt înainte de M. Rispler, 1974, p.

8

³¹⁶ Ibid, p. 9

industriale fără a le putea înlesni stabilirea acolo"³¹⁷, dar care surprinde, de asemenea, și dezrădăcinarea, înstrăinarea și singurătatea. „Capitalismul brutal” este responsabil pentru toate dezastrele sociale și politice cu care se confruntă personajele sale și este blamat pentru că „distruge orice sens înălțător din om, îl face sec, îl transformă într-o anexă a mașinii”³¹⁸.

Pe de altă parte, viața și identitatea evreiască, precum și sursele hasidice sunt plasate pe un plan secund, Peretz fiind din nou citat declarând că „un artist nu poate deveni cu adevărat național dacă nu este universal. Adevărata artă nu cunoaște contradicția dintre național și universal. Se înțelege că literatura fiecărui popor are specificul ei național: acest specific se exprimă în forma operei de artă; cât privește conținutul, el este general uman”³¹⁹. Amploarea inspirației hasidice din opera lui Peretz este redusă la câteva „lucrări de inspirație folclorică” deoarece „povestirile populare și hasidice” sunt pur și simplu „prelucrări poetice ale creației folclorice”; deși „conțin multe motive religioase”, povestirile lui oferă „o lume idilică, de perfecțiune morală, pe care autorul lor o visa”³²⁰, spre deosebire de lumea realistă a Capitalismului crud în care, de fapt, trăiesc personajele. Pierderea licenței de a practica avocatura este explicată prin „intrigile hasidimilor adepți ai unui tradiționalism exclusivist ce nu-i puteau ierta vederile largi, ateiste”³²¹, în conformitate cu stricta condamnare a religiei din perspectiva ideologiei comuniste.

În cele din urmă, după căderea comunismului, ediția operei lui I. L. Peretz din 1996 include majoritatea povestirilor din 1974, dar aduce din fericire o nouă abordare asupra vieții și operei scriitorului, revenind practic în punctul în care procesul receptării operei lui I. L. Peretz începuse cu opt decenii în urmă în România. Anton Celaru, autorul prefeței, revine la cele mai importante aspecte din opera lui Peretz în absența dispozițiilor ideologice. Astfel, influența hasidică apare ca fiind centrală deoarece „parabolele hasidice ale lui Peretz au o forță evocatoare străină de orice paseism facil, de orice viziuni idilice atât asupra trecutului, cât și a viitorului”³²²; mai mult, perspectiva romantică a lui Peretz asupra vieții evreiești este percepută ca o „componentă poetică, morală, democratică a hasidismului”³²³.

În cele din urmă, revenind la scopul inițial care a determinat publicarea primei culegeri din opera lui I. L. Peretz în 1915, importanța limbii idiș pentru autor și opera sa este pe deplin recunoscută deoarece Anton Celaru afirmă că Peretz datorează „cu precădere idișului deplina

³¹⁷ Ibid.

³¹⁸ Ibid, p. 14

³¹⁹ Ibid, p. 11

³²⁰ Ibid, p. 10-11

³²¹ Ibid, p. 6

³²² I. L. Peretz, *Un bătrân copac a râs*, Hasefer, traducere și glosar de S. Schneider, prefață a de Anton Celaru, 1996, p.

8

³²³ Ibid.

cristalizare a înzestrării sale ca literat și ca personalitate a forului public"³²⁴. Cu această ocazie, Anton Celaru menționează, de asemenea, câteva dintre cele mai importante momente din procesul de receptare a operei lui I. L. Peretz în România. După aproape un secol, opera lui Peretz devine din nou un punct de pornire pentru stimularea popularizării culturii idiș în România și pentru păstrarea identității evreiești prin intermediul patrimoniului cultural și a folclorului hasidic.

Concluzii. Analiza situației traducerilor din opera lui I. L. Peretz în limba română pune în evidență faptul că profilul autorului și al scrierilor sale a devenit în timp victima regimurilor politice și a schimbărilor ideologice. Spre deosebire de Șalom Alehem care a fost tradus amplu în anii 1950 și 1960, Peretz nu a fost ușor de integrat în peisajul ideologic din cauza discursului religios și național-identitar care nu a putut fi ignorat. Interesul pentru opera lui I. L. Peretz, perceput în perioada de dinainte de cel de-al Doilea Război Mondial ca fiind unul dintre cei mai importanți scriitori de limbă idiș, s-a transformat în timpul regimului comunist într-un caz tipic de manipulare ideologică. Într-un demers de integrare ideologică, activismul politic de stânga al lui Peretz a devenit central, minimalizându-se însă importanța influenței religioase, hasidice, în opera sa, ori ignorându-se centralitatea identității și vieții evreiești în opera scriitorului. Ediția din 1974 l-a transformat practic pe Peretz dintr-un observator social într-un critic al societății capitaliste și într-un umanitarist universal pentru care identitatea religioasă și etnică s-ar plasa pe loc secund, timp în care editorul îi prezintă opera ca „literatură universală”. Manipularea politică a traducerilor, dar și faptul că există practic o singură ediție I. L. Peretz disponibilă (primele două fiind mai greu accesibile după 1948 în bibliotecile publice), tipărită însă într-un tiraj relativ mic pentru epoca și regimul culturii de masă, au împins profilul lui I. L. Peretz în România într-o marginalitate nemeritată. Prezența unor traduceri din opera lui I. L. Peretz în perioada post-comunistă semnalează însă începutul unei reevaluări necesare.

II. 4. Șalom Aș

Profilul lui Șalom Aș (1880-1957). Cel mai tradus autor de limbă idiș în epocă, Șalom Aș a fost un cunoscut romancier și dramaturg originar din zona polonă a Imperiului Țarist care a devenit o figură emblematică a literaturii idiș moderne prin sinteza dintre elementele identitare și influențele

³²⁴ Ibid, p. 10

europene prezente în opera sa. De două ori nominalizat la Premiului Nobel pentru literatură, înainte ca I. Bashevis-Singer să-l obțină în 1978, Șalom Aș a fost primul autor de limbă idiș de reputație internațională și, posibil, cel mai prolific cu peste 60 de volume publicate în aproape șase decenii de creație. Personalitate controversată, Șalom Aș a generat deseori polemici și debateri aprinse prin temele și modurile moderne de tratare a subiectelor sale.

Născut în 1880 la Kutno, orașel din apropierea Varșoviei, pe atunci aparținând de Imperiul Țarist, într-o familie hasidică aplecată spre învățătură și cu mulți copii, tatăl fiind un negustor înstărit. După ce urmează *heder*-ul în localitatea natală, Șalom Aș devine atras de folclor și tradiții, dar și de Haskala și de limba ebraică, iar în adolescență descoperă literatura germană. La 17 ani decide să refuze cariera rabinică spre care îl îndreptau părinții săi și părăsește casa natală în urma acestui conflict, începe să predea limba ebraică și începe să scrie proză în această limbă. După o întâlnire providențială cu deja celebrul scriitor I. L. Peretz pe care îl vizitează pentru a-i arăta încercările sale în ebraică, este convins de acesta să scrie în idiș și începe să publice, debutând în presă în 1900 și editorial în 1903. Încă de la începuturile carierei sale, Șalom Aș este tradus în diferite limbi care, în timp, îi asigură o vizibilitate dincolo de lumea literelor idiș; primele traduceri sunt realizate de chiar prietenii săi scriitori de limbă polonă din generația sa precum Eliza Orzeszkowa, Stefan Zeromski, sau Stanislaw Witkiewicz care îl traduc în polonă și îi montează piesele. În plus, colaborările la cele mai cunoscute publicații de limbă idiș, *Haint* (Varșovia) și *Forverț* (New York), îi asigură o popularitate timpurie în rândurile publicului de limbă idiș.

Marcat profund de Conferința de Limbă Idiș de la Cernăuți din 1908, Șalom Aș susține ideea centralității idișului în lumea evreiască est-europeană și inițiază un turneu de lecturi în regiune, alături de I. L. Peretz, A. Reyzen și H. D. Nomberg în ideea creării unui program de dezvoltare a idișului ca limbă națională. Încă din primul deceniu al secolului XX, Șalom Aș este perceput ca un scriitor de prestigiu internațional, iar viața sa se împarte între Polonia, SUA, Franța unde locuiește confortabil, alături de familie, lungi perioade de timp. Câștigurile sale consistente din drepturi de autor pentru romane, piese de teatru și articolele publicate în revistele de limbă idiș din SUA și Europa îi asigură un nivel financiar și social remarcabil. Deja în 1921, la 40 de ani, un comitet îi publică o primă ediție de “opere complete” acătuite din 12 volume, iar personalități din viața politică poloneză îl curtează cu onoruri; având în vedere radicalizarea politică din țară, acest premiu îl împinge într-o controversă majoră cu intelectualitatea evreiască din țară, situație ce se va acutiza după publicarea romanelor sale de inspirație religioasă și cu mesaj pacifist interconfesional publicate în perioada Holocaustului. Devenind președintele onorific al PEN Club-ului de limbă idiș în 1932, nominalizat la Premiul Nobel pentru literatură în 1933 și, apoi, în 1944, Șalom Aș are o notorietate pe care o folosește deseori pentru a se implica în proiecte de susținere a comunității evreiești din

Europa de Est care se confruntă cu pogromuri, război și, în cele din urmă, cu Holocaustul. Va înceta din viață în 1957 în Israel unde se stabilise cu un an în urmă, la apogeul creativității și recunoașterii sale literare.

Imaginea romantizată a *ștetl*-ului este una din temele esențiale ale operei lui Șalom Aș; romanul *Dos ștetl* a fost publicat în serial în jurnalul *Fraind* în 1904 și în volum în 1905, oferind un portret romantizat și emoționant al târgului evreiesc animat de viața evreiască tradițională, perspectiva inovatoare la acel moment, dominat de imagini critice, și care i-a adus imediat celebritatea autorului. În aceeași direcție tematică, culegerea de povestiri *Iughent* apărută în 1908 completează acest poem în proză dedicat lumii evreiești est europene, alături de romanul poetico-idilic *Reb Șlome Nagid* (Bogatul Reb Șlome, 1913) inspirat de figura proeminentă a tatălui său.

Una din temele cele mai controversate, o altă zonă inedită și plină de inovație din opera lui Șalom Aș, este lumea interlopă din marile orașe, viața din ghetourile urbane ale vremii, cu nimic înfrumusețată, spre deosebire de lumea patriarhală a târgurilor evreiești. Primul mare succes din această zonă a fost piesa *Got fun nekome* (1907, Dumnezeu răzbunării) care a fost frecvent însoțită de controverse în momentul punerii în scenă; cercurile religioase sau masele tradiționaliste au boicotat deseori montările piesei o lungă perioadă de timp, nemulțumiți de prezentarea pe scenă a unor teme și personaje din lumea prostituției, dar și de tratarea iconoclastă a simbolurilor iudaice. O altă piesă de succes din perioada începuturilor este drama sa, *Moșiahs Teiten* (Timpuri mesianice, 1905), însă romanul social și realist *Motke ganev* (Motke vagabondul, 1916) despre viața unui delincvent cu suflet, dramatizat la scurt timp după publicare, a fost în general apreciat ca fiind cea mai bună lucrare a lui Șalom Aș.

Peisajul revoluționar din spațiul rusesc, marcat de mișcările din 1905 și 1917, i-au marcat definitiv opera; în 1913 publică romanele *Meri* (Maria), urmat de *Der veg fu zikh* (1913, Drumul spre sine) ca reacție la mișcarea revoluționara rusă și prezentând condițiile dificile ale populației evreiești din Imperiu. Între 1921 și 1931 publică una din cele mai cunoscute lucrări ale sale, trilogia monumentală *Farn mabl* (Înainte de potop, tradus și sub numele *Trei orașe*), poveste panoramică ce urmărește evenimentele de dinaintea Revoluției Ruse din 1917 în cele trei mari orașe, *Petersburg* (1929), *Varșovia* (1930), *Moscova* (1931). Trilogia descrie în viața evreiască din Imperiul Țarist înainte și după Revoluția Rusă în termenii unui roman social, dar și ai unui *bildungsroman*. Traducerea ei rapidă în limbi de circulație îi consolidează reputația internațională (în engleză deja în 1933).

Însă istoria evreiască a reprezentat una din cele mai prolifiche surse de inspirație ale operei lui Șalom Aș; în 1908 publică piesa *Șapse Țvi* (Sabatai Zvi), iar în 1913 drama *Iftahs tohter* (Fiica lui Iftah, 1910). Primul roman dedicat temei, *A String of Pearls* (1916), este urmat de romanul istoric

devenit clasic dedicat istoriei evreiești, *Kiduş Ha-šem* (1919, Sfințirea numelui) care abordează viața evreilor polonezi din timpul masacrelor lui Hmielnički din 1648, moment cu răsunet în perioada pogromurilor din 1918-1919 când Șalom Aș vizitează Europa de Est și e marcat de tragediile întâmplate populației evreiești de aici. Continuarea romanului este publicată în romanul istoric *Die Kişifmaherin Fun Kastilien* (Vrăjitoarea din Castilia, 1921) care extinde un episod din *Kiduş* referitor la moartea unei tinere fete pentru credința ei. Însă capodopera sa, având aceeași sursă de inspirație, istoria evreiască, este *Der tilim-id* (Evreul psalmilor, 1934), descriind apariția mișcării hasidice și viața tradițională a acestei comunități religioase în termeni emoționanți și idilici. Romanele *Der Brenendiker Dorn*, despre cruzimile naziste, terminată la apogeul puterii lui Hitler și publicată în 1946, și *Dos gezang fun tol* (Cântecul văii, 1938), inspirată de o vizită în Palestina și creionând un portret romantizat al halușimilor, reiau teme din istoria evreiască recentă în contextul radicalizat politic. Nici istoria îndepărtată nu este lipsită de interes pentru scriitor, acesta publicând romane precum *Moişe* (1951) după surse religioase tradiționale evreiești, portretizând cu simpatie pe Moise ca profet și revoluționar. În 1955 publică romanul *Der Novi* (Profetul) despre Isaia.

Viața evreiască din America îi oferă noi subiecte literare, astfel publică o comedie, *Der landsman* (Compatriotul, 1911), dar și romanele *Amerike* (1911) sau *Onkl Mozes* (Unchiul Moise, 1918) despre viața dificilă a imigranților evrei în Lumea Nouă. Neadaptat el însuși în America după mutarea aici, Șalom Aș continuă să scrie despre acest lucru în *Amerikaner derțeilungen* (Povestiri americane, 1918), dar și în romanele sociale *Haim Lederers țurikumen* (Întoarcerea lui Haim Lederer, 1919), *Di muter* (Mama, 1925) sau *Toit urteil* (Scaunul electric, 1926 /4). Poveștile de succes ale imigranților evrei est-europeni în America care păstrează în amintiri o nostalgie irepresibilă pentru *ștetl*-urile rămase în urmă refac simbolic relația dintre cele două lumi în romane precum *Ist River* (East River, 1946) sau *A Passage in the Night* (1954).

Dar cea mai controversată tematică și, probabil, zona în care este cel mai des interpretat în distonanță cu intențiile sale teoretice este cea de inspirație religioasă, Șalom Aș dorind să prezinte chestiunile problematice dintre creștinism și iudaism dintr-o perspectivă nouă în speranța abordării problemei antisemitismului din noi unghiuri și a dezamorsării sale în scopul de a crea un climat de înțelegere reciprocă. În timp ce aceste romane i-au sporit notorietatea internațională între cititorii neevrei, publicul evreu a dezaprobat acest discurs în contextul Holocaustului și văzând în el un îndemn la convertire. Deși intenția lui Șalom Aș fusese să distrugă antisemitismul, reinstaurând frățietatea între evrei și neevrei, să protejeze populația evreiască de calomniile creștine reinterpretând povestea lui Isus și denunțând pe antisemiți ca pe adversari ai creștinismului original, în egală măsură, și dorind să denunțe falsitatea creștinismului și a poziției sale anti-evreiești, mesajul său avangardist a fost interpretat în mod diferit; concepția sa teoretică, necritică și riscant construită

apare într-un moment nepotrivit, la apogeul nazismului și este interpretată în context, socând și ducând la condamnarea autorului.

Cele trei romane din această serie, numită de istoricii literari “cristologică”, este alcătuită din *Der man fun Națeres* (1939), *Apostolul* (1943) și *Maria* (1949), romane prin care încearcă să construiască un pod permanent între creștinism și iudaism. Astfel, Șalom Aș scrie romanul *Der man fun Națeres* (Nazarineanul, 1939) în care îl prezintă pe Isus ca evreu într-un text apropiat de genul biografic și în ideea deconstruirii prejudecăților antisemite care marcau perioada de radicalizare politică de la sfârșitul anilor 1930. În contextul ascensiunii naziste, publicul evreu reacționează dur împotriva acestui roman, acuzându-l că instigă la convertire sau că el însuși dorește să se convertească și, practic, interzicând continuarea publicării în idiș a romanului în *Forverț*. Reacțiile sunt drastice, de la solicitarea publică de a opri scrisul la refuzul publicării de teama suspendării publicației pe motive de blasfemie sau ruperea relației dintre editor și autor; Șalom Aș a fost acuzat de cititori că ar fi aderat la creștinism, că romanul său are tendințe misionare, chiar că este o crimă împotriva poporului evreu, fiind stigmatizat de evrei ca apologet al creștinismului. Publicat în volum în traducere engleză înaintea versiunii în idiș care apare abia în 1943, romanul a inițiat o depărtare între romancier și publicul său. Următorul roman de aceeași factură, de explorare a originilor creștinismului și a conexiunilor sale cu iudaismul, *Apostolul*, despre viața apostolului Pavel, apare în engleză în 1943, în vreme ce versiunea originală în idiș nu a apărut nici până astăzi, Șalom Aș fiind acuzat de apostazie.

Romanele sale cristologice șochează atât de mult încât îi aduc acuze de apostazie și tradare chiar în momentul atrocităților Holocaustului la care el răspunde în 1945 cu eseul “One Destiny: An Epistle to the Christians” în care prezintă perspectiva sa asupra relațiilor dintre evrei și creștini și concluzionează că cele două religii sunt inevitabil legate și codependente, astfel că antisemitismul este o eroare de care este responsabil creștinismul. Deși înfruntând aceste controverse, Șalom Aș termină seria amintită cu romanul *Mary* (1949), al treilea, portretizând-o pe mama lui Isus în culori luminoase și tonuri pastorale; ultimul său roman, *Der Nabi* (Profetul, 1955) revine la aceeași tematică, semn al neîmpăcării autorului cu problematica expusă.

*Opera lui Șalom Aș în versiune românească*³²⁵. Șalom Aș fiind unul din scriitorii care și-au promovat opera încă de la începuturile carierei, nu este de mirare că primele publicații în limba

³²⁵ Volumele publicate din opera lui Șolem Aș în română sunt: Schalom Asch, *Dumnezeul răzbunării. Dramă în trei acte*, tradusă din idiș de Schoss-Roman și Cidel-Roman, București, 1928; Schalom Asch, *O execuție la Varșovia*, în românește de Aurel B. Luca, *Lectura Floarea Literaturilor Străine*, nr. 407, București, 1932; Șalom Aș, *Petersburg. Varșovia. Moscova*, romane, traducere în românește de F. Aderca, 3 volume, București, Eminescu, 1935; Șalom Aș, *Cea mai frumoasă din Iehuda*, în românește de Emil Albu, *Colecția Floarea Literaturilor Străine*, Anul 11 / nr. 549,

română apar, și ele, foarte devreme; România reprezenta, pe atunci, una din zonele importante de cultură idiș și avea un public potențial considerabil.

Prima lucrare tradusă din opera lui Șalom Aș este controversată piesa de teatru *Dumnezeul răzbunării*. *Dramă în 3 acte*, tradusă din idiș de Schoss-Roman și Cidel-Roman, apărând la București în 1928, poate cea mai importantă piesă din dramaturgia autorului și una din foarte puținele piese din teatrul idiș care au trezit suficient interes din partea traducătorilor și a editurilor, alături de *Dibuk* (An-ski) sau de *Lozul cel mare* (Șalom Alehem).

Însă publicația care va stârni cel mai mare interes va fi trilogia *Trei orașe* care vede lumina tiparului în 1935 la Editura Eminescu. Într-o postură inedită, scriitorul și jurnalistul Felix Aderca semnează traducerea celor trei volume, *Petersburg. Varșovia. Moscova*, deja celebre și promovate ca cel mai reprezentativ roman din opera lui Șalom Aș de până atunci.

În spiritul aceleiași strategii de prezentare cât mai accesibilă a operei scriitorului deja nominalizat la Premiul Nobel pentru Literatură, din proza lui Șalom Aș mai apar în format de broșură alte două texte scurte în proză în colecția “Lectura - Floarea Literaturilor Străine” la interval de câțiva ani, indiciu al deja semnificativei sale popularități: este vorba, întâi, de *O execuție la Varșovia*, în românește de Aurel B. Luca, (nr. 407) publicată în 1932, urmată de *Cea mai frumoasă din Iehuda*, în românește de Emil Albu (nr. 549).

Și în Perioada de Tranziție, deși foarte scurtă, Șalom Aș este intens promovat prin cele trei publicații identificate ca apărând la editurile Forum și Bikurim. Astfel, imediat după sfârșitul războiului, apare unul din cele mai importante romane din opera marelui scriitor, *Judecata. Evreul cu psalmi*, tradus în românește de M. Rubin și Cecilia Wechsler și publicat de Editura Forum în 1944 sau 1945. Tot la editura Forum apare încă un roman, mai puțin cunoscut și, se pare, având ca sursă un text în limba engleză, *Scaunul electric*, tradus de Ritz Drummer. Editura Bikurim publică în 1945 o broșură conținând câteva povestiri în cadrul Bibliotecii Haieled, *Tâlharii. Povestiri*, fără traducător menționat.

Perioada comunistă reprezintă o mare pauză din receptarea lui Șalom Aș în România, nici o altă traducere nemaipublicându-se vreme de mai bine de jumătate de secol, iar vechile traduceri nefiind disponibile. Rolul pe care viața religioasă evreiască l-a avut în literatura lui Șalom Aș, alături de faptul că autorul a părăsit Europa de Est pentru a atinge celebritatea în SUA este posibil să-l fi transformat pe autor într-un personaj cu potențial periculos prin discursul său liber.

București, sinne anno; Șalom Aș, *Judecata. Evreul cu psalmi*. Roman, în românește de M. Rubin și Cecilia Wechsler, Editura Forum, București, 1945 / 1944; Șalom Aș, *Tâlharii. Povestiri*, București, Editura “Bikurim”, Biblioteca Haieled, 1945; Șalom Aș, *Scaunul electric*, traducere Ritz Drummer, Editura Forum, București; Sholem Asch, *Apostolul*, traducere de Cătălina Hârceag, Lider, București, 2009 și Sholem Asch, *Vrăjitoarea din Castilia*, traducerea de Anton Celaru, Hasefer, București, 2010.

Abia începând cu 2009, Șalom Aș revine în atenția publicului românesc. Astfel, în 2009, romanul său controversat pentru abordarea relației dintre creștinism și iudaism, *Apostolul*, apare la o editură de mai mică rezonanță precum editura Lider. Tradus după un text în limba engleză și cu prea puțină deschidere către sursă și contextul cultural evreiesc, volumul poate fi interpretat în diferite maniere, deseori străine de intențiile autorului, oricum interpretate și supuse polemicilor la momentul apariției în original. În anul următor, 2010, editura Hasefer, dedicată promovării culturii evreiești și literaturii idiș, publică volumul *Vrăjitoarea din Castilia* în traducerea lui Anton Celaru, ultimul text al traducătorului care încetează din viața în același an. Având în vedere selecția textelor și felul în care sunt prezentate publicului, cele două volume nu reușesc să îl relanseze pe autor în România și, având în vedere lunga pauză a traducerilor din opera sa, nu sunt capabile să refacă legătura cu celelalte lucrări deja publicate în perioada interbelică, fiind aproape inaccesibile.

După o perioadă de promovare susținută prin lucrări de primă mărime și reprezentative în interbelic, Șalom Aș dispare total de pe piața ideilor în perioada comunistă, pentru a reveni abia după mai bine de șase decenii prin câteva traduceri insuficient promovate și prezentate publicului, nereușind să-l repună pe Șalom Aș în circuitul literar.

Receptarea operei lui Șalom Aș în România. Prima apariție în volum din opera lui Șalom Aș, controversata piesă în trei acte *Dumnezeul răzbunării*, apare în 1928 în traducerea din idiș a lui Schoss-Roman și Cidel-Roman cu mențiunea că a fost “tradusă cu autorizația autorului”, dar că “toate drepturile rezervate traducătorilor. Șalom Aș a fost unul din cei mai cunoscuți autori de limbă idiș din perioada interbelică, procedând la fel ca și Isaac Bashevis-Singer câteva decenii mai târziu în ceea ce privește distribuția și prezentarea operei sale aproape în paralel în traducere. Aceste demersuri proactive îl propulsează inclusiv pe lista scriitorilor nominalizați la Premiul Nobel pentru Literatură. În acest context al practicilor editoriale, apariția unui prim text în limba română cu autorizarea specifică a autorului nu este surprinzător în cazul lui Șalom Aș.

Singurul text care însoțește broșura, cu un conținut general biografic și intitulat direct “Schalom Asch”, este cel mai probabil redactat de editură, fiind nesemnat, și funcționând ca o prezentare generală a scriitorului, posibil să fie utilizată și mai târziu, însoțind alte publicații din opera marelui scriitor. Scriitorul apare deja ca fiind “celebrul beletrist și dramaturg evreu”, semn al recunoașterii sale internaționale și a faptului că și în România publicul era, cel puțin, familiarizat cu numele său. Lucrarea tradusă pentru prima oară în română este și ea prezentată ca un text clasic și

binecunoscut publicului: “‘Dumnezeu răzbunării’ care e una din cele mai frumoase opere în repertuarul evreesc”³²⁶.

Originile și educația evreiască sunt importante în economia prezentării biografiei sale, mențiunile la “tatăl lui (...) om evlavios, cărturar și mare filantrop, iar mamă-sa (...) face parte dintr-o familie de rabini, fire visătoare, poetică și inimoasă”³²⁷ fiind completate de studiile în sistemul de învățământ tradițional evreiesc: “Asch a învățat la ‘Cheder’, apoi până la vârsta de 15-16 ani la ‘Beth-hamidrasch’, mai târziu s-a ocupat cu auto-cultivare; (...) și a dat lecțiuni de ebraică”³²⁸, devenind mai târziu autorul care transpune toate acestea într-o “nouă atitudine în viața Ghetoului”³²⁹. În mod evident, editura contează pe un public deja familiar cu reputația celebrului scriitor, care era pregătit să citească în sfârșit textele sale și care îl prezintă în contextul vieții evreiești tradiționale de la sfârșitul secolului XIX din Polonia.

Tot unui public cunoscător, de literatură idiș, de astă dată, i se adresează editura și atunci când povestește despre începuturile literare ale lui Șalom Aș, patronat de Peretz și aflându-se în cercul tinerilor scriitori de limbă idiș din Polonia: astfel aflăm despre “prima povestire în idiș (...) pe care a trimis-o Maestrului său I. L. Peretz, la Varșovia”, dar și despre faptul că “peste câteva luni pleacă singur la Varșovia ca să i-o citească personal. Maestrului i-a plăcut povestirea”³³⁰. Nu se trec cu vederea nici dificultățile începuturilor literare, dificile chiar și pentru viitorul autor de succes care ajunge să trăiască “îndurând de foame împreună cu tovarășii săi Reisen și Nomberg”³³¹. În mod evident, publicul țintă al publicației este familiarizat cu viața intelectuală de limbă idiș din Polonia, dar și cu istoria literară. Pentru cei care știu mai puțin despre mediul de cultură idiș, dar și pentru cei interesați de evoluția literară a lui Șalom Aș în contextul culturii europene, autorul textului face referiri și la autori precum Tolstoi, Reimont, Prus, I. L. Peretz care au marcat formarea lui Șalom Aș, integrându-i astfel opera, dincolo de literatura națională de care aparține, în marea literatura lumii.

Ultima copertă prezintă o serie de transpuneri din română în idiș realizate de unul dintre traducătorii piesei, Schoss-Roman, incluzând clasici precum Brătescu-Voinști, Eugen Relgis, Gala Galaction, I.L.Caragiale, Ronetti Roman sau A. Dominic. Nefiind un proiect nou, demersul de a traduce clasici români în idiș a fost inițiat cu câțiva ani înainte de Solomon Segal care obține și un premiu al Academiei pentru volumul rezultat; de asemenea, pe parcursul anilor 1930, revista *Adam*

³²⁶ Schalom Asch, *Dumnezeul răzbunării. Dramă în 3 acte*, tradusă din idiș de Schoss-Roman și Cidel-Roman, București, 1928, p. VI

³²⁷ Ibid, p. III

³²⁸ Ibid

³²⁹ Ibid, p. VI

³³⁰ Ibid, p. III

³³¹ Ibid, p. IV

publică fragmente de traduceri din româna în idiș, cu aceeași intenție de schimb intelectual și comunicare interculturală.

O distribuție și mai largă o au broșurile publicate în serii, precum colecția “Lectura - Floarea Literaturilor Străine” a editurii Adeverul în care Șalom Aș apare, alături de C. Stere sau Jack London, cu două titluri la un interval relativ scurt. Popularitatea și accesibilitatea oferite de astfel de publicații care cuprind scurte prezentări, un text de câteva zeci de pagini și pagini publicitare pentru alte publicații este inestimabilă și asigură o vizibilitate facilă. Astfel, sub deviza editorială elocventă “În fiecare număr – un roman complet”, apare în seria amintită și scurtul roman *O execuție la Varșovia* în 1932 în traducerea lui Aurel B. Luca. Textul de prezentare, foarte scurt, numit la fel de simplu ca și în cazul anterior după însuși scriitorul, “Schalom Asch”, este un eseu probabil al editurii, nefiind semnat, însă suficient de general în oferta de date pentru a putea fi unul generic dedicat autorului în cauză și cu alte ocazii. Aici găsim de la început referințe convenabile la notorietatea internațională a scriitorului plasat, pentru o mai bună orientare valorică a cititorului, în onorantă companie: “Asch, nuvelist, romancier și dramaturg, este desigur autorul cel mai citit, cel mai cunoscut, cel mai sărbătorit, după Schelom Alechem, în tânăra literatură idiș”³³². Legătura dintre scriitor și viața evreiască est-europeană cu tradițiile și istoria sa este menționată în treacăt: A ieșit dintr-o casă modestă și n-a văzut în copilărie decât strâmtorare și suferință și adesea grozăviile pogromurilor. E în plină maturitate creatoare”³³³. Opera sa este, însă, descrisă în termeni elogioși și naiv laudativi precum formule ca aceasta: “Și ce viu este! Totul la el este vibrant, animat, entuziast și pitoresc. Și cum se animă natura sub penelul lui. Asch e un mare idealist”³³⁴. Cea de-a doua apariție în colecția amintită se produce câteva numere mai târziu cu aceeași mențiune, “în fiecare număr, un roman complet”, însă prezentarea anterioară a autorului lipsește de această dată. Romanul scurt *Cea mai frumoasă din Iehuda* în traducerea lui Emil Albu este totuși însoțit de texte publicitare la aceeași colecție, anunțând volume de Constantin Graur sau Jean Cassou, dar și de texte scurte umoristice. Motivațiile de marketing sunt evidente, iar autorul este considerat a fi deja prea cunoscut pentru a necesita, probabil, alte explicitări.

Din păcate, celebra trilogie *Trei orașe, Petersburg. Varșovia. Moscova*, în traducerea cunoscutului prozator și eseist Felix Aderca apare în aceleași condiții. Apărute în 1935 la editura Eminescu, cele trei volume reprezintă un adevărat eveniment editorial al momentului care nu este deloc exploatat de editură, cărțile fiind lipsite de orice text suplimentar, comentariu sau prezentare. Totul rămâne așadar pe seama cititorului, dar editura nu ratează totuși ocazia de a face publicitate

³³² Schalom Asch, *O execuție la Varșovia*, în românește de Aurel B. Luca, București, Lectura Floarea Literaturilor Străine, nr. 407, 1932, p. 3.

³³³ Ibid.

³³⁴ Ibid.

altor apariții precum cărți de Ion Agârbiceanu, Panait Istrati, Klabund, Else Jerusalem, Emil Ludwig, Adrienne Thomas, L. Lewisohn sau Friedrich Torberg.

Perioada de Tranziție cunoaște o explozie a publicațiilor din opera lui Șalom Aș, având în vedere perioada foarte scurtă de reviriment cultural idișist și numărul de apariții. Alături de trilogia apărută în 1935, un alt roman important din opera lui Șalom Aș, *Judecata. Evreul cu psalmi*, vede acum lumina tiparului la editura Forum în 1944 sau 1945, completând imaginea complexă a marelui scriitor aflat încă în plină afirmare internațională. Din traducerea semnată de M. Rubin și Cecilia Wechsler, textele suplimentare lipsesc din nou, cititorului rămânându-i doar o prezentare succintă pe coperta care subliniază filonul religios al cărții, dar și legătura cu critica socială: “este povestea vieții unui om care din primul ceas în care a luat contact cu viața în mod conștient și până la moarte n-a făcut decât să slujească pe cei mulți și umili. Spirit exaltat și însetat de viață și adevăr, el căuta și găsea calea spre Dumnezeu nu în casa de rugăciune, ci în plină natură, în mijlocul oamenilor și dobitoacelor, numai acolo unde viața palpită într-adevăr cu luminile și întunecimile ei. El căuta și izbutea să învețe pe oameni că pentru a te putea apropia de Dumnezeu nu ți se cere un suflet umil și resemnat sau o trufie prefăcută, ci un spirit îndrăzneț, pătruns de bucuria de a trăi și a putea lupta cu viața”. Referirile la autor, contextualizarea operei traduse și aspectele interpretative lipsesc și aici, însă cantitatea de publicitate editorială este remarcabilă, contând, se pare, pe notorietatea autorului pentru publicul românesc; astfel, cărți semnate de Lucrețiu Pătrășcanu, T. Teodorescu Braniște, Mircea Damian, Radu Tudoran, John Steinbeck, Eric Knight, Ilia Ehrenburg, Erich Maria Remarque, Walter Pitkin, Gabriel Chevalier, Clochemerle, dar și Ernest Hemingway, James Cain, Evelyn Waugh, Leon Blum, Vicky Baum, Israel Zangwill, Erskine Caldwell, Graham Green sau Graham Greene. Editura Bicurim tipărește o broșură conținând câteva povestiri din opera lui Șalom Aș în colecția Biblioteca Haieled, *Tâlharii*, în 1945, în absența, și de această dată, a vreunui text însoțitor. Aceeași practică se observă și în cazul romanului *Scaunul electric* tradus de Ritz Drummer (se pare din engleză, după mențiunea de pe pagina de gardă ce face referire la un original în această limbă *The electric chair*) tot pentru editura Forum în 1945. Ca și în cazul celeilalte cărți apărute la editura Forum, romanul este prezentat doar pe coperta IV ca fiind “unul din succesele marelui romancier Șalom Aș – este un roman de factură cu totul specială, care poartă pecetea unei lungi experiențe a mediului american. (...) Personagiul principal al romanului este un american care a luptat cu dârzenia și puterea de muncă tipică tuturor americanilor, pentru a cuceri în viața o situație importantă. Eroul nostru nu este însă decât un om, cu toate pasiunile și scăderile inerente firii omenești.” Scriitorul este prezentat în treacăt ca fiind “autorul remarcabilei creații ‘Nazarineanul’ și a întregii serii de romane cunoscute pentru înalta lor ținută spirituală”, fără vreo trimitere detaliată la biografia și opera autorului.

Perioada comunistă a reprezentat o pauză totală în privința transpunerilor în română din opera lui Șalom Aș, însă nici în anii ce au urmat Revoluției din 1989 traducătorii nu s-au grăbit să îi readucă în prim planul lumii editoriale. Astfel, abia în 2009 apare, la editura Lider, volumul *Apostolul* în traducerea din engleză a Cătălinei Hârceag (după textul original apărut în 1943, *The Apostle*), purtând un subtitlu sugestiv chiar pe copertă: “un roman bazat pe viața Sfântului Pavel”, prezentare care să încadreze imediat lectura în zona biografiilor religioase. Coperta I și coperta IV, reproducând două tablouri dedicate vieții Sfântului Pavel (Johann Liss, “The Ecstasy of St Paul” și Karel Dujardin, “St. Paul Healing the Cripple at Lystra”) susțin această direcție de interpretare sugerată prin contextualizare. Singurul text care însoțește romanul este o “Notă” din care aflăm, într-o pagină, date despre autor și operă. Textul propus ignoră faptul că Șalom Aș era scriitor de limbă idiș, enumerând toate titlurile originale în engleză: “SHOLEM ASCH, romancier, dramaturg, eseist, este autorul unei trilogii apărute în anii celui de-al doilea război mondial și în perioada imediat următoare acestuia: *The Nazarene* (Nazarineanul) – 1939; *The Apostle* (Apostolul) – 1943 și *Mary* (Maria) – 1949”. La un moment dat, vorbind despre trilogia orașelor, se menționează că sunt traduse în engleză, dar nici atunci precizarea limbii de origine a textelor, idiș, nu apare: “O mare parte din renumele extraordinar dobândit de Asch până atunci se datora unei alte trilogii, un fel de saga istorică a poporului evreu din centrul și estul Europei tradusă în engleză cu titlul *Three Cities*”. Când se discută despre succes, se menționează receptarea pozitivă din presa de limbă engleză, însă nimic din marea controversă din cadrul lumii evreiești legate de romanele ce abordează probleme religioase: “la publicare, cele trei romane au fost primite cu entuziasm de presa de limbă engleză din SUA”. Intenția unei explicări, incomplet preluată din sursa de informare, probabil, se observă când se prezintă ideea din spatele romanului despre Isus, însă nu este clară legătura între antisemitism, Șalom Aș și al Doilea Război Mondial, lipsind motivația scriitorului și publicului căruia se adresa inițial: “În 1939, când în Germania și în restul Europei antisemitismul făcea nenumărate victime, Asch publică *Nazarineanul*, un voluminos roman istoric bazat pe viața lui Iisus.”

Din aceeași perspectivă creștină, favorabilă cărții, este prezentat și subiectul: “Învățătura lui Iisus se propagă până în comunitățile evreiești din tot Imperiul Roman prin intermediul călătorilor (pelerini, neguțători, apostoli, etc.), iar reacția acestor comunități era mixtă – unii deveneau adepți ai noii ‘secte de credincioși’, alții, dimpotrivă, deveneau crânceni vrășmași și persecutori ai creștinilor. Însăși figura lui Saul-Paul este emblematică pentru frământările religioase din primii ani după Hristos, iar cartea lui Sholem Asch prezintă romanțat toate ‘faptele apostolului’, întâlnirile acestuia cu Petru și cu ceilalți ucenici ai lui Iisus, viața din Roma în timpul lui Caligula (căruia îi face un portret extrem de sarcastic) și al nevolnicului Claudius, care i-a urmat la tron, predici pilduitoare din diferite sinagogi etc.” Având ca referințe literare o comparație cu *Quo Vadis* a lui Henryk

Sienkiewicz, prezentat ca fiind “tot polonez”, este citată și o sursă din presă, afirmându-se, pur și simplu, că “presa vremii, favorabilă, era de părere că ‘Asch și-a ales ca subiect una dintre cele mai tulburătoare povești ale lumii’ și că ne aflăm în fața unui ‘roman monumental care îți dă fiori, care ar trebui citit, recitit și prețuit pentru totdeauna’.” Iată cum, încet-încet, prin prezentări deformate, incomplete și de o superficialitate flagrantă, Șalom Aș ajunge să reapară în traduceri reinventat ca “apologet al creștinismului” și, de ce nu, autor creștin el însuși.

Ultima apariție este, însă, volumul editat de Hasefer în 2010 cu sprijinul DRI, *Vrăjitoarea din Castilia*, în traducerea lui Anton Celaru, de altfel și ultimul text transpus de acest traducător. Singurul text care însoțește cartea este unul modest, “Nota traducătorului”, care nu servește prea mult memoriei scriitorului căzut relativ în uitare; în mod trist, Șalom Aș, “prestigios reprezentant al literaturii idiș moderne”³³⁵, este asociat mai cunoscutului Isaac Bashevis-Singer, deja tradus masiv în România și cu care publicul poate relaționa: “Șolem Aș a fost cel dintâi scriitor de limbă idiș care s-a bucurat, curând după apariția sa pe scena literară, de o largă reputație, mulțumită traducerii operei sale în numeroase limbi. Destinul său, nu numai ca răsunet public, ci și ca dimensiune a forței de invenție și analiză, seamănă în multe privințe cu acela al marelui său confrate Isaac Bashevis-Singer, cu deosebirea că cel de-al doilea a apucat vremuri în care Premiul Nobel pentru literatură a putut fi acordat și unui scriitor în idiș, limbă de o expresivitate cu totul aparte, dar rănită adânc de tragedia Holocaustului.”³³⁶

În cele două pagini ale textului, aflăm și prin ce se distanțează Șalom Aș de cei trei mari clasici ai literaturii idiș moderne: “Târgul evreiesc – așezare tipică pentru milioane de evrei din Europa răsăriteană până la cel de-al Doilea Război Mondial -, nu mai e privit cu un ochi compătimitor și critic, ca în operele marilor săi înaintași Mendele Moier Sforim, Șalom Alehem și Ițhoc Leibuș Pereț. Locurile, oamenii și modul lor de viață apar într-o lumină adesea idilică. Optica aceasta de inspirație romantică va deveni mult mai nuanțată în scrieri ulterioară”³³⁷. Câteva referiri în treacăt la alte opere importante din creația lui Șalom Aș, deși inaccesibile în limba română, nu punctează neapărat lucrările esențiale: “volumul *Desișul în flăcări*”, “narațiunea *Sfințit numele Domnului*” și “romane ‘evangelice’ *Omul din Nazaret* (Isus), *Apostolul* (Pavel) și *Maria*, a căror apariție a stârnit fierbinți controverse”³³⁸.

Lipsa de interes se remarcă și atunci când, pe coperta interioară, este tipărită o listă de titluri “din operele lui Șolem Aș”, dar în limba engleză, deși, în mare parte, originalul a fost idiș, fiind necesară transliterarea, împreună cu traducerea în limba română. Pe altă copertă este prezentat un

³³⁵ Sholem Asch, *Vrăjitoarea din Castilia*, traducerea de Anton Celaru, București, Hasefer, 2010, p. 5

³³⁶ Ibid, p. 6

³³⁷ Ibid, p. 5.

³³⁸ Ibid, p. 6

citată din lucrarea lui Charles Madison, *Yiddish Literature*, din care aflăm despre miracolul celebrității autorului, dar, oarecum surprinzător, și despre cum a fost împărțită biblioteca personală a acestuia. Lucrarea din care se citează, *Yiddish Literature. Its scope and Major Writers. From Mendele and Shalom Aleichem to I. B. Singer* (Schocken Books, 1968) a apărut cu peste patru decenii înainte și reprezintă o sursă învechită de informații, cu interpretări adecvate perioadei în care a fost publicată. Cercetarea și avântul studiilor idiș, în general, s-a manifestat începând cu sfârșitul anilor 1970, când studiul sistematic înlocuiește literatura impresionistă și eseistică a istoricilor nostalgici și nemulțumiți de marginalitatea idișului în general.

II. 5. Ițic Manger

Profilul lui Ițic Manger (1901 – 1969). Ițic Manger a fost poet, dramaturg, prozator, dar și eseist recunoscut, supranumit “ultimul și cel mai mare trubadur de limbă idiș” și inspirându-se din tradiția religioasă și din cultura evreiască populară. Isidor Helfer Retke Manger s-a născut la Cernăuți, capitala Bucovinei și încă parte din Imperiul Austro-Ungar la acea vreme, într-o familie de croitori săraci. Începându-și anii de școală într-un *heder* tradițional, poetul a continuat să studieze la o școală secundară germană, apoi la Kaiser-Königlicher Dritte Staats-Gymnasium. Fascinat de literatura germană și făcând primele încercări literare în această limbă la 15 ani, Manger este totodată atras de teatrul evreiesc, de folclorul idiș și de literatura universală în general. Exmatriculat în al doilea an de liceu pentru indisciplină, Manger își încheie aici educația formală, dar continua să fie preocupat de scris. Din cauza problemelor financiare, familia Manger se muta des, iar când Primul Război Mondial izbucnește se mută cu familia la Iași unde învață repede română și se integrează în viața comunității de aici; fascinat de idișul vorbit aici, frecventează ceainăriile pentru a asculta discuțiile dintre oamenii simpli, ascultă cântece idiș specifice zonei și se împrietenește cu liderul socialist al muncitorilor evrei din România, L. Gelerter, prin care întâlnește intelectuali evrei importanți. Preocupat de jurnalism și de scris, înființează câteva publicații de limbă idiș în perioada interbelică și își publică astfel poeziile și baladele. În 1916, întreaga familie se întoarce la Cernăuți, dar problemele financiare persistă.

Pentru că în 1918 Bucovina devine parte din România, Manger este înrolat în armata română și devine profesor de germană pentru ofițerii garnizoanei locale, participând deseori la viața literară și la adunările cercurilor literare de limbă idiș din Cernăuți. După încheierea stagiului, se mută la

București, unde devine în scurt timp una din personalitățile de prim rang ale lumii literare de limbă idiș, colaborând cu diverse publicații, susținând prelegeri pe teme de literatură idiș, dar și lecturi din poezia sa care devine din ce în ce mai cunoscută. Debutază cu poezii în idiș la revista *Kultur* redactată de celebrul fabulist Eliezer Steinberg în 1921, devenind un colaborator foarte apreciat de periodice de literatură idiș și antologii din București, Varșovia, New York. În 1924, baladele lui Manger apar pentru prima dată în noul jurnal literar din Cernăuți, *Šoibn*, editat de Iacob Sternberg, apoi colaborează cu eseuri și poeme la săptămânalul *Czernowitzer Bleter* editat de Șmuel Abe Soifer. În 1929, Ițic Manger înființează la Cernăuți o revistă literară după modelul publicației lui Tudor Arghezi, *Bilete de papagal, Gețeilte verter*. Primul volum de poeme și balade al lui Manger, de inspirație folclorică și influențat de tradiția baladelor, *Štern afn dah*, este publicat la București în 1929.

În 1929, Manger vizitează Polonia percepută în general de intelectualitatea de limbă idiș ca un centru major de cultură idiș și decide să se stabilească la Varșovia unde va rămâne un deceniu, numit de el “cea mai frumoasă decadă”, dar și cea mai productivă, din activitatea sa. Aici colaborează la bogata presă de limbă idiș din Varșovia - mai ales la periodice reputate precum *Literariše bleter* și la *Di folkštaitung* - și susține prelegeri și lecturi publice la Clubul Scriitorilor unde se bucură de apreciere entuziastă. În această perioadă a publicat poezie, balade, două piese, ambele reprezentate în Varșovia, povestiri, articole, eseuri și un roman. Cel de-al doilea volum, *Lamtern in vint (lid un balade)* (1933), apărut la Varșovia, este dedicat mamei sale care murise în 1930. În 1935 și 1936 îi apar, în câte două ediții, volumele *Meghile lider* (1936), care rescrie *megila* de Purim, și *Humes-lider* (1935), care lansează un nou gen literar; ambele volume vor fi republicate împreună în 1980 sub titlul *Medreš Ițik* și vor fi puse pe muzică sub titlul *Megilla lui Ițic Manger*, revistă ce debutează pe Broadway în 1968. Tot la Varșovia a publicat în 1936 un volum de cântece populare din diverse culturi ale lumii, inclusiv din folclorul idiș și din cel românesc, antologia *Felker zingen*. În 1938, piesele sale pornind de la operele lui Avram Goldfaden, *Hoțmah-špil* (publicată în 1947) și *Di kișefmaherin*, au fost jucate pe scena teatrelor evreiești varșoviene. Manger a compus, de asemenea, versuri pentru cabaretul idiș și a scris versuri pentru cântece și dialoguri pentru filme în idiș: *Yidl mitn fidl* (1936) cu Molly Picon și *Der Purim-špiler* (1937), industria filmului idiș aflându-și centrul în Varșovia. Culegerea sa din 1937, *Demerung in špigl*, apărută la Varșovia, reunește balade. Tot în 1937, Manger publică la Varșovia și Viena un ciclu de poezii, *Velvl Zbarjer šraibt briv țin Malkele der šeiner*. Volumul din 1938, *Noente geštaltln*, apărut la Varșovia, e o culegere de eseuri dedicate literaturii idiș care au apărut în revista *Naie folkštaitung*. În ianuarie 1930, Manger este unul dintre cei mai tineri patru scriitori aleși în PEN Clubul idiș, alături de Isroel Rabon, Iosef Papiernikov și Isaac Bashevis-Singer.

După ce, în decembrie 1937, i s-a retras cetățenia română în contextul apariției Legiștii Anti-Evreiești și a radicalizării regimurilor politice, Manger e obligat să părăsească Polonia în 1938 și să se mută la Paris unde îl găsește începutul celui de-al Doilea Război Mondial. Singurul său roman, o autobiografie ficțională în proză, *Di vunderlehe lebns-bașraibung fun Șmuel-Abe Abervo (Dos buh fun gan-eidn)*, este publicat la Varșovia în 1939, după plecarea sa. La Paris, Manger a supraviețuit din prelegeri despre literatura franceză pentru publicul de limbă idiș și din articole publicate în presa idiș.

Pentru că îi lipsesc documentele necesare pentru a rămâne la Paris, după ce Franța e ocupată de germani, în 1942 izbutește să ajungă în Anglia. La Londra, Manger e dezamăgit de declinul vieții intelectuale de limbă idiș și este nostalgic după mediul cultural din Polonia. Cu toate acestea, Manger a continuat să scrie și în 1942 apare volumul său de poezii *Volkns iberndah* dedicat tatălui său, mort într-un lagăr de concentrare în 1942, și lui Note, fratele său mai mic, exprimându-și groaza și furia lui Manger față de distrugerea nazistă. Manger editează la Londra jurnalul de limbă idiș *Eiropa* din care apare un singur număr, în ianuarie 1943. În 1948, Manger publică volumul *Der șnaider-gezeln Note Manger zingt* în amintirea fratelui său care murise în Samarkand. Colaborează în această perioadă cu diverse publicații evreiești și se apropie de un grup de idișiști entuziaști, incluzându-l pe scriitorul și traducătorul Joseph Leftwich. Publică în 1947 *Hoțmah-șpil: A Goldfadn-motiv în drei aktn*. În 1948, Manger reprezintă PEN Club-ul la Varșovia la dezvelirea unui memorial al Revoltei Ghetoului din Varșovia, fapt ce îl impresionează puternic. În 1951, la împlinirea vârstei de 50 de ani, este sărbătorit la Paris, iar la New York i se editează antologia *Lid un balade*, o selecție din poeziile sale care apare într-un volum amplu în 1952. Încă din 1951 se stabilește la New York, continuându-și colaborarea la importante publicații precum *Der tog morgn jurnal* și *Der veker* și susținând prelegeri sale și lecturi de poezie cu mare succes. În 1958, Manger călătorește în Israel și este primit de personalități cu onoruri. În 1961, poemele sale sunt incluse în *Anthology of poetry*, editată de UNESCO, Manger reprezentând literatura idiș. Ca urmare a unui atac cerebral, în 1966 se stabilește în Israel. Ultimul său volum de poezie, *Ștern în ștoib*, apare în 1967. Manger moare la sanatoriul din Gadera la 21 februarie 1969 și are parte de funeralii naționale. În octombrie 1968 se creează Premiul Ițic Manger în Israel.

Legat deopotrivă de cultura idiș, dar și de spațiul românesc, Ițic Manger reprezintă o parte integrantă din cultura românească și necesitatea traducerii lucrărilor sale devine o formă de restituire și reconstituire a unui mediu și unei lumi

*Opera lui Ițic Manger în versiune românească*³³⁹. În România, opera lui Ițic Manger a început să fie cunoscută târziu în volum și doar foarte puțin din acest corpus de texte a fost și tradus în română. Deși primul traducător al lui Manger în presă a fost Enric Furtuna în “Iașul socialist” în 1922, urmat fiind de Liviu Deleanu, Dinu Hervian, Emil Dorian sau Maria Banuș³⁴⁰, vizibilitatea consistentă a prezenței în volum a venit târziu, decenii după debutul său în presa de limbă română. Din proza sa, romanul *Cartea raiului. Neasemuită descriere a vieții lui Șmul Abe Abervo* a fost primul tradus în 1978 și, ulterior, a cunoscut o nouă ediție după 1989, fiind reeditat în 1993 de aceeași editură, Kriterion. Traducătorul, Iosif Andronic, va apărea și ca traducător al volumului de poezie dedicat lui Velvl Zbarjer.

În ceea ce privește poezia lui Manger, doar două plachete de versuri au apărut pe parcursul unui deceniu, astfel o selecție din baladele sale, *Balada evreului care a ajuns de la cenușiu la albastru. Versuri*, în traducerea Ninei Cassian și a lui Israil Bercovici a apărut în 1983, iar în 1992, apare volumul *Velvl Zbarjer scrie scrisori frumoasei Malcale*, ciclu de poeme dedicate personalității legendare a culturii idiș din România, poetul și cântărețul popular Velvl Zbarjer. Acesta din urmă, tradus de Iosif H. Andronic și Paul Drumaru, va oferi o nouă perspectivă asupra poeziei mangeriene, în completare față de primul volum.

În ceea ce privește traducătorii și editorii, Iosif Andronic se identifică cu traducerile din opera lui Manger în română, având în vedere că a tradus romanul *Cartea Raiului*, ulterior placheta dedicată lui Velvl Zbarjer; cu excepția acestor două volume, nu l-am mai întâlnit în zona de traduceri de limbă idiș în afara acestor două publicații. În privința poeziilor, este evident că se dorește un proiect de echipă în care un specialist în idiș lucrează cu un poet care, chiar și necunoscând limba, stilizează rezultatul literal și brut. Așa au funcționat lucrurile în colaborarea dintre Nina Cassian și Israil Bercovici, deși cel de-al doilea era el însuși poet cunoscut de limbă idiș, dar și în cea dintre Iosif H. Andronic și Paul Drumaru.

Lipsa unor traduceri până în 1978 este semnificativă, deși în perioada interbelică, poetul era extrem de popular și de publicat cu traduceri în presa evreiască de limbă română. Deși nepublicat în

³³⁹ Din opera autorului au fost publicate în limba română următoarele volume: Ițic Mangher, *Cartea Raiului. Neasemuită descriere a vieții lui Șmul Abe Abervo*, traducere și note de Iosif Andronic, prefață a de Paul Anghel, București, Kriterion, 1977; Ițic Mangher, *Cartea Raiului. Neasemuită descriere a vieții lui Șmul Abe Abervo*, traducere și note de Iosif Andronic, prefață a de Paul Anghel, București, Kriterion, 1978; Ițic Manger, *Balada evreului care a ajuns de la cenușiu la albastru. Versuri*, în românește de Nina Cassian și Israil Bercovici, prefață a de Nina Cassian, București, Kriterion, 1983; Ițic Manger, *Velvl Zbarjer scrie scrisori frumoasei Malcale*, versiunea românească de Iosif H. Andronic și Paul Drumaru, București, Kriterion, 1992 și Ițic Manger, *Cartea Raiului. Neasemuită descriere a vieții lui Șmul Abe Abervo*, traducere și note de Iosif Andronic, ediția a doua, București, Kriterion, 1993.

³⁴⁰ Conform datelor oferite de editură pe coperta III a volumului lui Ițic Manger, *Balada evreului care a ajuns de la cenușiu la albastru. Versuri*, în românește de Nina Cassian și Israil Bercovici, prefață a de Nina Cassian, București, Kriterion, 1983

volum, poetului i se păstrase o amintire luminoasă, în ciuda faptului că părăsise România pentru mult mai vibrantul centru de cultură idiș reprezentat de Varșovia la sfârșitul anilor 1920. Cu toate acestea, perioada comunistă așteaptă până la sfârșitul anilor 1970 pentru a-l debuta în volum în română la Editura Kriterion. După căderea comunismului și privatizarea editurii Kriterion, ca și orientarea sa preponderent către cultura maghiară și relocarea la Cluj Napoca, Ițic Manger a dispărut din nou de pe piața de carte, ultimul său volum apărând în 1993, la aceeași editură. Lipsa de implicare a altor edituri în traducerea lui Manger și absența sa de pe piață sunt sugestive pentru situația literaturii idiș în România, vizibilitatea lui Manger fiind una temporară, în intervalul 1978 – 1993 și identificabilă cu activitatea de politici culturale comuniste a editurii Kriterion.

Editura Kriterion, destinată promovării literaturilor minorităților din România în original și traducere, îl integrează în seria dedicată literaturii idiș pe Ițic Manger, alături de Iacob Sternberg. Percepuți ca poeți reprezentativi de limbă idiș din România, cei doi, dar mai ales Ițic Manger prezent în lucrările editurii Kriterion cu trei publicații, atât înainte, dar și după 1989, este privilegiat. Ținând cont de includerea sa în antologia UNESCO și aprecierile celor ce îl considerau cel mai important poet de limbă idiș, Manger reușește să reunească atât reprezentativitatea centrului de cultură idiș românesc, relevant pentru selecțiile editurii Kriterion, dar și notorietatea internațională.

Deși a fost un scenarist și dramaturg reputat, scriind cele două texte dramatice *Meghile lider* (1936) și *Humeș-lider* (1935) care vor fi transformate într-un *musicall* cunoscut, *Megilla lui Ițic Manger*, această zonă care ține de lumea teatrului și care s-a bucurat de mare succes în străinătate, este necunoscută publicului românesc. Versiunile sale după piesele clasice goldfadeniene sunt la fel de ignorate (*Hoțmah-șpil* și *Di kișefmaherin*, ambele în 1938), ca și faptul că a scris inclusiv scenarii și texte pentru filme binecunoscute de limbă idiș precum *Yidl mitn fidl* (1936) și *Der Purim-șpiler* (1937). Din multitudinea de volume de poezii și balade, *Ștern afn dah* (1929), *Lamtern în vint (lid un balade)* (1933), *Demerung în șpigl* (1937), *Volkns ibern dah* (1942) și *Ștern în ștoib* (1967), doar cele două plachete cu selecții din balade și ciclul *Velvl Zbarjer șraibt briv Țu Malkele der șeiner* (1937) publicat în formă selectivă au cunoscut versiuni românești. La fel ca și în cazul activității sale dramaturgice, și cea de eseist și istoric literar dedicat culturii idiș au trecut neobservată. În esență, deși considerat poetul reprezentativ de limbă idiș din România, mod în care pătrunde pe piața traducerilor la sfârșitul anilor 1970, Ițic Manger este foarte puțin tradus, iar universul său poetic este redus la o infimă mostră de creativitate prin cele două plachete publicate, rămânând astfel, în memoria publicului, datorită traducerii singurului său roman. Manger prozatorul și poetul rămân în scenă, în vreme ce poetul, dramaturgul și eseistul sunt încă necunoscuți publicului cititor de limbă română.

Receptarea operei lui Ițic Manger în România. Dacă traduceri din opera lui Ițic Manger sunt puține, lipsind părți esențiale din opera acestuia și făcând imposibilă crearea unei imagini echilibrate a activității marelui poet pentru publicul de limbă română, lipsa unui aparat critic de întâmpinare, care să pregătească cititorul și să ofere un context necesar prezentării unei literaturi specifice este și mai gravă.

Practic, volumele lui Manger sunt lipsite de orice prezentare necesară receptării adecvate. Romanul sau, *Cartea Raiului. Neasemuita descriere a vieții lui Șmul Abe Abervo*, cea mai consistentă lucrare tradusă³⁴¹ și care se bucură de popularitate în rândul cititorilor datorită reeditării, apare în ultima sa versiune din 1993 lipsit de orice text de prezentare, cu excepția scurtei prefețe a autorului care, după 1989, poate apărea fără cenzură din cauza referințelor la Holocaust și la regimurile de extremă dreaptă din Europa interbelică. Astfel, autorul vorbește liber despre cartea sa, explicând contextul apariției: “descetățenit din patria mea, România, rupt de mediul evreimii poloneze, atât de drag mie, pendulând, fără pașaport, fără vizele cerute între frontiere – iată postura în care mă înfățișez onoratului public”³⁴² și “în această carte, de-o voioasă deznădejde, în acest râs-plâns se mai află multe din cele mai intime clipe trăite; multe din propria-mi viață, suferință și iubire. Cartea aceasta mi-o dedic mie însumi, ca aducere aminte a însinguratelor zile și nopți de hoinăreală pe străzile și bulevardele Parisului. Momentele vesele ale acestei infinite arderi au fost întâlnirile din nocturnele bistrouri și umbrele trubadurilor francezi, cântăreți ai disperării, care poate că au fost, în țara lor, la fel ca și mine de însingurați”³⁴³. Referirile sale la contextul european, deși voalate, sunt sugestive: “Pe marginea prăpastiei, râsul devine și mai hohotitor”³⁴⁴. Textul său, notat “Paris, ianuarie 1939” sugerează totul, însă nici un alt text critic, prefață sau notă biografică nu vine să completeze golurile de informație, nelămuririle posibile, sursele operei și chiar problemele de traducere. În mod evident, prefața primei ediții apărute în 1978, datată politic, este eliminată și nu există preocuparea de a oferi altceva actualizat și realizând o reparație necesară și o contextualizare.

Se pare că acest fenomen al lipsei de preocupare pentru contextul apariției cărții este specific publicațiilor de după 1989, când doar gestul tipografic contează; la fel, placheta *Velvl Zbarjer scrie scrisori frumoasei Malcale* tipărită de Kriterion în 1992 apare lipsită de un text de întâmpinare, adăugând doar un text pe post de postfață, un fragment preluat din monografia lui Israil Bercovici despre teatrul idiș din România, *O sută de ani de teatru evreiesc în România*, și apărută, la îndemână,

³⁴¹ Acest volum poartă pe pagina de gardă o mențiune importantă, a sursei: “I. Manger, *Di wunderliche Lebensbaszraibung fun Szmul Abe Aberwo (Opowiese)* (1939, Warszawa)”, care confirmă traducerea din originalul idiș, situație care nu poate fi întotdeauna verificată și care lasă uneori semne de întrebare cu privire la sursă sau intermediar.

³⁴² Ițic Manger, *Cartea Raiului. Neasemuita descriere a vieții lui Șmul Abe Abervo*, traducere și note de Iosif Andronic, ediția a doua, București, Kriterion, 1993, p. 5.

³⁴³ Ibid.

³⁴⁴ Ibid.

tot la Kriterion, în 1982. Dedicat profilului lui Velvl Zbarjer, figură istorică, dar și intrată în legenda începuturilor teatrului, dar și ale literaturii idiș la noi, fragmentul extras din Bercovici aduce câteva detalii de atmosferă profilului eroului poemelor, dar nicidecum nu ne ajută să îl cunoaștem mai bine pe Ițic Manger.

Volumul care prezintă într-o oarece măsură profilul lui Ițic Manger, pregătind cititorii pentru apariția traducerii din opera sa este cel tradus de Nina Cassian și de Israil Bercovici, *Balada evreului care a ajuns de la cenușiu la albastru. Versuri*, și apărut tot la Editra Kriterion în 1983, încă în plin regim comunist, însă unul responsabil, chiar dacă politizat, în ceea ce privește aparițiile editoriale.

În primul rând, copertele II și III prezintă date din biografia autorului sub forma unui text nesemnlat, redactat probabil de echipa editorială. Legăturile cu lumea evreiască și formarea în spațiul de cultură idiș nu sunt estompate sau prezentate într-un mod critic, precum în prefața volumului lui I. L. Peretz din 1974; astfel, aflăm că Manger a frecventat “școala tradițională evreiască”, că “își însușește o bogată cultură, citind numeroase lucrări de istorie, literatură clasică și modernă, precum și vechea literatură populară evreiască”, că “în 1921 debutează cu două poezii în limba idiș în revista *Kultur* a lui Eliezer Sternberg³⁴⁵ (...) numele lui Manger devine foarte curând o permanență în revistele de limbă idiș”, dar și că și-a făcut “debutul publicistic, cu un articol în limba română, despre clasicul poeziei revoluționare în limba idiș Moris Rosenfeld (“Moldova socialistă”, 1919)”. Echilibrul între elementul de origine etnică și integrarea acestuia în spațiul românesc este respectat, în conformitate cu proiectul editorial.

Amprenta politică devine însă evidentă prin reliefarea unor elemente ideologice din biografia autorului precum faptul că, la Iași, “frecventând diverse cercuri muncitorești, este remarcat de fruntașul socialist dr. Ghelerter, în casa căruia va avea prilejul să ia cunoștință de problemele arzătoare ale epocii”. Holocaustul și, în general, problema celui de-al Doilea Război Mondial sunt însă abia menționate, atunci când se vorbește despre cum, “cu puțin timp înainte de invazia Poloniei reușește să plece în Franța iar în 1942, după o serie de peripeții, ajunge la Londra” sau cum, “în 1948 (...) participă la festivitatea dezvelirii monumentului închinat celor căzuți în răscoala ghetoului din Varșovia.”

Textul care ar fi putut să contextualizeze mai bine volumul, prefața Ninei Cassian, “Portret în albastru”, este, de fapt, o “notă a traducătorului” liric, metaforică, dar și oarecum tehnică, redactată din perspectiva celui care stilizează textul. Ambii traducători, atât Nina Cassian, cât și Israil Bercovici, fiind poeți cunoscuți de limbă română, respectiv idiș, sunt implicați într-un proces de transpunere de înalt nivel, ignorând aparatul critic al unei astfel de apariții. În ciuda faptului că Israil

³⁴⁵ Eroare de nume, este vorba de Eliezer Steinberg.

Bercovici era, în plus, și istoric literar și secretar literar al Teatrului Evreiesc de Stat, abordarea istoric literară lipsește cu desăvârșire, volumul devenind, din perspectiva rezonanței numelor traducătorilor și a textelor care au însoțit cartea, un exercițiu de traducere de calitate.

Într-adevăr, textul Ninei Cassian prezintă exclusiv probleme ce țin de traductologie și de filiațiile culturale ce leagă poezia lui Ițic Manger de marea poezie a lumii printr-un excurs esiestic comparativ. Ce află cititorul dintr-un astfel de text care vorbește mai mult de dificultățile întâmpinate de Nina Cassian în timpul transpunerilor și despre bucătăria internă a unui astfel de demers executat de un idișist și un poet și filolog reputat? Textul de deschidere a volumului începe astfel: “niciodată nu mi s-a părut mai anevoioasă traducerea unui poet – ca în cazul de față (...) nu mi-au pus atâtea probleme de ‘adaptare’ ca Ițic Manger.”³⁴⁶ Explicația de substanță nu întârzie să apară, purtând cititorul printr-un periplu comparatist: “Impresiile mele (...) îmi sugerează un Manger cu o multitudine de fațete. Filonului poeziei tradiționale evreiești, folclorice și culte, i se suprapun sonurile heiniene – repertoriul romantic cu accente macabre, mistic și ironic, și acel ritm ușor inegal, valsat (atât de greu de redat în românește). La acestea se adaugă atmosfera simbolistă, ecourile unui timp și spațiu românesc (Anton Pann, Minulescu) precum și influențele patosului social revoluționar (Esenin, Maiakovski). Nu se poate omite nici postura de trubadur cu certe repere villonesti, nici originalele sinteze operate pe motivele Vechiului și Noului Testament. (...) din chiar acest *cântec* (combinația lirică a poeziei lui Manger, nota mea) s-au ivit și principalele greutăți în munca mea de traducere pentru că, dacă, așa cum sper că reiese și din poezia mea, sunt o adeptă și o practicantă a varietății, *cântecul*, care la Ițic Manger învăluie totul, este aproape intraductibil (așa cum aproape netransmisibili în altă limbă sunt Eminescu și Puskin)”³⁴⁷

Detalii despre cum funcționează cuplul de traducători în privința transpunerii poemelor mangeriene apar tot în acest text, Nina Cassian recunoscând că “Cel ce mi-a mijlocit accesul la poezia lui a fost, în primul rând, Israil Bercovici, poet el însuși, care, în afara sprijinului exegetic acordat, a efectuat și ‘manopera’ necesară: traducerea literală din idiș precum și transcrierea originalului în caractere latine, precum a-mi putea permite verificarea versificației și a muzicalității. Îi mulțumesc, pe această cale și lui Iosif Andronic care, operând un travaliu similar, mi-a oferit spre completare un bogat material poetic și interpretativ. Astfel, cercetând câteva sute de poezii, am ales câteva zeci cărora am socotit că le pot afla o corespondență convingătoare pentru cititorul român”³⁴⁸.

³⁴⁶ Ițic Manger, *Balada evreului care a ajuns de la cenușiu la albastru. Versuri*, în românește de Nina Cassian și Israil Bercovici, prefață de Nina Cassian, București, Kriterion, 1983, p. 5

³⁴⁷ Ibid, p.5-6.

³⁴⁸ Ibid, p. 5.

Concluzii. Prezent în limba română prin intermediul câtorva volume apărute la editura Kriterion, Ițic Manger este un nume cvasi-necunoscut cititorului român în ceea ce privește poezia sa, din care s-a tradus foarte puțin, ceva mai vizibil însă prin intermediul traducerii romanului său care a beneficiat și de reeditare. Cantonarea traducerilor din opera sa exclusiv în activitatea editurii Kriterion, specializată în promovarea literaturilor minorităților din România, semnalizează un efort evident de apropiere a unei mari valori a poeziei idiș în plan mondial, dar și o ignorare inexplicabilă din partea celorlalte instituții, mai ales după 1989, când, în curând, și editura Kriterion se va reorganiza, eliminându-l astfel pe Manger din lista de autori promovați. Absența traducerilor din Manger din perioada comunistă ar putea fi legată de apartenența sa la spațiul românesc și de exilul sau ales inițial din motive artistice, ulterior permanentizat în contextul legislației antievreiești și al Holocaustului. Lipsa de interes pentru traduceri din poezie și dramaturgie și publicul restrâns al acestor genuri ar putea explica lipsa lui Ițic Manger de pe piața de carte din România post-comunistă.

II. 6. Eliezer Steinbarg

Profilul lui Eliezer Steinbarg (1880– 1932). Eliezer Steinbarg a fost scriitor de limbă idiș și fabulist, dar și pedagog și activist cultural dedicat mișcării idișiste din România. Aduce la cel mai înalt nivel în literatura de limbă idiș genul fabulistic (*moșel / mešolim*, în ebr.) prin originalitate remarcabilă. Foarte apreciat ca poet încă din timpul vieții, deși prezent doar în periodice (primul volum apărându-i postum), Eliezer Steinbarg devine rapid cunoscut și în plan internațional prin intermediul traducerilor în ebraică și în limbi est-europene.

Se naște la Lipcani, în Basarabia într-o familie hasidică de negustori și primește o educație evreiască tradițională, completată de lecții de germană și rusă luate în privat. Educația evreiască tradițională o primește la *hederul* din Lipcani care era modernizat și unde studiază ebraică și aramaică, dar și Vechiul Testament, Ghemara și Midraș, limba și literatura ebraică modernă, aritmetică și rusă. În tinerețe, lucrează ca profesor în regiunea sa și în Volinia și călătorește mult.

Începe să scrie din 1902, iar eseurile și povestirile sale publicate în periodice sunt încă nestrânse în volum. Deja în 1911, semn al formării sale poetice, dar și al celebrității sale, Steinbarg ajunge la Odesa pentru a-l întâlni pe poetul de limbă ebraică H. N. Bialik care îi admiră fabulele și care dorea să le publice în volum; proiectul nu se realizează din cauza izbucnirii Primului Război

Mondial. Dascăl de profesie, Steinbarg a condus un *pro-gymnazium* (școală privată seculară de limbă ebraică) în Lipcani.

La sfârșitul războiului, în 1919, după ce Transilvania, Bucovina și Basarabia au fost alipite României, Steinbarg se mută de la Lipcani la Cernăuți, în capitala Bucovinei, în calitate de activist al Asociației Culturale Evreiești din România. În această calitate aici va edita anuarul Federației din 1921, *Kultur*, va contribui la câteva broșuri pentru promovarea idișului, ca și la cele două cotidiene socialiste de limbă idiș din Cernăuți. Devenind cea mai cunoscută personalitate din Cernovițer Idișer Șulfarein (Asociația Școlilor Evreiești din Cernăuți, fondată în 1919 pentru a valoriza idișul ca un important element al identității evreiești) și din Asociația Culturală Evreiască din România, Steinbarg a avut un rol important în viața culturală a evreilor din România.

La Cernăuți conduce, între altele, și un teatru de limbă idiș pentru copii, ocupație firească având în vedere că, încă din tinerețe, Steinbarg scria povești pentru copii și piese în idiș pentru elevii din școala unde era director, inspirându-se din *purimșpil*-uri și legende populare. Piese include lucrări precum *Avrom avinu* și una din primele încercări de operă în idiș *Ioisef moiher șabes* – ultima este inspirată dintr-o poveste din *Maise-buh* (1602), una din primele culegeri de povești populare în idiș. Steinbarg a adaptat și două piese clasice de I. L. Peretz, *Bai naht afn altn mark* (1907) și *Di goldene keit* (1907). Niciuna din aceste opere nu a fost publicată încă.

Pedagog cu vocație și autor de manuale moderne, prin care încearcă să schimbe modul de educație tradițională din *heder*, Eliezer Steinbarg redactează *Alef-beys* (pentru idiș) și *Alfon* (pentru ebraică), ambele publicate la Cernăuți în 1921 de către Federația Sionistă din România.

Deși publicat în volum pentru prima dată postum abia în 1932, în 1928, cu ocazia celei de-a 20-a aniversări a Conferinței de Limbă Idiș de la Cernăuți, Cernovițer Idișer Șulfarein îi publică volumul *Durh di briln*, o plachetă conținând 12 fabule în ediție limitată de 120 exemplare tipărite pe hârtie japoneză de orez în format mare cu ilustrații de Kolnik. Fabulele incluse devin repede populare, mai ales prin lecturi publice și prin recitări, iar H. N. Bialik le prezintă drept capodopere.

În martie 1928, Eliezer Steinbarg și soția sa s-au mutat în Brazilia, la Rio de Janeiro, unde el primise poziția de director al școlii idiș “Șolem Aleichem”, însă clima greu de suportat, ca și intrigile politice îi determină să revină la Cernăuți în vara lui 1930, după doar doi ani.

În 1932, la doar câteva luni după moartea sa, apare culegerea de fabule *Meșolim*; ilustrată de Arthur Kolnik, volumul conține 150 de fabule și cunoaște numeroase traduceri în română, ebraică și, parțial, în germană, franceză, maghiară, poloneză și engleză. Volumul este rezultatul eforturilor unui grup de prieteni ai lui Eliezer Steinbarg care, la sfârșitul lui 1931, formează un comitet pentru a realiza publicarea cărții *Meșolim*. Selecția textelor a fost realizată de către însuși Steinbarg la o întrunire în ianuarie 1932, însă, din păcate, acesta a murit înainte de realizarea proiectului, la

Spitalul Evreiesc din Cernăuți în 28 martie 1932, după o apendectomie de urgență. S. Bickel citează un raport al poliției care estimează că 10.000 de oameni, o cincime din populația evreiască a orașului, a participat la înmormântarea lui Steinbarg și a ascultat cuvântarea lui Israel Șefler, reprezentând Cernovițer Idișer Șulfarein, și a lui Moişe Altman, în numele scriitorilor de limbă idiș. După moartea sa este publicat și volumul *Maisele* (Cernăuți, 1936).

*Opera lui Eliezer Steinbarg în versiune românească*³⁴⁹. Deși o personalitate canonică în cultura de limbă idiș din spațiul românesc, apărând frecvent cu grupaje de fabule în presa evreiască de limbă română interbelică precum revista *Adam* care îi dedică numere comemorative și spectacole-lectură, traducerile sale în volum au însă o istorie scurtă, circumstanțială, după care își pierde, se pare, din atractivitatea pe care au exercitat-o asupra editorilor. Mai precis, volumele cuprinzând selecții din fabulele sale apar în perioada 1947 și 1961 și beneficiază de un aparat critic și texte de prezentare copioase în care, pe lângă propaganda ideologică a vremii care vedea în profilul și creația lui Steinbarg un pretext pentru ilustrare politică, se pot decela și unele informații și analize necesare receptării publice.

Anul 1947 reprezintă, se poate spune, un “an Eliezer Steinbarg” în spațiul cultural românesc pentru că apar două volume de traduceri în două versiuni diferite, ilustrând importanța profilului marelui poet și a recuperării operei sale, la 15 ani de la moarte.

Astfel apare volumul *Fabule* în traducerea lui Emil Dorian, poet el însuși și care se apropiase mult de literatura idiș în perioada Holocaustului, dedicându-se alcătuirii unui volum antologic de traduceri din cei mai reprezentativi poeți de limbă idiș. Resimțit ca o formă de opoziție față de contextul sângeros și ca o formă de “rezistență prin cultură”, antologia nu a văzut lumina tiparului decât după moartea traducătorului, după 1989, volumul de fabule reprezentând practic singura concretizare a eforturilor sale și fiind publicat imediat după sfârșitul războiului, ca un triumf și o confirmare a vieții. Deoarece în 1947, procesul de naționalizare nu începuse, publicarea volumului este realizată de o editură evreiască privată, Editura Institutului de Cultură Evrească “Yavne”, la o tipografie evreiască privată, Tipografia ‘Slova’ A. Feller, din București. Volumul este prefațat de o “Introducere” nesemnată care oferă un cadru solid lecturii. Trebuie menționată și prezența unui portret al poetului realizat de Artur Kolnik, o formă de continuitate cu ilustrațiile volumului original.

³⁴⁹ Volumele din opera lui Eliezer Steinbarg apărute în traducere românească sunt: Eliezer Steinbarg, *Fabule*, în românește de Emil Dorian, București, Editura Institutului de Cultură Evrească “Yavne”, 1947; Eliezer Steinbarg, *Fabule (Meș olim)*, traducere din idiș de A. Clain, Bacău, 1947; Eliezer Steinbarg, *Fabule*, în românește de Emil Dorian, coperta și portretul de Eugen Taru, București, Editura Tineretului, 1955 și Eliezer Steinbarg, *Fabule*, în românește de Clementina Voinescu, prefață de Șt. Cazimir, București, Editura Pentru Literatură Universală, 1961.

Al doilea volum, *Fabule (Meşolim)*, apare în traducerea lui A. Clain care semnează şi postfaţa volumului, „Însemnări marginale”, despre care însă nu avem informaţii relevante. Cartea apare la Bacău, în provincie, la o editură şi tipografie care nu sunt menţionate şi nu pot fi deocamdată identificate, dar care semnaleză interesul amplu pentru opera lui Eliezer Steinbarg nu doar în centrul vieţii intelectuale reprezentat de Capitală. şi în acest volum, dorinţa de continuitate, cel puțin vizuală, este vizibilă; coperta prelucrează o xilogravură a lui Arthur Kolnik, ilustratorul volumului în original. Publicat, se pare, cu acordul familiei lui Steinbarg, volumul poartă o menţiune discretă: „Traducere autorizată de văduva autorului”.

După instaurarea regimului comunist, Eliezer Steinbarg este, alături de Şalom Alehem, printre autorii privilegiaţi de limbă idiş care sunt traduşi în limba română.

Astfel, în 1955, o reeditare a traducerii realizate de Emil Dorian vede din nou lumina tiparului; volumul *Fabule* este publicat de Editura Tineretului, editură controlată de către autorităţi, într-un tiraj de 6000 de exemplare. Legătura cu perioada anterioară rămâne doar în ceea ce priveşte transpunerea în limba română, pentru că ilustraţiile sunt schimbate, renunţându-se la cele originale ale lui Arthur Kolnik, artist plastic legat în memoria publică de poezia lui Steinbarg, cu un ilustrator precum Eugen Taru şi un portret convenţional.

Ultimul volum din poezia lui Steinbarg, intitulat fără variaţie *Fabule*, apare în 1961 la Editura Pentru Literatură Universală în traducerea Clementinei Voinescu şi cu prefaţa de o ideologizare atroce a lui Şt. Cazimir. Tirajul mai scăzut în raport cu celălalt cunoscut, de doar 2645 de exemplare, poate fi datorat faptului că, spre deosebire de Editura Tineretului, Editura Pentru Literatură Universală era una specializată, de nişă.

După acest moment, nici o altă versiune în limba română nu mai este publicată şi nu apar nici măcar reeditări din opera marelui poet. Posibil ca, după o perioadă fertilă ideologic, interesul pentru profilul şi opera sa să scadă, chiar şi pentru o editură pentru care s-ar fi potrivit excelent, precum editura Kriterion, preocupată de cultura minorităţilor din spaţiul românesc. Nici editura Hasefer nu a făcut demersuri în această direcţie, în momentul de faţă Eliezer Steinbarg fiind un cvasi-necunoscut publicului românesc din pricina accesului dificil la traducerile menţionate.

Receptarea operei lui Eliezer Steinbarg în România. Dacă, în multe cazuri precum Iţic Manger sau Şalom Aş, volumele traduse apar cu simpla funcţionalitate a accesului direct la text, lipsite fiind de contextualizări şi puneri în temă necesare pentru public, volumele apărute din opera lui Eliezer Steinbarg reprezintă un caz fericit, chiar dacă, având în vedere epoca publicării, sunt sufocate uneori cu manipulări textuale şi ideologice şi un limbaj de lemn greu de suportat.

Volumul apărut în 1947 în traducerea lui Emil Dorian, *Fabule*, la Editura Institutului de Cultură Evrească “Yavne”, se deschide cu un text nesemnat, „Introducere”, redactat probabil de editură și oferind o contextualizare solidă lectorilor. În viziunea autorilor, fabula reprezintă o formă de critică socială necesară în orice societate: “unii îi consideră (pe fabuliști, nota mea) ca pe niște veritabili polemisti ai epocilor respective, polemisti a căror vervă satirică nu se putea desfășura liber și direct împotriva tiranilor, stăpânitori de popoare și atunci ei imaginau mârșavii și lașități pe seama animalelor. Fabuliștii ar fi deci primii pamfletari ai lumii, iar fabulele nu reprezintă numai istorioare mai mult sau mai puțin hazlii scrise pentru bucuria copiilor, ci o atitudine etică hotărâtă, ascunsă sub o formă iscusită”³⁵⁰. Cu toate acestea, interpretarea este echilibrată de abordarea istorică a genului, precizându-se că, de fapt, nu critica socială a fost la originea apariției fabulei pentru că “o asemenea concepție ar putea fi până la un punct, justă, dar fabula are o origine mult mai veche și pare a fi corespuns unei necesități primare populare. Ea aparține folklorului și a răsărit ca un produs spontan al imaginației”³⁵¹.

După această perspectivă echilibrată, care nu permite o intruziune a politicului și o suprareprezentare a acestuia în literatură, lucru frecvent un deceniu mai târziu, se ajunge și la analiza locului acestui model literar în literatura idiș, autorii considerând că, în cultura evreiască, “fabula era ca și inexistentă. Explicația acestui fapt e în legătură cu creșterea marilor orașe și aglomerarea Evreilor în ele, după ce trăiseră în târgușoare, unde ar fi avut un contact mai intim cu natura”³⁵², considerată a fi sursă de inspirație pentru genul fabulistic populat de animale, plante și obiecte. Astfel, apariția genului fabulistic se datorează sincronizării cu marile culturi europene, deschiderii și modernizării culturii evreiești și influențelor din jur: “Genul acesta literar apare mai târziu odată cu înflorirea generală a literaturii idiș, odată cu intrarea limbii idiș pe orbita limbilor și culturilor europene.”³⁵³

Ajungând, în cele din urmă, la poziția lui Eliezer Steinbarg în cultura de limbă idiș, în primul rând poetului i se recunoaște meritul de a fi creat acest gen în limba idiș și de a-l fi adus în centrul literaturii idiș pentru că Steinbarg “a turnat tipare noi, a creat o adevărată concepție a fabulisticii, învățând-o de la simplismul minor, circumscris, al lumii esopiene la nivelul unei mari complexități de artă”³⁵⁴, meritele sale fiind incontestabile. Misiunea de condamnare publică a unor realități considerate nedrepte revine în discuție, rolul fabulistului fiind de a realiza o adevărată critică socială prin arta sa: “Steinbarg, spre deosebire de toți fabuliștii, se implanta în realitățile vieții sociale

³⁵⁰ “Introducere” în Eliezer Steinbarg, *Fabule*, în românește de Emil Dorian, București, Editura Institutului de Cultură Evrească “Yavne”, 1947, p. 8.

³⁵¹ Ibid.

³⁵² Ibid, p. 13

³⁵³ Ibid.

³⁵⁴ Ibid, p. 14.

contemporane, ideile lui sunt ideile timpului, pe care-l trăiește. În tendințele lui răzvrătitoare, el nu mai apare ca un bonom cu mica pedeapsa ce trebuie acordată individului pentru așa numitele slăbiciuni legate fatal de o mână de țărână, ci se ridică la expresia înaltă a tuturor demascărilor, incrustând concluzii, care se situează adânc și necruțător în condițiile adevărilor actualității³⁵⁵. Cu toate acestea, chiar și perspectiva ideologică este integrată în mod echilibrat, detașat, recunoscând misiunea socială generală, neatașată unei grupări sau direcții politice anume: “Steinbarg combate nu pe om, ci societatea cu falsele ei întocmiri, ceea ce-l duce adesea la sarcasm, fără însă să-și șubrezească echilibrul de umor, fantezie și bunătate. Potențialul lui creativ se revarsă adesea în prezentarea numeroaselor probleme de psihologie a masselor, realizate uneori cu ură și misantropie. Dar ele sunt rotunjite cu un inegalat rafinament estetic prin lirismul lui, prin dragostea imensă față de oameni, trăsătură, care în contact cu lumea copiilor, l-a îndreptat către adevărata pedagogie”³⁵⁶. Perspectiva analitică, echilibrată, se păstrează până la sfârșitul demersului critic, afirmându-se că poezia lui Steinbarg este o “satiră socială, reprezentând o vastă orchestrație a durerii omenești, de luptă împotriva întocmirilor sociale, de înțelepciune didactică și înaltă filozofie”³⁵⁷.

Un exercițiu interesant este compararea celor două texte care însoțesc volumele ce apar în același an, respectiv volumul de *Fabule* tradus de Emil Dorian cu cel în versiunea lui A. Clain, *Fabule (Meşolim)*, apărut la Bacău. Textul care însoțește selecția de fabule, „Însemnări marginale”, semnat de traducător și postfațând volumul, ne prezintă un discurs mult mai atașat de contextul literaturii idiș, dar și conectat la viitoarele schimbări politice. Astfel, A. Clain își concentrează analiza pe profilul și opera lui Eliezer Steinbarg și mai puțin pe istoricul genului literar sau pe locul acestuia în cultura lumii.

Rolul educației iudaice și al relației strânse cu cultura evreiască este accentuat în text, în oarecare contradicție ideologică față de modul în care doctrinele de stânga ignorau afiliieri național-religioase, axate fiind pe conflictele sociale: „a crescut în mediul tradițional al târgușorului evreesc din secolul trecut absorbind, prin cele mai fragede capilare ale rădăcinilor copilăriei, seva talmudică precum și toate scrierile literaturilor ebraică, idiș și rusă ale timpului său”³⁵⁸. Mai mult decât atât, poezia sa nu poate fi înțeleasă decât în contextul culturii evreiești și a rădăcinilor sale iudaice, Eliezer Steinbarg „nu va putea fi niciodată înțeles și cuprins în întregime, dacă va fi privit izolat, fără o proiectare a lui pe ecranul de piatră al mileniilor de cultură evrească”³⁵⁹.

³⁵⁵ Ibid, p. 18.

³⁵⁶ Ibid.

³⁵⁷ Ibid, p. 20.

³⁵⁸ „Însemnări marginale” în Eliezer Steinbarg, *Fabule (Meşolim)*, traducere din idiș de A. Clain, Bacău, 1947, p. 153.

³⁵⁹ Ibid, p. 155.

Limbajul de lemn al propagandei comuniste și angrenajul ideologic și conceptual interpretativ se prefigurează deja atunci când A. Clain afirmă că „fabula lui Steinbarg a luat un caracter net de corectiv social, făcându-se port-stindardul ideilor progresiste”³⁶⁰ deoarece poetul „nu poate suferi toropeala burgheză, retrogradă, anchilozată în nobila podagră a îndestulării și contrarie spiritualității”³⁶¹. Volumul, practic, aduce, „în locul platitudinilor burgheze, cu învățătura în general banală, fadă și nepractică, constatări trase din vârtoarea epocii noastre de mari frământări, precum și etica noului imperativ social. Și totul fără patos sau retorism”³⁶². Depășirea echilibrului detectabil la exemplul paralel este flagrantă și simptomatică.

Însa meritele artistice ale poetului sunt unanim recunoscute, chiar dacă perspectiva este specifică, făcând referințe consistente la o cultură și literatură idiș care, la acel moment, se afla în situația fericită de a face parte din viața intelectuală cotidiană și care intra în sistemul uzual de referințe culturale. Astfel, „creația poetului Șteinbarg e o operă cu adevărat revoluționară. Aici nu mai e vorba de o prelucrare a materialului, ci de o redescoperire a genului”³⁶³. Plasarea contribuției lui Steinbarg în contextul clasicilor literaturii idiș este remarcabilă: „Eliezer Steinbarg e o sinteză fericită din I. L. Pereț, Mendele Moier Sforim și Șolem Aleihem. El are din Pereț anvergura vulturească a rotirilor peste lume, din Mendele mușcătura neveninoasă a satirei, iar cu Șolem Aleihem are comun cursivitatea scrisului și modestia. Cu aceste caracteristici, Eliezer Steinbarg, înfrățit cu idealurile cele mai generoase ale omenirii suferinde și luptătoare, intră în nemurire, trecând pe sub arcadă, din neguri isgonite, a ‚Curcubeului’, cu care își încheie volumul de fabule, curcubeu ce capătă cu adevărat valoarea de simbol a sfârșitului de potop.”³⁶⁴ Referirea voalată și metaforică la Holocaust din finalul citatului este rară și, tocmai de aceea, notabilă.

Având posibile puncte de contact cu textul care însoțește volumul tradus de Emil Dorian în 1947, „Cuvântul înainte” nesemnlat care însoțește volumul apărut în 1955 este unul însă pronunțat ideologic. Retipărirea din 1955 a volumului din 1947 poate să fi preluat și prefața, însă într-o versiune adaptată schimbărilor politice survenite între timp și care nu își lăsaseră amprenta pe primul text.

Deși problemele abordate sunt, în principiu, aceleași, respectiv fabula ca gen literar, locul fabulei în cultura evreiască și, în cele din urmă, viața și opera lui Eliezer Steinbarg, ideile sunt impregnate în diverse moduri cu perspectiva contradicțiilor sociale și cu limbajul specific epocii. Astfel, vorbind despre aspectele teoretice ale genului fabulistic, aflăm nu doar că “fabula a fost

³⁶⁰ Ibid.

³⁶¹ Ibid, p. 156.

³⁶² Ibid, p. 155.

³⁶³ Ibid, p. 151.

³⁶⁴ Ibid, p. 156.

decretată multa vreme de critica oficială a epocilor trecute drept un gen literar minor”, dar și că „desconsiderarea acestui gen se datorește în primul rând faptului că fabula (...) a fost totdeauna un gen satiric preferat pentru a exprima critica poporului asupra împotriva condițiilor politice și sociale existente. Bineînțeles că păturile stăpânitoare din epocile trecute aveau tot interesul să discrediteze în ochii opiniei publice un gen literar atât de ‘cuvios’”³⁶⁵ în această grilă de lectură, condeiul devine sabie și literatura luptă de clasă pentru că fabuliștii „au fost niște luptători a căror gândire nu se putea exprima liber și direct împotriva exploatării și atunci imaginau povestiri (...) pe care le răspândeau în masa celor nemulțumiți.(...) o atitudine morală și socială hotărâtă ascunsă sub o formă iscusită, fabuliștii au fost întotdeauna în primele rânduri ale celor care s-au ridicat împotriva apăsării poporului”³⁶⁶, interpretare atât de îndepărtată de perspectiva echilibrată, cultural comparativă și ancorată în folclor ca sursă primară din prima prefată a traducerii lui Emil Dorian.

Simpla analiză a integrării genului fabulistic în cultura evreiască ajunge un pretext pentru o altă trimitere consistentă la politic, pentru că „în literatura poporului evreu, după o înflorire scurtă în veacul al XII-lea și al XIII-lea, fabula a fost multă vreme aproape absentă, poate din pricina saturației fabuliste a vechilor cărți religioase evreiești și, desigur, datorită grelelor condiții social-politice în care poporul evreu își ducea existența în țările dominate de asuprirea economică și națională. Spre sfârșitul secolului trecut însă și mai ales în ultimele decenii, ivirea unui masiv proletariat evreiesc a creat condițiile favorabile pentru cultivarea fabulei, în care își putea găsi drum revolta și critica socială.”³⁶⁷ în mod evident, apariția fabulei a fost socialmente determinată de apariția proletariatului, iar “grelele condiții social-politice în care poporul evreu își ducea existența” puteau fi întâlnite doar în țările “dominate de asuprirea economică și socială.” Astfel de manipulări ale unui text inițial de popularizare într-unul de propagandă social-politică sunt frecvente.

Concentrându-se, în cele din urmă, asupra profilului și operei lui Eliezer Steinbarg, textul îl plasează în descendența clasicilor literaturii idiș, pentru că “alături de clasicii literaturii idiș, Mendele Moier Sforim, Șulem Aleihem, I. L. Peretz, poate sta cu cinste și Eliezer Steinbarg”³⁶⁸ Referințele la cultura idiș se termină aici, discursul politizant găsind motive de inserare în special în analiza fabulisticii poetului, acolo unde “trădătorii clasei muncitoare” și “ipocrizia burgheziei” sunt condamnate de fabulele “progresiste”: “Steinbarg nu combate numai micile slăbiciuni ale omului. El merge până în adâncul realităților vieții sociale; ideile lui sunt ideile timpului în care trăiește, sunt idei de luptă, ridicate până la expresia viguroasă a tuturor demascărilor și care urmăresc crearea unei

³⁶⁵ „Cuvânt înainte” în Eliezer Steinbarg, *Fabule*, în românește de Emil Dorian, coperta și portretul de Eugen Taru, București, Editura Tineretului, 1955, p. 5

³⁶⁶ Ibid, p. 6.

³⁶⁷ Ibid.

³⁶⁸ Ibid, p. 6-7.

lumi drepte și a unui om nou. În fabulele lui se găsesc oglindite, rând pe rând, curajul adevăratei conștiințe, spiritul de jertfă al muncitorului, avântul luptei lui, când țintește dărâmarea întocmirilor sociale vechi, sarcasmul necruțător față de trădătorii clasei muncitoare și față de ipocrizia burgheziei. În felul acesta, atitudinea lui filozofico-etică, adică conținutul de gândire al fabulelor lui, are un caracter profund progresist³⁶⁹.

Punctul culminant al manipulării textului este atins atunci când, prezentând importanța activității lui Eliezer Steinbarg, se prezintă momentul morții sale astfel: “În noaptea din ajunul înmormântării, tinerii muncitori care stăteau de veghe la căpătâiul poetului au citit în loc de rugăciuni, toate fabulele lui. Cincisprezece mii de oameni l-au însoțit pe ultimul său drum, iar la groapă s-a citit ultima lui fabulă: “Curcubeul”, în care Eliezer Steinbarg își exprima încrederea în viitorul luminos al clasei muncitoare”³⁷⁰. Fiind atât de ușor de adaptat discursului politic și propagandistic, nu e de mirare că poeziile lui Steinbarg au avut atâtea reeditări în mai puțin de un deceniu și jumătate. Concluzia îl scoate pe autor din literatura idiș și chiar și din cea universală în care ceilalți autori de texte critice îl încadraseră, inventând o nouă categorie, cea de “literatură progresistă” în care poetul, din fericire, se încadrează perfect: “Opera lui are semnificația vie a unei baricade de luptă pentru progres și pace. (...) Literatura progresistă îl încorporează printre marii plăsmuitori de frumuseți artistice și etice, prețuindu-l așa cum merită un veritabil cântăreț al vieții, un dascăl generos și un soldat în slujba adevărului și dreptății”³⁷¹.

Însă exemplul cel mai atroce de politizare și manipulare a operei marelui fabulist este reprezentat de “Cuvântul înainte” extrem de elaborat teoretic, atât din punct de vedere politic, cât și literar, redactat de Ștefan Cazimir pentru prefața ediției din 1961 în traducerea Clementinei Voinescu. Acest crescendo al intensității cu care fibra literară a fost forțată să înglobeze cât de multă suprainterpretare politică posibil se termină aici, acesta fiind ultimul volum apărut în traducere românească. Apărut la o editură dedicată literaturii universale, deci de nișă și mai puțin populară ca Editura Tineretului, spre exemplu, în care apăruse ediția anterioară, volumul este urmat de relativa relaxare ideologică de la mijlocul anilor 1960 care nu mai impune astfel de manipulări flagrante, așa că poetul și opera sa, după o falsă supralicitare a gloriei poetice din motive exclusiv politice și contextuale, ajung pe o linie moartă a inutilității de propagandă. Suprinzător însă, nici epoca restituirilor și reevaluărilor de după 1989 nu a luminat cu nimic penumbra în care a ajuns marele poet.

³⁶⁹ Ibid, p. 7.

³⁷⁰ Ibid, p. 8.

³⁷¹ Ibid.

Exemplu de manual despre cum se redactează astfel de texte cadru în care să fie impusă o anume politizare a interpretării, textul lui Stefan Cazimir îl transformă, practic, pe Steinbarg într-un militant angrenat în “lupta de clasă” cu ajutorul armelor sale artistice, acestea nefiind mai puțin eficiente în contextul definit de “asupritori” și “tabere potrivnice”.

Profilul și relația cu spațiul de cultură idiș din opera lui Steinbarg sunt secundare în text și intră în discuția abia spre sfârșitul prezentării, pe scurt; astfel, poetul este, totuși, “un clasic al literaturii idiș”³⁷², legat de originile sale: “cea mai mare parte a vieții Eliezer Steinbarg și-a petrecut-o în ținutul său de baștină, în mijlocul oamenilor simpli și oropsiți, exploatați cu cruzime de regimul burghezo-moșieresc. Existența umilă a evreilor săraci, ogindindu-se în fabulele sale, evocă paginile înrudite ale operei lui Șalom Alehem”³⁷³. Desigur, lumea evreiască este prezentă doar prin aspectele sale sociale, “existența umilă a evreilor săraci” “exploatați cu cruzime de regimul burghezo-moșieresc” fiind însă elementele de fond în această succintă contextualizare. Inclusiv momentul morții lui Steinbarg este considerat un pretext de manifestare ideologică pentru că “la cimitir, înaintea mormântului deschis au răsunat tulburător versurile fabulei ‘Curcubeul’, ultima scrisă de poet încheindu-se cu expresia încrederii sale statornice, întărită de victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie, într-un viitor luminos al oamenilor muncii de pretutindeni”³⁷⁴. Testamentul său literar, prezentat prin ultimul poem, devine, astfel, un manifest politic de încredere în schimbările din spațiul sovietic, în special în contextul în care poetul moare la puțin timp după experiența sa în America de Sud unde alesese să emigreze în 1930, desigur, în contextul “încrederii sale statornice” în Revoluția ce avusese loc și în “viitorul luminos” oferit deja de aceasta.

Partea cea mai consistentă a textului introductiv este reprezentată, însă, de analiza fabulelor și a corespondentului lor politic, zonă în care criticul literar dovedește multă imaginație de a combina ideologic elemente disparate și de a trage concluzii convenabile.

Domeniul poetului nu este lumea animală și critica socială efectivă prin intermediul genului fabulistic, ci, mult mai grav și direct, “fenomenul împărțirii societății în tabere potrivnice, în asupriți și asupritori, cu numeroasele lui implicații, a solicitat în chip precumpănitor atenția lui Eliezer Steinbarg, martor al ascuțirii extreme de contradicții pe care o produce imperialismul”³⁷⁵. La această idee se revine în repetate rânduri, până la obsesie: “multe fabule ale lui Steinbarg pun în evidență – separat sau concomitent – starea, felul de viață, moravurile, concepțiile și atitudinile celor care exploatează pe de o parte, ale celor asupriți și exploatați pe de altă parte; diferențele sunt tranșante,

³⁷² “Cuvânt înainte” în Eliezer Steinbarg, *Fabule*, în românește de Clementina Voinescu, prefață de Șt. Cazimir, București, Editura Pentru Literatură Universală, 1961, p. 19

³⁷³ Ibid.

³⁷⁴ Ibid, p. 20.

³⁷⁵ Ibid, p. 6-7.

prăpastia de netrecut.”³⁷⁶ Și, în final, pentru a fixa ideea din nou, afirmă că “ostilitatea față de asupra și exploatare, spiritul combativ care animă creația sa demonstrează cu prisosință că Eliezer Steinbarg s-a situat deschis de partea maselor largi ale poporului, că a înțeles, a împărtășit și a slujit cele mai nobile năzuințe contemporane”³⁷⁷.

Pentru a ilustra și mai bine acest tablou determinist, se trece la critica aspectelor condamnabile din fiecare “tabără”, de exemplu “modul de a gândi și de a acționa al exploatatorilor de totdeauna și de pretutindeni”³⁷⁸, “spiritul filistin, utilitarist, opacitatea burgheză în fața lucrurilor care nu aduc profit”³⁷⁹, “alte defecte morale, ca lăudăroșenia, îngâmfarea, ingratitudea sunt de asemenea surprinse de fabulist în determinarea lor socială”³⁸⁰, “un viciu fundamental al exploatatorilor, supus oprobriului de către fabulist îl constituie sterilitatea, parazitismul, disprețul față de muncă”³⁸¹ și, în cele din urmă, “îndeletnicirea practică cu mândrie și înlesnire de către asupritori (...) vărsarea de sânge”³⁸² pentru că “istoria asupritorilor se reduce la un lung șir de violențe, de jafuri și de cruzimi”³⁸³. Într-un tablou zugrăvit în alb și negru, fabulele se pare că prezintă în termeni luminoși lumea “exploataților”, astfel că “la antipod, Eliezer Steinbarg zugrăvește cu înțelegere, cu compasiune, cu admirație soarta truditelor umili, cei care – suferind exploatarea, mizeria și silnicia – rămân producătorii tuturor bunurilor, sprijinitorii întregului edificiu social. Demn de subliniat în chip deosebit este faptul că, vorbind despre soarta muncitorilor, Steinbarg renunță adeseori la procedeul transfigurării alegorice; el simte fără îndoială nevoia să spună lucrurilor pe nume, limpede și răspicat.”³⁸⁴ De aceea, “toată forța de compasiune a scriitorului pentru cei care îndură exploatarea și suferința”³⁸⁵ este evidentă deoarece tablourile împart lumea în buni și răi într-un mod rudimentar și îndesat direct pe gâtul cititorilor pentru că “ea muncește fără preget și se zbate în mizerie, în vreme ce exploatatorii huzuresc și se îmbuibă”³⁸⁶.

Dar, în perspectiva lui Ștefan Cazimir, poetul nu se oprește doar la prezentarea “lunii sfâșiate de antegonisme” ci oferă soluții drastice în iambi și rime: “pe treapta imediat următoare a edificului său artistic, Eliezer Steinbarg cugetă asupra atitudinii ce trebuie adoptată, asupra căilor de remediere a răului social. O primă sarcină pe care și-o asumă este aceea de a demasca și combate teoriile conformiste, care propagă inerția, stagnarea, pasivitatea. Numeroase sunt fabulele ce aduc pe

³⁷⁶ Ibid, p. 7.

³⁷⁷ Ibid, p. 19

³⁷⁸ Ibid, p. 7

³⁷⁹ Ibid.

³⁸⁰ Ibid, p. 8

³⁸¹ Ibid.

³⁸² Ibid.

³⁸³ Ibid, p. 9.

³⁸⁴ Ibid.

³⁸⁵ Ibid.

³⁸⁶ Ibid.

scenă, spre a-i sili să se autodemaște, pe propovăduitorii unor asemenea teorii, recrutați, înseosebi, din rândul celor care asupresc”³⁸⁷. Aceste direcții de gândire trebuie eliminate și poetul se dedică acestei sarcini prin poemele sale: “o atenție specială acordă fabulistul tendințelor conciliatoriste, al căror caracter utopic și dăunător îl dezvăluie cu insistență”³⁸⁸, ba chiar condamnă pe cei ce nu acționează conform opiniilor sale: “disprețul suprem al fabulistului este rezervat acelor care protestează în vorbe împotriva rânduinelor nedrepte, dar nu întreprind nimic pentru a le pune capăt”³⁸⁹, iar fabulele sale reprezintă, nici mai mult, nici mai puțin, decât “îndemnul deschis la luptă”³⁹⁰.

În afara acestor demonstrații teoretic ideologice, două mențiuni relevante pentru apartenența poetului la lumea și cultura evreiască sunt necesare. Întâi, ideea textului că, în esență, “comunitatea de origine națională sau cea de religie nu poate anula antagonismele de clasă”³⁹¹ reprezintă o dezertare gravă de la ceea ce activitatea lui Eliezer Steinbarg a însemnat pentru cultura evreiască și pentru literatura idiș; un alt exemplu de pervetire a textului poetic apare și în privința referințelor literare utilizate: dacă Șalom Alehem este menționat în treacăt, în momentul tardiv al contextualizării biografice, referința la autorul canonic al epocii, Gorki, își face loc cu mai mult aplomb în textul de prezentare a volumului³⁹².

În concluzie, “efortul fabulistului de a răspunde în mod cât mai eficient imperativelor epocii sale (...) potențării expresive, în spiritul unei complete și viguroase demascări”, “o combativitate fermă, ascuțită de ezitări și ostilă compromisului”, “lauda solidarității active, a spiritului de abnegație și dăruire neprecupețită în folosul obștei”, “condamnând totodată atitudinea opusă – de izolare, de abstragere și dezertare”³⁹³ îl transformă pe poet într-un adevărat militant pentru care opera poetică este doar un mijloc de luptă politică și la ideea că fabulele lui Steinbarg au sarcina “de a milita pentru progresul social”³⁹⁴.

Concluzii. Analizarea *in extenso* a acestor texte de prezentare a volumelor, deși probabil redundantă și detaliată, reprezintă un demers necesar de analiză a unui studiu de caz sugestiv de manipulare a discursului literar în scopuri ideologice și propagandistice. Beneficiară a unor reeditări într-un interval relativ scurt, atrăgând notorietate temporară și atenția criticilor, opera lui Eliezer Steinbarg în limba română este supusă deciziilor dictate de valoarea sa în planul luptei politice.

³⁸⁷ Ibid, p. 10

³⁸⁸ Ibid, p. 11

³⁸⁹ Ibid, p. 12

³⁹⁰ Ibid, p.13

³⁹¹ Ibid, p. 11.

³⁹² Ibid, p. 14

³⁹³ Ibid.

³⁹⁴ Ibid, p. 18-19

Devenită invizibilă după 1961, anul ultimei reeditări, astăzi opera poetului este greu accesibilă și pervertită de interpretările altfel solid argumentate din perioada comunistă. În opoziție cu textul prim din perioada de tranziție inclus în volumul tradus de Emil Dorian și care se ocupă echilibrat de genul literar, dar și de biografia și opera scriitorului în contextul culturii evreiești, edițiile ulterioare privilegiază discursul politic în defavoarea analizei operei și ignoră aproape cu desăvârșire poetul și cultura din care acesta provine și pe care o slujise ca pedagog timp de decenii.

II. 7. Isaac Bashevis-Singer

*Opera lui Isaac Bashevis-Singer în versiune românească*³⁹⁵. Isaac Bashevis-Singer a început să fie tradus în limba română abia după 1989, devenind, în câțiva ani, cel mai cunoscut autor de limbă idiș în România și, în același timp, unul dintre cei mai vizibili autori din literatura universală, cu douăsprezece titluri traduse în paisprezece ani (unele cărți având chiar și două ediții în această perioadă). Practic, editurile s-au concentrat pe opera lui Bashevis-Singer în principal din motive de marketing și din confirmarea vânzărilor pe care un laureat al Premiului Nobel le poate aduce.

Prima carte apare încă din 1990, fiind de fapt pregătită din anul anterior, semn că cenzura comunistă fusese de acord în sfârșit cu includerea autorului în planul editorial. Volumul apare la Cartea Românească, o editură respectabilă a perioadei, în traducerea lui Anton Celaru care, în curând, se va confunda cu activitatea de traducere a Laureatului Premiului Nobel, dar și cu literatura idiș în traducere românească după Revoluția din 1989. Volumul *Ghimpl-netotul și alte povestiri* conține o selecție din povestirile autorului pentru a oferi o imagine cât mai variată a operei sale, încă necunoscute publicului românesc, dar și o prefață consistentă semnată de traducător.

Următorul volum, *Scamatorul din Lublin. Roman. Cabalistul de pe East-Broadway și alte povestiri*, apare abia în 1995 la o editură obscură precum Casa Școalelor, în traducerea aceluiași Anton Celaru, conținând un roman și o selecție de povestiri.

³⁹⁵ Isaac Bashevis-Singer, *Ghimpl-netotul și alte povestiri*, traducere de Anton Celaru, București, Cartea Românească, 1990; Isaac Bashevis-Singer, *Scamatorul din Lublin. Roman. Cabalistul de pe East-Broadway și alte povestiri*, traducere din idiș de Anton Celaru, București, Casa Școalelor, București, 1995; Isaac Bashevis-Singer, *Robul*, traducere din idiș, note, prefață și glosar de Anton Celaru, Hasefer, 1997 (ediția a doua în 2002); Isaac Bashevis-Singer, *Familia Moskat*, traducere din idiș și note de Anton Celaru, 2 volume, Hasefer, 2000 (ediția a doua în 2002); Isaac Bashevis-Singer, *Moartea lui Matusalem și alte povestiri ciudate*, traducere și note de Anton Celaru, Hasefer, 2001; Isaac Bashevis-Singer, *Dușmance. O poveste de iubire*, traducere și note de Anton Celaru, Hasefer, 2002; Isaac Bashevis-Singer, *Rătăciți*, traducere și note de Anton Celaru, Hasefer, 2003; Isaac Bashevis-Singer, *Șoșă*, traducere și note de Anton Celaru, Hasefer, 2004; Isaac Bashevis-Singer, *Conacul*, traducere și note de Anton Celaru, Hasefer, 2005; Isaac Bashevis-Singer, *Urmașii*, traducere de Anton Celaru, Hasefer, 2006; Isaac Bashevis-Singer, *Pierdut în America*, traducere și note de Anton Celaru, Hasefer, 2007 și Isaac Bashevis-Singer, *Judecătorul de pe strada Krohmalna. Istorisiri*, traducere și note de Anton Celaru, Hasefer, 2008.

Din 1997, editura Hasefer preia seria traducerilor din opera lui Isaac Bashevis-Singer, autorul fiind publicat doar aici din acest moment și doar în traducerea lui Anton Celaru. Astfel, în 1997, apare romanul *Robul*, cu prefață și glosar semnate de traducător; succesul cărții fiind unul remarcabil, este semnalată o a doua ediție în 2002. În 2000 apare romanul frescă *Familia Moskat*, în două volume, cu notele aceluiași Anton Celaru care semnează, ca de obicei, traducerea. Monumentala reconstrucție a lumii evreiești poloneze din prima jumătate a secolului XX este publicată cu mare succes și într-o a doua ediție care apare în 2002 și care este deja epuizată. În 2001, volumul de povestiri *Moartea lui Matusalem și alte povestiri ciudate* apare însoțit de notele traducătorului, însă lipsind, ca de obicei, alte texte însoțitoare care să contextualizeze mai bine autorul și lucrarea tradusă. Romanul *Dușmance. O poveste de iubire*, o altă carte de mare succes a lui Isaac Bashevis-Singer, apare în 2002, tradusă și îngrijită de Anton Celaru, ulterior dramatizată și reprezentată pe scena Teatrului Evreiesc de Stat. Deja o tradiție editorială a editurii Hasefer, cărțile lui Isaac Bashevis-Singer apar cu precizie anuală în versiunea lui Anton Celaru până în 2008; în 2003 apare romanul *Rătăciți*, iar în 2004 romanul *Șoșa*. În 2005 apare romanul *Conacul*, urmat în 2006 de *Urmașii*. Ultimele două volume, *Pierdut în America* și *Judecătorul de pe strada Krohmalna. Istorisiri*, apar în 2007, respectiv 2008, în traducerea și îngrijirea lui Anton Celaru.

O astfel de campanie editorială susținută din partea editurii Hasefer a reușit să acopere principalele titluri din opera lui Isaac Bashevis-Singer și, alături de primele volume apărute la alte edituri, să contureze o imagine complexă a operei marelui scriitor. Chiar dacă nu a fost încă tradusă, *Teibale și demonul ei* este deja dramatizată și se joacă în idiș cu subtitrare la Teatrul Evreiesc de Stat, ca și *Yentl*, spectacol care a obținut deja premiul UNITER în 2014.

Receptarea operei lui Isaac Bashevis-Singer în România. Cu excepția câtorva volume care au beneficiat de o prezentare corespunzătoare, editurile s-au mulțumit să-l prezinte pe Isaac Bashevis-Singer ca “Laureat al Premiului Nobel” și să nu sprijine textul literar cu nici o altă suplimentare de informații sau interpretare. Strategie de *marketing* care să atragă cititorii cu o reclamă atât de facilă sau pur și simplu comoditatea unui gest tipografic pur, cărțile apar pe piață și se bucură de succes, însă imaginea autorului este posibil să aibă de suferit sau, în cel mai bun caz, să rămână în umbra operei sale cunoscute superficial.

Primul volum, apărut în 1990, dar pregătit încă de dinainte de Revoluția din 1989 din ceea ce reiese din caseta redacțională, este pregătit după metoda clasică a traducerii, însoțite de “Cuvânt înainte” privind autorul și opera. *Ghimpl-netotul și alte povestiri* apare în 1990 la Cartea Românească în traducerea lui Anton Celaru care semnează glosarul, notele și textul care deschide volumul. Este, poate, singura dată când scriitorul este prezentat ceva mai consistent, “Cuvântul

înainte” ocupându-se de prezentarea profilului și operei lui Isaac Bashevis-Singer la primul contact cu publicul românesc.

O notă de subsol în finalul textului lămurește câte ceva despre “limba în care scrie Bashevis Singer”; aflăm, astfel, din citata *Mică enciclopedie - Limbile lumii* a lui Marius Sala și a Ioanei Vintilă-Rădulescu că idișul este o “limbă indo-europeană din ramura germanică de vest. A luat naștere ca dialect evreo-german, bazat pe germana-centrală și de sus medie, dezvoltat independent în sec XII-XIII. în vocabular: optzeci la sută cuvinte din germana centrală (unele elemente din germana de sus și de jos), zece la sută elemente ebraice și arameice și zece la sută elemente slave; împrumuturi din lituaniană, română, engleză etc în funcție de zonă.”³⁹⁶ Tot aici este prezentată și relația lui Bashevis-Singer cu idișul căruia “i-a rămas fidel și după ce engleza i-a devenit ‘a doua limbă maternă’ (ajutându-l mai ales să asigure acuratețea traducerilor din opera sa) ‘Sunt credincios rădăcinilor mele – citim în memoriile sale. Un adevărat scriitor nu-și uită niciodată nici poporul, nici limba. Dacă o face, își prejudiază opera’”³⁹⁷ Locul lui Bashevis-Singer în literatură este precizat, de la început, prin confirmarea universală dată de câștigarea Premiului Nobel: “valoarea operei în sine și răspândirea ei pe calea numeroaselor traduceri în diverse spații culturale i-au adus lui Isaac Bashevis-Singer Premiul Nobel pentru Literatură în 1978”³⁹⁸, dar filiațiile identificate îl circumscriu mai ales în contextul literaturii idiș pentru că “narațiunea directă, adesea monologată, cu haloul ei de sugestii și reflecții dramatice sau tragicomice, îl situează pe Bashevis-Singer în descendența unor Mendele Moher-Sforim, Șalom Alehem și I. L. Pereț. Firește, e o înrudire ce nu trebuie înțeleasă ca o filiație simplă, liniară. Lumea eroilor săi este în parte aceea a clasicilor: mica așezare de altădată, cu populație precumpănitor evreiască, din Europa răsăriteană; deopotrivă înaintașilor săi, străini de cultul ghetoului, Bashevis-Singer se ferește de idealizarea paseistă a târgușorului, dar ține să adauge că acesta ‘a fost nu numai un loc de refugiu pentru o minoritate persecutată, ci și un mare experiment în domeniul păcii, al autodisciplinei și al umanismului’ (din cuvântarea rostită cu prilejul primirii Premiului Nobel)”³⁹⁹ Această contextualizare necesară din punct de vedere socio-cultural, dar și literar este necesară și oferă, din păcate o singură dată în cariera lui Bashevis-Singer în România, o imagine justă și un punct de pornire pentru lectorii cărții. Echilibrul plasării lui Bashevis-Singer între literatura idiș și marea literatură a lumii este păstrat și realizat într-un mod firesc atunci când Anton Celaru conchide că “datorăm acestui curaj și muncii sale artistice de o

³⁹⁶ “Cuvânt înainte” în Isaac Bashevis-Singer, *Ghimpl-netotul și alte povestiri*, traducere de Anton Celaru, București, Cartea Românească, 1990, p. 10.

³⁹⁷ Ibid.

³⁹⁸ Ibid, p. 5

³⁹⁹ Ibid, p. 9

excepțională exigență o operă importantă, care-l situează pe Isaac Bashevis-Singer în rândul celor mai de seamă prozatori din literatura universală contemporană”⁴⁰⁰.

Câteva elemente biografice, necesare înțelegerii discursului literar sunt prezentate așa încât să nu aglomereze textul; astfel, aflăm că scriitorul provine dintr-o “familie puternic ancorată în vechi tradiții (tatăl său îndeplinea misiunea de judecător și arbitru popular) care a vrut să-l formeze și pe el pentru o funcție clericală”⁴⁰¹ pentru a puncta modelul identitar, dar și faptul că, “în 1935, când a intuit iminența agresiunii hitleriste împotriva locurilor sale natale și a întregii Europe s-a strămutat la New York, urmând din nou pilda fratelui său”⁴⁰² pentru a preciza experiența migrației în Lumea Nouă care îl va salva din Holocaust, dar îi va marca definitiv existența și opera.

În acest punct al textului se face joncțiunea între biografic și literar, când aflăm că “eroii nuvelilor lui trăiesc fie în pitorești târguri poloneze, unde, în pofida claustrării și a stăpânirii asupritoare, viața cunoaște o gamă de conflicte, de reacții afective și fervori spirituale, fie în orașe ca Varșovia sau Lublin, în special în tensiunea proceselor sociale și politice din anii interbelici, fie ca imigranți în America, mai cu seamă după cel de-al doilea război mondial, străbătând purgatoriul adaptării”⁴⁰³ sau că “e, de asemenea, grăitor faptul că, deși unii dintre eroii săi sunt supraviețuitori ai urgiei naziste, rămași cu traumatisme de neșters ca și tatuajele ce le-au fost întipărite pe trup în lagărele de exterminare, Bashevis-Singer nu a descris nemișlocit holocaustul în nici una din povestirile sale”⁴⁰⁴. Lămuririle prefetei sunt necesare înțelegerii continuității dintre existența autorului, opera și istoria inexorabilă, astfel încât toate elementele volumului să poată fi mai ușor ordonate în lectură.

În final, câteva cuvinte pentru alegerea textelor traduse, având în vedere că este o culegere de povestiri; “selecția de față din nuvelistica lui Isaac Bashevis-Singer urmărește să ofere cititorilor români câteva momente ilustrative ale unei proze caleidoscopice, criteriul călăuzitor fiind de ordin tematic-cronologic.(...) Pentru o seamă de termeni și de referiri cu semnificație istorică, socială, culturală, etc s-au dat explicații în note din josul paginilor și în glosarul de la sfârșitul cărții”⁴⁰⁵. Textul atinge, astfel, și problematica specifică muncii de traducere și editare și lămurește cititorii asupra logicii interne a cărții; din păcate, un astfel de text sugestiv, simplu și care să furnizeze un minim de informații vitale publicului care abia începe să-l desopere pe scriitor este, practic, singular. Restul aparițiilor, și sunt peste o duzină în deceniul și jumătate care va urma, renunță la astfel de

⁴⁰⁰ Ibid, p. 6

⁴⁰¹ Ibid, p. 5

⁴⁰² Ibid, p. 6

⁴⁰³ Ibid, p. 7

⁴⁰⁴ Ibid, p. 8

⁴⁰⁵ Ibid, p. 10

demers analitic și prezintă direct, cât mai expeditiv, textul tradus, limitând pregătirea receptării sale la câteva rânduri cu tendință senzaționalistă în scop evident publicitar pe ultima copertă a volumului.

Al doilea volum apărut, *Scamatorul din Lublin. Roman. Cabalistul de pe East-Broadway și alte povestiri*, tradus tot de Anton Celaru pentru efemera editură Casa Școalelor în 1995 nu mai beneficiază de altă prezentare cu excepția *teaser*-ului de pe coperta IV. Lipsa unor informații despre autor și carte nu poate fi suplinită astfel, textul menționat fiind doar destinat să puncteze elemente atractive și definitorii pentru publicul potențial; de acolo aflăm, în termeni generici, că Isaac Bashevis-Singer provenea dintr-o “familie care a vrut să-l formeze, conform tradițiilor ei, pentru o carieră clericală”, că opera sa prezintă “atmosfera specifică micilor așezări evreiești de odinioară, trăind nu o dată în plin supranatural și înzestrată cu o nesecată forță de regenerare”, iar “eroii continuă să fie tributari, prin deprinderi și nostalgii, modului de viață cald și fantast specific târgurilor evreiești din estul Europei, pe care istoria secolului nostru l-a stins cu atâta brutalitate”. Lumea evreiască și tradițiile ei sunt, se presupune, prea puțin cunoscute publicului și, în loc să se facă eforturi de a le prezenta prin propriul cod cultural, care ar necesita un limbaj și un aparat explicativ care să introducă cititorul în spațiul firesc, se produce o simplificare a acestui univers, potențial exotic în lipsa unor explicitări necesare, și totul devine accesibil fără mare efort editorial. Lămuririle sunt puține, conceptele specifice, care ar necesita note consistente de subsol, reduse la echivalențe aproximative și simplificatoare, iar textul pierde enorm din culoare și personalitate. În afara textului, și accesul spre un spațiu cultural pierdut deja este imposibil.

Un alt roman de succes, *Robul*, apărut la Hasefer în 1997 și reeditat în 2002, în traducerea și îngrijirea lui Anton Celaru care semnează și notele, glosarul, dar și prefața, situația nu este mult mai bună. Pe parcursul câtorva pagini, în “Cuvânt către cititori”, Anton Celaru nu repetă profunzimea din primul contact facilitat publicului cu Isaac Bashevis-Singer în 1990. Prezentat din nou ca fiind “destinat de către ai săi unei funcții clericale”⁴⁰⁶, Isaac Bashevis-Singer este prezentat ca un studiu de caz asupra literaturilor minoritare, în speța idiș, de a deveni cunoscute prin traduceri: “destinul de scriitor al lui Isaac Bashevis-Singer este încă o ilustrare a șansei literaturilor cu arie lingvistică restrânsă de a căpăta totuși o largă răspândire pe calea traducerilor. Și-a scris întreaga operă în idiș – limba unei bune părți a poporului evreu spre mijlocul secolului nostru. Dar abia în 1953 – când puternica sa nuvelă *Ghimpl-netotul* a fost tălmăcită în engleză de către Saul Bellow – reputația lui Isaac Bashevis-Singer a depășit sfera lectorilor de limbă idiș”⁴⁰⁷. Cumva, discutând despre literaturile minoritare în context universal și de Isaac Bashevis-Singer ca model de succes, intervine

⁴⁰⁶ “Cuvânt către cititori” în Isaac Bashevis-Singer, *Robul*, traducere din idiș, note, prefață și glosar de Anton Celaru, Hasefer, 2002, p. 5.

⁴⁰⁷ Ibid.

și o notă privind lumea evreiască și idișul în sine, “limba unei bune părți a poporului evreu spre mijlocul secolului nostru”, în cazul în care publicul nu cunoștea nimic despre aceasta; tot în această idee mai apar mici inserțiuni, scutite de detalii iluminatoare pentru a nu încălca un text voit facil, de genul “târgușorul, așezarea clasică a evreimii est-europene de până nu demult”⁴⁰⁸, “stigmatul lăsat de lagărul nazist” pe care le găsește autorul în comunitățile transplantate în America⁴⁰⁹ ori discretele menționări la Holocaust precum “zdruncin colectiv”.

Ajungând să prezinte pe scurt și subiectul romanului, prefața intră și în problematica profundă, vorbind, în sfârșit, cu adevărat, despre lumea evreiască descrisă în carte prin intermediul poveștii de iubire dintre un evreu și o creștină și despre toate chestiunile ridicate de aceasta într-o “confruntare nespuns de acută (...) cu rigorile, legile și tradițiile mediului, atât cel polonez, cât și cel evreiesc, rigori, legi și tradiții care izvorăsc din experiențe seculare și chiar milenare, din mecanisme de gândire și de sensibilitate colective, îndelung cristalizate și, într-un fel, legitimize”⁴¹⁰ Abia în acest punct, contextualizarea ajunge la “evocarea cumplitei perioade de masacre antisemite la care s-au dat în Polonia secolului XVII trupele de cazaci ucraineni conduse de hatmanul Bogdan Hmelnițki. Genocidul acesta a fost oarecum o ‘operație secundară’, deoarece răscoala cazacilor era îndreptată de fapt împotriva dominației nobilimii poloneze. Dar victimele cele mai la îndemână au fost tot evreii. Voluptatea crimei a fost și atunci ușor de exersat asupra unei populații lipsite de apărare, așa cum s-a întâmplat cu secole înainte în Europa apuseană și cum urma să se întâmple ulterior sub țarism, iar apoi pe tot continentul în anii nazismului”⁴¹¹. Acesta este, probabil, singurul fragment în care istoria evreiască este prezentată în mod necesar cărții, în absența acestui paragraf subiectul neputând fi înțeles în complexitatea sa.

Nici referințele la receptarea critică a operei lui Isaac Bashevis-Singer nu sunt mult mai utile, recurgându-se la omniprezenta încadrare în descendența “celor trei clasici – Mendele, Șalom Alehem și I. L. Peretz” folosită de toți prefațatorii pentru majoritatea scriitorilor traduși pentru sonoritatea acestor nume capabile să ofere o referință primară în introducerea unui alt autor abia tradus. În plus, în ciuda existenței unei literaturi secundare dedicate istoriei literaturii idiș din ce în ce mai abundentă, pornind de la istorii literare la compendii, de la monografii la articole științifice sporind exponențial în ultimele decenii, autorul prefeței preferă un articol obscur al lui Nicolae Manolescu publicat într-o publicație dificil de accesat în care se emite ideea că narațiunile lui Isaac Bashevis-Singer “seamănă uneori cu ale lui Creangă prin amestecul de universal uman și de

⁴⁰⁸ Ibid, p. 6.

⁴⁰⁹ Ibid.

⁴¹⁰ Ibid, p. 8

⁴¹¹ Ibid, p. 7

etnografic”⁴¹², opinie nesusținută convingător ulterior. Să fie nevoia de a face un text cât mai accesibil publicului presupus a nu cunoaște multe despre istoria evreiască sau despre cultura idiș, chiar și cu riscul de a sacrifica specificul cultural și particularitățile sale? Însă, dacă tot Anton Celaru afirma că Isaac Bashevis-Singer “era un ‘scriitor al lumii’, deși nu evadase niciodată din perimetrul spiritual în care s-a născut și care i-a determinat profund conștiința morală și vocația de prozator”⁴¹³, de ce își permit editurile și traducătorii să comită astfel de “evadări” ale operei *post-mortem* prin tipărirea unor traduceri în acest mod maltratat?

Deloc surprinzător, coperta IV selectează câteva rânduri din prefață, exact cele ce prezintă subiectul cărții ca pe o “parabolă a iubirii pure și a devotamentului până la moarte și chiar, potrivit credinței celor doi eroi, dincolo de moarte”, reducând, la prima vedere, istoria pogromurilor din secolul XVII la drama dintre Romeo și Julieta. Servită cu lingurița, istoria se dezvăluie abia în miezul prefetei, după ce prezentarea seductivă de pe copertă a atras suficient publicul.

Capodopera lui Isaac Bashevis-Singer în două volume masive, *Familia Moskat*, apare în 2000 la editura Hasefer, fiind ulterior republicată în a doua ediție în 2002. Același Anton Celaru semnează traducerea și notele cărții, lipsite însă de orice text de prezentare. Faptul că publicarea unei lucrări monumentale de talia marilor romane intrate în canonul universal nu impune nici un fel de contextualizare și punere în valoare este simptomatic și, practic, reduce actul editorial prin lipsa de grijă față de operă, dar și față de potențialii cititori care nu primesc toate informațiile pentru a contextualiza o lucrare rămasă, din motive conjuncturale, multă vreme necunoscută cititorilor români. Singura mențiune apare în câteva rânduri pe coperta IV, sub fotografia autorului, și se referă în termeni universali la faptul că perioada descrisă “este o perioadă de dramatice confruntări și fracturi în multitudinea de structuri ale acestei lumi. Severele norme tradiționale se confruntă cu tendințe impetuoase de adaptare la cultura europeană, iar ascensiunile economice se dezechilibrează și intră în criză. Totul într-o țesătură epică foarte strânsă, cu un dinamism și o vizualitate proprii scenariilor cinematografice”. Faptul că autorul și opera sunt prezentate de editură abia pe coperta IV, în câteva rânduri cât mai concise și generale, capabile să atragă publicul, este o practică editorială pe cât de superficială, pe atât de răspândită și în cazul publicațiilor următoare.

În cazul următoarei publicații, volumul de proză *Moartea lui Matusalem și alte povestiri ciudate* apărut la Hasefer în 2001 în traducerea și cu notele lui Anton Celaru, editura publică o notă a autorului din ediția originală în limba engleză pentru a lămuri unele lucruri din carte. Astfel, aflăm că Isaac Bashevis-Singer meditează “la condiția omului modern și la dezamăgirea pe care i-o prilejuiește propria lui cultură (...) săvârșirea răului devenise cel mai înalt ideal al omului, reușita lui

⁴¹² Text de Nicolae Manolescu publicat în *Magazinul Literar LITERA*, 2/1991, Cf. Ibid.

⁴¹³ Ibid, p. 5

cea mai performantă. () Arta nu trebuie să fie întotdeauna doar o mărturie a răzvrătirii și a urii; ea poate exprima și șansa de a îmbunătăți ceva, de a edifica ceva. Poate încerca, de asemenea, cu posibilitățile ei modeste, să îndrepte greșelile săvârșite de Ziditorul veșnic, care l-a făcut pe om după chipul și asemănarea Sa.”⁴¹⁴ În mod evident, viziunea autorului este una filosofică și teoretică, interesantă, însă dificil de interpretat de un public nefamiliarizat cu perioada din care se inspiră autorul, cu discursul operei sale și cu parcursul său existențial, iar aparatul critic oferit de editură prin biografia autorului și interpretările textului oferit, de regulă, cititorilor sunt, din nou, absente.

Un alt roman de succes, dramatizat cu aplomb și montat la Teatrul Evreiesc de Stat unde se joacă cu săli pline, *Dușmance. O poveste de iubire*, este publicat de Hasefer în 2002 în traducerea și cu notele aceluiași Anton Celaru. În ciuda popularității sale, cartea nu are nici o prezentare, cu excepția celei uzuale de pe coperta IV de unde aflăm, intrigati că este vorba despre “o analiză plină de suspans despre relația dintre bărbat și femeie, dintre soț și soție, cu toate aspectele ei de patimă și gelozie. În felul lui, romanul are virtuțile unei ode închinată femeii”. Mai mult, faptul că este inclusă o notă a autorului la versiunea engleză, specificându-se că prima versiune a cărții a fost redactată în idiș, se ridică semne de întrebare cu privire la originalul utilizat pentru traducere și la autenticitatea gestului de transpunere în limba română.

La fel de expeditiv este tratat și romanul *Rătăciți*, publicat în 2003 la Hasefer în traducerea și cu notele lui Anton Celaru și semnele de întrebare cu privire la sursa folosită pentru traducere revin, având în vedere că mențiunea de pe pagina de gardă spune că titlul original al cărții este “Meshugah by Isaac Bashevis-Singer”. Sumarul cât mai incitant de pe veșnica și succinta copertă IV se referă la probleme general umane la care cititorul potențial se poate conecta direct prin intermediul experienței personale, fără nimic ce ar necesita un efort de adaptare culturală, informații specifice și noi sau detalii privind autorul: “eroul romanului, exasperat până la apostazie de continua și neputincioasa lui balansare între voluptatea păcatului și conștiința păcatului. Nu e nimic comic în această răzvrătire; dimpotrivă, totul e de un dramatism intens. (...) șarja parodică împotriva revoluției sexuale din vremurile moderne”.

Romanul *Șoșa*, publicat la Hasefer în 2004, cu traducerea și notele lui Anton Celaru confirmă standardul deja acreditat al editurii în ceea ce privește traducerile autorului laureat cu Premiul Nobel (merită investigații cu privire la prezentarea cărților unor autori mai puțin cunoscuți, în cazul în care situația lui Isaac Bashevis-Singer se datorează notorietății sale și presupusei familiarități a publicului românesc cu opera și profilul său). Mențiunea originalului după care s-a făcut traducerea, “*Shosha* by Isaac Bashevis-Singer” ar putea ridica din nou suspiciuni asupra

⁴¹⁴ “Nota autorului” în Isaac Bashevis-Singer, *Moartea lui Matusalem și alte povestiri ciudate*, traducere și note de Anton Celaru, Hasefer, 2001, p. 5-6.

faptului că transpunerea lui Anton Celaru nu a folosit originalul idiș, ci o versiune intermediară în limba engleză, fie ea și redactată cu acordul autorului. Cartea este recomandată simplu pe aceeași copertă IV prin intermediul problematicii maritale abordate în carte, în care căsnicia este percepută ca “un refugiu în fața gravelor amenințări care pândeau lumea în deceniul al patrulea al secolului trecut”, iar profunzimea romanului vine din reflecția autorului asupra “destinului uman în eternul său balans între viață și moarte, între divin și demonic”.

În 2005 apare romanul *Conacul* în traducerea și cu notele lui Anton Celaru la aceeași editură Hasefer; aceeași mențiune a textului original apare pe pagina de gardă, specificând faptul că traducerea s-a făcut după “*The Manor* by Isaac Bashevis-Singer”, evident, din engleză și nu din idiș. Și de această dată, coperta IV este singura sursă de lămuriri pentru cititori, menționându-se că “destinele descendenților săi (personajului principal, *nota mea*) ilustrează, așa cum precizează autorul în nota sa introductivă, curente ce prind rădăcini în Polonia – și nu numai în Polonia spre sfârșitul veacului XIX: socialismul și naționalismul, sionismul și asimilaționismul, aspirația femeilor la drepturi politice, ateismul, slăbirea coeziunii familiei, amorul liber și chiar semnele incipiente ale fascismului.” Succint, tabloul curentelor intelectuale și politice schițate ar fi putut fi un bun punct de pornire pentru un text mai amplu; în locul său, “Nota autorului” care însoțea versiunea originală este singurul text real care a însoțit romanul.

Traducere a textului în limba engleză *The Estate*, conform mențiunii din pagina de gardă, romanul *Urmașii* apare în 2006 la Hasefer în traducerea și cu glosarul lui Anton Celaru. E dificil de precizat care volume au la bază o versiune originală idiș și care una intermediară, tradusă în engleză cu ajutorul său aprobată de autor, mai ales că, în Polonia, spre exemplu, dreptul de publicare a fost explicit obținut doar pentru versiunile de limbă engleză. Cu toate acestea, scăderea calității textului trecut prin intermediar devine vizibilă. Chiar și în aceste condiții, de posibilă impunere privind sursa utilizată, neglijența de a oferi un cadru traducerilor pentru a le pune în valoare și a le oferi un cadru de lectură ridică probleme din ce în ce mai mari. Și de această dată, ca de obicei, coperta IV este unica sursă de informații, precizând, spre exemplu, că, în acest volum, autorul prezintă “fresce istorice realizate cu o rafinată și curajoasă artă narativă”, iar “noile curente de gândire provoacă îndoieli dureroase și despărțiri de vechea credință, reveniri spectaculoase și plecări pline de speranțe pe alte meleaguri.” Suficient sau nu, reprezentativ sau nu pentru romanul tradus, textul de prezentare reduce o întreagă problematică în doar câteva rânduri, selectând chestiuni relevante și azi pentru cititorul mediu fără legături cu lumea evreiască.

Descris de însuși autor în “Nota” sa, volumul *Pierdut în America* este o carte de false memorii, “contribuții la o autobiografie pe care nu am avut niciodată intenția să o scriu”. Publicată în 2007 la Hasefer în traducerea aceluiași Anton Celaru care asigură și explicațiile suplimentare din

notele de subsol, cartea pornește de la versiunea în engleză *Lost în America* din lucrarea mai amplă *Love and exile. An autobiographical trilogy*. De când și cum a început editura să lucreze cu versiuni de limbă engleză nu este precizat. Lucrare autobiografică, romanul este “cartea unui emigrant”, după cum ne anunță tot coperta IV. Aici însă survin și informații necesare contextualizării istorice, necesare având în vedere ca scriitorul însuși a trebuit să facă referire la ele, emigrând în ajunul Holocaustului în SUA: “îngrozit de perspectiva atacării Poloniei, țara sa natală, de către Germania nazistă, tânărul scriitor Isaac Bashevis-Singer fuge din Lumea Veche... Obosit de dificultățile debutului său literar în Varșovia, ca și de sărăcia lucie în care trăise, își pune speranțele în America, dar acolo – în condiția gravă a necunoscutului – se simte mereu inadaptat. În pofida nostalgiilor, a căderilor nervoase, a dificultăților amplificate subiectiv de o sensibilitate acută, geniul triumfă”.

CONCLUZII

Cercetarea de față a urmărit procesul de traducere din literatura idiș clasică în limba română de la începuturi și până astăzi, axându-se pe analiza factorilor care au determinat selecția autorilor, operelor, editurilor și receptarea lucrărilor publicate. Deoarece materialul oferit de periodice (în special de cele evreiești de limbă română) a fost foarte bogat, iar analiza acestuia depășea limitele de timp și capacitatea unui proiect postdoctoral, m-am axat pe analiza publicațiilor apărute în volum. De asemenea, am extins limita de timp impusă inițial, trecând de la perioada postbelică la întregul istoric al traducerilor în volum, această modificare impunând și o imagine de ansamblu elocventă pentru analiza procesului. În urma acestei investigații, a rezultat o bibliografie amplă, structurată cronologic, dar și în funcție de autor, care a stat la baza studiului istorico-sociologic și literar prezentat în paginile anterioare.

Concluzii privind evoluția fenomenului în funcție de perioadele istorice. Astfel, în primele decenii ale secolului XX, de literatura idiș se ocupă, aproape exclusiv, presa evreiască de limba română și editurile evreiești în încercarea de a construi un canon cultural pentru publicul aculturat de limbă română, dar și încercând să prezinte lumea evreiască publicului neevreiesc. Autorii și textele selectate sunt variate și suscită un viu interes din partea diferitelor direcții ideologice, de la socialiștii evrei la sioniști. Prezentarea scriitorilor este una impusă de nevoia de popularizare, de imprimare în memoria și istoria publicului evreu. Prima traducere apărută în volum este o selecție din poezia lui Morris Rosenfeld, scriitor care se stabilise de ani în America, devenind simbolul mișcării socialiste. Însă vedeta este, ca și mai târziu, Șalom Alehem, în special pentru că avusese un turneu de lecturi în România în acea perioadă.

Perioada interbelică reprezintă o explozie editorială, incluzând deja și multe edituri neevreiești care recunosc prestigiul literaturii idiș și al marilor ei scriitori, incluzând aceste lucrări în serii ieftine și ușor de distribuit, dar și în ediții spectaculoase, demonstrând relația strânsă dintre intelectualii evrei și neevrei, de limbă idiș și de limbă română. Șalom Alehem este tradus în diverse variante, ediții, uneori în mai multe ediții în același an, dar și alți autori, precum Șalom Aș, nominalizat la Premiul Nobel pentru Literatură, sau Mendele Moier Sforim atrag atenția editorilor.

Varietatea de direcții ideologice marturisește o unanimitate de gândire în ceea ce privește promovarea istoriei și culturii idiș dincolo de politică și grupuri de idei.

Perioada Legislației Anti-Evriești și Holocaustul au conturat un context imposibil pentru continuarea unei vieți intelectuale și editoriale normale, însă, în pofida acestor condiții, câteva publicații apar, sfîndînd istoria. Este vorba de două antologii de literatură evreiască, iar literatura idiș este bine reprezentată, de asemenea, și un volum din opera lui Șalom Alehem, demonstrînd, împreună, voința de a supraviețui identitar și cultural. Proiectul de a traduce din această mare poezie în limba română, inițiat de prozatorul Emil Dorian, oferă o altă sursă de inspirație pentru conceptul de „rezistență prin cultură”.

În primii ani de după sfîrșitul celui de-al Doilea Război Mondial (1945-1947), unele edituri evreiești active în perioada interbelică (Bicurim, Hehaluț, Editura Institutului de Cultură Evreiască Yavne, etc.) au continuat să publice opere importante din clasicii cunoscuți (Șalom Alehem, Eliezer Steinbarg, I. L. Peretz, An-sky, Șalom Aș, I. Opatoșu, Mendele Moiher Sforim) în traducerea unor scriitori bilingvi talentați precum Isac Ludo sau a poetului Emil Dorian.

După 1945, literatura idiș este însa din ce în ce mai mult subordonată direcției ideologice generale, iar selecția de autori și texte publicate raspunde unei instrumentalizări doctrinare publice de stînga, plasînd în plan secund aspectul etnic specific. Astfel, situația traducerilor din literatură idiș a cunoscut în perioada postbelică o evoluție strict determinată de contextul politic și ideologic și, implicit, de politicile culturale privind minoritățile.

Anii 1950 – 1960 vor fi marcați din ce în ce mai mult de perspectiva politico-ideologică în ceea ce privește selecția textelor literare publicate și vor schimba rapid această imagine variată și relativ firească a unei piețe intelectuale libere. Traducerile au urmărit o confirmare și consolidare ideologică prin impunerea unui anumit tip de discurs artistic, folosind literatura ca instrument de influențare a maselor. În contextul în care literatura rusă de stînga a indus piața traducerilor, textele din literatură idiș (scrise de autori provenind din zone de cultură rusă) i-au fost subsumate datorită discursului social-politic similar și a temelor sociale prezente.

În perioada dogmatismului stalinist (1948 - 1964) sunt traduși cu preponderență scriitori și opere care pot rezona ideologic cu doctrina marxistă și care pot fi recuperați din perspectivă politică; din această cauză avem versiunea integrală a operei lui Șalom Alehem și a lui Eliezer Steinbarg, însoțite de prefețe care să accentueze dimensiunea politică și caracterul social al acestei literaturi. Tirajele masive susținute de publicarea în edituri naționale de stat (precum Cartea Rusă, ESPLA, EPL) demonstrează rolul propagandistic pe care aceste texte îl prezentau. Perioada liberalizării

politice și a deschiderii culturale care a urmat (1964 - 1971) aduce închiderea editurii Cartea Rusă și scăderea ponderii limbii ruse în școală, în paralel cu o deschidere spre Occident și spre modernizare.

Anii '70-'80 au reprezentat o diversificare culturală care a permis apariția unui curent general de manifestare publică a minorităților, printre care și literatura idiș. Prezența remarcabilă a Editurii Kriterion, care are o activitate susținută dedicată efectiv promovării culturii minorităților din România prin publicarea lucrărilor în limbile comunităților etnice din România, dar și cunoașterii acestora de către majoritatea de limbă română prin traduceri, determină publicarea unor scrieri ale autorilor din grupurile minoritare din România și, în acest context, o serie de titluri din literatura idiș din România (Ițic Manger, Iacob Sternberg, Moise Altman, etc.) apar pe piață. Edituri dedicate literaturii universale (Univers, Minerva) includ și texte din I. L. Peretz sau Șalom Alehem prin prisma interesului pentru literatură universală.

După 1989, în noul context politic și cultural, literatura idiș este reevaluată editorial ca parte integrantă a literaturii universale. Din păcate însă, publicarea traducerilor din literatura idiș ține aproape exclusiv de inițiativa Editurii Hasefer, singura specializată în cultura și istoria evreiască și care se preocupă consecvent de promovarea acestei literaturi. Concentrându-se însă, din motive de *marketing*, aproape exclusiv pe titluri și autori de top, programul editorial al Editurii Hasefer publică integral opera lui Bashevis-Singer, laureat al Premiului Nobel pentru literatură și unele antologii și republicări. Această situație se datorează însă și poziției critice în care se găsește cultura idiș în România (lipsa acută de traducători).

Considerente finale. Prezența transpunerilor din literatura idiș în limba română este, în mod evident, victima contextelor politice și culturale. Dacă în perioada antebelică traducerea erau realizate cu o miză ideologică impusă de diversele grupări care susțineau procesul, de la sioniști la socialiști, toți fiind motivați de dorința de a construi un canon cultural evreiesc comun pentru masele aculturate, dincolo de limba folosită în mod curent, dimensiunea politică ajunge să fie tot mai prezentă în proces în perioada postbelică. Acest lucru limitează libertatea editorială, impune cenzura și propaganda cu efecte evidente în privința selecției autorilor și operelor promovate, dar și a grilei de lectură oferite de-a gata cititorilor. Din peisajul literar dispar astfel autori și opere importante, textele sunt manipulate și distorsionate, iar imaginea generală despre această literatură, devenită vector ideologic, se modifică în consecință. În plus, schimbarea de paradigmă politică din anii 1960 aduce o reevaluare a literaturii idiș promovate, de pe piață dispărând clasicii și fiind impuse voci locale valoroase, dar care elimină imaginea de ansamblu, promovând un provincialism neproductiv și constrictiv. Perioada post-1989 aduce liberalizarea și ieșirea de sub imperiul ideologicului, însă scăderea dramatică a populației evreiești transformă miza traducerilor într-una de promovare a unei literaturi universale, fără relevanța

subliniată a apartenenței locale istorice. Accentul pe *marketing*-ul superficial lipsește publicul de o introducere într-o literatură bogată, dar care a lipsit mult timp din dezbaterile intelectuale românești.

În concluzie, imaginea de ansamblu a literaturii idiș în România prin intermediul traducerilor este una incompletă, distorsionată și marginală. Mulți autori și multe opere esențiale din literatura idiș nu au o versiune românească nici până astăzi; astfel, literatura feminină din ce în ce mai analizată de istoricii literari occidentali, poezia în general, mai ales cea modernistă, dar și dramaturgia marilor oameni de teatru precum Avram Goldfaden, H. Leivick, Peretz Hirschbein lipsesc cu desăvârșire din bibliotecile românești. Alți autori sunt prea puțin cunoscuți, în ciuda importanței lor în canonul cultural de limbă idiș; Mendele Moicher Sforim, S. An-sky și Șalom Aș sunt autori traduși foarte puțin în perioada antebelică și care, din motive de disonanță ideologică în perioada comunistă, nu au mai fost retipăriți din anii 1920 și 1930, fiind, practic, inaccesibili publicului larg. După o perioadă de glorie editorială datorată argumentelor ideologice, autori precum Șalom Alehem, Eliezer Steinbarg sau Iacob Sternberg nu au mai fost tipăriți de aproape jumătate de secol, iar edițiile deja publicate sunt greu de găsit în afara bibliotecilor specializate. În plus, lipsa traducătorilor din idiș în română, efect al scăderii populației evreiești din România și al inexistenței unei preocupări academice pentru domeniu, duce la imposibilitatea publicării unor noi titluri din literatura clasică idiș și determină, de asemenea, apariția unor soluții de avarie precum recursul la versiuni intermediare. În acest context, cercetarea de față a dorit să prezinte situația actuală a profilului literaturii idiș în România și să semnaleze principalele probleme existente, funcționând ca un punct de pornire pentru noi cercetări și ca un instrument bibliografic de lucru.

ANEXE. I. Bibliografia cronologică a traducerilor apărute în volum

Până la 1918

Morris Rosenfeld, *Cântece din Ghetto*, traduse din jidovește, cu învoirea autorului, de M. Rusu, cu o biografie și portretul autorului, Iași, Editura Librăriei Nouă Iliescu, Grossu, 1904, 113 (- 115 p.) cu ilustrații

Gordon, I. L., *Narațiune senzațională Iubirea maternă. Roman*, Din manuscrisele lui I. L.

Gordon, Traducere de A. Gross, Tipografia Lumina, H. Grieghel, 1905, 30 p.

Rabinovici (S.), (Șalom Alechem), *Ispășitoarele (Die Kapurris) sau Greva păsărilor*, traducere de Ioseph Marcus-Ami, 1906, 23 p.

Alechem (Schalom), *Ester. O istorioară de Purim - și Pessăh în Sat. Idilă*, traducere de M. B., București, 1912, 28 p.

Gordin (Iacob), *Din țara sclaviei. Nuvele*, în românește de Horia Carp, Editura Societății Culturale Saron, București, 1915, 72 p.

I. L. Peretz, *La fakir și alte nuvele*, în românește de Horia Carp cu o notiță biografică critică de Dr. I. Niemirower, Tipografia Progresul, 1915, București, 132 pagini.

Perioada interbelică

I. L. Peretz, *Jertfa*, București, Institutul de Arte Grafice “Lumea Nouă”, în românește de Oscar Cramer, cu un studiu critic de I. Botoșanski, nuvelă, 48 pagini, 1920

Șalom Alechem, *Mi-e dor de acasă și alte povestiri*, în românește de Horia Carp, prefață, București, Editura Societății Culturale “Saron”, 1920, 133(-135) p.

Alechem (Șalom), *Stația Baranovici și alte schițe*, traduse de C. Săteanu, Iași, 1921, 102 p + tabla (foi volante)

Şalom Alechem, *Cartoforii. Schițe și nuvele*, în românește de C. Săteanu, cu portretul autorului și cu opt reproduceri după tablourile pictorului Octav Băncilă, Editura Viața românească S. A., Iași, 1923, XIV + 257 / - 260 p.

Şalom Alechem, *Menahem Mendel: nuvele umoristice*, din idiș de I. Ludo, București, Slova-Hasefer, 1923

An-sky (S.), *Dybuck. Legenda dramatica în patru acte*, tradusă din idiș de I. Ludo, Editura I. Brănișteanu, București, 109 p., 1927

Asch (Schalom), *Dumnezeul răzbunării. Dramă în 3 acte*, tradusă din idiș de Schoss-Roman și Cidel-Roman, București, 1928, VI + 79 p. + 1 p., portret

Şalom Alechem, *Povestiri tragi-comice*, în românește de C. Săteanu, cu un studiu critic asupra autorului de Octav Botez, Iași, 1928, XIV (- XVI) + 320 p.

Gustav Segal, M. H. Leiwandman, *Din literatura idiș. Pagini de antologie...*, prefață de r. Adolphe Stern, vol. I, București, 56 p., 1928, 93-95 p.

Şalom Alechem (Schalom Alechem), *Societate veselă*, în românește de H. Picher, București, Adeverul, 1931, 96 p., Biblioteca Dimineața, no. 139.

Asch (Schalom), *O execuție la Varșovia*, în românește de Aurel B. Luca, București, 31 p., Lectura Floarea Literaturilor Străine, nr. 407, 1932

Mendele Moher Sforim, *Fișke șchiopul*, traducere din idiș de B. Zeilig, prefață de Eugen Relgis, București, Şalom Alechem, 1934, 167 p., Biblioteca clasicilor evrei.

Aș (Şalom), *Petersburg. Varșovia. Moscova*, roman, 1935, traducere în românește de F. Aderca, I – III, București, Eminescu, 3 volume, 320 p., 332 p., 332 p.

Şalom Alechem, *O catastrofă comică*, în românește de C. Săteanu, București, Adeverul, 19-, 31 p., Lectura Floarea literaturilor străine, no., 96 p.

Şalom Alechem, *Un şaizeci şi şasă, şi alte nuvelete umoristice*, traduse de C. Săteanu, Bucureşti, 79 p., Adeverul, f.a., Biblioteca „Dimineaţa”, no. 64,

Şalom Alechem, *Un şaizeci şi şasă şi alte nuvelete umoristice*, traduse de C. Săteanu, ed. II, Bucureşti, Editura „Adeverul”, f. a., 78 (- 80) p., Biblioteca “Dimineaţa”, no. 64

Şalom Alechem, *Ssst! Plecăm în America*, în româneşte de H. Picker, Bucureşti, Adeverul, 31 p., Lectura Floarea Literaturilor Străine, no. 145, 19-?

Şalom Alechem, *Stăteam trei la taifas*, în româneşte de I. Ludo, Bucureşti, 31 p., Lectura Floarea Literaturilor Străine, no. 19

Şalom Alechem, *Gimnaziu cu bucluc*, traducere de I. Ludo, Bucureşti, Editura Bibliofilă, f.a., 31 p.

Aş (Şalom), *Cea mai frumoasă din Iehuda*, în româneşte de Emil Albu, Bucureşti, 31 p., Colecţia Floarea Literaturilor Străine, Anul 11 / nr. 549, Bucureşti, sinne anno

I. L. Peretz, *Poveste ca multe altele (Povestea măritişului meu)*, în româneşte de Z ben Moşe Halevy, Bucureşti, 32 p.

Mendele Mocher Sforim, *Jeşul din Mizrach*, în româneşte de M. S. Metzger, Bucureşti, - p. 35-64, Societatea culturală Saron, Bucureşti

I. Opatoşu, *Linşaj. Nuvele / Proză scurta*, Socec, Bucureşti, Socec, (sine anno), traducere de Gustav S. Gal, 296 p. / 121 (- 124) p. + 1 f.

Holocaust

Osias Rispler, S. M. Littman, *Antologia literaturii evreieşti*, Bucureşti, 256 p., 1939

Şalom Alechem, *Nalewka la băi*, din idiş de Isac Ludo, Bucureşti, 1941, 190 p., Biblioteca evească Negru, B. M., *Pagini alese din mari scriitori evrei*, 144 p., 1942

Perioada de tranziţie (1945-1947)

Şalom Alehem, *Cuţitaşul. Povestire*, traducere, Bucureşti, Editura “Bicurim”, 1945, 30 p.,
Biblioteca Hajeled

Şalom Alehem, *Croitorul fermecat*, traducere de I. Ludo, Bucureşti, “Bicurim”, 1945

Patru opere dramatice, Şalom Alehem, S. An-sky şi S. Berger, în versiune românească de Isac Ludo,
Bucureşti, Biblioteca Hehaluţ, 1945

Aş (Şalom), *Judecata. Evreul cu psalmi. Roman*, în româneşte de M. Rubin şi Cecilia Wechsler,
Bucureşti, 1945 / 1944, 390 p., Editura Forum

Aş (Şalom), *Tâlharii. Povestiri*, Bucureşti, “Bikurim”, 1945, 31 p., Biblioteca Haieled

I. Opatoşu, *Păduri poloneze*, Editura Bicurim, Bucureşti, 1945, în româneşte de I. Ludo, 296 p.

I. L. Pereţ, *Molima*, Bucuresti, Editura Bicurim, în româneşte de Isac Cotiugaru, prefata de
traducator, 1946, Bucureşti, 244 pagini;

Mendele Moher Sforim, *Fişke şchiopul*, traducere din idiş de B. Zeilig, Bucureşti, “Bicurim”, 1946,
167 p.

Eliezer Steinbarg, *Fabule (Mesholim)*, traducere din idiş de A. Clain, Bacău, 1947, 160 p.

Eliezer Steinberg, *Fabule*, în româneşte de Emil Dorian, Bucureşti, Editura Institutului de Cultura
Evreească “Yavne”, 1947

Şalom Aş, *Scaunul electric*, Editura Forum, Bucureşti, 149 p., traducere Ritz Drummer

Perioada comunistă

Şalom Alehem, *Băiatul Motl*, în româneşte de I. Ludo, Bucureşti, Cartea Rusă, 1949, 157 p. + 1 f.

Șalom Alechem, *Mister Green are o slujbă și alte povestiri*, în românește de I. Ludo, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1951/2?, 231 / - 235 / p. + erată

Șalom Alechem, *Opere alese*, cuvânt înainte și traducere de I. Ludo, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955, 665 (- 668) p. + 1 f., portret, Clasicii literaturii universale

Eliezer Steinbarg, *Fabule*, în românește de Emil Dorian, coperta și portretul de Eugen Taru, București, Editura Tineretului, 95 (- 99 p.) + 1 f., portret, 1955

Șalom Alechem, *Halal de mine, sunt orfan!*, în românește de I. Ludo, coperta de Tia Peltz, București, Editura Tineretului, 1956, 227 (- 232) p., cu portret, Biblioteca școlarului

Șalom Alechem, *Halal de mine, sunt orfan!*, traducere de I. Ludo, cuvânt înainte de A. L. Zissu, București, Editura Tineretului, 1956, 165 p., Biblioteca evreească

Șalom Alechem, *Mister Green are o slujbă și alte povestiri*, în românește de I. Ludo, București, E.S.P.LA, 1957

Șalom Alechem, *Opere alese*, cuvânt înainte și traducere de I. Ludo, București, ESPLA, 1959

Șalom Alechem, *(Romane) (Povestiri)*, cuvânt înainte și traducere de I. Ludo, vol. 1, București, Editura pentru Literatură Universală, 1959

Șalom Alechem, *Opere alese*, cuvânt înainte și traducere de I. Ludo, [vol. I] – V, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, [1959-1969***], 5 volume, Clasicii literaturii universale, la volumul II, prefață de Marin Sorescu, la volumele II, III, V, traducere de...

Șalom Alechem, *Tevi lăptarul*, în românește de I. Ludo, București, Editura pentru literatură, 1961, XIII (- XV) + 260 (- 264) p + 1 f. portret, Biblioteca pentru toți 59

Eliezer Steinbarg, *Fabule*, în românește de Clementina Voinescu, prefață de Șt. Cazimir, București, Editura Pentru Literatură Universală, 1961, 153 (- 155) p.

Şalom Alehem, *Stele rătăcitoare. Roman, Opere alese*, vol. II, prefaţă de Marin Sorescu, traducere de Olga Brateş şi Meer Sternberg, Bucureşti, Editura pentru Literatură Universală, 1964

Şalom Alehem, *Opere alese*, cuvânt înainte şi traducere de I. Ludo, Bucureşti, ESPLA, 1965

Şalom Alehem, *Opere alese. Întoarcerea de la iarmaroc: povestiri din viaţă*, vol. III, traducere de Olga Brateş şi Meer Sternberg, Bucureşti, Editura pentru Literatură Universală, 1966

Şalom Alehem, (*Schiţe şi povestiri*), *Opere alese*, vol. IV, traducere de I. Ludo, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură Universală, 1968

Şalom Alehem, (*Schiţe şi povestiri*), *Opere alese*, vol. V, traducere de Olga Brateş şi Meer Sternberg, Bucureşti, Editura pentru Literatură Universală, 1969

Şalom Alehem, *Romanul unui om de afaceri. Halal de mine, sunt orfan! Romane*, traducere de I. Ludo, prefaţă şi tabel cronologic de V. Moglescu, Bucureşti, Minerva, 1970, L + 368 (- 373) p., Biblioteca pentru toţi, serie nouă, 581

I. L. Peretz, *Schiţe şi nuvele*, Bucureşti, Editura Univers, în româneşte de I. Schneider, cuvânt înainte de M. Rispler, 1974, Univers, Bucureşti, 340 pagini;

Moise Altman, *Scrieri alese*, Bucureşti, Kriterion, 1974, 352 p.

Israil Bercovici, *În ochii unei cafele negre*, versuri în limba idiş, Bucureşti, Kriterion, 1974, 114 p.

Iţic Mangher, *Cartea Raiului. Neasemuita descriere a vieţii lui Şmul Abe Abervo*, traducere şi note de Iosif Andronic, prefaţa de Paul Anghel, Bucureşti, Kriterion, 1977, IX + 185 (- 189 p.), Biblioteca Kriterion

Iţic Mangher, *Cartea Raiului. Neasemuita descriere a vieţii lui Şmul Abe Abervo*, traducere şi note de Iosif Andronic, prefaţa de Paul Anghel, Bucureşti, Kriterion, 1978, IX + 185 (- 189 p.), Biblioteca Kriterion

Iacob Sternberg, *Oraș în profil (versuri)*, în românește de Iosif H. Andronic și Andrei Roman, cuvânt înainte de Aurel-Dragoș Munteanu, Editura Kriterion, București, 1983, 129 (- 131) p.

Ițic Manger, *Balada evreului care a ajuns de la cenușiu la albastru. Versuri*, în românește de Nina Cassian și Israil Bercovici, prefață de Nina Cassian, București, Kriterion, 1983, 112 (- 115) p.

Leo Schadach, *Orașelul pierdut*, București, Kriterion, 1986

Șalom Alehem, *Romanul unui om de afaceri*, în românește de I. Ludo, București, Editura de Stat, 317 p.

După 1989

Isaac Bashevis-Singer, *Ghimpl-netotul și alte povestiri*, traducere de Anton Celaru, București, Cartea Românească, 1990, 286 (- 288) p.

Șalom Alehem, *Farsa tragică. Un roman nemaipomenit*, traducere din limba idiș de S. Stein, partea I-II, București, ARA, 1992, 2 volume, 268 (- 271) p. 192 p

Ițic Manger, *Velvl Zbarjer scrie scrisori frumoasei Malcale*, versiunea românească de Iosif H. Andronic și Paul Drumaru, București, Kriterion, 1992, 44 (- 48) p. (Biblioteca Kriterion)

Ițic Manger, *Cartea Raiului. Neasemuita descriere a vieții lui Șmul Abe Abervo*, traducere și note de Iosif Andronic, ediția a doua, București, Kriterion, 1993, 181 (- 184 p.)

Șalom Alehem, *O catastrofă care n-a avut loc. Povestiri de pe drumul-de-fier*, traducere din idiș (de) Anton Celaru, București, Hasefer, 1995, 171 (- 175) p.

O capră și un vițel, un hoț mititel, un meșter scamator și alții asemenea lor. Povestiri pentru copii, traducere de Anton Celaru, ilustrații Tia Peltz, 1995

Isaac Bashevis-Singer, *Scamatorul din Lublin. Roman. Cabalistul de pe East-Broadway și alte povestiri*, traducere din idiș de Anton Celaru, București, Casa Școalelor, București, 1995, 357 (360) p.

I. L. Peretz, *Un bătrân copac a răs. Schițe și nuvele*, Hasefer, București, traducere și glosar de S. Schneider, prefata de Anton Celaru, 1996, 207 p.

Idișul cântă. Antologie lirică în tălmăcirea lui Emil Dorian, prefată de Margareta Dorian, selecție, îngrijire și note bibliografice de Anton Celaru, Editura Kriterion, 1996, București, 246 p

Isaac Bashevis-Singer, *Robul*, traducere din idiș, note, prefată și glosar de Anton Celaru, Hasefer, 1997 și 2002 (2 ed.), 252 p.

La Lisabona, într-o sâmbătă. Antologie de proză idiș, traducere și note de Anton Celaru, București, Hasefer, 1998, 268 p.

Isaac Bashevis-Singer, *Familia Moskat*, traducere din idiș și note de Anton Celaru, Hasefer, 2000 și 2002 (ed diferite), 527 p., 532 p., 2 volume

Isaac Bashevis-Singer, *Moartea lui Matusalem și alte povestiri ciudate*, traducere și note de Anton Celaru, Hasefer, 2001, 242 p.

Isaac Bashevis-Singer, *Dușmance. O poveste de iubire*, traducere și note de Anton Celaru, Hasefer, 2002, 320 p.

Isaac Bashevis-Singer, *Rătăciți*, traducere și note de Anton Celaru, Hasefer, 2003, 292 p.

Șalom Alehem, *Menahem Mendel: romanul unui om de afaceri*, Editura Teșu, București, traducerea de I. Ludo, 2004, 184 p.

Isaac Bashevis-Singer, *Șoșa*, traducere și note de Anton Celaru, Hasefer, 2004, 347 p..

Isaac Bashevis-Singer, *Conacul*, traducere și note de Anton Celaru, Hasefer, 2005, 586 p.

Isaac Bashevis-Singer, *Urmașii*, traducere de Anton Celaru, Hasefer, 2006, 494 p.

Isaac Bashevis-Singer, *Pierdut în America*, traducere și note de Anton Celaru, Hasefer, 2007, 244 p.

Isaac Bashevis-Singer, *Judecătorul de pe strada Krohmalna. Istorisiri*, traducere și note de Anton Celaru, Hasefer, 2008, 264 p.

Sholem Asch, *Apostolul*, traducere de Cătălina Hârceag, București, Lider, 2009, 544 p. (din engleza)

Sholem Asch, *Vrăjitoarea din Castilia*, traducerea de Anton Celaru, București, Hasefer, 2010, 176 p.

Mendele Moïher-Sforim, *Drumețiile lui Biniomin al treilea*, traducere din idiș, note și prefață de Anton Celaru, București, Hasefer, 2011, 203 p.

Șalom Alehem, *Poveste de dragoste*, traducere din rusă, note de Antoaneta Olteanu, București, Alfa, 2012, 143 p.

ANEXE. II. Bibliografia de autor a traducerilor apărute în volum

Antologii

Idișul cântă. Antologie lirică în tălmăcirea lui Emil Dorian, prefață de Margareta Dorian, selecție, îngrijire și note bibliografice de Anton Celaru, Editura Kriterion, 1996, București, 246 p

Gustav Segal, M. H. Leiwandman, *Din literatura idiș. Pagini de antologie...*, prefață de r. Adolphe Stern, vol. I, București, 56 p., 1928, 93-95 p.

La Lisabona, într-o sâmbătă. Antologie de proză idiș, traducere și note de Anton Celaru, București, Hasefer, 1998, 268 p.

O capră și un vițel, un hoț mititel, un meșter scamator și alții asemenea lor. Povestiri pentru copii, traducere de Anton Celaru, ilustrații Tia Peltz

Osias Rispler, S. M. Littman, *Antologia literaturii evreiești*, București, 256 p., 1939

Negru, B. M., *Pagini alese din mari scriitori evrei*, 144 p., 1942

S. An-sky

An-sky (S.), *Dybuck. Legenda dramatica în patru acte*, tradusă din idiș de I. Ludo, Editura I. Brănișteanu, București, 109 p., 1927

Șalom Alehem, S. An-sky și S. Berger, *Patru opere dramatice*, în versiune românească de Isac Ludo, București, Biblioteca Hehaluț, 1945

Șalom Aș

Asch (Schalom), *Dumnezeul răzbunării. Dramă în 3 acte*, tradusă din idiș de Schoss-Roman și Cidel-Roman, București, 1928, VI + 79 p. + 1 p., portret

Aș (Șalom), *Judecata. Evreul cu psalmi. Roman*, în românește de M. Rubin și Cecilia Wechsler, București, 1945 / 1944, 390 p., Editura Forum

Aș (Șalom), *Tâlharii. Povestiri*, București, "Bikurim", 1945, 31 p., Biblioteca Haeled

Aș (Șalom), *Cea mai frumoasă din Iehuda*, în românește de Emil Albu, București, 31 p., Colecția Floarea Literaturilor Străine, Anul 11 / nr. 549, București, sinne anno

Asch (Schalom), *O execuție la Varșovia*, în românește de Aurel B. Luca, București, 31 p., Lectura Floarea Literaturilor Străine, nr. 407, 1932

Aș (Șalom), *Petersburg. Varșovia. Moscova*, roman, 1935, traducere în românește de F. Aderca, I – III, București, Eminescu, 3 volume, 320 p., 332 p., 332 p.

Sholem Asch, *Apostolul*, traducere de Cătălina Hârceag, București, Lider, 2009, 544 p. (din engleza)

Șalom Aș, Ș. I. Agnon, L. Bato, Saul Cernichovsky și Idov Cohn, *Lag Baomer*, București, Biroul Central KKL din România, 1934, 32 p., culegere școlară a Keren Kajemethului, Editat cu concursul Comitetului Tarbuth București

Sholem Asch, *Vrăjitoarea din Castilia*, traducerea de Anton Celaru, București, Hasefer, 2010, 176 p.

Șalom Aș, *Scaunul electric*, Editura Forum, București, 149 p., traducere Ritz Drummer

Iacob Gordin

Gordin (Iacob), *Din țara sclaviei. Nuvele*, în românește de Horia Carp, Editura Societății Culturale Saron, București, 1915, 72 p.

L. Kvitko

L. Kvitko, *Căluțul*, în românește de Irina și Dan Deșliu, București, Editura de Stat, Literatura pentru copii, 26 / - 28 p. (lb rusă??)

Ițic Manger

Ițic Manger, *Balada evreului care a ajuns de la cenușiu la albastru. Versuri*, în românește de Nina Cassian și Israil Bercovici, prefață de Nina Cassian, București, Kriterion, 1983, 112 (- 115) p.

Ițic Manger, *Velvl Zbarjer scrie scrisori frumoasei Malcale*, versiunea românească de Iosif H. Andronic și Paul Drumaru, București, Kriterion, 1992, 44 (- 48) p. (Biblioteca Kriterion)

Ițic Manger, *Cartea Raiului. Neasemuita descriere a vieții lui Șmul Abe Abervo*, traducere și note de Iosif Andronic, ediția a doua, București, Kriterion, 1993, 181 (- 184 p.)

Ițic Mangher, *Cartea Raiului. Neasemuita descriere a vieții lui Șmul Abe Abervo*, traducere și note de Iosif Andronic, prefața de Paul Anghel, București, Kriterion, 1977, IX + 185 (- 189 p.), Biblioteca Kriterion

Ițic Mangher, *Cartea Raiului. Neasemuita descriere a vieții lui Șmul Abe Abervo*, traducere și note de Iosif Andronic, prefață de Paul Anghel, București, Kriterion, 1978, IX + 185 (- 189 p.), Biblioteca Kriterion

I. Opatoșu

I. Opatoșu, *Păduri poloneze*, Editura Bicurim, București, 1945, în românește de I. Ludo, 296 p.

I. Opatoșu, *Linșaj. Nuvele / Proză scurta*, Socec, București, Socec, (sine anno), traducere de Gustav S. Gal, 296 p. / 121 (- 124) p. + 1 f.

I. L. Peretz

I. L. Peretz, *La fakir și alte nuvele*, în românește de Horia Carp cu o notiță biografică critică de Dr. I. Niemirower, Tipografia Progresul, 1915, București, 132 pagini.

I. L. Peretz, *Jertfa*, Bucuresti, Institutul de Arte Grafice “Lumea Nouă”, în românește de Oscar Cramer, cu un studiu critic de I. Botoșanski, nuvelă, 48 pagini, 1920

I. L. Pereț, *Molima*, Bucuresti, Editura Bicurim, în românește de Isac Cotiugaru, prefata de traducator, 1946, București, 244 pagini;

I. L. Peretz, *Schițe și nuvele*, Bucuresti, Editura Univers, în românește de I. Schneider, cuvânt înainte de M. Rispler, 1974, Univers, București, 340 pagini;

I. L. Peretz, *Un bătrân copac a râs. Schițe și nuvele*, Hasefer, București, traducere și glosar de S. Schneider, prefata de Anton Celaru, 1996, 207 p.

I. L. Peretz, *Poveste ca multe altele (Povestea măritişului meu)*, în românește de Z ben Moșe Halevy, București, 32 p.

Morris Rosenfeld

Morris Rosenfeld, *Cântece din Ghetto*, traduse din jidovește, cu învoirea autorului, de M. Rusu, cu o biografie și portretul autorului, Iași, Editura Librăriei Nouă Iliescu, Grossu, 1904, 113 (- 115 p.) cu ilustrații

Mendele Moher Sforim

Mendele Moher Sforim, *Fișke șchiopul*, traducere din idiș de B. Zeilig, București, “Bicurim”, 1946, 167 p.

Mendele Moher Sforim, *Fișke șchiopul*, traducere din idiș de B. Zeilig, prefată de Eugen Relgis, București, Șalom Alechem, 1934, 167 p., Biblioteca clasicilor evrei.

Mendele Mocher Sforim, *Jețul din Mizrach*, în românește de M. S. Metzger, București, - p. 35-64, Societatea culturală Saron, București

Mendele Moïher-Sforim, *Drumețiile lui Biniomin al treilea*, traducere din idiș, note și prefață de Anton Celaru, București, Hasefer, 2011, 203 p.

Isaac Bashevis Singer

Isaac Bashevis-Singer, *Ghimpl-netotul și alte povestiri*, traducere de Anton Celaru, București, Cartea Românească, 1990, 286 (- 288) p.

Isaac Bashevis-Singer, *Scamatorul din Lublin. Roman. Cabalistul de pe East-Broadway și alte povestiri*, traducere din idiș de Anton Celaru, București, Casa Școalelor, București, 1995, 357 (360) p.

Isaac Bashevis-Singer, *Conacul*, traducere și note de Anton Celaru, Hasefer, 2005, 586 p.

Isaac Bashevis-Singer, *Dușmance. O poveste de iubire*, traducere și note de Anton Celaru, Hasefer, 2002, 320 p.

Isaac Bashevis-Singer, *Familia Moskat*, traducere din idiș și note de Anton Celaru, Hasefer, 2000 și 2002 (ed diferite), 527 p., 532 p., 2 volume

Isaac Bashevis-Singer, *Judecătorul de pe strada Krohmalna. Istorisiri*, traducere și note de Anton Celaru, Hasefer, 2008, 264 p.

Isaac Bashevis-Singer, *Moartea lui Matusalem și alte povestiri ciudate*, traducere și note de Anton Celaru, Hasefer, 2001, 242 p.

Isaac Bashevis-Singer, *Pierdut în America*, traducere și note de Anton Celaru, Hasefer, 2007, 244 p.

Isaac Bashevis-Singer, *Robul*, traducere din idiș, note, prefață și glosar de Anton Celaru, Hasefer, 1997 și 2002 (2 ed.), 252 p.

Isaac Bashevis-Singer, *Rătăciți*, traducere și note de Anton Celaru, Hasefer, 2003, 292 p.

Isaac Bashevis-Singer, *Urmașii*, traducere de Anton Celaru, Hasefer, 2006, 494 p.

Isaac Bashevis-Singer, *Șoșa*, traducere și note de Anton Celaru, Hasefer, 2004, 347 p..

Eliezer Steinbarg

Eliezer Steinbarg, *Fabule (Mesholim)*, traducere din idiș de A. Clain, Bacău, 1947, 160 p.

Eliezer Steinberg, *Fabule*, în românește de Emil Dorian, București, Editura Institutului de Cultura Evreească “Yavne”, 1947

Eliezer Steinbarg, *Fabule*, în românește de Emil Dorian, coperta și portretul de Eugen Taru, București, Editura Tineretului, 95 (- 99 p.) + 1 f., portret, 1955

Eliezer Steinbarg, *Fabule*, în românește de Clementina Voinescu, prefață de Șt. Cazimir, București, Editura Pentru Literatură Universală, 1961, 153 (- 155) p.

Iacob Sternberg

Iacob Sternberg, *Oraș în profil (versuri)*, în românește de Iosif H. Andronic și Andrei Roman, cuvânt înainte de Aurel-Dragoș Munteanu, Editura Kriterion, București, 1983, 129 (- 131) p.

Șalom Alechem

Rabinovici (S.), (Șalom Alechem), *Ispășitoarele (Die Kapurris) sau Greva păsărilor*, traducere de Ioseph Marcus-Ami, 1906, 23 p.

Alechem (Schalom), *Ester. O istorioară de Purim - și Pessăh în Sat. Idilă*, traducere de M. B., București, 1912, 28 p.

Șalom Alechem, *Mi-e dor de acasa și alte povestiri*, în românește de Horia Carp, prefață, București, Editura Societății Culturale “Saron”, 1920, 133(-135) p.

Alechem (Șalom), *Stația Baranovici și alte schițe*, traduse de C. Săteanu, Iași, 1921, 102 p + tabla (foi volante)

Șalom Alechem, *Cartoforii. Schițe și nuvele*, în românește de C. Săteanu, cu portretul autorului și cu opt reproduceri după tablourile pictorului Octav Băncilă, Editura Viața românească S. A., Iași, 1923, XIV + 257 / - 260 p.

Șalom Alechem, *Povestiri tragi-comice*, în românește de C. Săteanu, cu un studiu critic asupra autorului de Octav Botez, Iași, 1928, XIV (- XVI) + 320 p.

Șalom Alechem (Schalom Alechem), *Societate veselă*, în românește de H. Picher, București, Adeverul, 1931, 96 p., Biblioteca Dimineața, no. 139.

Șalom Alechem, *Nalewka la băi*, din idiș de Isac Ludo, București, 1941, 190 p., Biblioteca eveească

Șalom Alechem, *Cușitașul. Povestire*, traducere, București, Editura “Bicurim”, 1945, 30 p., Biblioteca Hajeled

Șalom Alechem, *Croitorul fermecat*, traducere de I. Ludo, București, “Bicurim”, 1945

Șalom Alechem, *Băiatul Motl*, în românește de I. Ludo, București, Cartea Rusă, 1949, 157 p. + 1 f.

Șalom Alechem, *Mister Green are o slujbă și alte povestiri*, în românește de I. Ludo, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1951/2?, 231 / - 235 / p. + erată

Șalom Alechem, *Mister Green are o slujbă și alte povestiri*, în românește de I. Ludo, București, E.S.P.LA, 1957

Şalom Alehem, *Opere alese*, cuvânt înainte şi traducere de I. Ludo, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, 1955, 665 (- 668) p. + 1 f., portret, Clasicii literaturii universale

Şalom Alehem, *Halal de mine, sunt orfan!*, în româneşte de I. Ludo, coperta de Tia Peltz, Bucureşti, Editura Tineretului, 1956, 227 (- 232) p., cu portret, Biblioteca şcolarului

Şalom Alehem, *Opere alese*, cuvânt înainte şi traducere de I. Ludo, [vol. I] – V, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, [1959-1969***], 5 volume, Clasicii literaturii universale, la volumul II, prefaţă de Marin Sorescu, la volumele II, III, V, traducere de...

Şalom Alehem, *Tevi lăptarul*, în româneşte de I. Ludo, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1961, XIII (- XV) + 260 (- 264) p + 1 f. portret, Biblioteca pentru toţi 59

Şalom Alehem, *Romanul unui om de afaceri. Halal de mine, sunt orfan! Romane*, traducere de I. Ludo, prefaţă şi tabel cronologic de V. Moglescu, Bucureşti, Minerva, 1970, L + 368 (- 373) p., Biblioteca pentru toţi, serie nouă, 581

Şalom Alehem, *Farsa tragică. Un roman nemaipomenit*, traducere din limba idiş de S. Stein, partea I-II, Bucureşti, ARA, 1992, 2 volume, 268 (- 271) p. 192 p

Şalom Alehem, *O catastrofă care n-a avut loc. Povestiri de pe drumul-de-fier*, traducere din idiş (de) Anton Celaru, Bucureşti, Hasefer, 1995, 171 (- 175) p.

Şalom Alehem, *O catastrofă comică*, în româneşte de C. Săteanu, Bucureşti, Adeverul, 19-, 31 p., Lectura Floarea literaturilor străine, no., 96 p.

Şalom Alechem, *Halal de mine, sunt orfan!*, traducere de I. Ludo, cuvânt înainte de A. L. Zissu, Bucureşti, Editura Tineretului, 1956, 165 p., Biblioteca evreească

Şalom Alehem, *Romanul unui om de afaceri*, în româneşte de I. Ludo, Bucureşti, Editura de Stat, 317 p.

Şalom Alechem, *Un şaizeci şi şasă, şi alte nuvelete umoristice*, traduse de C. Săteanu, Bucureşti, 79 p., Adeverul, f.a., Biblioteca „Dimineaţa”, no. 64,

Şalom Alechem, *Un şaizeci şi şasă şi alte nuvelete umoristice*, traduse de C. Săteanu, ed. II, Bucureşti, Editura „Adeverul”, f. a., 78 (- 80) p., Biblioteca “Dimineaţa”, no. 64

Şalom Alechem, *Ssst! Plecăm în America*, în româneşte de H. Picker, Bucureşti, Adeverul, 31 p., Lectura Floarea Literaturilor Străine, no. 145, 19-?

Şalom Alechem, *Stăteam trei la taifas*, în româneşte de I. Ludo, Bucureşti, 31 p., Lectura Floarea Literaturilor Străine, no. 19

Şalom Alechem, *Menahem Mendel: romanul unui om de afaceri*, Editura Teşu, Bucureşti, traducerea de I. Ludo, 2004, 184 p.

Şalom Alechem, *Poveste de dragoste*, traducere din rusă, note de Antoaneta Olteanu, Bucureşti, Allfa, 2012, 143 p.

Şalom Alechem, *Gimnaziu cu bucluc*, traducere de I. Ludo, Bucureşti, Editura Bibliofilă, f.a., 31 p.

Şalom Alechem, *Opere alese*, cuvânt înainte şi traducere de I. Ludo, Bucureşti, ESPLA, 1959

Şalom Alechem, *(Romane) (Povestiri)*, cuvânt înainte şi traducere de I. Ludo, vol. 1, Bucureşti, Editura pentru Literatură Universală, 1959

Şalom Alechem, *Opere alese*, cuvânt înainte şi traducere de I. Ludo, Bucureşti, ESPLA, 1965

Şalom Alechem, *Stele rătăcitoare. Roman, Opere alese*, vol. II, prefaţă de Marin Sorescu, traducere de Olga Brateş şi Meer Sternberg, Bucureşti, Editura pentru Literatură Universală, 1964

Şalom Alechem, *Opere alese. Întoarcerea de la iarmaroc: povestiri din viaţă*, vol. III, traducere de Olga Brateş şi Meer Sternberg, Bucureşti, Editura pentru Literatură Universală, 1966

Şalom Alechem, *(Schiţe şi povestiri), Opere alese*, vol. IV, traducere de I. Ludo, Bucureşti, Editura de Stat pentru Literatură Universală, 1968

Şalom Alehem, (*Schițe și povestiri*), *Opere alese*, vol. V, traducere de Olga Brateş şi Meer Sternberg, Bucureşti, Editura pentru Literatură Universală, 1969

Şalom Alechem, *Menahem Mendel: nuvele umoristice*, din idiş de I. Ludo, Bucureşti, Slova-Hasefer, 1923

Patru opere dramatice, Şalom Alehem, S. An-sky şi S. Berger, în versiune românească de Isac Ludo, Bucureşti, Biblioteca Hehaluţ, 1945

Bibliografie selectivă:

Istoria literaturii idiș

Bercovici, Israil, *O sută de ani de teatru evreiesc în România*, București, Editura Integral, 1998

Hundert, Gershon David (ed.), *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*, Yale University Press, New Haven and London, 2008

Kuller, Harry (coord.), *Evrei din România. Breviar biobibliografic*, București, Hasefer, 2008

Liptzin, Sol, *A History of Yiddish Literature*, Jonathan David, 1982

Liptzin, Sol, *The Flowering of Yiddish Literature*, Thomas Yoseloff Publisher, 1963

Madison, Charles, *Yiddish Literature. Its scope and Major Writers. From Mendele and Shalom Aleichem to I. B. Singer*, Schocken Books, 1968

Sandrow, Nahma, *Vagabond Stars: A World History of Yiddish Theatre*, New York, Syracuse University Press, 1996

Sherman, Joseph (ed.), *Writers in Yiddish, Dictionary of Literary Biography*, vol. 333, 2007

Surse primare

Aș, Șalom, *Apostolul*, traducere de Cătălina Hârceag, București, Lider, 2009

Aș, Șalom, *Cea mai frumoasă din Iehuda*, în românește de Emil Albu, București, Colecția Floarea Literaturilor Străine, Anul 11 / nr. 549, București, sinne anno

Aș, Șalom, *Dumnezeul răzbunării. Dramă în 3 acte*, tradusă din idiș de Schoss-Roman și Cidel-Roman, București, 1928

Aș, Șalom, *Judecata. Evreul cu psalmi. Roman*, în românește de M. Rubin și Cecilia Wechsler, București, Editura Forum, 1945 / 1944

Aș, Șalom, *O execuție la Varșovia*, în românește de Aurel B. Luca, București, Lectura Floarea Literaturilor Străine, nr. 407, 1932

Aș, Șalom, *Petersburg. Varșovia. Moscova*, roman, traducere în românește de F. Aderca, I – III, București, Eminescu, 1935

Aș, Șalom, *Scaunul electric*, traducere Ritz Drummer, Editura Forum, București, sinne anno

Aș, Șalom, *Tâlharii. Povestiri*, București, Biblioteca Haeled, “Bikurim”, 1945,

Aș, Șalom, *Vrăjitoarea din Castilia*, traducerea de Anton Celaru, București, Hasefer, 2010

Bashevis-Singer, Isaac, *Conacul*, traducere și note de Anton Celaru, Hasefer, 2005

Bashevis-Singer, Isaac, *Dușmance. O poveste de iubire*, traducere și note de Anton Celaru, Hasefer, 2002

Bashevis-Singer, Isaac, *Familia Moskat*, 2 volume, traducere din idiș și note de Anton Celaru, Hasefer, 2002

Bashevis-Singer, Isaac, *Ghimpl-netotul și alte povestiri*, traducere de Anton Celaru, București, Cartea Românească, 1990

Bashevis-Singer, Isaac, *Judecătorul de pe strada Krohmalna. Istorisiri*, traducere și note de Anton Celaru, Hasefer, 2008

Bashevis-Singer, Isaac, *Moartea lui Matusalem și alte povestiri ciudate*, traducere și note de Anton Celaru, Hasefer, 2001

Bashevis-Singer, Isaac, *Pierdut în America*, traducere și note de Anton Celaru, Hasefer, 2007

Bashevis-Singer, Isaac, *Rătăciți*, traducere și note de Anton Celaru, Hasefer, 2003

Bashevis-Singer, Isaac, *Robul*, traducere din idiș, note, prefață și glosar de Anton Celaru, Hasefer, 2002

Bashevis-Singer, Isaac, *Scamatorul din Lublin. Roman. Cabalistul de pe East-Broadway și alte povestiri*, traducere din idiș de Anton Celaru, București, Casa Școalelor, București, 1995

Bashevis-Singer, Isaac *Șoșa*, traducere și note de Anton Celaru, Hasefer, 2004

Bashevis-Singer, Isaac, *Urmașii*, traducere de Anton Celaru, Hasefer, 2006

Manger, Ițic, *Balada evreului care a ajuns de la cenușiu la albastru. Versuri*, în românește de Nina Cassian și Israil Bercovici, prefață de Nina Cassian, București, Kriterion, 1983

Manger, Ițic, *Cartea Raiului. Neasemuita descriere a vieții lui Șmul Abe Abervo*, traducere și note de Iosif Andronic, ediția a doua, București, Kriterion, 1993

Manger, Ițic, *Velvl Zbarjer scrie scrisori frumoasei Malcale*, versiunea românească de Iosif H. Andronic și Paul Drumaru, București, Kriterion, 1992

Mendele Moiher-Sforim, *Drumețiile lui Biniomin al treilea*, traducere din idiș, note și prefață de Anton Celaru, București, Hasefer, 2011

Mendele Moiher-Sforim, *Fișke șchiopul*, traducere din idiș de B. Zeilig, prefață de Eugen Relgis, București, Editura „Șalom Alechem”, Biblioteca clasicilor evrei, 1934

Mendele Moiher-Sforim, *Fișke șchiopul*, traducere din idiș de B. Zeilig, București, Editura “Bicurim”, 1946

Mendele Moiher-Sforim, *Jețul din Mizrach*, în românește de M. S. Metzger, București, Societatea culturală „Saron”, sin anno

- Mendele Moïher-Sforim, „Kabțansk” în Osias Rispler, S. M. Littman, *Antologia literaturii evreiești*, prezentare de Dr. I. Niemirower, cuvânt înainte de M. A. Halevy, Editura “Tarbut”, București, 1939
- Mendele Moïher-Sforim, “Schimbul” în B. M. Negru, *Mari scriitori evrei. Pagini alese*, cuvânt introd. de I. Ludo, București, Biblioteca evrească, 1942
- Peretz, I. L., *Jertfa*, în românește de Oscar Cramer, cu un studiu critic de I. Botoșanski, București, Institutul de Arte Grafice “Lumea Nouă”, 1920
- Peretz, I. L., *La fakir și alte nuvele*, în românește de Horia Carp cu o notiță biografică critică de Dr. I. Niemirower, București, Tipografia Progresul, 1915
- Peretz, I. L., *Molima*, traducere de Isac Cotiugaru, prefață de traducător, București, Editura Bicurim, 1946
- Peretz, I. L., *Schițe și nuvele*, traducere de I. Schneider, cuvânt înainte de M. Rispler, București, Editura Univers, 1974
- Peretz, I. L., *Un bătrân copac a răs*, traducere și glosar de S. Schneider, prefața de Anton Celaru, București, Hasefer, 1996
- Steinbarg, Eliezer, *Fabule (Meșolim)*, traducere din idiș de A. Clain, Bacău, 1947, 160 p., coperta reprezintă un montaj după xilogravurile lui Arthur Kolnik executat de Ben Salom
- Steinbarg, Eliezer, *Fabule*, în românește de Emil Dorian, București, Editura Institutului de Cultura Evrească “Yavne”, 1947, portret de Artur Kolnik, Tip. ‘Slova’ A. Feller
- Steinbarg, Eliezer, *Fabule*, în românește de Emil Dorian, coperta și portretul de Eugen Taru, București, Editura Tineretului, 95 (- 99 p.) + 1 f., portret, 1955
- Steinbarg, Eliezer, *Fabule*, în românește de Clementina Voinescu, prefață de Șt. Cazimir, București, Editura Pentru Literatură Universală, 1961, 153 (- 155) p.
- Șalom Alehem, *Băiatul Motl*, în românește de I. Ludo, București, Cartea Rusă, 1949, 157 p. + 1 f.

Şalom Alechem, *Cartoforii. Schiţ e şi nuvele*, în româneşte de C. Săteanu, cu portretul autorului şi cu opt reproduceri după tablourile pictorului Octav Băncilă, Editura Viaţa românească S. A., Iaşi, 1923, XIV + 257 / - 260 p.

Şalom Alechem, *Croitorul fermecat*, traducere de I. Ludo, Bucureşti, “Bicurim”, 1945

Şalom Alechem, *Cuţitaşul. Povestire*, traducere, Bucureşti, Editura “Bicurim”, 1945, 30 p., Biblioteca Hajeled

Şalom Alechem, *Ester. O istorioară de Purim - ŞI Pessăh în Sat. Idilă*, traducere de M. B., Bucureşti, 1912, 28 p.

Şalom Alechem, *Farsa tragică. Un roman nemaipomenit*, traducere din limba idiş de S. Stein, partea I-II, Bucureşti, ARA, 1992, 2 volume, 268 (- 271) p. 192 p

Şalom Alechem, *Gimnaziu cu bucluc*, traducere de I. Ludo, Bucureşti, Editura Bibliofilă, f.a., 31 p.

Şalom Alechem, *Halal de mine, sunt orfan!*, traducere de I. Ludo, cuvânt înainte de A. L. Zissu, Bucureşti, Editura „Renasterea noastră”, 165 p., Biblioteca evrească

Şalom Alechem, *Halal de mine, sunt orfan!*, în româneşte de I. Ludo, coperta de Tia Peltz, Bucureşti, Editura Tineretului, 1956, 227 (- 232) p., cu portret, Biblioteca şcolarului

Şalom Alechem, *Ispăşitoarele (Die Kapurris) sau Greva păsărilor*, traducere de Ioseph Marcus-Ami, 1906, 23 p.

Şalom Alechem, *Menahem Mendel: nuvele umoristice*, din idiş de I. Ludo, Bucureşti, Slova-Hasefer, 1923

Şalom Alechem, *Menahem Mendel: romanul unui om de afaceri*, Editura Teşu, Bucureşti, traducerea de I. Ludo, 2004, 184 p.

- Șalom Alechem, *Mi-e dor de acasa și alte povestiri*, în românește de Horia Carp, prefață, București, Editura Societății Culturale “Saron”, 1920, 133(-135) p.
- Șalom Alechem, *Mister Green are o slujbă și alte povestiri*, în românește de I. Ludo, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1951/2?, 231 / - 235 / p. + erată
- Șalom Alechem, *Mister Green are o slujbă și alte povestiri*, în românește de I. Ludo, București, E.S.P.LA, 1957
- Șalom Alechem, *Nalewka la băi*, din idiș de Isac Ludo, București, 1941, 190 p., Biblioteca evească
- Șalom Alechem, *O catastrofă care n-a avut loc. Povestiri de pe drumul-de-fier*, traducere din idiș (de) Anton Celaru, București, Hasefer, 1995, 171 (- 175) p.
- Șalom Alechem, *O catastrofă comică*, în românește de C. Săteanu, București, Adeverul, 19-, 31 p., Lectura Floarea literaturilor străine, no., 96 p.
- Șalom Alechem, *Opere alese*, cuvânt înainte și traducere de I. Ludo, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955, 665 (- 668) p. + 1 f., portret, Clasicii literaturii universale
- Șalom Alechem, *Opere alese. Romane. Povestiri*, cuvânt înainte și traducere de I. Ludo, București, ESPLA, 1959
- Șalom Alechem, *Opere alese. Stele rătăcitoare. Roman*, vol. II, prefață de Marin Sorescu, traducere de Olga Brateș și Meer Sternberg, București, Editura pentru Literatură Universală, 1964
- Șalom Alechem, *Opere alese. Întoarcerea de la iarmaroc: povestiri din viață*, vol. III, traducere de Olga Brateș și Meer Sternberg, București, Editura pentru Literatură Universală, 1966
- Șalom Alechem, *Opere alese. Schițe și povestiri*, vol. IV, traducere de I. Ludo, București, Editura de Stat pentru Literatură Universală, 1968

- Şalom Alehem, *Opere alese. Schiţe şi povestiri*, vol. V, traducere de Olga Brateş şi Meer Sternberg, Bucureşti, Editura pentru Literatură Universală, 1969
- Şalom Alehem, S. An-sky şi S. Berger, *Patru opere dramatice*, în versiune românească de Isac Ludo, Bucureşti, Biblioteca Hehaluţ , 1945
- Şalom Alehem, *Poveste de dragoste*, traducere din rusă, note de Antoaneta Olteanu, Bucureşti, Allfa, 2012, 143 p.
- Şalom Alehem, *Povestiri tragi-comice*, în româneşte de C. Săteanu, cu un studiu critic asupra autorului de Octav Botez, Iaşi, 1928, XIV (- XVI) + 320 p.
- Şalom Alehem, *Romanul unui om de afaceri*, în româneşte de I. Ludo, Bucureşti, Editura de Stat, 317 p.
- Şalom Alehem, *Romanul unui om de afaceri. Halal de mine, sunt orfan! Romane*, traducere de I. Ludo, prefaţ ă şi tabel cronologic de V. Moglescu, Bucureşti, Minerva, 1970, L + 368 (- 373) p., Biblioteca pentru toţi i, serie nouă, 581
- Şalom Alehem, *Societate veselă*, în româneşte de H. Picher, Bucureşti, Adeverul, 1931, 96 p., Biblioteca Dimineaţa, no. 139.
- Şalom Alechem, *Staţ ia Baranovici şi alte schiţ e*, traduse de C. Săteanu, Iaşi i, 1921, 102 p + tabla (foi volante)
- Şalom Alechem, *Ssst! Plecăm în America*, în româneşte de H. Picker, Bucureşti, Adeverul, 31 p., Lectura Floarea Literaturilor Străine, no. 145, 19-?
- Şalom Alechem, *Stăteam trei la taifas*, în româneşte de I. Ludo, Bucureşti, 31 p., Lectura Floarea Literaturilor Străine, no. 19
- Şalom Alehem, *Tevi lăptarul*, în româneşte de I. Ludo, Bucureşti, Editura pentru literatură, 1961, XIII (- XV) + 260 (- 264) p + 1 f. portret, Biblioteca pentru toţi i 59

Şalom Alechem, *Un şaizeci şi şasă, şi alte nuvelete umoristice*, traduse de C. Săteanu, Bucureşti, 79 p., Adevărul, f.a., Biblioteca „Dimineaţa”, no. 64,

Şalom Alechem, *Un şaizeci şi şasă şi alte nuvelete umoristice*, traduse de C. Săteanu, ed. II, Bucureşti, Editura „Adeverul”, f. a., 78 (- 80) p., Biblioteca “Dimineaţa”, no. 64